

ЦОНЧО РОДЕВ

ЧОВЕКЪТ БЕЗ СЯНКА

chitanka.info

*На Йоланта — сестра ми, приятеля ми,
първия читател на тази книга*

ПРЕДВАРИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ НА АВТОРА

Налагат се няколко предупреждения.

Най-важното от тях: събитията в тази книга преминават на фона, но не са точна, последователна и изчерпателна хроника на подготовката и величаво-трагичната епопея на Априлското въстание — 1876 г. в тогавашния IV революционен окръг. Другояче казано — книгата е роман, а не история. И макар да се е стремил да бъде в най-голяма степен верен на фактите, авторът не си е поставял за цел да ги преразказва. И не се е поколебавал тук-там да се отклонява от тях. За любознателния млад читател обаче, нетърпелив да прокара за себе си — и то веднага, преди да се порови сам в богатата мемоарна и историографска литература — граница между историческата истина и художествената измислица, цифрите в текста препращат към кратки обяснителни бележки в края на книгата (Приложение III), които осветляват събитията в нея.

Книгата има още две приложения: речник на по-малко познатите турски думи (Приложение. I) и азбучен указател на преименуваните селища (Приложение II).

И последното предупреждение — всички дати са точни, но са по стария стил, който е бил в сила през описваната епоха.

I. АЗИС ПАША НАРУШАВА ПРИВИЧКИТЕ СИ

Съществуването на български апостоли измежду населението беше известно... и на самите турци, и на правителството.

Захари Стоянов

Ач гьозюню, уяндър джанънъ (Отвори си очите, събуди си душата).

Турска поговорка

Предпочитал да му бръкнат в окото, отколкото да развалят привичките му — така говореше мълвата за пловдивския мютесариф. И добавяше една любопитна случка из неговия живот: преди двайсет и няколко години, когато, още дребна риба сред началниците на войската, воювал победоносно срещу московеца някъде на север^[1], той на своя глава отложил един заповядан всеобщ юруш с половин сахат време, за да допие обичайното си сутрешно кафе... Такъв беше Азис паша. И затова лесно може да се разбере какво беше настроението му в тази мразовита и снежна утрин, та слугата Юнуз на три пъти да влезе при него с филджан димящо кафе и той три пъти да го върне с жест на досада, без да вдигне очи от листа в ръцете си. Надзърнеше ли обаче в този лист, човек веднага би престанал да се чуди на днешното му поведение. Защото върху него се мъдреше не друго, а печатът на самия велик везир.

На пръв поглед височайшето писмо беше простичко и съвсем не изискваше чак толкоз тревоги: известяваха го, че поради слуховете за кипеж сред раята в поверения му санджак, от Стамбул му провождаха

двама помощници — и двамата с чин колагасъ, и двамата специално обучени, и двамата проверени като ревностни служители на падишаха. Това беше всичко. Ала ако за друг можеше да бъде малко и незначително, за Азис паша това „всичко“ наистина криеше поводи за съклет: за дребна работа в писмото нямаше да се подмятат лафове за „кипеж на раята в поверения му санджак“, нито Махмуд Недим паша щеше лично да се занимава с назначенията на някакви си колагасъ...

И сега тези именно помощници очакваше мютесарифът.

— Да ги тръшне чумата дано! — изруга гласно, пашата и захвърли настрана писмото. Но само след миг куражът му го напусна също така внезапно, както и беше дошъл. Защото пред конака се разнесе — и спря! — весел звън на шейна: онези, които той на драго сърце даряваше на чумата, пристигаха.

Шибнат от мрачните си предчувствия, Азис паша направи нещо, което никога не би повярвал за себе си — раздвижи и смъкна от любимото си място на миндера своите осемдесет и пет оки и петдесет и трите си години, за да ги претърколи с охкане и пуфтене до работната си маса, като се потруди да си придаде изражение на грижовна съсредоточеност, примесена едновременно и с дружелюбие, и със строгост.

Доложиха за двамата полицейски офицери и веднага се появиха и те самите и след един почтителен поздрав се представиха.

Бяха около тридесетгодишни и дотук — ако не смятаме равния чин — свършваха всички прилики между тях.

Среден на ръст, Неджиб ага имаше набито и мускулесто тяло, силата на което сякаш караше стегнатата му униформа да пращи по шевовите; беше първична и груба сила, подходяща на селянин или до преди половин век, когато още не беше унищожен оджакът^[2], на преминал тежки учения еничарин, не и на мамино синче, отгледано в пух и свила, каквито прекалено много се навъдиха напоследък под зеления санджак — и шериф. Широкото му смугло лице щеше да изглежда почти квадратно, ако не го удължаваше черната и грижливо подстригана по тогавашната мода гъста брада. Черни бяха и искрящите му очи — житейският опит на мютесарифа не му помогна да определи дали такъв блясък подходя повече на фанатик или на човек с необузdana свирепост. Единственото, което смекчаваше тази

физиономия, беше плетеницата от червени жилки по носа — издайник на слабост към ракията.

Другият, Меджар Ахмед ага, беше дошъл в граждански дрехи и това не се понрави на пашата — в тях той забеляза белег на разпуснатост и нагло своеволие. По-висок от Неджиб и по-тънък от него (или може би само така изглеждаше поради пристегнатия черен редингот), той имаше вид и на по-крехък. Това впечатление се засилваше и от лицето му — бръснато, с меки черти; същата мекота се излъчваше и от дългите му кестеняви коси, старателно сресани назад, от широкото гладко чело и от топлите кафяви очи. Изобщо този „проверен като ревностен служител на падишаха“ колагасъ щеше твърде много да прилича на уморен от всякакви удоволствия богаташки син от улиците на Пера, ако не беше един дълъг белег от нож, който пресичаше лявата му буза от слепоочието до челюстта — спомен от мъжки прежеждия, не и от наслади и разгулност.

— Заповядайте, седнете, агалар! — подкани ги пашата, пък плесна с ръце и заповяда на влезлия Юнуз да донесе кафета.

Както повеляваха правилата на мюсюлманското гостоприемство, докато не изпразниха филджаните с гореща горчиво-сладка течност, никой от тримата не проговори. Едва след това Азис паша подхвана:

— Идвате от столицата на нашия светъл господар, нека му даде аллах да живее сто години. Какво разтревожи мъдрите му съветници, че намериха за полезно да ви проводят тука?

— Нуждата, паша ефенди — по войнишки стегнато отговори за двамата Неджиб ага. — Нуждата да се изтръгне из корен плевелът още щом се подаде от земята, вместо да се оставя да избуи, та сетне да се скубе заедно със стръковете, родени от полезно семе.

— Ще ви призная, не ви разбирам, агалар — спокойно излъга мютесарифът, докато мислеше не без самодоволство: „Наистина ще да е от селски корен. Глава на гражданин не може да измисли такова сравнение.“ Съвършено никак не се вълнуваше от произхода на Неджиб ага, но му беше приятно да открие доказателство за проникателността си. — За каква нужда и какви плевели говорите?

Офицерът му обясни. В столицата бяха получили сведения за раздвижване на раята от двете страни на Балкана, за кръстосване на подстрекатели, които зовели сами себе си „апостоли“, за масово купуване на оръжие и барут, с една дума — за подготовка на бунт, в

който да се вдигнат всички българи. И най-много отвсякъде това раздвижване обхващало Филибелийския санджак^[3]. Тъй като Ески-Заарската буна миналата година^[4] предизвикала, голям шум в Европа, който се отразил неблагоприятно на външните връзки и престижа на Османската империя („Пък, и нали знаете, паша ефенди, московецът само чака сгоден случай да премине Дунава...“), диванът и високата порта предпочитали, да задушат всякакви революционни течения още в зародиш, вместо да го правят после с цената на по-големи ядове. Именно затова били изпратени двамата колагасъ — опитни в този род дела, те трябвало да подпомогнат мютесарифа в предварването на нежелателните събития.

Имаше твърде неприятни намеци в иначе почтителното обяснение на Неджиб ага. Да вземем само един — че в Стамбул са научили за съдбоносни или поне важни събития, подготвяни от раята във Филибелийския санджак, за които той, управителят на санджака, нито е знаел, нито е донесъл на началството. Не беше ли това неизречен укор, че не си е отварял очите и е оставил да бъде приспана душата му? Азис паша предпочете да се защити с гъвкавина, отколкото с твърдост. Той се изсмя:

— Аллах, аллах, да не повярва човек! В Стамбул са се уплашили от нашите — ново изкискване — „даживейлерден“^[5]...

Двамата срещу него не последваха веселостта му. Неджиб ага остана съсредоточен и смръщен, другият вдигна вежди в едно изражение, което и по-малко наблюдателен човек от пашата не би определил освен като студена ирония.

— Страхувам се, че нямате особено основание за веселост, ваше превъзходителство — тихо, но отчетливо произнесе Меджар Ахмед.

Всичко в това изречение подразни пашата: скритото наставничество в него; това префърцунено „ваше превъзходителство“, усвоено навярно в цариградските салони, което прозвуча като урок по добро държание; но като че най-вече от всичко флегматичният и отегчен тон на агата — Азис паша не си бе пилял времето да чете разни гяурски измишльотини, иначе би охарактеризирал този тон като присъщ на някакъв османски Чайлд Харолд или Евгений Онегин.

— Ще си позволя да спра вниманието на ваше превъзходителство само върху онова, което българите пишат в своите вестници — продължи по същия начин агата. И натърти: — В своите

стам-бул-ски вест-ни-ци, издавани не някъде по Влашко, а под носа на високата порта. — Той извади от вътрешния джоб на редингота си някакви листове; не беше трудно да се разбере, че на тях бяха записани преводите на онези статии, които искаше да прочете. — Ето например техния „Източно време“ „Ние съжаляваме от сърце и душа сичките ония наши заблудени младежи — пише в него, — които си губят скъпоценното време с изучаването на турския език, език мъртъв, без никаква литература и полза.“

— Дръзко — изсумтя недоволно пашата, — дръзко наистина, но в него става дума за литература, не и за оръжие.

— Почакайте, ваше превъзходителство. Другаде става реч и за оръжие. Е, не с открит призив за въстание, разбира се, българите не са чак до там безразсъдни, но всеки ще се досети какво се крие отвъд приказките за равенство във войската и на бойното поле. Техният „Напредък“ казва дословно: „Докато нашият българин не чуе ревят на топа и звънтенето на саблята, докато той не се сражава на бойното поле за отбрана на общото отечество, заедно със своите съотечественици, мусулмани, до него време секи ще има право да го бърхти като съдран чувал.“^[6]

Не можеше да обръща повече работите на майтап — рискуваше да стане смешен сам той. И докато се чудеше как да излезе с чест от неловкото положение, в което го постави Меджар Ахмед с неговите проклети вестници, получи съвсем ненадейна помощ: отвън долетя гласът на мюезина, който от минарето на Имарет джамия призоваваше правоверните към сабах намазъ^[7]. В същия момент се появи и слугата Юнуз с три черджета в ръце.

— Време е за молитва, агалар — рече пашата и, разчевръстил се внезапно, сам даде пример на старателно богомолство.

Тримата се изуха по чорапи и се отпуснаха на колене върху черджетата с очи към далечната Мека, като зашепнаха молитвите си, и с ръце ту на бедрата, ту зад ушите, захванаха да правят предвидените от ритуала навеждания и поклони. Азис паша използва времето на намаза, за да огледа с крайчеца на очите неканените си помощници, които така успешно развалиха рахатлъка му. Отърсил се от предишната си отпуснатост, Меджар Ахмед беше олицетворение на правоверна молитвена ревност; обратно — Неджиб или беше прекалено разсеян, или не познаваше особено добре изискванията на исляма.

Докато се изправяше с пъшкане, мютесарифът промърмори:

— „Кажи: бог е един, вечният бог...“

Меджар, Ахмед ага улови думата му и я завърши вместо него:

— „Той не ражда, нито е роден и няма ни един подобен нему.“^[8]

„Анадолец — рече си наум Азис паша, — чист анадолец. Само човек със сто предци из Анадола може да знае наизуст светите слова и да ги произнесе на такова чисто анадолско наречие...“

И доволен от новото си откритие, той можа да каже с леко сърце:

— Е добре, агалар, нека продължим. Какви са в същност вашите намерения?

[1] Очевидно става дума за Кримската война (1853–1856 г.). ↑

[2] В 1826 г. султан Махмуд II унищожил еничарския корпус (наречен „оджак“), който в продължение на столетия бил главната военна сила на Османската империя. ↑

[3] Санджакът на Пловдив (Филибе) обхващал днешните окръзи Пловдивски, Пазарджишки, Смолянски, Хасковски, Кърджалийски и част от Старозагорски. ↑

[4] Думата е за Старозагорското въстание — 1875 г. ↑

[5] Автентично — действително лековерните турци подигравателно наричали „даживейлерден“ (т.е. хора, които викат „Да живеј“) българите, служещи на националната идея. През епохата възгласът „Ура“ е бил още непознат; възторга си нашите деди изразявали с „Да живеј!“. ↑

[6] Цитатите от вестниците автентични. Езикът отчасти запазен. ↑

[7] Ислямът (мохамеданската религия) изисква от вярващите мохамедани да извършват пет молитви (намаз) в денонощие, всяка от които си има свое име; първата е сабах намазъ (утринна молитва). ↑

[8] Коран („Водител“) се нарича свещената книга на мохамеданите; съставена от Мохамед, който обаче твърдял, че му е била продиктувана от бога („аллах“). Коранът има 114 глави, наречени „сури“, които са озаглавени според най-често повтарящата се дума в тях. 112-ата сура, пълният текст на която е даден тук, е най-кратката, само два реда, но според теолозите на исляма по съдържание е най-важна и се равнява на една трета от целия Коран. ↑

II. ЕДНО ПОСЕЩЕНИЕ В ПЪКЪЛА НА ТАШ КАПИЯ

Нищо не може да се представи по-страшно от един турски затвор.

Константин Величков

Бурасъ бир буюк мектепдър; гирмеен ен буюк меркепдър (Тук е едно голямо училище; магаре е, който не е влязъл в него).

Турска поговорка, авторът на която я създал и написал с въглен на стената в Одринския затвор.

— Намеренията ни ли? — повдигна масивните си рамене Неджиб ага. — Те, паша, ефенди, са изложени в писмото на великия везир.

— В писмото е изложена целта на вашето идване — поправи го Азис паша, — не и пътят до тази цел.

— За мене няма два пътя. Вдигне ли се някоя глава срещу падишаха — нека му даде бог да живее сто години, — тази глава трябва да бъде свалена от раменете. Ето, това е едничкият път.

Мълчанието, което последва, беше пълно с всичко, освен с благосклонност към „едничкия път“ на Неджиб. Мютесарифът предпочете да не даде гласност на мислите си, но Меджар Ахмед не последва неговия пример.

— Тъй — каза той с предишната смес от флегматичност и ирония, — главата да бъде свалена от раменете. Много лесно оправяте тези работи, ага. Просто да се пита човек в кой век живееете.

— Във века на османското величие — озъби се насреща му Неджиб. — Когато потомците на Пророка не любезничеха с враговете си, а просто ги премахваха. Нашите велики предци Мурад, Баязид Светкавицата, Сюлейман Великолепни и Мохамед Завоевател знаеха само едно право — правото на меч!

Веждите на Меджар отново се огънаха нагоре, а в ъглите на устните му трепна насмешка.

— Бранното величие, за което говорите, ага, се е опирало на вътрешна сила. Тя пък е произлизала от законността. Защо зовете Сюлейман хан Втори Великолепни, както го наричат френк-гяурите, а не Законодател, както е по нашему? И защо премълчавате, че Мохамед Завоевателят е създал свещения законник шерията? Не сте прав, Неджиб ага, не сте прав. Времето на великите ни ханове-завоеватели е било време и на вътрешна законност, дори ако щете и на благосклонно отношение към раята. В резултат — раята имала доверие в новите си господари и създавала блага, докато правоверните на свой ред имали грижата да разнесат победоносното знаме на Пророка по половината Европа. Щом се измени това отношение към раята започна и връщането ни назад.^[1]

Неджиб ага изръмжа, но не успя да възрази. Мютесарифът полюбопитствува:

— И щом е така, какви са вашите лични намерения, ага.

И получи отговор, който го слиса:

— Да свалям главите, които дръзнат да се вдигнат срещу мъдрия и велик наш баща падишаха.

Когато се опомни Азис паша подхвърли недоверчиво:

— Не си ли противоречите, ага?

— Никак, ваше превъзходителство. Ако в едно стадо има чумава овца, грижливият овчар ще заколи само нея, не цялото стадо наред. „Глава“ значи глава, сиреч това, което е над раменете, но значи още „водач“. Моето намерение е да издиря и предам на унищожение главите на готвеното безразсъдство, не и въшливата кратуна на всеки ахмак — но ахмак с полезни ръце, не забравяйте това!, — който след яко попийване се е похвалил, че с овчарската си гега ще катурне трона на султана.

— Виж ти, виж ти... — замислено поклати глава мютесарифът.

— Изобщо моето мнение е — продължи със същия равен и отпуснат тон Меджар Ахмед, — че в полицейската си служба ние не сме се издигнали по-високо от времето на султан Селим Явуз хан^[2]. Подходът ни е все още сопата, не умът. Проучвах основно тази работа в Европа. Нека си признаем, ефендилер, в Европа са избягали далеч пред нас.

— И как именно? — сърдито подхвърли Неджиб.

— Като работят с ум, не с ръце. — По Меджар Ахмедовото лице се хлъзна нещо като усмивка. — Разбира се, аз никого не задължавам да работи според моите разбирания.

— Нито някой смята да ги следва — изсумтя другият.

— Уточнете се, агалар — миролюбиво рече Азис паша. — Уточнете се кой как смята да работи занапред.

— Аз моля да ми се даде работна стая тук, в конака — отговори веднага Неджиб ага — и да ми се позволи да работя в нея по турски, а не по гяурски образец.

— А вие, ага?

Меджар Ахмед извади от портфейла си някакъв сгънат на четири лист и го постави на масата пред пашата. Мютесарифът се запозна със съдържанието на листа и въпреки това попита слисано:

— Какво е това?

— Заповед за назначение — обясни цивилният колагасъ. — Издействувах си я в Стамбул. За разлика от Неджиб ага предпочитам да остана в сянка, прикрит зад службата управител на железницата във Филибе. В конака ще се явявам по възможност по-рядко, а за квартира ще помоля да ми посочите някоя подходяща.

— Какво значи „подходяща“? — все така смаяно се осведоми пашата.

— Къщата да има няколко входа и по възможност да не е у правоверни. Иначе ще бие много на очи, нали разбирате. Да е у гяури, ала не от най-любопитните.

— Имам нещо наум — каза мютесарифът. Но след кратък размисъл попита допълнително: — Все пак защо избрахте именно железниците?

— Защото имам намерение да не се задържам много-много в града, а да разровя из основи санджака. Появяването на един колагасъ

от полицията винаги кара хората да бъдат нащрек, докато малцина обръщат внимание, че е дошъл някакъв чиновник от железниците.

Разговорът като че ли приключи. Недоволен от своето участие в него, Азис паша подхвърли уж мимоходом:

— А иначе и ние не сме спали тук, агалар.

— Какво значат тези думи, паша ефенди?

— В хапуса държим един, за когото имаме донос, че е от башкомитите. — Видя как двамата наостриха уши. — Тъдявашен е, кундурадгия някакъв.

— Мина ли през разпит? — осведоми се делово Неджиб ага.

— И още как! — Пашата допълни думата си с многозначително движение. — Този Кочо обаче или има челичена душа, или...

— Или? — подкани го Меджар Ахмед.

— ... или доносет е бошлаф работа. Никакво признание, агалар, нито една думица. Любопитствувате ли да го видите?

Двамата начаса изразиха готовност. Мютесарифът можеше да нареди задържаният да бъде доведен при тях, но предпочете да заведе гостите в Таш капия. Имаше си „едно наум“: нека видят, че във Филибето знаят как да се оправят с душманите на падишаха. И тъй, тримата наметнаха шуби и шинели и отидоха пеша до прочутия затвор — нали той беше само на две крачки от конака.^[3]

Видът на тежкото каменно здание ги смрази повече от ледения повей, който идеше откъм Марица. Това чувство се засили, когато двете обковани с желязо дъбови крила на портата изскърцаха като човешко стенание и ги пропуснаха вътре. Не ги стоплиха нито раболепните метани на градоначалника Едхем ага, който лично ги посрещна, нито гръмките му заповеди, нито припряната шетня на заптиета и тъмнични надзиратели — бяха прекрачили в пъкъла, където никакво усилие не може да даде топлинка на душата и тялото.

Преди да ги срещнат със задържания комита, разведоха ги да разгледат зандана. Показаха им общите килии, където върху заскрежените каменни подове гниеа мръсни и въшлясали затворници, дупките на полисите, човешки бой дълбоки и един аршин широки, нарочните стаи за изтезания, снабдени с всичките кошмарни уреди на джелатите — от дебелите сопи и тежките пранги до керпедените за изтръгване на нокти, чуковете за трошене на кости и мангалите за нажежаване железата за мушкане.

— Мина ли отгук този кундурадгия Кочо? — попита с познатата си флегматичност Меджар Ахмед ага.

— Уха! — потвърди с гръмовния си глас Едхем ага. — Е, не го чак смляхме на кайма, но все така Хасан чауш здраво го...

— И той? — интересува се Неджиб ага.

— Нищо. Нито стон, нито думица. Коров комита, да пукне дано!

Меджар Ахмед полюбопитствува за друго:

— Защо Хасан чауш? Не беше ли туй работа на надзирателя?

— Халил ага? — Градоначалникът презрително плю настрана. — Той е мек като сунгер, ефендилер, не го бива за мъжка работа.^[4]

Подир малко Едхем ага заведе знатните си посетители в своята затоплена като хамам одая на горния кат на затвора. И там по негово нареждане доведоха — по-скоро довякоха — баш-комитата. Преминал през мъченията на Таш капия, той беше така съсипан, че изглеждаше нелепо в тази човешка развалина да се види бунтовнически главатар.

— Ти ли си комитата Кочо? — започна Азис паша. И допълни, като надзърна в книжата върху масата. — Кочо Честеменски, кундурадгия?

Брадясалото и мръсно лице на затворника не помръдна, само в очите му трепна студен блясък.

— Името ми е наистина Кочо Честеменски, паша, и занаятът ми е кундураджилъкът, ала не съм никакъв комита.

— А ако те върнем долу, в ръцете на Хасан чауш?

— И на кол да ме побиете или да ме хвърлите на псетата да късат месата ми, няма да чуете нещо, дето не е истина.

Мютесарифът запита с очи двамата колагасъ и те също така мълчаливо отвърнаха, че няма какво повече да разпитват затворника. Пашата даде знак и тъмничарите го отведоха. С тях излезе и Едхем ага.

— Е, агалар? — повиши глас Азис паша, когато тримата останаха сами. — Какъв акъл ще дадете за съдбата на този комита?

— Не му е чист косъмът — избърза Неджиб. — И туй, дето е така упорит в разпита, показва, че не е кой да е сред комитите. За такъв, паша ефенди, само едно — главата на дръвника и толкоз!

— Глупав съвет — провлече лениво Меджар Ахмед. — Глупав и първобитен. Времето на безсмислената жестокост отдавна премина ага. Ако Лала-Шахин посечеше днес така напусто своя син, както го е

сторил някога, сега край Имарет джамия щеше да стърчи и неговото тюрбе.^[5]

— В такъв случай, вашето мнение, ага? — осведоми се мютесарифът.

— Преди всичко аз не вярвам този окаяник да е баш-комита, ваше превъзходителство. Ако кундурадгията изобщо е комита, той не може да е нещо повече от... — как го рекохте одеде? — „даживейлерден“.

— И може би затова да го пуснем на свобода, а? — злъчно подметна Неджиб ага. — Така ли ви е изучила Европата, ага?

Меджар Ахмед сякаш не разбра иронията и кимна невъзмутимо:

— Точно така, да го пуснем на свобода.

— За да сговаря раята срещу султана?

— Не. За да осъществим поговорката, че малката риба довежда голямата. — И поясни: — Смъртта на този човек няма да ни донесе никаква облага, докато животът му може да ни бъде полезен. Да го освободим и да пратим най-ловките си хора да го следят. Ако той действително има връзка с комитите, с истинските баш-комити, тогава неговата свобода ще ни даде в ръцете хората, главите на които заслужава да бъдат свалени от раменете.

Пашата изпсува наум: двамата колагасъ го принуждаваха да решава, и то веднага, без отлагане — нещо, което не беше нито според привичките, нито според желанието му.

— Добре, да стане вашето, Меджар Ахмед — рече той с въздишка. И добави извинително към другия: — А за посичане винаги има време...

— В такъв случай със следенето на кундурадгията ще се заема лично аз — не помоли, а отсече Неджиб ага. Никой не му възрази.

... Като се прибра в конака, Азис паша пак — за кой ли път днес? — наруши привичките си: заповяда на смаяния си слуга да му донесе онова бърдуче ракия, с което обикновено едва следобед нарушаваше забраната на Пророка.^[6]

За да преглътне неприятностите на тази опака сутрин, мютесарифът се нуждаеше от някакво по-силно подкрепително...

^[1] Сведенията и оценките из турската история са достоверни. Сравни А. Ф. Миллер — „Краткая история Турции“, Москва 1948. ↑

[2] Думата е за Селим I, султан от 1512 до 1520 г. Поради жестокостта, с която управлявал, бил наречен „Явуз“ (свиреп, жесток).

↑

[3] Конакът на Пловдив се намирал приблизително на мястото на военната сграда на днешния Четвъртъчен пазар. Прочутият затвор Таш капия („Каменна врата“) бил зад конака, близо до моста на Марица. ↑

[4] Имената и характерите на служителите от затвора са достоверни. Сравни Йоаким Груев — „Моите спомени“, Пловдив 1906, и Иван Евстатиев Гешов — „Из епохата на борби за черковни правдини“, в „Спомени и студии“, БАН, София 1928. ↑

[5] За тази любопитна — и многозначителна! — история заслужава да приведем един цитат от книгата на Иван Андонов — „Из спомените ми от турско време“, ч. I, Пловдив 1927:

„... джамията Имарет джамиси, построена от Шахбедин паша, един от завоевателите на Пловдив. Тогава главнокомандующ на турската армия, която превзе Пловдив, е бил Лала-Шахин паша. Било направено донос и клевета пред султан Мурад I, че Шахбедин паша не строи джамия, но крепост с цел да се обяви независим и с войските си да удари против султана, който, разтревожен от това неочаквано известие, повиква баща му и му забележил да вразуми сина си. Обаче Лала-Шахин паша пратил двама мубешири да донесат главата на сина му, която поднесъл на Мурад I, който се учудил за това безчовечие на бащата, че без да провери този донос, прибързал с обезглавяването на сина си. И до днес в двора на джамията стои тюрбето над гроба на този нещастник без глава“

↑

[6] Става дума за забраната да се пие алкохол. ↑

III.

В ДОМА НА ЛАЗАР АНАСТАСИАДИ ИДВА НАЕМАТЕЛ

... Из пътните врата се подаде една висока фигура, облечена с палто и панталони, с морав фес и дълъг пискюл, който биеше чак на гърба му, а кундурите му скърцаха като вятърна мелница.

Захари Стоянов

Когато Димко го въведе в просторния хает^[1], Лазар Анастасиади въздъхна облекчено — дългогодишната му професия на бегликчия го бе научила да разпознава хората от пръв поглед, а външността на управителя на железницата съвсем очевидно говореше за човек съдържан и почтен. В същата тази външност Еленѝ, дъщерята, забеляза съвсем други неща: изискаността на облеклото, от пискюла на моравия фес до върха на лачените обуца, каквато в Пловдив можеше да се види само у някои консули; видя още мъжествената хубост на лицето с дългия белег, светската самоувереност на държанието... Димко пък изпитваше ненавист и тревога. Защото в дома Анастасиади той беше иконом, вардянин, слуга, вратар и още половин дузина други длъжности, но в частния си живот се бе посветил на едно дело, надали подозирано от неговите господари, за което близостта на един турски големец не можеше да означава, освен опасност.

Меджар Ахмед произнесе няколко обикновени думи за поздрав, като се обръщаше едновременно към всички в стаята.

— Благодаря ви за хубавите думи, ага — каза му в отговор Лазар Анастасиади, като се поклонил приветливо, но без раболепие. — Чувствайте се под моя покрив като у дома си. Този юначага, Димко по име, ще ви бъде полезен за всичко, от което ще имате нужда. — Той

се поколеба един миг. — За съжаление не мога да кажа в равна степен същото за дъщеря ми. Тя, знаете, не говори твърде добре турски...

— Учудвам се. — Веждите на агата се извиха нагоре като изпълнати лъкове. — Учудвам се, челеби, че не знае официалния език на тази страна.

При подобен укор мнозина биха загубили ума и дума. Стопанинът на къщата обаче не беше между тях — в същата „тази страна“ езикът на парите отдавна беше станал по-официален от официалния, а кир Анастасиади беше един от първите богаташи може би не само на Пловдив, но на целия Одрински вилает. Той се задоволи да разпери ръце извинително:

— Ако някой е за упрек, това съм само аз, ага. Впрочем и съдбата също. Еленй остана без майка още ей такава и по мое настояване отрасна в пансион за девизи в чужбина. Съгласете се, че трудно ще се намерят френски калугерки да знаят турски език...

Меджар Ахмед не каза нищо повече и само кимна разсеяно по посока на девойката. Еленй можеше да му прости, че поради обичаите на своя народ или поради просто недоглеждане той не пое подадената му ръка, та тя остана неловко увиснала във въздуха, но никога не би простила, дето този външно толкова изтънчен мъж не си даде труд да забележи, че притежателката на ръката е красива, стройна, гиздаво облечена, с цъфтящата младост на своите осемнадесет години.

— Дръвник! — каза тя уж под носа си, а всъщност така високо, че гласът ѝ изпълни стаята и накара сърцата на баща ѝ и Димко да замрат от уплаха.

За тяхно щастие обаче не се случи нищо — Меджар Ахмед очевидно не разбираше български, та остана напълно безразличен към обидата, тъй безразсъдно запокитена върху му. Лазар Анастасиади трескаво затърси в гънките на мозъка си някакво — какво да е — изречение, за да попречи на дъщеря си да повтори и задълбочи своята грешка. Но тя се оказа по-бърза от него:

— Аврасто кефали!^[2] — произнесе Еленй, като този път не се дори опита да симулира полугласност.

„Слава на тебе, Христе боже, той не знае и гръцки!“ — въздъхна в себе си бащата, като видя, че и тази втора стрела не успя да нарани турчина. Докато бършеше внезапно избилата по челото му пот, той чу равнодушния глас на своя квартирант:

— Ще имате ли добрината да ми покажете моите стаи, челеби?

— Разбира се, разбира се — разчевръсти се Анастасиади. — Заповядайте, ефенди...

Ала не направиха повече от две крачки към стълбата, когато ги настигна новото подмятане на Еленй:

— Il ne reste que supposer le plus invraisemblable — que Monsieur comprend ls français.^[3]

Той се завъртя на пети и безизразният му поглед срещна гнева на нейния.

— Ravi de découvrir, que Mademoiselle le parle aussi.^[4] — Очарованието беше в думите, но не и в гласа му. — Parce que, j'espère, grâce à la langue française la paroi entre nous sera moins infranchissable comme l'avait prédit votre père.^[5]

Като каза това, Меджар Ахмед ага се обърна отново и се заизкачва по стълбите. Когато се опомни от смайването си, подир него забърза Лазар Анастасиади, последван от Димко с багажа на турчина.

Може би ще бъде любопитно за читателя да научи с какво бяха заети четиримата участници в тази сцена половин час по-късно.

Меджар Ахмед, вече нагласил дрехите си в стенния шкаф с хубавата дърворезба, сега подреждаше вещите си по работната маса — кожената папка с хартията, мраморната мастилница, ножа за разрязване на книги, перодръжките, преспапието, попивателната... Подреждаше ги и се усмихваше: знаеше, че не ще ги употреби нито веднъж.

Разкراчен до прозореца в стаята под него и мушнал ръце в дълбоките си джобове, Лазар Анастасиади гледаше обвитото в снежна пелена Таксимтепе и също се усмихваше. Колкото и да е наглед невероятно, доволната му усмивка беше предизвикана от това, че агата „постави на мястото й“ Еленй — отдавна знаеше, че момичето е поразглезено и има нужда от няколко хубави урока, които самият той, прекалено разнежен като баща, беше неспособен да й даде.

В пристройката от другата страна на двора Димко, след като на два пъти се увери, че е заключил вратата, беше извадил от скривалището зад тухлата своето най-голямо богатство — шестпатронния си барабанлия лефоше^[6] — и с угрижено лице проверяваше зареждането и изправността на механизмите му.

А в своята стая Еленѝ беше заета с нещо, което не бе вършила от деветгодишната си възраст — гризеше ноктите си...

[1] С турската дума „хает“ (или „хаят“) по различните краища на България се назовават различни части от старата българска къща — чардак, ходник, открит трем пред стаите и т.н. В стария Пловдив „хает“ се е наричал големият салон (понякога 200 и повече кв. м.), от който се влизало в стаите на етаж. Срв. архитект Христо Д. Пеев — „Пловдивската къща през епохата на Възраждането“, „Техника“, София 1960. ↑

[2] Неувряла глава! (гр.). ↑

[3] Не остава освен да допуснем най-невероятното — че господинът разбира френски (фр.). ↑

[4] Очарован съм да открия, че госпожицата също го говори (фр.). ↑

[5] Защото, надявам се, благодарение на френския език преградата между нас не ще бъде така непреодолима, както предрече вашият баща (фр.). ↑

[6] Френска система огнестрелни оръжия с револверен механизъм, ползувала се с голямо уважение сред българските въстаници в 1876 г. Неправилно наречено „лефоше“ (у З. Стоянов още „лафоше“, „лафуше“); правилното е „льофошъ“ (Lefauscheux) по името на конструктора. ↑

IV.

ЕДИН ХИТЪР КАПАН ЦРАКВА НА ХАЛОС

... Кочо — простият чизмар...

Иван Вазов

По-късно Неджиб ага докладваше събитията така: — Кочо Кундурадгията отворил последен от всички занаятчийи на Узун чаршия схлупеното си дюкянче^[1]; отдалеч миришел на ливанто, та се разбирало защо и къде е окъснял. Премел, запалил кюмбето и захванал работата си оттам, където я бил прекъснал преди десет дни при задържането. Дошли неколцина мющерии (гъркът Диамандипулос, когото Неджиб взел като помощник и преводач, ги познавал всичките — били все по-фукара и от средна ръка правоверни) и Кочо ги върнал за следобед или утре, като им се извинил, че по разни причини не сколасал да изкърпи еминиите и калеврите им. След около два сахата време хлътнал при него един ученик от Жълтото училище^[2] (според Диамандипулос се зовял Антикаров, бил от Самоков и живеел в пансиона на Янко Воденичаров), който замолил майстора веднага да му поправи обувката; Кочо се съгласил, но в отговор поискал ученикът да му заплати услугата, като му прочете няколко страници из една книга. Тъй и станало. Докато четели, Диамандипулос успял да приближи и да подслуша; разбрал, че туй било откъс от някакво театро. Не се изненадал: кундурадгията бил познат като чест карагьозчия в гяурското театро на Филибе, но тъй като бил неграмотен, хващал разни ученици да му четат ролите, а той ги запамятавал наизуст.^[3] Малко преди пладне, когато Кочо бил отново сам, дошъл и един непознат, който влачел по отъпканата пъртина съдраната си кундура — бил такъв, че не заслужавал никакво внимание.

— Опишете колкото се може по-подробно този непознат, ага — прекъсна на това място доклада му Меджар Ахмед.

Отговорът на Неджиб показва, че е наистина колагасъ с опит и с набито, приучено не само да гледа, но и да вижда око:

— Трябва да беше един-два пръста по-висок от мене, кръглолик, нечист, с от две недели небръсната четинеста брада и със сплъстена, отдавна невидяла берберски ножици коса. Носеше черни отрити потури, синя аба, бозяво поясче и кирлив фес без пискюл. „Лангера“^[4] — рече презрително Диамандипулос и повече не се заинтересувахме за него.

Кочо Честеменски закърпил кундурата на „станимашката лангера“ и мющерията се заклатушкар някъде по посока на Ени хамам и Орта мезар^[5]. След още десетина минути станало най-необяснимото от всичко: без никаква видима причина Кочо загасил кюмбето, спуснал кепенците на дюкянчето, щракнал катинара на вратата и се прибрал в къщата си в Каптян Християн махала^[6]. И вече три дена и три нощи не показвал носа си извън вратата, а жена му не пущала никого да прекрачи прага.

Ето същите събития, както ги бе видял Кочо:

Теохана, жена му, със сълзи на очи го молила да остане по-дълго у дома, та да се съвземе напълно от мъките, преживени в Таш капия, но той не се съгласил. Задържал се вкъщи само толкова, колкото било необходимо да извари Теохана въшлясалите му дрехи и да намаже с благ мехлем незарасналите му рани, а той да се порадва на русичкото ангелче Райна — първата му невръстна рожба. И на втората сутрин подел обичайния си живот. Излязъл на развиделяване, отбил се при Шукри берберина да смъкне четината от лицето му и тъй, с още подпухнало от боя и насинено лице, отворил дюкяна. Работил, що работил, а по едно време влязъл при него ученикът Никола Антикаров, самоковлията, дето не беше чужд на делото. От Антикаров Кочо научил, че другарите му от читалищното театро отказали да направят без него уговореното представление и решили да чакат излизането му от зандана. Трогнала се душата на Кундурадгията и той пожелал още на часа да продължи с изучаването на възложената му от преди това роля, та помолил Антикаров да му прочете половин-един час. Четял ученикът, а жарките Шекспирови слова сякаш с огън се врязвали в сърцето и ума на Кочо:

КАСКА:

*... Ти хората сплоти срещу тирана
и аз надире няма да остана
от най-усърдния!*

КАСИЙ:

*Скрепено, значи!
Знай, Каска, че аз вече убедил съм
известен брой измежду най-добрите
и благородни граждани на Рим
да предприемат си мен едно опасно,
но благородно дело. Те сега
ме чакат под Помпеевия портик,
защото в нощ ужасна като тази
са пусти улиците и видът
на небесата горе е съзвучен
с това, което готвим се да сторим —
тъй кървав е, и огнен, и зловещ!^[7]*

Да зависело от Кочо, той бил готов да остане цял ден и цяла нощ да поглъща — както попукана от жажда земя попива дъждовните капки — словата на пиесата. Но не зависело само от него: кундурадгията като всеки друг занаятчия, е роб на мющериите. И като влизали разните люде, турци и българи с покъсани обуца, разваляли магията на писаната реч, та Никола Антикаров не чел дори пълен час и си тръгнал. Тъй продължила работата нейде докъде пладне, когато в дюкяна дошъл някакъв селски фукара със съдрана калевра.

— Помози бог, майсторе — чинно поздравил новодошлият.

— Дал бог добро. Какво те води насам?

Преди да отговори, човекът взел трикракото столче, предназначено за мющериите, и си избрал такова място, че хем да не е с гръб към Кочо, хем да не изпуска из очи каквото става пред дюкяна.

— Че какво води хората при тебе? — рекъл. — Виж ме на: заради проклетата калевра влача крак като пребито улично псе.

Сравнението разсмяло Кочо. И той казал развеселено:

— Дай да видим що й е на горката.

— И ще те моля, майсторе, да не ме връщаш, а тоз час да я оправиш — ухилил се насреща му фукарата, докато изувал обувката.

Събул се той, но докато подавал „проклетата калевра“, с едното око все гледал навън. Почудил се Кочо, ала щом взел обувката и престанал да се чуди — от нея се хлъзнал оня знак, за който апостолите били предупреждавали него и всички „лизнати“^[8] в Пловдив: кръгла златна пара колкото една меджидия, само мъничко подебела; едната ѝ страна, предназначена за любопитното око на шпионите изписана със знаците на турска лира; на другата обаче се изправяло на задни крака едно от онези лъвчета, които поп Никола Белчов от Копривщица и братя Велеганови от Пловдив през тези дни отливаха по стотици за калпаците на утрешните въстаници, само че с по-вирната глава и стъпило на байрак с полумесец и звезда върху него.

Преди да се съвземе Кочо, онзи го предупредил с глас, който бил съвсем чужд на одевешната весела глумливост:

— Не вдигай глава от калеврата ми, братко! Каквото и да говорим, прави се, че цялото ти внимание е погълнато от кърпежа. — И обяснил: — Навън дебне един от най-опитните конашки копои...

— Кой си ти, твоя милост? — едва успял да произнесе Кочо.

— Радуил.

— Име ли е това или...?

— Какво значение има? — леко се сопнал другият. — Мигар е по-лошо от... от Петър Ванков^[9], да кажем?

Кочо разбрал урока. И вече не вдигал очи от скъсаната обувка колкото поради забраната, толкова и от срам.

— Заповядай, твоя милост — рекъл след малко. — Кажи, какво те доведе при мене.

— Слушай ме добре! — предупредил онзи. — Ти си бил задържан и мъчен в Таш капия, нали? Не, не ми отговаряй, аз знам всичко. Прави ти чест, дето си се държал така юнашки в хапуса. А не ти ли се стори, че те пуснаха някак си ни в клин, ни в ръкав?

— Те разбраха, че нищо няма да изтръгнат от мене, твоя милост.

— Но можеха да те убият, нали? Не, Кочо. Ако те пуснаха, то не беше от безсилие, а защото скроиха един пъклен план — щом не можах да скършат волята ти, да изтръгнат от тебе онова, което ги интересува, неволно.

— Не те разбирам...

— Ще го кажа по-ясно. Целта на конака е да се добере до списъка на пловдивските революционери. Те знаят, че ти си във връзка с тях, но вече успяха да се уверят в непреклонността ти. И те направиха капан: наблюдават те и ще следят с кого се срещаш — така, без да искаш, ти ще ги заведеш при своите другари. Дръж по-здраво губерката! — наредил Радуил, като видял как се разтрепери ръцете на Кочо. — Или те, хората от комитета, сами ще се наврат в капана им, когато, научили за щастливото ти избавление, дойдат тук да стиснат ръката ти.

— Какво да сторя, твоя милост? — с внезапно пресъхнали устни прошепнал кундурадгията. — Няма да преживея, ако стана причина за съсипване на комитета... дори и неволно...

— За това съм дошъл, да ти дам акъл. Сега, като изляза от дюкяна ти преброй бавно поне до сто, та да има време да се отдалеча. А сетне спусни кепенците, приberi се в къщи и не се срещай с никого, докато не получиш хабер от комитета, че вече можеш да отвориш пак дюкяна. Аз ще имам грижата да предупредя, щото никой да не те навестява у дома ти, докато копоите още слухтят около тебе.

— Благодаря ти, братко, от все сърце ти благодаря! — развълнувано занареждал Кочо.

— Не ми благодари — рекъл в отговор Радуил, докато обувал закърпената си калевра и оставял някаква дребна пара върху масичката на кундурадгията. — Ние всички радеем на една и съща цел, само че и служим всеки според силите и уменията си. — След това, като се изправял, произнесъл високо, така високо, че да бъде чути и от шпионите навън: — Сполай ти за добрината, майсторе! Пък може да се случи и аз да ти се отплатя.

Кочо му отговорил:

— Върви си със здраве, странниче!

А после, като преброил бавничко до сто, спуснал кепенците и щракнал големия катанец на вратата, пък се прибрал в къщурката си, сгушена там, на стотина крачки от църквата „Света Петка“. Знаел, че е следен денонощно, ала не се плашел и даже вътрешно си умирал от смях. Не от нехаен сербезлик, а понеже през цялото време имал чувството, че се е изплезил на ония, конашките копои...

[1] Узун (Дългата) чаршия се е наричала главната улица на Пловдив от Джумаята до Марица — днес ул. „Райко Даскалов“. Дюкянът на Кочо Честеменски се е намирал на днешната къса уличка „Банкова“ № 1. ↑

[2] Първото класно училище в Пловдив било открито в 1850 г. от Найдено Геров и се помещавало на днешната ул. „М. Горки“ („Съборна“), на мястото, където сега е сградата на СПТУ по фина механика. Когато броят на учениците се увеличил, почувствувала се нужда от нова сграда. Тогава, в 1868 г., пловдивчани издействували нарочен султански ферман и със средства, събрани от българското население, изградили тъй нареченото „Жълто училище“ (поради цвета му). Намирало се е — намира се и сега — в Стария град, на ъгъла на улиците „Т. Самодумов“ и „Ивайло“. ↑

[3] За начина, по който Кочо е изучавал ролите си, ще представлява интерес да приведем един цитат от Никола Янев — „Пробуждане, принос към културната история на гр. Пловдив“ (1840–1885), кн. I, София 1967 (неиздаден труд — ръкописът се намира в Музея на Възраждането — Пловдив):

„Кочо Честеменски бил нисък на ръст, но имал хубаво стройно тяло. Неговата памет била феноменална. Той бил неграмотен, не знаел да чете и затова ролите си заучавал по следния начин: замолвал някой ученик от пансиона да му прочете един-два пъти ролята, която ще играе, и той всичко запомнял.“

↑

[4] Лангера — шеговито и подигравателно прозвище от епохата на станимашките (асеновградските) погърчени българи. ↑

[5] Ени хамам (Новата баня) — намира се и днес на ъгъла на ул. „6 септември“ и бул. „Руски“. Орта мезар (Средищен гроб) — махала, намирала се между днешната Градска градина и пл. „Кочо Честеменски“. ↑

[6] Каптян Християн махала, в която живеел Кочо, се намирала южно от днешния площад „Роза Люксембург“, около бул. „Лиляна Димитрова“. ↑

[7] За успехите на Кочо Честеменски на театралната сцена Захари Стоянов в своите безсмъртни „Записки“ е допуснал грешка — в една забележка под линия той казва: „С ролята Велизарий той е трогнал дотолкова публиката, че английският консул, който гледал много пъти Шекспира, пожелал да се запознае с Кочо“ и т.н. Този пасаж подвежда, сякаш пиесата „Велизарий“ е от Шекспир; поради предоверяване и инерция тази грешка е влязла в много историографски и белетристични творби след З. Стоянов, та и до днес. В същност Шекспир не е писал трагедия „Велизарий“. А и категорично е установено от изследователите, че никоя от двете пиеси „Велизарий“ — на гърка Мисици и на немца Траудцен — не е играна никога на пловдивска сцена (Срв. Ст. Каракостов — „Българският възрожденски театър на освободителната борба (1858–1878)“, София 1973). Същевременно смятаме, че от „Велизарий“ Кочо не би могъл „за пръв път да се запознае с... подвизите на различни герои, които подействували твърде влиятелно на неговата буйна натура“ (З. Стоянов), защото тя е една нравоучителна пиеса; за П. Р. Славейков (в „Читалище“, г. III, кн. 4 от 1873 г.) тя представлява „назидателни поучения за благочестиви читатели“. И тъй като в цитираната бележка на З. Стоянов се говори за Кочо като за изпълнител на Шекспир, тук се спряхме на трагедията „Юлий Цезар“, още повече, че във в. „Напредък“ (X, 75, 3 ян. 1876) открихме съобщение, че Иван Славейков (син на П. Р. Славейков) е превел тази трагедия на Шекспир и следователно тя е могла да бъде в ръцете на актьорите от Пловдив през пролетта на същата година. По известни съображения откъсите в книгата взехме не от превода на Славейков, нито от някой от следващите, а от най-последния превод — на Валери Петров в „Уилям Шекспир, трагедии“, т. I, София 1973. ↑

[8] Твърде разпространеното през епохата „лизнати“ е означавало „посветени“ в революционното дело или „докоснати“ от революционния дух. ↑

[9] Всички апостоли и по-видни дейци на въстанието са имали псевдоними. Воловият псевдоним е бил наистина Петър Ванков, Стамболов зовели Стойко Мъглата, Захари Стоянов — бай Драган и т.н. ↑

V.

ДОКАТО АЗИС ПАША СЛАДКО СПИ

Пловдив, по комитетско разпределение, бил определен за средище на градовете Карлово, Сопот, Калофер, Пещера, Копривщица, Панагюрище, Батак, Перущица, Пазарджик и Брацигово.

Стоян Заимов

Определеното ни място... беше ханът на братя Търневи, находящ се в Каршияка, на самия край на махалата, до карловския път. Тоя хан служеше въобще за прибежище на всичките апостоли от IV окръг... и стаята, която е над портите отгоре, стоеше винаги празна, запазена за тях.

Захари Стоянов

Два-три дена се оказаха достатъчни за Азис паша да разбере, че неканените помощници няма да му създават чак толкоз главоболия, колкото му изглеждаше отначало. Като стигна до това убеждение, той престана да мисли много-много за тях и така лека-полека се върна и към рахатлъка, и към навиците си. Впрочем и към основното си житейско правило, което се изразяваше в прастарата поговорка: „Аз олсун ишин, гайлесиз олсун башън“^[1].

Но докато в тази нощ на скърцащ под стъпките сняг и изцъклен от студ месец на ясното небе той безгрижно спеше в приятно затопления харемлък на просторния си дом, двамата колагасъ бяха събрали вниманието и тревогите на едно тайно събрание. Защото Пловдив беше център на санджака, но и столица на подмолния IV революционен окръг. И за деятелите от него идването на полицаите се приемаше като важно, съдбоносно събитие.

Както честичко ставаше още от времето на Дякона, събранието се състоеше в онази стаичка над портите на Търневия хан, в която комай още от построяването ѝ не се бе чувало друго, освен революционна реч. Ако не се брои, Гого (така домашните му и приятелите зовяха Георги, най-младия от Търневите), който ту идваше да послуша минута-две, ту изчезваше за половин час да представлява стопаните из хана, в него участваха шестима. Лицата и на шестимата изразяваха нескрито безпокойство; намираше място то дори и върху физиономията на Бенковски, въпреки храбростта и навремени безразсъдната му дързост, които вече бяха станали пословични навред в границите на революционния окръг.

След продължително мълчание, в което всеки по своему преценяваше неприятната вест, Волов прекара пръсти през буйната си коса и лявата вежда на красивото му умно лице — както винаги в моменти на напрежение — се издигна нагоре, когато каза:

— Повторете, господин Матевски. Повторете и, ако обичате, не пропускайте ни най-малката подробност, която знаете.

Георги Бенковски изсумтя и върховете на засуканите му руси мустаци трепнаха недоволно: той презираше изтънчения говор на Волов и обикновено го хулеше с прозвища от рода на „префърцунен“, „граматически“ и „за дамички“, но сега се въздържа, не рече нищо — чувствуваше, че не е време за подобни заяждания. Пък нали и този слабост, болнаво-блед и с постоянно питащи очи Матевски — като учител в Светотроическото училище — спадаше към граматичните, та може би за него подходеше такава превзетост на думите.

— Почти не зная нещо повече, господин Ванков — отговори междувременно председателят на Пловдивския революционен комитет.

Апостолът Панайот Волов беше познат по тези места още от миналата година, когато, след неуспешния опит да вдигне на въстание Троянския край, бе намерил тук убежище и на път за Цариград едва не умря от лош цирей в Царацово, но той се придържаше твърдо към решенията и изискваше от всички да му говорят и да говорят за него само с нелегалното му име.

— Имам сигурни сведения — продължи Димитър Матевски, като се взираше свъсено в трепкащата светлинка на вощеницата върху масата и гладеше мустаците и гъстата си черна брада, — че великият

везир Махмуд Недим паша е изпратил тъдява двамата най-опитни полицаи на Османската империя. В Цариград научили, че насам нещо шуми и кипи, та се загрижили да предвардят събитията.

— Пристигнали ли са? — попита мрачно Христо Търнев и широкото му лице стана почти квадратно.

— Пристигнали, бай Христаки — въздъхна Матевски. С „бай Христаки“ някога Левски се бе обръщал приятелски-закачливо към най-големия от Търневите и този спомен обикновено винаги създаваше добро настроение на стопанина на хана; винаги, но не и днес, когато тревогата вземаше връх над хубавия спомен. — Пристигнали и, казват, веднага се заловили за работа. Така че...

— Какво така че? — попита Христо Благоев.

— Така че трябва в близко бъдеще да очакваме провали. Ако не и нещо по-лошо.

— А защо те, а не ние да не предвардим събитията? — попита многозначително Гого Търнев, който бе влязъл преди малко и бе чул последните разменени думи.

— Това пък какво значи? — попита повторно Благоев, като извърна глава към стърчащия прав Гого. Той беше самоковлия, търговец на брашна в Пловдив и отдавнашен член на революционния комитет; известен беше с това, че всякога търсеше да си изясни нещата до дъно и недвусмислено, колкото и те да изглеждаха ясни...

— Значи, че вместо като овчици да чакаме провалите, можем ние да провалим в пъкъла двамата копои. — И за да не остави никакво съмнение в предложението си, добави: — За двама копои два куршума стигат. Ако кажете, братя, моят винчестер^[2] поема грижата за единия...

Всички го изгледаха продължително. Никой не сподели прекалено лесния му ентусиазъм, а звучният и повелителен глас на Бенковски даде израз на всеобщо мнение:

— Хлапешка мисъл! То на двацет години наистина морето е до колене! — Гого Търнев се изчерви; по онова време той дори не бе навършил двадесетте. А го смути и това, че го критикуваше именно Бенковски, който имаше славата на безразсъдно смел и буен. — Ще утрепем двамата колагасъ. И сетне? Сетне ще стоварим върху главите си ударите на цялата гаджалска полиция. — Върховете на русите

мустаци пак помръднаха презрително. — Детинщини! Като оня аврадалански граматик, дете лани щял да убива султана...

Намекваше за копривщенеца Тодор Каблешков. Действително Каблешков бе имал — и навреме се бе отказал от нея — безумната идея да издебне султана някой петък, когато отива в джамията да се моли, и да го застреля, като застреля след това и себе си: тъй като предварително щял да се представи за европейец, французин или руснак, той смятал, че с атентата си ще предизвика погроми над европейското население в Турция, а те от своя страна — освободителна война на християнските държави против Турция.^[3]

Така, както преди малко никой не възприе лудешкото хрумване на Гого, сега пак никой не одобри прекалено рязката присъда на Бенковски и главно — злъчното му подмятане по адрес на „граматика“ Каблешков. Защото всички в стаята познаваха Тодор Каблешков и знаеха колко чисто и всеотдайно служеше той на революцията. Димитър Матевски отговори на Бенковски и с това завинаги си спечели ненавистта му:

— Прибързано съдите, господин Бенковски. Ако лани някои бяха изпълнили дълга си и бяха подпалили Цариград от четирите краища, може би събитията в цяло Българско щяха да се развият по друг начин и ескизаарци нямаше да изпитат еднички и сами милувката на турския ятаган. — С тези думи учителят връщаше удара лично върху Бенковски, понеже той бе един от онези петнадесетина души със Стоян Заимов начело, които през миналата 1875 година имаха задача да подпалят Цариград, а не го извършиха. — Колкото до предложението на Гого, аз съм съгласен с вас.

Засегнат от подхвърлянето за миналогодишната неудача, Бенковски избухна. И като не можеше да оспори казаното от Матевски, той прехвърли нещата другаде:

— Съгласен ли си, думаш, байно? — развива се. — Туй да не ти е английски парламент, че да си съгласен или несъгласен? Тук, байно, е революция и ти си войник на тази революция. И като войник можеш само да се подчиняваш, не и да си съгласен.

— Хайде, хайде — примирително рече Волон. — Имаме да вършим по-важна работа, отколкото да се джафкаме помежду си. Продължете, господин Матевски. Какво друго знаете за двамата полицаи?

— Почти нищо, господин Ванков.

Гого Търнев отново излезе от стаята.

— Язык! — възкликна „бай Христаки“. — Поне имената им да бяхме научили...

— А, това да! — плесна се по челото Матевски и виновна усмивка се сгуши в къдравата му брада. — Единият колагасъ се зовял Неджиб ага, другият — Меджар Ахмед...

— Кой? — не попита, а извика Димко, слугата на гръкомана Анастасиади, който бе мълчал през цялото време досега. — Какво име споменахте, господин учителю?

— Меджар Ахмед ага, така го научих.

— Та аз го познавам, да го убие господ! — развълнувано продължи Димко. — Познавам го и още как! Ама кой да знае, че бил...

Трескаво го заразително. И той им разказа, каквото знаеше. Но тъй като беше простичък човек и нямаше богат език, не можа да им предаде студената заплаха, съчетана със зловещо-умна решителност, които се излъчваха от агата отвъд светската изтънченост на държанието му. И като почувствува, че бедноватото му описание създава погрешно впечатление за турчина, завърши:

— Ама той е опасен човек, да го знаете! Опасен е и може да навлече нам и на делото големи злини. Той е... Как да ви река, братя? Той е като змия ехидна, облечена в кожа на мъркащо котенце!

Ново продължително мълчание.

— Е какво? — подхвърли Христо Търнев. — Да не стане тъй, че думите на наш Гого...

— Това не! — късо го отрязва Бенковски.

— Това наистина не — кротко се присъедини към него Волов. — Всяка предварителна саморазправа ще навлече непоправима вреда на делото.

— Тогава, господин Ванков? — попита Христо Благоев. — Какво трябва да правим тогава с двамата колагасъ?

— Да ги имаме колкото се може повече под очи, това е моето мнение. Особено този Меджар Ахмед — чуваш ли, Димко? Да ги имаме колкото се може повече под очи, пък когато дойде големият ден, нищо чудно, ако те бъдат първият курбан за нашата свобода.

В същност и това беше присъда. Само че присъда с отсрочено изпълнение...

[1] Малко да ти е работата, спокойна да ти е главата (тур.). ↑

[2] По-правилно „уинчестър“ (winchester) — полуавтоматична пушка американско производство. ↑

[3] Автентично — разказано е от Константин Величков („В темница“), близък приятел на Каблешков. ↑

VI. ХИТРОСТ СРЕЩУ ХИТРОСТ

Чл. 18. Тайната полиция е длъжна: ... в) да шпионира турските шпиони, да следва стъпка в стъпка делата на турската полиция и сичко да съобщава на Централния комитет...

Устав на Българския централен
революционен комитет

В стаята отново влезе Гого Търнев. Той беше широколик като бате си и пак като него с раздалечени очи, но със смекчени от младостта му черти, а младежкият руменец на бузите, едва наболите мустачки и грижливо сресаната на път коса придаваха на физиономията му подкупваща свежест. Сега нямаше и памет от тази свежест. Гого изглеждаше изведнъж посърнал, с удължено и невям посивяло лице и със странен блясък в очите. Така бърза и необикновена беше тази промяна в него, че всички го изгледаха слисани и с това в същност увеличиха смущението му. Събрал върху себе си погледите им, той тронаво заобиколи софрата, приведе се над рамото на Волов и му зашепна нещо.

— Кой? — трепна Волов. — Кой е поискал да ме види?

— Не зная, господин Ванков. Дриплю някакъв. Не си обади името.

— Какво, какво? — властно се намеси Бенковски, като разкопча кобура на револвера си.

— Говори, Гого! — даде съгласието си Волов, като видя смущението на младежа. — Разкажи всичко!

Георги Търнев нямаше много за разказване. Обиколил той да нагледа хана — двора и сайвантите в него, яхърите, селямлъците за победните мющерии и одаите за по-паралиите, а когато минавал през

пивницата, фукара някакъв, дето бавно нагъвал хляба и сиренето от торбата си, като ги прекарвал през гърлото с по глътка вино от закупената полуоканица, го повикал със знак, че иска да плаща. А когато отишъл при него, онзи неочаквано рекъл, че иска незабелязано да го заведе при Петър Ванков.

— Откъде може да знае това име? — замислено попита Благоев.

— И че господин Ванков е в хана? — добави Христо Търнев.

Тези въпроси светкавично минали през главата и на Гого, та той се постарал да си придаде учуден израз и рекъл, че такова лице му е непознато и не се намира в хана. Онзи обаче не се съгласил, заспорили.

— И защо все пак дойде тука? — запита строго Бенковски, като не сваляше ръка от кобура. — Ами ако е някой шпионин и те е проследил?

— Защото ми плати полуоканицата ей с това, господине. — Гого пусна нещо, което се отъркаля по софрата и спря до свещта; „нещото“ беше онзи златен знак, който се появи пръв път в дюкяна на Кочо. — Ей с това — повтори, — за което господин Ванков неведнъж...

Волов не доизчака края на думите му. Едва позна предмета на масата и скочи на крака и се развика нетърпеливо:

— Скоро, Гого! Къде е този човек? Веднага...

— Ето го, апостоле! — обади се един глас от вратата.

Извърнаха се. Там стоеше „лангерата“ на шпионина Диамандипулос, селският фукара на Кочо и дриплото на Гого Търнев. Стоеше неподвижно, а на четинестото му, отдавна небръснато лице грееше една от онези усмивки, разцъфващи само по лицата на хора, които твърде рядко имат повод да се усмихват.

Панайот Волов се хвърли към него.

— Брате!... — Те се прегърнаха крепко, по мъжки. — Господа — обърна се сетне към слисаните мъже около софрата, — нека да ви представя...

— Радуил — бързо и предупредително рече вместо него новодошлият. — Радуил, това ми е името.

— „Лизнат“ ли е, хм, негова милост? — попита Христо Благоев.

— „Лизнат“, и то първом от българския светец Раковски, сетне и от огнения дъх на Дякона, мир на праха им — представи го Волов, докато Радуил поред се ръкуваше с хората около софрата.

— И все пак аз трябва да зная нещо повече за него — кисело рече Бенковски. Рече го с ревност: жегна го, че Волов очевидно е осведомен за неща, които той сега за пръв път чуваше, и то наполовина.

Радуил взе златния си знак от масата и преди да го прибере в потурите си, го показва на Бенковски:

— Невям туй не е достатъчна препоръка, човече? Който е посветен в делото, той е и предупреден за хората, притежаващи този знак.

Лесновъзпламенимият гняв на Бенковски отново трепна над масата, както трепти въздухът пред приближаваща лятна буря. И отново Волов побърза да разпръсне струпаното електричество:

— Господинът е от тайната полиция на Централния комитет. Не го разпитвайте повече! Той не може, няма право да ви каже нищо. Пък ако се разбъбри и ви каже, аз ще бъда длъжен да му отнема знака... Не го разпитвайте! — натърти повторно. — Ала знайте, че нему можете да имате повече доверие, отколкото... отколкото на себе си дори...

Радуил придърпа с крак едно столче и уморено се настани до празната софра, рамо до рамо с другите съзаклятници. Личеше — или идеше отдалече, или отдавна главата му не бе докосвала възглавница.

— За какво говорехте, Ванков? — попита.

Панайот Волов му обясни. И неговите думи сякаш мигом разсъниха новодошлия.

— Разгеле — рече простичко. — За същото ви спокодах и аз. — Той ги запозна с капана на Меджар Ахмед и с нареждането, което сутринта бе дал на Кочо, а накрая ги подкани. — До утре трябва да намерите колай да известите всички членове на комитета, че е най-строго забранено да се свързват с Кочо Честеменски. Никой да не го търси, никой да не посещава къщата му. Когато амуджите се уморят и вдигнат наблюдението, аз ще ви известя, а вие ще известите членовете.

— Не се ли увличаш, байно? — проточи сърдит глас Бенковски. — Разпореждал си се своеволно из града, а тук дръзваш да даваш нареждания, без да се замисляш, че край тая софра може би има хора, овластени и упълномощени да заповядват, на които ти най-много можеш да дадеш мнение, не и нареждане.

Новодошлият бавно обърна глава към него, изгледа го студено, после му отговори без следа от предишната топла простота:

— На тези „овластени и упълномощени“ хора препоръчвам — иронията му беше унищожителна — по-честичко да се запознават с устава на Българския таен революционен комитет, който е закон за тях. Ако го правят, те ще знаят, че първата длъжност на тайната полиция е да наглежда делата на революционните работници. — Той сви рамене. — Апостолите не са повече от другите революционни работници, само че... с повече задължения...

Почака поредното избухване на Бенковски, но то не последва.

— А за двамата копои, господине? — обади се Христо Търнев и гласът му разсея напрегнатата тишина. — Какво ще ни посъветвате за тях?

— Ние решихме — изпревари отговора му Волов — засега да се ограничим със следенето им, и то главно на Меджар Ахмед ага. Защото той е, тъй да се рече, непрекъснато под погледа на този наш верен човек.

— Кой си ти? — попита Радуил, като се обръщаше към посочения му Димко.

— Вардянин съм у моя благодетел Лазар Анастасиади — рече Димко, като не намери сили да каже „господине“ на подобен дриплю. — Меджар Ахмед ага се настани да живее в дома на господин Анастасиади.

— Оставете тази работа, приятели — каза Радуил. Към предишната му дружелюбна простота се прибави и странна усмивка. — Не се заемайте със задача, която не е по силите ви. Сами казвате, двамата колагасъ са опитни полицаи, не е работа за всеки да ги следи. Знайте ги, че са тук, пазете се от тях, пък следенето оставете на мене — такъв е моят съвет. Когато има нещо, аз ще ви го съобщавам. — Той огледа очаквателно събраните мъже, но никой не му възрази. — Добре че стана дума за това — продължи след малко. — Трябва да ми дадете сигурни връзки. Да знам къде да съобщавам, когато има нещо за съобщаване, искам да кажа.

— Че къде по-сигурно от тук? — засмя се Христо Търнев и широкият жест на десницата му сякаш обхвана целия хан.

Радуил отговори на усмивката му с усмивка:

— Какво, още ли е в ред скривалището на Дякона?

— В ред е и само чака гости.

Преди години „бай Христаки“ беше направил в хана нарочно скривалище за Левски — таен ход свързваше два шкафа на горния и долния кат, та дирят ли заптиетата на единия, Левски да се укрие на другия. На всички в стаята направи впечатление, че Радуил идваше за пръв път в хана на Търневи, а познаваше скривалището.

— Не е добре тук — поклати глава Радуил. — Прекалено много хора знаят що за люде са братя Търневи.

— Ако слушате мене — обади се Благоев, — в случай на необходимост търсете Григор поп Божков, управителя на Дановата книжарница на чаршията. Или Димитър Свещаров, деен член на нашия комитет, мумджийницата му е на Джумаята, всеки ще ви я покаже. Можете да използвате също метоха на кричимския манастир „Свети Врач“. Намира се в Мараша. Още Левски и Узунов са имали там сигурен конак...

Радуил не каза нищо. В мълчанието си той в същност повтаряше указанията му квартири, „записваше“ ги в мозъка си, но другите го схванаха като подкана да си тръгнат. И наставаха. Надигна се с тях и Бенковски; той щеше да нощува в хана, но така даваше подчертан израз на сръдната и цупенето си.

Ръкуваха се с Волов и Радуил и един по един се измъкнаха от стаята. Последен се сбогува Димитър Матевски и това не беше случайно — той задържа ръката на Радуил и му каза развълнувано:

— Благодаря ви, господине, много ви благодаря!

— Благодарите ми? — искрено се учуди другият. — За какво?

— За вярата, която ми дадохте, че в борбата си вече се уповаваме не само на револверите и ятаганите, но и на ума. Ума! — повтори учителят възторжено. — Нашият народ е по-умен, пък ако щете и поучен от турския, а ние винаги сме склонни да пренебрегнем това наше предимство. И все разчитаме на сляпата сила.

— И как ви дадох тази вяра?

— С примера за Кочо. Противопоставили сте вие хитрост срещу хитрост, и то такава, че хем Кочо, един от най-преданите членове, няма да стане неволен издайник, хем нашата хитрост е пратила за зелен хайвер турската. Дявол да го вземе, туй съвсем не е малко!...

Когато вратата се затвори и след Матевски, Радуил попита:

— Кой е този човек?

— Който излезе сега? Дето възхвали хитростта ти?

— Не, за другия ми е думата. Оня, с русите мустаци.

— Не го ли знаеш? — учуди се Волов. — Това е Георги Бенковски.

— Аха! — неопределено произнесе Радуил. — Трябваше да се сетя. Чувал бях за него. И за характера му бях чувал, но не допусках, че ще е чак толкоз докачлив.

— Ако говориш за лошите му качества, можеш спокойно да изредиш още вироглав, властолюбив, самомнителен и какво ли не друго.

Радуил го изгледа продължително.

— И ти го казваш така спокойно? — Панайот Волов явно не се канеше да отговори. — А вярно ли е, че мълчаливо (пък кой знае, може и да не е само мълчаливо) си му отстъпил мястото на пръв апостол в Пловдивски окръг?

Волов не беше човекът, който ще се побои да каже една истина, дори когато тя го поставя в лоша светлина. А истината беше, че действително той, когото преди няколко месеца Гюргевският централен комитет определи за пръв апостол на Четвърти революционен окръг, постепенно отстъпи челното място на Бенковски, назначен от комитета за помощник-апостол, и то донякъде по милост.

— Вярно е — каза той с открито лице.

— И защо, по дяволите? С какво Бенковски ти се наложи?

— Аз му отстъпих доброволно, защото е по-достоеен от мене^[1] — простишко и с неосъзнато благородство произнесе Волов.

— По-достоеен ли? — раздражено повтори другият. — Чуваш ли се какво говориш? Този копривщенски авантюрист, отказал се да бъде терзи-абаджия, за да стане аркадаш на разни разгулни бейски синчета в Анадола, после женкар и афионджия в Денизлий, шайкаджия и главорез-обирник по проходите, гавазин на персийския консул в Смирна, ходжа в Ушек, правоверен османлия в Айдън, вагабонтин в Цариград, симитчия във Влашко... Този ли човек наричаш по-достоеен?

— Напразно се горещиш, брате — кротко го смъмри Волов. — И още по-напразно го хулиш, като припомняш миналите му прегрешения. Защото отнася ли се до делото, не трябва да се дири, че един е по-учен или е водил живот на свят отшелник, а друг си е пилял младините в нечисти приключения. Още по-малко — че един бил назначен такъв и такъв, пък друг не бил. Разбираш ли? Утре народът

ще ни съди по онова, което ще сторим за святата му свобода, не по чистота на миналото или по назначението ни.

— И искаш да кажеш?...

— Да, казвам го. С цялото си тъмно минало и с всичките чепатости на своя характер Бенковски е по-достоеен да оглавява делото. — Апостолът помисли малко. — Има нещо, Радуиле, което никога не съм казвал, защото няма как да го проверя. Бенковски не е това, за което се представя. Самомнението, сприхавостта и така нататък, които изреждахме одеве, може наистина да са черти от неговия характер, но той нарочно, умишлено ги вади на показ, преувеличава ги даже.

— Не виждам смисъл в това.

— Доколкото вече имам опит в делото, ще добавя, че може би е прав. Не бързай да възразяваш, ще ти обясня защо мисля така. Народът ни е узрял за въстанието, но за да се вдигне, нему не стигат нито байраците с везаните лъвове, нито лозунгът „Свобода или смърт“. Народът инстинктивно търси водач, зад юнашката снага на когото да застане, комуто сляпо да вярва и сляпо да се подчинява.

Радуил подхвърли скептично:

— И какво? Бенковски им е дал подобен водач... в свое лице?

— Смяташ ли, че е лесно? Че е по силите на всекиго? Хайде, изпитай се ти сам в ролята на такъв водач. Не проявяваш охота, а? Е добре, аз пък ще ти кажа и друго. Ако приемеш да бъдеш водачът, от който се нуждае народът, ти не след дълго съвсем преднамерено ще насадиш в себе си и деспотизма, и себелюбието, и властничеството, и изобщо всичко, което сега осъждаш. С една дума — самата ти роля ще изисква, да заприличаш в държанието си на Георги Бенковски. Защото не усеща ли силата ти, смята ли те равен на всички останали, народът няма да те приеме като свой водач.

— А той?

— Той е просто роден за водач, Радуиле. Самата майка природа го е благословила с една дума и един жест да подчинява и повежда хората.

— Нещо като тебе? — Волов решително поклати глава. — Или, както се говори, като Тодор Каблешков?

— Нито едното, нито другото, брате. Моята дарбица е да убеждавам людетe, тъй че те да осъзнаят нуждата от бунт и жертви. Тодор, този кристално светъл идеалист и най-ярък метеор на

революцията^[2], докосва хората с по едно пламъче на вулкана в себе си и ги кара да пламнат заедно с него. Бенковски нито убеждава, нито възпламенява. Той просто се изправя пред народа и му заповядва да го следва. И ако подир мене остават някои убедени-недоубедени, а след Тодор — жарени-необжарени, зад Бенковски тръгват всички. Всички и всякакви. И тръгват така, че да им покаже бездна, водеща до огнените недра на земята, те до един ще се хвърлят в нея, подобно на оня древен римлянин^[3].

Радуил размисли върху думите му. И после каза:

— Повече го познаваш, сам ще решаващ. Аз няма да ти влияя. Само ще река едно: този човек не ми е приятен.

— Страх ме е, че чувствата ви са взаимни — усмихна се Волов. Сетне махна с ръка: — Хайде, разкажи за себе си. Къде си, що си, какъв е поредният огън, на който се пържиш в момента.

Радуил му разказа. Старият му другар го изслуша, пък отново повдигна лява вежда.

— Не ме наричай, че съм немилостив или безжалостен, когато ме чуеш какво ще ти предложи. Особено сега, когато си се хванал на такова хоро, че всеки нестинар изглежда в безопасност в сравнение с тебе.

— Хайде, хайде — широко и шумно се засмя другият, — не го усуквай толкова.

— Мислех си така. Властта ни е подушила; на — заради нас е пратила опитни полицаи чак от Цариград. За да не се провалим, преди да е назрял моментът, има само два пътя. Единият е да се признаем предварително за победени, да спрем всякаква дейност и да се отречем от всичко, за което сме давали клетва пред кръста и ножа. Другият...

— Продължавай — подкани го Радуил, като усети колебанието му.

— Другият е... Е добре — реши Волов, но гузно отклони поглед, — ще ти го кажа докрай. Другият път е да подхвърлим пред носа на копоите някакъв нов дивеч, който да ги отклони от главната следа.

Приятелят му поразмисли върху тези думи, почеса се по брадясалата буза, пък повтори:

— Продължавай. Кажи наистина всичко докрай!

— Не мога да го искам от тебе, но ти го предлагам да го прецениш. Новият дивеч можеш да бъдеш само ти. Тъй или иначе, ти

си успял да изпълниш устава: да шпионираш шпионите и да следиш следящите. Добираш се до тайните им. Какво ще стане обаче, ако направиш така, че гаджалите да разберат — да разберат съвсем сигурно, — дето някой достига и разкрива най-скритите им решения? Че предвардва изпълнението им така, както е предварден капанът в Кочовия дюкян? — Волов отговори сам на въпросите си. — Ще се втурнат подир него и ако не забравят за кървавата сватба, която им готвим, поне ще мислят за нея само с четвъртината от акъла си.

Радуил продължаваше да чеше с пръст четинестата си буза.

— Разбирам те — рече замислено. И повтори: — Разбирам те. Сече ти пипето, дяволе. Да бяхме всички като тебе... — Той разкърши рамене и бавно се надигна. — Ако беше останал тук Матевски, навярно щеше да каже, че именно това твоето е хитрост срещу хитрост...

До вратата го догони въпросът на Волов:

— Не те чух да кажеш *своето* мнение?...

— Навярно ще опитам, братко, да, навярно ще опитам. Усетиш ли, че пръстенът около вас се е поразхлабил, тогава ще се досетиш — планът ти е в действие и дава плод. Ако обаче усетиш обратното, че пръстенът се е превърнал в керпеден, който се стяга около вратовете ви...

— Тогаз?

— Тогаз проводи китка цветя на гроба ми. — И добави, преди да хлопне вратата: — И да помниш, предпочитам карловски трендафил...

[1] Автентично — думите са казани пред Захари Стоянов. ↑

[2] Характеристиката, дадена тук на Каблешков, не е произволна. Димитър Т. Страшимиров, историк на въстанието от 1876 г., нарича Каблешков „един от най-ярките метеори на оная паметна епоха“. А Константин Величков пише за него:

„Не зная някой да е любил по-страстно България и той искаше да умре от тая любов. За него тя беше едно живо същество. Той можеше да каже, че я вижда, че сеца туптението на сърцето ѝ, че я слуша, като говори на синовете си със задъхания си глас за своите страдания във

вековете, за своите надежди в бъдещето. Животът беше му се видял, че има цена за първи път, когато се беше самопожертвувал в мисълта си, понеже можеше да го посвети всецяло ней, и когато доде минутата за последната жертва, да ѝ го даде. И Каблешков ѝ го даде, като надви над самата си съдба, която му беше изменила. Това е било най-сладкият час в живота му.“

↑

[3] Думата е за Марк Курций — полулегендарен герой на античния Рим. Според преданието веднъж земетръс разтворил пропаст на мястото на форума, а жреците заявили, че пропастта може да бъде запълнена, само чрез най-ценното съкровище на Рим. Патрицията Курций, като смятал, че силата на Рим се дължи на оръжието и доблестта, се хвърлил заедно с коня и оръжията си в бездната, която се затворила. Името му е останало като образец на преданост, на готовност за саможертва за отечеството. ↑

VII.

ЛАЗАР АНАСТАСИАДИ СИ ЗАДАВА ВЪПРОСИ

*... Праг прекрачи, мале, черна болест.
Не ми било, мале, черна болест,
най ми било, мале, черен турчин,
черен турчин, мале, черна душа...*

Народна песен

Временното смущение, предизвикано от настаняването на турчина под неговия покрив, скоро премина, в дома отново се възцари предишното спокойно ежедневие и Лазар Анастасиади неведнъж тайно се похвалваше сам пред себе си, дето не послуша първоначалното си хрумване да откаже с резки думи на Азиспашовото изречено с прилични думи пожелание. В същност обитателите на дома рядко виждаха новия си съквартирант, а когато все пак се срещаха, той се задоволяваше да ги отмине само с един учтив, но подчертано сдържан поздрав. Ако някой запиташе Анастасиади за Меджар Ахмед, той — извън описанието на външността му — би могъл да каже още твърде малко: че въпреки високия си служебен чин той не беше придирчив, досаден или натраплив; по-скоро — че зад външната си и студена учтивост криеше една затворена и недружелюбна саможивост; че се губеше често, понякога с дни и... и това като че ли бе всичко, което хазяинът му знаеше за него.

Тъй гледаше Лазар Анастасиади на своя квартирант. И това продължи до онази сутрин (той не го знаеше, разбира се, но тази беше сутринта след нощното събрание в хана на Търневи), когато видя слугата си Димко да се измъква като крадец от стаите на агата.

На дело всичко стана повече от случайно. Лазар Анастасиади излезе по своите работи, но не стигна далече — един от малчуганите, които през тези дни бяха превърнали всички стръмни (то като че ли има нестръмни!) улички на тепетата в пързалки, връхлетя върху него с шейната си и го катурна в кишата. Е, ухото на немирника си понесе заслуженото, но за кир Лазар беше вече наложително да смени подмокрените си и поизкаляни дрехи. Той се върна в къщи, преоблече се и когато се канеше повторно да излезе, стана неволен свидетел на невероятното поведение на Димко. Невероятно, понеже в трите години, прекарани в дома му, Димко не бе дал повод и за сянка от съмнение в своята почтеност, а сега кир Лазар видя в него ни повече, ни по-малко от един обикновен крадец.

Чест правеше на младия човек, че отговори с мълчание на бурните въпроси на господаря си (които, казано между другото, разтърсиха къщата и накараха Еленѝ да дотича при тях), а не потърси спасение зад някакво, както е думата, съшито с бели конци оправдание. Тази негова доблест обаче даде горчив плод — вместо да я оцени и да приключи неприятната случка с някаква, забележка или заплаха, Лазар Анастасиади се разгневи от нея, разпали се, стана неотстъпчив. Упоритото мълчание на Димко го доведе най-сетне дотам, че стори нещо недостойно за себе си — припомни гласно миналото си благодение:

— Безсрамник! — рече в гнева си. — Безсрамник и неблагодарник! А когато те свалих от въжето, ти се кълнеше, че ще ми бъдеш по-предан от син и по-верен от куче. Това ли са предаността и верността ти — да нямаш доблестта да ми признаеш, което си сторил!...

Случката, която припомни, беше истинска. Преди три години, когато стана тъй нареченото „хасковско приключение“^[1], мнозина от разни краища на Одринския вилает попаднаха в занданите и заплатиха своя „комитаджилък“ с по-леки или главно — по-тежки наказания. Един от онези, за които властта реши, че трябва „да омажат въжето“, беше панагюрецът Димко. Извели го бяха вече до моста при Таш капия, покачили го бяха на бурето и му надяваха примката на врата, когато се случи оттам да мине Лазар Анастасиади, който се връщаше от поредния бегликчилък и водеше девет катъра с припечелено имане. В добро настроение беше бегликчията, пък и му минаваше думата, та

подвикна на джелатите да почакаат, влезе в конака и — де с богато слово, де с богат рушвет — измоли от мютесарифа живота на нещастника. И тогава Димко сам пожела да остане при Анастасиади и с верността си да се отплати за стореното му благодеяние.^[2]

Когато чу думите му, Димко за пръв път вдигна глава, срещна погледа на господаря си и рече тихо:

— Не биваше да казваш това, господарю. Аз не съм забравил, че ти дължа живота си. Но сега, като ми го припомняш, ти ме караш да...

— Какво „да“?

— ... да издам една тайна, която е чужда. Не е само моя.

Гневът отново помрачи Анастасиади, попречи му да спре поне дотук. Той настоя решително:

— Влезе там да крадеш — да или не?

— Не.

— Тогава за какво?

Димко прекара език по засъхналите си устни и каза глухо:

— Добре, ще разправа всичко.

И той го разправи: за своето участие в тайния комитет, за готвеното въстание „за свята свобода“, за разкритията около личността на Меджар Ахмед ага — всичко.

Бунтарщините на Димко не бяха тайна за Лазар Анастасиади (нали за тях преди три години беше вече отишъл на въжето). Не го изненада кой знае колко и вестта за приближаващата буря — той бе доловил във въздуха далечните ѝ предвестници. Но истината за Меджар Ахмед го порази като гръм — никога не би допуснал, че зад светската изтънченост на този човек се е криел един обикновен — или още по-лошото: необикновен — полицаи. Не се стърпя и попита:

— Не се ли лъжете ти и, хм, твоите съмишленици, Димко? Този човек аз познавам като управител на железницата. Виждал съм го и да се разпорежда из канцелариите си...

— Не се лъжем, от сигурни по-сигурни сме. Чинът му в железниците — туй е само прикритие на истинската му мръсна служба.

Лазар Анастасиади успя да се посъвземе.

— Но ти каза, че сте решили да не го следите. — Слугата потвърди мълчаливо. — Тогава що щеше в стаята му?

— На своя глава го реших. Ей тъй, колкото да разбере дали тоя копой вече не се е докопал до някаква дияря към нашите.

Тръшна се врата. Едва сега двамата си дадоха сметка, че Еленѝ бе присъствувала на разговора им...

— Добре — вече по-меко каза кир Лазар. — Върви си. И не забравяй урока от днешния ден. — Слугата не помръдна. — Какво има още?

— Искам да ти кажа нещо от себе си, господарю. — Гласът на Димко беше закрепнал. — Изтръгна тайната ми. Ако я издадеш, аз няма да имам сили да сторя онова, което е мой дълг — да те застрелям. Но затова пък не ще ми трепне ръката, когато ще тегля куршума на себе си...

Като рече това, той се обърна и излезе от стаята. Лазар Анастасиади изведнъж почувствува умора. Притегли един стол от виенската гарнитура и се тръшна на него, прекара длан по челото си. Когато се поуспокои и постави донякъде мислите си в ред — това беше едва след четвъртата или петата цигара, които изпуши една след друга, — той се запита гласно:

— А сега какво?

А сега какво, наистина? Какво и накъде? Какъв е неговият, на Лазар Анастасиади, път всред този лабиринт, в който се озова за по-малко от половин час?

Като преуспял човек — преуспял именно под властта на султана, — той се страхуваше, не искаше и дори изпитваше желание да противодействува на подстрекателствата към бунт на разните голтаци и хаймани. Хитрувайки със самия себе си, той, разбира се, не си признаваше, че главната му подбуда против „голтаците и хайманите“ е точно тази — дето със замислите и делата си заплашват положението и състоянието, които той си бе изградил и натрупал с ума в главата и труда на ръцете си. Казваше си преди всичко, че не вярва в успеха на едно въстание. Херцеговинците наистина отколе се биеха с поробителите в своите непристъпни планини, но Херцеговина е далече, в покрайнината, а не — като Пловдив например — в сърцето на Османската империя. Не подценяваше и турската сила; живял бе дълго, догодина щеше да навърши шестдесетте, свидетел бе на две турски войни срещу могъщата Русия, та не се заблуждаваше, че тази огромна държава може да бъде срината от кремъклиите пищови и „Да

живей!“ на няколко хиляди луди глави, които биха развели байраци в Балкана. Не вярваше и в тази надута дума „свобода“, която напоследък се ширеше наравно с „хляб“ или с „Отче наш“. „Свобода от какво? — питаше се. — Ако дотолкова няма свобода, както разните авантюристи проповядват, мигар щях аз, ревностният християнин Лазар Анастасиади, да стигна това богатство и тази власт, които притежавам? Попречи ли ми някой в нещо? И самото управление не се ли кланя и не раболепничи ли пред силата на моите пари?“ Като стигнеше до тези мисли, кир Лазар виждаше, че в действителност разсъждаваше като богаташ, като преуспял човек и в следващия миг започваше пак да се заблуждава с възраженията си от другото естество — за невъзможността едно въстание да успее.

— Е добре — каза си той — щом е така, защо седи тук и пали цигара от цигара, а не изтича до конака, за да прати в дупките на зандана, ако не и в други, още по-дълбоки дупки, всичките тези безделници и авантюристи? Защо омърсението, което чувствуваше, сякаш не произлизаше от евтините възторзи на лудите глави, на „даживейлерден“? Порови се в себе си и откри отговора на въпросите си — онова, което го бе поразило и разтърсило, бяха двойната роля и мръсната служба на Меджар Ахмед ага. Този привидно тъй почтен турчин в същност бил полицай и шпионин. Никой човек в никоя епоха и при никаква власт не е изпитвал уважение към службата на полицая и шпионина, независимо кого подпомага тя; гнусеше се от нея и Лазар Анастасиади.

Но ако съобщеше в конака, както го тласкаха убежденията му, нямаше ли да стане равен на този шпионин, когото със заблуда бяха пробутали в дома му? „Равен ли? — запита се сам. — Равен или по-долен и от него?“ Запита се, защото внезапно го озари една истина: — Меджар Ахмед шпионствуваше в полза на своите, докато кир Лазар би извършил предателство във вреда на своите...

Като стигна до тази точка в мислите си, Лазар Анастасиади, отдавна погърчен и приет за „един от техните“ и от най-чистите елини, би трябвало да си каже, че за него „своите“ са гърците по род или по убеждение, а не такива като Димко, обрекли се да положат кости, но да изровят из пепелта погиналата преди пет столетия България. Би трябвало, но не си го каза. И дори не забеляза, че не си го е казал. Понеже в същността му на „новоосветен“ елин отдавна имаше

една пукнатина, за която Анастасиади знаеше; навремени той я бе ненавиждал, но постепенно се бе примирил с нея.

... Името Анастасов бе превърнато в Анастасиади още преди Лазар да се появи на белия свят. Когато беше малък, не скриха от него варварската му кръв, но му втълпиха, че трябва да се срами от нея и да се стреми към такова очистване от всичко варварско, та да заприлича напълно на елин, сиреч на съвършен. Като дете беше ревностен ученик на Георги Цукалас, който подкрепи бащините му съвети с доказателства, извлечени от всички науки и най-вече от историята. В годината когато султан Махмуд издаде гюлханския хатишериф^[3], а поредната чума грабна отведнъж Мануил и Фотина Анастасиади, родителите му, Лазар бе двадесет и две годишен момък, комуто всички признаваха качествата на съвършен елин; когато пък го видяха наследник на бегликчийството и на парите на стария Анастасиади, него го приеха като равен между равни в такива славни погърчени фамилии, като двамата Георгиади, доктор Владос, Ставриди, Мавриди, Гюмюшгердан, Павлити, Бирдас... Издигна се, забогатя, ожени се за Темелй Николаиди, също издънка на добро семейство, роди му се прелестна дъщеря... Е, наистина бог пожела — сякаш за опомняне от неспирните успехи — да му прати едно нещастие, като прибра при себе си Темелй само неделя-две след раждането на Еленй, но не от него се появи пукнатината в душата на Лазар. Щеше да си остане той предишният примерен елин, ако случаят не беше пожелал в неделя на 29 ноември 1859 година — тази дата никога не би могла да се изличи от паметта му! — да се черкува в катедралата „Света Богородица“.

Сякаш адски гръм трясна в този ден в мирния божи храм. Всичко уж вървеше тихо и кротко, но когато дойде време да се чете „Апостола“, ненадейно се изправи един ученик от епархийското училище „Кирил и Методий“ (по-късно се разбра, че се наричал Нешо поп Брайков и че бил възпитаник на Йоаким Груев, същия, който две години по-рано бе въвел чествуване на създателите на славянската азбука) и със звънлив и ясен глас зачете на български свещените слова от книгата за Деянията на апостолите. В първия миг настъпи поразяваща тишина. Но после духовете се възпламениха, издигнаха се гласове и гневни юмруци на елини, настана бъркотия. Наистина сблъскването завърши без победители и победени, но случката облъхна душата на Лазар с първото съмнение: може би да се срамува

той от родството си с хора, които не се побояват — както Исус преди деветнадесет века — да превърнат божия храм в място на сражение в името на справедливостта и на своята народностна чест?

Предстоеше му тогава пътуване към Одрин и Цариград, но той се отказа от него — в Пловдив вреше и кипеше, подготвяха се съдбовни събития, та Лазар не искаше да ги пропусне. Стягаха се за битка: гърците явно и открито (един гост тесалиец извика на всеослушание, че българите роби били на гърците и роби щели да останат; друг пък, местен човек от махалата Тепеалтъ, където живеят най-фанатичните „гудили“^[4], ходеше из града и наляво и надясно крещеше, че „сабя ще препаше, за да защити правата на гръцкия народ“), българите потайно, но не по-малко настървено. И бурята не закъсня. Избухна тя с цялата си сила три недели по-късно, на 20 декември, в деня на свети Игнат. И пак в „Света Богородица“. За този ден се знаеше, че ще се чете разрешението на патриарха да се служи на два езика, та гърците се готвеха кръв да пролеят, но да не допуснат накърняване на правата им. И още отрано към главната пловдивска църква се проточиха „богомолци“, които криеха под палта и ямурлуци дълги предмети, които много напомняха на обикновени цепеници... Отиде там и Лазар Анастасиади. И не чака дълго: едва владишкият дякон Игнатий се изкачи на амвона и зачете патриаршеското писмо, когато един глас изрева: „Ден неломен булгарика!“^[5] и храмът на божията майка стана свидетел на нечувано сбиване. Всред псувни, викове и охкания на два езика се чупеха глави и крайници, тояги, свещници и овчарски криваци щедро сипеха удари, кръв обля килимите и мраморния под, докато... докато онези, които смятаха себе си потомци на Ахил, Агамемнон и Велизарий^[6], бяха позорно изхвърлени навън и хукнаха да бягат в различни посоки, като притискаха с ръце счупените си глави или натъртените си задници. От този ден църквата „Света Богородица“ премина завинаги в български ръце.^[7]

И пак от него се появи пукнатината в душата на Лазар Анастасиади. Не стана то като някакво прераждане: да обърне гръб на елинското и да прегърне българското. Лазар си остана елин по убеждение, живот и навици, но вече нито презираше, нито фанатично странеше от българите. Че дори и — може би едничък от „гудилите“

— не престана да посещава „Света Богородица“, макар че там се служеше само на български...

Тази беше пукнатината в гърдите на кир Лазар и заради нея той в мислите си не се отдели по народност от Димко и неговите другари. Нямаше да ги издаде, това беше ясно, но какво, какво трябваше да стори след днешната сутрин, която в известен смисъл обърна целия негов малък свят с главата надолу?

— Какво смяташ да правиш?

Гласът на най-скъпото му същество го стресна. Защото от устата на Еленй чу въпроса, който задаваше сам на себе си.

— Тебе пък какво те интересува това? — отговори с грубост, която нито очакваше, нито искаше.

— Интересува ме — каза тя със суровост, която не познаваше у нея. — Не ми е безразлично дали ще бъда или не дъщеря на един предател!...

— Върви си! — кресна той.

Еленй не настоя, излезе си. Но това не му помогна. И Лазар Анастасиади още дълго остана така, в окадената от цигарите му стая, насаме със собствените си въпроси.

[1] Под „Хасковско приключение“ обикновено се разбира опитът за изпълнение на смъртна присъда над хасковския чорбаджия и гръкоман хаджи Ставри (1873), който станал причина за арестуването на Атанас Узунов, заместника на Левски. ↑

[2] Случаят е действителен, но се отнася за друг виден пловдивски богаташ — чорбаджи Стоян Вълкович Чалъоглу. Ето как е предаден от Никола Ганчев Еничеров във „Възпоминания и бележки“, София 1906:

„.... Веднъж, когато минувал моста, видял, че била приготвена бесилница за обесване някой си християнин, който бил заставен да се покачи на бурето, за да му прикачат въжето. Стоян чорбаджи дал знак на джелатите да спрат екзекуцията, докле се представи пред мютесарифина. И наистина подир няколко минути явил се мютесарифинът на конашкия балкон и дал знак да му доведат осъдения,

когого накарал да целуне ръка на чорбаджията, който го е избавил. Тоя клетник до края на живота си е останал да служи като пазач както на Стоян чорбаджи, тъй и на имота му.“

↑

[3] Първият султански указ за реформи в Турция, издаден в 1839 г. ↑

[4] „Гудили“ е било прозвище на гърчеещите се българи. За махалата Тепеалтъ (намирала се в югоизточното подножие на Джамбазтепе) и за нейните „гудили“ Костадин Моравенов пише в своя „Паметник за Пловдивското християнско население в града и за общити заведения по произносно предание, подарен на българското читалище в Цариград 1869 г.“ (неиздаден ръкопис, намира се в Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София):

„Тук населението е повече българи, а малцина са гудилите, но най-страшните и прочути гудили са в тая махала.“

↑

[5] „Не искаме български!“ (гр.). ↑

[6] Ахил (цар на мирмидонците) и Агамемнон (цар на Микена и Аргос) са герои от „Илиадата“ на Омир, станали образец на сила, смелост и мъжество. Велizarий (490–565) е най-великият пълководец на Византия, роден в Тракия. Името му е свързано с победоносни войни в Армения, Северна Африка, Италия и Персия и с потушаването на голямото въстание Ника. ↑

[7] Битката в църквата „Света Богородица“ е описана по цитираните спомени на Гешов и Груев, които са били очевидци. ↑

VIII.

АЗИС ПАША ПРЕДЛАГА НОВИ ПЪТИЩА

Араба кърълдъктан сора йол гйостерен чокдур (Като се счупи колата, мнозина посочват пътя).

Турска поговорка

Докато Неджиб ага разказваше провала си при следенето на Кочо кундурадгията, мютесарифът нито веднъж не го прекъсна; през цялото време подръпваше ароматен пушек от кехлибарената захапка на наргилето си, гледаше плетеницата от шарки на килима, та не можеше да се разбере следеше ли разказа на новия колагасъ, или акълът му лениво скиташе някъде далеч от конака. Изглеждаше така разсеян, но в същност не беше — не изпускаше нито дума и непрекъснато преценяваше, съпоставяше, размишляваше. По мързел Азис паша може да се равняваше на цяло кафене ленивци, но много се лъжеше онзи, който го смяташе глупав.

Неджиб ага завърши (ние научихме доклада му няколко глави по-рано) и млъкна. Пашата не помръдна, но другите двама в стаята — Меджар Ахмед ага и градоначалникът Едхем ага — се разшаваха на местата си; имаше някакво неизречено с думи недоволство в това раздвижване.

— Е, говорете — подкани ги пашата. — Започнете вие, Меджар Ахмед. Нали в края на краищата капанът с кундурадгията беше по ваш акъл и по, хм, европейска кройка.

— Излишно е да говоря, ваше превъзходителство — безстрастно проточи мнимият управител на филибелийската железница. — Не искам да засягам агата, но работата е ачик калпаво свършена.

— Обяснете се по-подробно.

— В цялата случка има едно нещо, от бял ден по-ясно — заговори със следа от оживление Меджар Ахмед. — Някой е

препредупредил кундурадгията, че е примамка в поставен от нас капан и той ни е надхитрил.

— Дотук е ясно — между две подръпвания от наргилето каза мютесарифът.

— Онзи, който го е предупредил, навярно е бил — как го нарекохте, Неджиб ага? — а, да, бил е „лангерата“. Целият капан беше в същност за него. Хванехме ли го, щяхме да имаме в ръка този край на конеца, с който щяхме да разплетем кълбото. — Той надменно изви устни. — Агата обаче безгрижно е оставил „лангерата“ да се омете...

— Лесно е да се посочват пътища, когато колата вече се е прекатурила — озъби се насреща му Неджиб. — Вие, ага, не повярвахте, че сиромаш като Кочо кундурадгията може да е един от главите на бунтарите. А ако бяхте видели оня фукара, съдран, кирлив, четинест, с коса на блажни фъндъци...

— А вие какво очаквахте? — не му остана дължен другият. — Да се яви човек с еполети на раменете, с шашка на кръста, педя махмузи на чизмите и две педи перо на калпака?

— Хайде, хайде, агалар — подкани ги към спокойствие пашата. — Не сме се събрали да се караме и лютим. И тъй, Меджар Ахмед, какво е вашето заключение?

— Да си признаем, че сме претърпели неуспех в тази част на играта, ваше превъзходителство, да оставим този кундурадгия на мира и да потърсим нови пътища.

— Приемам — кимна мютесарифът, — не се занимавайте повече с кундурадгията, Неджиб. А вие, Едхем ага? Струва ми се, като че нещо ви пари на езика.

— Познахте, паша ефенди. В цялата случка мен най-силно впечатление ми направи друго: *че някой е разкрил тайния ни план...*

Меджар Ахмед и Неджиб трепнаха, захапката изпадна от устата на пашата — явно и тримата за пръв път проглеждаха за най-очевидното.

Азис паша с невероятна за него припряност го прекъсна:

— Колцина знаеха за нашия план, Неджиб ага?

— За съжаление не един и не двама, паша ефенди — отговори запитаният, след като размисли. — Ние, които сме в тази одая, служителите от конака, заптиетата... Е, и гъркът Диамандипулос...

— За заптиетата отговарям с главата си — избърза Едхем паша.

— Аз пък за конашките чиновници — рече пашата. — Какво знаете за този Диаман... каквото му е там името?

Отговори му градоначалникът:

— Зная го отдавна, години има, откакто ни прави разни услуги...

— Но залагате ли за него главата си, както за заптиетата?

— Е — сви се запитаният, — чак в душата му не съм надниквал...

Постепенно мютесарифът възвърна обичайното си хладнокръвие.

— Добре, заемете се с гърка вие, Едхем ага. Опитайте се да разберете негова ли е била бъривата уста, която се е разприказвала.

(Едхем ага съвестно изпълни тази заповед на пашата. Той задържа Диамандипулос и Хасан чауш така ревностно приложи уменията си върху него, че гръцката колония в Пловдив после има повод да зареже работата си и да ходи до гробищата...)

Топлите кафяви очи на Меджар Ахмед изглеждаха угаснали, когато наруши настъпилото мълчание:

— Дотук говорихме за миналото. Лошото е, че с това минало ние изчерпахме единствената диря, която засега държахме в ръце. И затова бъдещето, изглежда, не ни обещава друго, освен... бездействие.

Беше ред на Азис паша да се прояви.

— Не се знае, агалар, не се знае. — Той потри самодоволно пухкавите си ръце. — Вашият мютесариф е поодъртял, но може би не е още за боклука.

Всички го погледнаха с интерес. А Неджиб ага попита:

— За какво говорите, паша ефенди?

— Казах ви още при първата ни среща: ние тук не сме нито така глухи, нито така слепи, както ни смятат край Босфора...

Разбраха намека му — в конака отдавна се говореше, че Азис паша си има собствени тайни осведомители, които, без да са винаги блестящи, все пак му вършеха добра работа.

— Главният размирник на санджака, някой си Бенков войвода — продължи с предишното самочувствие пашата, — утре или в други ден ще отиде да подккоросва раята на Самоков. Едхем ага?

Градоначалникът се изправи и прибра пети:

— Заповядайте, паша ефенди.

— Хванете веднага, един от моите кятиби и му продиктувайте заповед до каймакамина на Самоков. Нека вдигне най-опитните си хора и най-добрите нишанджии и да заварди пътищата през Костенец и Чамкория. Тоя Бенков войвода е трийсетинагодишен, висок човек, тънък, наперен. В лице е суховат, но остър — отдалече познаваш, че е главатар. Тъй. Какво друго да кажем на каймакамина? Да, рус перчем и руси мустаци, сини очи. Облечен е гиздаво. Ще язди алест кон. Може да има и придружници. Това е всичко. Напишете, дайте ми да ударя печата си и по бърз ездач проводете заповедта в Самоков.

— И какво по-точно да заповядаме на каймакамина, паша ефенди?

— Придружниците може и да пречука, но главатаря на размирниците искам жив. Най-много да го ранят, ама леко, колкото да не избяга. Мъртъв не ми трябва, защото няма как да развържа езика му, тъй пишете на каймакамина.

Едхем ага се поклони и излезе.

— Е, агалар? — изкиска се пашата. — За боклука ли е филибелийският мютесариф? А? — Той се изкиска повторно. — Какво, Меджар Ахмед, намери ли дъртият Азис нови пътища?

Меджар Ахмед не отговори. Но темането, което стори, беше пълно с неподправено уважение.

IX. В ДАНОВАТА КНИЖАРНИЦА

Десетмина направили, един развалил.
Пословица

Такива бяха времената, че хората много-много не се отбиваха в книжарницата, не им беше до купуване на книги. Търсеха се само бунтарските песни на Ботев и Стамболов, но тях пък никой книжар не би дръзнал да извади на лавицата. „Лизнатите“ харчеха и последните си грошове, за да си набавят оръжие и джепане; без да са го видели или чули, мнозина следваха повика на севлиевеца Стефан Пешев: „Продай си нивата, купи си пушка!“ Другите пък, останалите настрана от съзаклатието, долавяха тътените на приближаващата буря, та бързаха да се запасят с едно-друго, както се прави преди война.

Както често ставаше напоследък, Григор поп Божков, управителят на Христо Дановата книжарница, вече цял час се въртеше, притеснен, в дюкяна и се чудеше каква работа да намери за деятелната си природа, щом като нито мющерия прекрачваше прага, нито имаше какво да се чисти и подрежда. И затова като влезе един купувач, той отначало трепна зарадван, но скоро се върна към предишната си бездейна притесненост — този човек, бедняк някакъв с небръснато лице, мазен фес и с безброй ями по елека и потурите навярно беше влязъл да се постопли, не да купува книги. Новодошлият измърмори един неясен поздрав, наистина се поогря на кюмбето, но сетне премина край рафта с изложените книги. Григор помисли, че ще вземе един „Летоструй“ — от опит знаеше, че подобни люде в интересите си не стигат по-далеч от календара. Човекът обаче отмина домашния календар за 1876 година. За учудване на продавача вниманието му за малко бе привлечено от двете „Свещени истории“ — на Христо Марков за възрастни и на Йоаким Груев за деца, после и към петте

книги на Любен Каравелов „Разкази за старовременните хора“. Но и към тях не протегна зачервената си от студа ръка беднякът. След това Григор го видя последователно да се заглежда към астрономическата книга на О. М. Митчел „Небесни светила, планети и звездни мигове“, Груевата „История на Османското царство“, докато най-сетне взе от рафта „Кратка българска история“, която Душанов бе съставил преди две години във формата на въпроси и отговори, и с нея в ръка приближи до продавача.^[1]

— Ти ли продаваш тук бе, момче? — попита. Говорът му издаваше, че е от Средногорието.

— Аз — любезно му се усмихна Григор. — Що, нямам ли вид, достоен за продавач?

Човек с тиха и нежна натура, бял, румен, с големи черни и меланхолични очи, Григор поп Божков притежаваше толкова съвършена външност, която подходеше повече на жена, отколкото на мъж и революционер; засмееше ли се обаче, той заприличваше на първолаче.

— А, не е туй — поклати немитата си глава онзи. — Ама ми се чини, че съм те виждал нейде. Сопот ли, Пирдоп ли...

— В Клисуре трябва да е било, приятелю. На поп Божко от Клисуре син съм. А ти? Книга за детето ли си избрал? — Книгата на Душанов беше предназначена за първоначалните училища.

Човекът хвърли око през рамо навън, към чаршията.

— За мене, момче. На, задръж си, колкото струва.

Григор не повярва на очите си, когато видя беднякът да му подава не друго, а златна турска лира. Но щом я взе и я погледна от обратната страна, всичката кръв се отля от сърцето му.

— Господине... — каза задъхано, — господине... аз съм предупреден... очаквах ви...

Непознатият се промени в един миг: там, където Григор виждаше само един простоват селянин, сега беше човек волеви и решителен, свикнал да не губи време в празни приказки.

— Дръжте се така, като че ли ми предлагате книги — нареди той делово, — но не изпускайте из очи какво става зад гърба ми на улицата. Така. А сега отговаряйте на въпросите ми. Тук ли е Георги Бенковски?

— Днес не знам. Но снощи беше тук.

— Канеше ли се да отива някъде?

— Да. В Самоков.

— Подготвено ли е отиването му?

— Подготвено. Едно самоковско момче, дошло за наука тук, в Жълтото училище, Никола Антикаров по име, прати писмо на баща си в Самоков, за да предупреди за отиването на апостола.

— Комитетът сигурен ли е в този ученик?

— Съвсем сигурен. Антикаров е измежду най-верните ни млади хора. И Христо Благоев, също самоковлия, поръчителствува за него.

— В какви дрехи беше Бенковски?

Григор поп Божков, предната вечер видял апостола, го описа подробно. Описанието напълно отговаряше на онова, което бе казал и Азис паша.

— Конят му? Придружниците му?

— Алест кон, зърнах го в яхъра на Търневи. Телохранители на войводата са двама панагюрци. Крайчо Самоходов и Манчо Манев. Люде, дето не се спират пред нищо — личи си от пръв поглед.

Една минута мнимият купувач замислено хапа пълните си устни.

— Слушайте ме, Божков, слушайте и запомнете добре! Бенковски е предаден. В конака знаят всичко за него — от засуканите му мустаци до цвета на коня. И за отиването му в Самоков също знаят. Имам причини да предполагам, че предателството произлиза не от тук, а от Самоков.

— Защо мислите така, господине? — пристраши се да попита Григор.

— На Бенковски правят капан в Самоков. Ако предателят беше тукашен, щеше да издаде скривалището на Бенковски и десетина заптиета щяха да го спипат там, без да има нужда за това да бият пътя чак до Самоков. Идете веднага, ама наистина *веднага* при Бенковски и му предайте, че Радуил е казал в никакъв случай да не отива в Самоков.

— Ами ако вече е заминал?

Радуил изтръгна из вдървените му ръце своя таен знак, а на негово място изсипа няколко едри турски монети.

— Комитетът да натовари двама-трима от най-сигурните си хора, да им наеме коне и да ги проводи по различни пътища в Самоков. Нека убият конете под себе си, но да настигнат Бенковски или да бъдат в

Самоков преди него. А тамошните „лизнати“ нека вече направят нужното за спасението му. Какво? Нещо сякаш сте недоволен?

— За книжарницата мислех, господин Радуиле. — Григор се изчерви като момиче. — Сам съм тук и трябва да я заключа... Пък за господин Данов аз не съм само платен управител. Роден син да му бях, надали щеше тъй бащински...

— Стига! — прекъсна го рязко Радуил. — Как не ви е срам? Обрекли сте се кръвта си да пролеете за делото, пък хленчите за дюкяна и за изпуснатите мющерии. Нека Данов да ви изхвърли. И без това ще минат само няколко месеца и вие сам ще трябва да го напуснете.

И с тези думи Радуил напусна книжарницата. След минутно колебание, в което черните му очи се замъглиха от сълзи, Григор поп Божков въздъхна, последва го и окачи катинара на вратата. В същия този момент един ласкав глас произнесе до рамото му:

— Що става, Григорчо? Да не си болен, момчето ми?

Григор трепна като ужилен, обърна се. Неусетно до него бе приближил човекът, когото всеки българин в Пловдив познаваше по високата му снага, дългия кожух от син шаяк, голямото му сплеснато чело, на върха на което се показваха две изпъкнати като рогчета, кривия му голям нос, проникателния поглед и благия му и привлекателен говор. Казано с една дума — пред вратата бе Христо Г. Данов.^[2]

Григор поп Божков почувствува, че му се вие свят.

— Аз... Добри ми господине Данов... Не съм болен... Аз... Налага ми се...

За Данов не беше трудно да разбере какво изживяваше Григор (пък се и досещаше за съдържанието на думите „налага ми се“), та се съжали над него и го прекъсна с вдигане на ръката:

— Чакай, момчето ми! Ако ми кажеш къде отиваш, своя или чужда тайна ще разкриеш?

— Чужда, господине Данов...

— В такъв случай нямаш право да ми я издаваш. И не ми се извинявай — аз знам, че щом човек като тебе затваря книжарницата по никое време, то не е от просто своеволие. Върви, Григоре! Върви и изпълни дълга си. Аз ще остана в книжарницата, дорде ти се върнеш...

С просълзени очи Григор понечи да грабне десницата на господин Данов и да я целуне, но навреме се сети, че това ще събере вниманието на цялата Узун чаршия. И без да каже нито дума повече, затича се към Каршияка.

[1] От 1855 година, времето на неговия календар „Старопланинче“, до 1876-а, когато се развиват събитията в нашия разказ крупният възрожденец-просветител Христо Г. Данов е издал общо 128 книги, едно наистина смайващо постижение за онази епоха. Схванал нуждите на своето време (негов е изразът: „Светлина, светлина ни е потребна, та и нашето отечество да постане такова, каквото още никога не е било досега“), той отдавал предпочитание на учебниците и на научно-популярните съчинения — оригинални и преводни. ↑

[2] Външният портрет на Христо Г. Данов е предаден почти дословно по С. Ив. Барутчийски — „Христо Г. Данов, биографичен очерк“, в „Христо Груев Данов, 1855–1905, юбилеен сборник“, Пловдив 1905. ↑

Х. БЕНКОВСКИ В ОПАСНОСТ

*Из един там глух дол, обрасъл в глогина,
сега върви тихо някаква дружина.
Вождът е Бенковски. Бенковски е сам!
Бенковски я води в пустинута там;
героят, юнакът, с мисъл на челото,
на подвига знаме, душа на делото...*

Иван Вазов

В тази ледена нощ, в която дори горските зверове предпочитаха да се измъчват от глада си, но да не напускат топлите си дупки, трима ездачи полека напредваха през дебрите на Рила. Тясната пъртина на пътя, който следваше наклона и извивките на шумящия в дерето Искър, ги принуждаваше да яздят един зад друг.

Когато по-късно излязоха на по-широко утъпкан път и се събраха в една редица, левият ездач, мъж с юнашка снага и едро лице, разчупи с пръсти леда, полепнал по двата му подобни на къдели мустака, и рече:

— Невям приближаваме, войводо. Дочу ми се лай на куче...

— Прав ще да е Крайчо — обади се и десният, който се зовеше Манчо Манев^[1]. — Ето, и пътят го показва.

Тези бяха като че ли първите думи, които дружината разменяше, откакто бяха напуснали Мала църква — селцето, дало им подслон и укритие в деня зад гърба им. Бенковски замълча, не проговори. И двамата му спътника взеха това като белег, че не е доволен от разбърбането им, та също не продължиха. Като минаха още десетина минути в ход, Крайчо Самоходов дръпна юздите на коня си, рече едно предупредително „Шшшшт!“ и им махна с ръка. Тримата мигом

спряха и десниците им легнаха върху дръжките на револверите. Крайчо показва един глогинак на стотина крачки пред тях, току до лявата страна на пътя, и прошепна:

— Мярна ми се нещо. Сякаш цев на пушка блясна на месечината...

Загледаха се през жълтосинята прозрачност на зимната нощ. Ако прочутото с остротата си зрение на Крайчо Самоходов не го бе измамило, „нещото“ вече се бе укрило по-грижливо в сянката на глога.

— Да продължим — полугласно реши Георги Бенковски. — Да продължим, но да гледаме като рисове и да не сваляме пръст от кондаците...

Така и направиха. Когато бяха вече на трийсетина крачки от шубрака, нещо там се размърда. Тримата измъкнаха оръжията. Но един глас предвари пукотевицата, като извика познатата лозинка:

— Кой живей?

— България живей! — отговори за тримата Бенковски и в следващия миг иззад глога се изправиха две сенки.

— Хайде бе, братя! — зиморничаво се провикна един от стражите. — Манджата в търбусите ни замръзна, докато ви чакахме в този дяволски мраз...

Сбраха се и се здрависаха. Сетне без много-много предисловия двамата стражници разказаха онова, за което вече втора нощ мръзнеха тук — започнаха от предупреждението, което са получили от „Делян“ (такова беше условното име на Пловдивския революционен комитет), минаха през проверките, които са им показали, че самоковската власт наистина дебне да залови апостола и другарите му, и стигнаха до стражите, поставени от комитета на всички пътища, за да предупредят жертвите на предателството.

— Хубаво, че сте избрали тоя нищо и никакъв път през планината — завърши онзи, който преди малко се бе оплаквал от студа. — Зер гаджалите ви чакаха с многобройна пусия откъм Чамкория...

Тримата пътници се спогледаха — те наистина бяха имали намерение да минат през Чамкория, но в последния момент решиха да избиколят откъм юг.

— Как „Делян“ е разбрал за предателството? — попита Бенковски. Макар че стражата го спасяваше от плен или гибел, той не

се разнежи в разни излияния, а запази обичайното си сухо и властно държание.

— Съобщил им го някой си Радуил, войводо. Ти си го знаел кой е.

Войводата не беше забравил неприятното си сдърпване с Радуил в хана на Търневите и сега този спомен изкриви хубавото му лице в кисела гримаса.

— Как пък не! — изсумтя. — Ще се подчинявам на някакви си...

— Ама не чу ли, войводо! — възкликна другият стражник. — Нашите агалари *наистина* са били предупредени и вече втори ден са на крак...

— На крак или на задник, все ми е едно! — отсече Бенковски. — Да тръгваме. От вас искам да ме заведете в дома на Антикаров.

— Антикаров? Дето служи в конашката поща?

— Същия.

Двамата самоковлии изглеждаха загрижени и учудени, но безмълвно се подчиниха. Половин час по-късно, след като преведоха гостите през най-забутаните сокаци на Самоков, те спряха групичката край едно къоше и показаха на Бенковски къщата отсреща.

— Бъдете готови за стрелба! — заповяда войводата, като се обръщаше и към четиримата. — Ако действително попаднем на пусия, ще се измъкнем с огън. Или поне скъпо ще продадем кожата си.

Той предпазливо отиде до посочената къща и с приглушени викове и тропане събуди стопанина. След малко старият Антикаров се показва на вратата — наметнал топла шуба върху белите си долни дрехи и със запален фенер в ръката. Преди даже да се поздравят, стопанинът огледа новодошлия и произнесе следните странни думи:

— Човекът е същият, само конят е променен...

И беше прав — по пътя Бенковски бе сменил коня си със сивия на Манчо Манев.

— Какво значи това, господине? — попита той; беше един от редките случаи, когато гласът му звучеше неуверено.

— Че само конят не отговаря на описанието, по което цялата турска полиция варди за ваша милост по стъгди и друмища...

Като чу това недвусмислено предупреждение, Бенковски най-сетне разбра, че не е време за проявяване на смелост. Свирна на

телохранителите си и тримата се метнаха на конете. На разсъмване бяха току до Панагюрище...

Така необикновената осведоменост на Радуил, жертвеготовността на няколко десетки безименни труженици и случайността се обединиха, за да бъде Бенковски спасен от гибелната опасност!

[1] Цялото приключение в Самоков е описано автентично. Единственото отклонение от истината е, че придружник на Бенковски е бил не Манчо Манев от Панагюрище, а Георги Манев от Пловдив, същият, който при избухването на въстанието не успял да изпълни възложената му задача — да разруши мостовете. ↑

XI.

СЪМНЕНИЕТО ПРОНИКВА В КОНАКА

*Между неверниците има такива, които дават ухо на
онова което говориш...*

Коранът, сура (глава) „Мохамед“

Две неща показаха на Неджиб ага, че имаше да се говори за важни неща. Преди всичко — състоянието на мютесарифа: същият Азис, дето някога отлагал юрушите на войската, за да не разваля кефа си, сега беше неузнаваемо напрегнат, съсредоточен и угрижен. И друго — самият състав на съвещанието. Пашата беше събрал петима души, но те комай представляваха най-важните хора на Филибе за момента: Неджиб и Меджар Ахмед от тайната полиция, Хафъз паша, който беше началник на филибелийския гарнизон, главният имам на санджака Якуб ходжа и Едхем ага, градоначалника.

Азис паша започна с дълго предисловие, за да постави Хафъз паша и Якуб ходжа в течение на нещата, които другите вече знаеха. В случая „нещата“ беше невероятното, но и несъмнено изтичане на важни тайни от конака. След това дойде и поводът на съвещанието, който беше нов и за другите трима — и новият капан, самоковският, беше щракнал напразно, защото някой своевременно го беше издал на комитите.

— Разбирате ли, ефендилер? — с невероятно за него оживление завърши мютесарифът. — Ние сме свидетели на нещо чудовищно, във вис-ша сте-пен чу-до-вищ-но! Открай време между гяурите се намирваха хора, които — де от страх, де за пари — ни служеха, шпионираха комитите, предупреждаваха ни за всякакви зловредни лица или думи. Сега става точно обратното — намерило се е измежду правоверните някакво пъклено изчадие, което, дявол го знае по какви подбуди, шпионира нас в полза на гяурите. Нечувано! При това този

шпионин не е какъв да е, пройдоха някакъв или затъпял от пиянство безделник, а човек от конака, който получава хляба си от ръката на падишаха...

Хафъз паша се изкиска. Беше съвсем неуместен смях — военачалникът очевидно още приемаше нещата на шега.

— Тъй, тъй... — каза той, като бълваше пръски из устата си. — „Падишахън екмеени ийор, московун дуvasънъ окуйор“^[1]...

Неджиб се огледа. Никой, дори от проста любезност, не сподели веселостта на Хафъз паша.

— Смятам, че се налага едно уточнение, ваше превъзходителство — лениво проточи Меджар Ахмед ага.

Този човек решително беше трън в очите на Неджиб. Всичко в него го дразнеше — от високомерния и префърцунен начин на говора му, през иронично повдигнатите вежди, до прекалено контешките за един добросъвестен полицаи дрехи. Вбесяваха го и невинните подробности. Ето например тази: навън снегът се топеше и цял Филибе представляваше една огромна локва, а по лачените чепици на протегнатите като в кафене крака на Меджар Ахмед нямаше нито една капчица кал...

— Говорете, говорете, ага — нетърпеливо го подкани Азис паша.

— Намирам, че е неоснователно да виним служителите от конака — провлече, несподеляйки неговото нетърпение, Меджар Ахмед. — Въпрос на логика. Ако издайникът беше тукашен човек, тоя чапкънин Бенков войвода нямаше да се вре сам между шамарите. Ваше превъзходителство каза одеде, че сигурни хора са му донесли, дето нехранимайкото е отишъл в Самоков, *там* са му обадили, че всички заптиета са вдигнати на крак за него и той *тогава* си е плюл на петите и е офейкал. Какво друго доказателство ни трябва, питам се аз, за да се уверим, че предателството е сторено в Самоков?

— Мъдро говори агата — рече Хафъз паша. Той най-сетне като че се бе повлиял от сериозността на другите. — Мъдро и логично.

Похвалата ядоса Неджиб ага, та той кипна несдържано:

— Боклук са всички тия логики! — След тези думи така се събраха петте чифта очи в него, че той се почувствува длъжен да ги обясни; — Ами провала ни с кундурадгията? И нему ли дойдоха от Самоков да кажат? Цялата работа е тукашна, паша ефенди, ту-каш-на! Под този покрив е издайникът!

— Право говори агата — веднага се обърна Хафъз паша, — право.

— И моето мнение е, че тук, в конака, трябва да дирим предателя — обади се Едхем ага. Мъчеше се да говори тихо, но гласът му беше такъв, че навярно го чуваха чак на Джумаята. — Тази седмица на два пъти пращах да заптисат българи, уличени от наши сигурни доносници в комитаджилък, и двата пъти хората ми заварваха птичките отлетели от гнездото. Масали и измишльотини колкото искаш: единият отишъл да навести болната си леля в Дермендере, другият тръгнал да събира борчове към Ескизаарско... А истината ни я донесоха — някакъв непознат изпреварвал заптиетата и подучвал комитите да драснат из Филибе...

— Ясно! — съгласи се Азис паша. — Можел е да ги подучи само човек, който или е чул, или е прочел какво е решено в конака.

— Аллах, аллах! — вдигна ръце към небето имамът. — Дотам ли стигнаха потомците Мохамедови, че да се продават на неверниците?

Две различни чувства се сборичкаха в гърдите на Неджиб ага: доволство, че натри носа на този самомнителен и високомерен Меджар Ахмед, и срам пред падението, на което беше свидетел.

— Не ви е розово положението — каза Хафъз паша и с това „ви“ ловко се отдели от онези, които търпяха несполуки и рискуваха да станат за резил в Стамбул. — Вие сте като войска пред битка, която предварително съобщава на врага каквото е решила да предприеме.

— Аллах, аллах! — продължи да се вайка Якуб ходжа. — И все пак, ефендилер, аз не мога да повярвам, че правоверен е изпаднал до подлога на гяурите. Помнете ми думата, неверник някой дава ухо на думите ви.

Неджиб ага сдържа един жест на досада. Такива бяха тези изкуфели старци — ако слушаш думите им, нищо в света не се е променило от времето, когато Пророкът е избягал от Мека в Медина и повел свещената война срещу корейшите. Изобщо мисълта, че в конака може да се е промъкнал гяурин, се видя на Неджиб повече от нелепа. И затова искрено се смая от последвалите думи на Едхем ага:

— Аз самият не го вярвам, ефендилер, но между хората ми се носи такава мълва. Бошлаф е, в туй съм сигурен, ама говори се, че някакъв гяурин шета из конака и...

— Я разкажете по-подробно, ага — предложи Хафъз паша, любопитството на когото се беше разпалило.

— Нали знаете какви ги плещят хората? — каза градоначалникът, поласкан от интереса, който беше предизвикал. — Бил уж селски човек, мръсен и брадясал...

Против волята му от устните на Неджиб ага се откъснаха думите:

— Също като оня, който посети кундураджията!...

— ... ама той само привидно бил човек от месо и кости, а в същност — дух безплътен. Защото преминавал през стените и дуварите, камък и желязо не го спирали, та прониквал където искал, подслушвал когото искал и четял каквото искал. И пак затова никой не можел да го улови — залавя ли се дух, който и стените не спират? — и оттук се родило името му.

— Името му? — попита нетърпеливо Хафъз паша. — Какво е то, ага?

— Тутулмаз, паша ефенди, Неуловимият.

— Втасахме я! — изпъшка тежко мютесарифът. — Само един Тутулмаз ни трябваше за да...

Нека продължението да бъде:

— В името на аллаха ви заклевам да заловите този човек! — пискливо го прекъсна Якуб ходжа. — Преровете земята, но го заловете!

— Лесно е да се каже — недоволно изсумтя Неджиб ага. — Как се залавя човек, който не оставя никаква диря след себе си?

— Не оставя диря ли? — обади се на свой ред Хафъз паша. — Ще излезе, че и вие, ага, един полицаи, вярвате в небивалиците за — как беше? — „дух безплътен“. Защото не може човек от плът и кости да не оставя диря...

— Не може, но е така, паша ефенди. Разправят, че Тутулмаз не оставял подире си не следа, но и сянка — намеси се градоначалникът, свидлив за сензацията, която преди минута бе предизвикал.

— Глупости! — рязко възрази Якуб ходжа. — Дори слънцето има сянка, че жив човек ли...

Едхем ага пак не се предаде:

— Невероятно е, знам, но точно тъй говорят хората, ефендилер — Тутулмаз бил човек без сянка!

— Може би някое и друго наказание между заптиетата ще сложи край на тези небивалици — безстрастно проточи Меджар Ахмед.

— Може би, но не е редно — възрази му остро Неджиб. — Туй за Неуловимия и минаването през стените са бабини-деветини, но иначе все има „от крилце перце“ в цялата работа. Не е случайно, че външността на тоя Тутулмаз е същата, която аз видях с очите си...

— Да оставим тези приказки! — твърдо рече Азис паша. — Има ли Тутулмаз или туй е предател някой измежду служителите на падишаха, това времето ще го покаже. За мене са важни няколко неща. Тайните ни не са тайни за гяурите. И причината сме ние — разпуснали сме се, двойно са се разпуснали и подчинените ни и така сами сме дали простор на тутулмазовци и издайници. Право са казали старите: „Капъ очъкъса, хер бир домуз кафасънъ сокабилир.“^[2]

Накъде биеше пашата? — запита се Неджиб ага. Как стана така, че докато уж говореха за издайник из служителите на конака или за шетня на някакъв Тутулмаз, изведнъж вината се завъртя около хората в тази стая? Като от тях, разбира се, отпадаха имамът, мютесарифът и началникът на гарнизона. Мигар Азис паша се съмняваше в Едхем, Меджар Ахмед или дори в него, Неджиб? Възможна ли е такава нелепост?

Следващите думи на мютесарифа сякаш потвърдиха това предположение. Той каза:

— Трябва да изменим реда из основи. Решенията ни занапред ще се пазят в най-строга тайна. Книжата — заключени в най-здравата каса. На вас двамата, агалар — той се обръщаше към Неджиб и Меджар Ахмед, — ще назначим ясъкчи...

— Това пък защо е? — възкликна несдържано Неджиб; той не си правеше илюзии, че ясъкчиите щяха да имат за задача не да пазят, а да шпионират двамата колагасъ. — Не виждам защо са ни нужни телохранители. Мигар имаме изглед на безпомощни?

Азис паша отговори веднага. Така веднага, че явно имаше отнапред готов отговор:

— Защото който днес само слухти, може утре да ръгне и с нож, Неджиб ага. А аз не мога да ви оставя без закрила. И тъй — по-нататък. Налага ни се още едно основно издирване.

— Нали още от идването си правим само това, ваше превъзходителство? — вдигна вежди Меджар Ахмед и белегът като че

се връзва по-дълбоко в гладко избръснатата му буза.

Последва още един готов отговор:

— Досега ние биехме самара, а не магарето. Губехме си времето с разни „даживейлерден“, пък оставяхме шпионите да се ширят тук, под този покрив. Не, ефендилер, това ще се измени! Усилията ни занапред ще бъдат насочени към това — да спипаме вражеското ухо между нас... какво пък, нека го назовем Неуловимият. Едхем ага, от вас искам да вдигнете на крак всичките ни доносници от града. Вие, Неджиб, позанимайте се със служителите на конака и заптиетата...

— Стига да нямате нищо против, паша ефенди, бих помолил да разменим местата си с Едхем ага. Нему повече подхожда да има работа със заптиета и кятиби. Ако не за друго, поне отдавна ги познава.

— Не възразявам — кимна мютесарифът, като поразмисли.

(Неджиб ага действително успя да хване „едра риба“. Острият му полицейски нюх и изпитаните похвати хвърлиха в ръцете му Стоян Каранеделчев, един от дейните членове на Пловдивския комитет. Но успехите му стигнаха дотук — Стоян издържа всички нечовешки изтезания и не издаде нищо. Разярен, Неджиб ага го удуши със собствените си ръце; една неделя по-късно Марица изхвърли трупа на нещастника някъде чак към Търново Сеймене.)

— И аз ще си позволя едно пожелание, ваше превъзходителство — проточи Меджар Ахмед. И след благосклонното кимване на пашата обясни: — Наивно или не, аз продължавам да смятам, че разковничето не е тук, а в Самоков. Ще ми се аз да поразровя там. Там и изобщо в Татарпазарджишко.

— Не възразявам — разреши отново Азис паша. После се обърна към другите двама мъже в стаята: — Разчитам и на вашата помощ. Вие, паша, да поогледате поверения ви аскер. А вие, Якуб ходжа, да вдигнете на крак подчинените ви имами, белки чрез тях влезем в дирите на Неуловимия.

Неджиб ага беше човек без илюзии, та разбра, че последните приказки бяха изречени ей така, колкото да замажат главното. Защото нито аскерът, нито имамите имаха вземане-даване с конака — мястото, където се подвизаваше Човекът без сянка.

[1] На султана хляба яде, на московеца молитва чете (турска поговорка от епохата). ↑

[2] Ако е отворена вратата, всяка свиня може да си пъхне зурлата. ↑

XII.

И МЕДЖИР АХМЕД АГА В ОПАСНОСТ

*И у ония хора, които са порасли в робство, понякогаж
се появява енергия.*

Любен Каравелов

... и един враг повеч мъртъв да положи.

Иван Вазов

За разлика от своя баща, Еленѝ нямаше никакви пукнатини в душата си — тя винаги си бе била само българка. Просто младият ѝ живот премина по пътища, различни от криволиците на Лазар Анастасиади, та ѝ спести люшканията и колебанията, разочарованията и обновленията, кризите и решителните избори.

Тя се роди в същата година, когато пловдивските българи с битка и кръв си възвърнаха църквата; оттогава — благодарение на възкръсналото самочувствие и на усилията на такива славни родолюбци като знатните Чалъковци, Найдѝ Геров, Данов, Константин Геров, Христо Стоянов, Груев, д-р Чомаков, Цоко Каблешков, Гешовците, Кесяковците, както и на градската беднота, никога незагубила своето българско съзнание — в Пловдив името „българин“ отново захвана да се произнася с гордост, та малката Еленѝ нема причини да се срами от произхода си. Вътрешните колебания на баща ѝ го въздържаха да ѝ влияе (той я принуди да научи гръцки още съвсем малка, но иначе не я възпитаваше в гъркомански дух), а една здрава и едрогърда селянка от Мечка, която я откърми и отгледа, с песничките и приказките си неусетно, сякаш с хиляди невидими нишки, я привърза към българската реч, българската вяра и българския род. Няколко случая на турски жестокости и изстъпления, разиграли се

пред очите ѝ, я научиха на омраза към поробителите и породиха в нея потайно — впрочем и съвсем мъгляво — желание „да ги тръшне чумата дано“ или „Господ да ги измете в техния Анадол“, както ги кълнеше дойката ѝ. А че след „тръшването“ или „измитането“ им тук ще бъде Българско — в това Еленѝ никак не се съмняваше, приемаше го като нещо, което се разбира от само себе си.

Престоят ѝ във Франция само затвърди и избуи сечето на любов към отечество и свобода, което и без това бе покълнало и имаше здрави корени в нея. Уж недостъпните стени на пансиона се оказаха слаба преграда не само за френския дух, учител на цяла Европа по революционност и нетърпимост към тиранията, но и за бурните събития или поне за техния отглас. Така малката ученичка от поробена България стана свидетелка на последните напъни на френската монархия, войната с прусите и позора при Седан, сгромолясването на Наполеон III, величието и погрома на Парижката комуна, възстановяването на републиката... и всички тези гръмовни събития оставиха дълбоки следи в съзнанието ѝ. Случи се, че в края на престоя ѝ тя, макар и бегло, отдалече, бе докосната и от вятъра, който вече четвърт век се ширеше и над нейната родина — в българските семейства се срещна със свои сънародници студенти (веднъж се запозна дори с Олимпий Панов!), обрekli себе си на борбата за свобода и нейни пламенни агитатори, попаднаха ѝ революционни книги и вестници, в които за пръв път срещна огнените думи „Свобода или смърт“!...

... И стана така, че когато се върна в родния Пловдив, Еленѝ беше с възпитанието и културата на една западноевропейка, но и с жарта, желанието за борба и жертвоготовността на един браилски хъш. Ще бъде погрешно обаче, ако в тази нейна, нека я наречем българска половина си представим Еленѝ като някакъв Левски в женски образ, като безсмъртната баба Тонка или като Сирма, Бояна или Янка, прочутите хайдушки войводи. Във времето, когато поробената ѝ родина бе осеяна с комитети, които трескаво се стягаха за всеобщо въстание и България разполагаше вече не с отделни недоволници или отмъстители — горски юнаци, а с истинска нелегална армия, революционността на Еленѝ се изразяваше с едно чисто, но нереално и изпъстрено с много фантазия и романтика желание да умре като героиня за своя народ. Да умре след някакъв голям, смайващ подвиг,

естествено. В стремежа си към изключителното тя се виждаше ако не като митичната Белона^[1], то „поне“ в ролята на Жана д'Арк^[2] или Шарлота Корде^[3] (поради възпитанието си тя поставяше и нея между героините), докато примерът на Кера-Тамара^[4] — възпятата от благодарния народ „Мара бяла българка“ — или на леди Годива^[5] не я удовлетворяваше; недостатъчно ѝ се виждаше да я разходят гола или да я омъжат против волята ѝ — Еленѝ искаше да извърши нещо такова, за което единственото наказание е смъртта.

За пръв път приказните ѝ представи и стремежите ѝ към героизъм и героично напуснаха облаците и докоснаха земята в онзи час, в които необичайните крясъци на баща ѝ я накараха да излезе от стаята си, за да присъствува на Димковата изповед и... да узнае истинския образ на турчина, намерил подслон под техния покрив. От този миг Еленѝ се преобрази. След няколко безсънни нощи тя стигна до убеждението, че е призвана от самата съдба да убие турския полицаѝ. В нейна чест сме задължени да кажем, че въпреки цялата си хлапашка романтичност Еленѝ не стигна до това страшно решение лековато или водена от херостратовска^[6] жажда за слава. Че — решението ѝ дойде по пътя на логиката; недомислена и може би грешна, но искрена логика. Виждаше нещата така: българският народ се стягаше утре да тръгне в борба на живот и смърт; Меджар Ахмед, опитен полицаѝ, навярно щеше да се добере до важни разкрития, които отнапред ще осъдят въстанието на провал; следователно премахването на полицаѝ, което Еленѝ щеше да заплати със собствената си гибел, отстраняваше опасността да пропадне народното дело. Когато пък усещаше, че „все пак нещо куца“ в логиката, тя си казваше друго — че ако всеки българин убие по един турчин (а Меджар Ахмед не беше какъв да е турчин!) и сам загине, то свободата ще бъде извоювана и пак ще останат много живи българи, които да ѝ се радват.

Идването завчера на този противен Смаил спомогна да се затвърди решението ѝ. Защото той дойде уж като прислужник, а в същност беше ординарец и телохранител; при това един отвратителен и нахален ординарец, който не се задържаше в отредената му стаичка, а цял ден беше зает да слухти, да наднича и да вре нос навсякъде. И Еленѝ разсъждаваше така: със Смаил турците се издадоха — ординарец се полага на висш офицер, не и на управител на

железниците, а от телохранител има нужда само човек, чиито дела му създават смъртни врагове.

И само едно не признаваше пред себе си Еленй — че дял за решението и имаше и чисто женското й оскърбление, дето иначе светски възпитаният мъж невям изобщо не я забелязваше...

Още от малка, когато тършуваше като мишка по всички кътчета на огромната си бащина къща, тя знаеше и чекмеджето, в което Лазар Анастасиади криеше под ключ един хубав, донесен от кой знае коя чужбина револвер, и мястото, където държеше ключето. В следобеда, когато стигна до окончателното си решение, девойката се промъкна крадешком в стаите на баща си, отвори чекмеджето и взе оръжието. Разгледа го. Металът лъщеше със синкав блясък, по цевта и барабана, в който грижливо бяха поставени патроните, имаше сребърна украса и сред нея — някакъв надпис. Еленй отиде до прозореца и го прочете. Надписът гласеше: COLT'S PT. 1855 — ADDRESS COL. COLT HARIFORD CT. USA. Девойката съжали че го разбира само по смисъл — сега във всяка подробност виждаше особено съдбоносно значение.

С револвера в ръка отиде до голямото стенно огледало и допря дулото до слепоочието си. По тялото й премина тръпка. Не от докосването на студения метал до кожата й, а защото й се стори, че вижда в огледалото себе си след самоубийството, (защото най-последният й план предвиждаше да се самоубие, след като се увери в смъртта на турчина). Представи си тези бадемови очи неподвижни и загубили блясък, румената уста посиняла и изкривена от страданието на мига, в който душата е излетяла през нея, тази кестенява, с естествена лъскавина коса размачкана и почерняла от съсирената върху нея кръв...

Страшната картина не я разколеба — Еленй въздъхна жално, но и не помисли да се откаже от решението си. Полека отвори вратата и се послуша. Долу, в кухнята, се носеше омразният й глас на Смаил. Като се увери, че няма да срещне заптието, девойката с безшумни стъпки се изкачи на горния кат, вмъкна се в работната стая на осъдения от нея полицаи и се спотаи в предварително избраното място — зад тежката брокатена завеса, почти допираща до стола, на който щеше да седне Меджар Ахмед...

* * *

*Де се е чуло-видяло
мома връз турчин да фърга,
чалмата да му катури?*

Народна песен

Меджар Ахмед ага се прибра рано, по-рано от обикновено — искаше да размисли върху твърде сериозни неща, та чувствуваше нужда да е далеч от суетнята в управлението на железниците. И така вдълбочен бе в мислите си, че не забеляза нищо по пътя — дюкяните, гмежта и гълчавата на чаршията, неудържимия пристъп на подранилата пролет, чуруликането на ятата дечурлига, задръстили с игрите си сокаците на Джамбаз и Таксимтепе...

В своята приятно затоплена работна стая Меджар Ахмед свали палтото си и го метна на канапето, запали газените лампи на полилея и на масата, пък уморено се тръшна на стола. Не за да чете или пише — по правило не носеше никакви документи в къщи, нито посягаше към писалката, — ала обичаше така, докато си играе с ножа за разрязване на книги, спокойно да оглежда от всички страни задачите си, като опитен шахматист да проследява възможните ходове пред себе си и да избира най-полезния. А сега, откакто Неуловимият бе станал главен герой на разговорите в Пловдив и с това — кошмар за конака и основна грижа на Азис паша и полицията, Меджар Ахмед съвсем не се чувствуваше лишен от поводи за тези безмълвни разговори със самия себе си... Не знаеше колко време бе изминало, когато нещо зад него — по-късно щеше да си каже, че то не е било даже лек шум, а само раздвижване на въздуха — накара привикналата му на опасности природа в един миг да забрави всичко друго и да се изпълне като тетива на лък. Като се старееше да не покаже, че е нащрек и готов да посрещне всякаква изненада, той само обърна ножа в ръцете си по такъв начин, че да използва посребрената му повърхност като огледало.

Секунда... две... пет...

Сякаш нямаше нищо тревожно. Дали не бе станал жертва на въображението си?

Девет... десет секунди...

Кафявозлатната завеса зад гърба му едва забележимо помръдна. Отмести се само на един пръст... после на една педя... Превърнал се целият в сетива и нерви Меджар Ахмед не изпускаше нищо. Завесата се отдръпна още малко. Иззад нея лъсна най-напред стоманата на едно модерно, много модерно оръжие. После... — да повярва ли на очите си? — после се показва и лицето на едно същество, което в представите си бе виждал като всичко друго, само не и в ролята на убийца из засада. Меджар Ахмед призова опита и самообладанието си. Изчака оръжието да се насочи към тила му и в мига преди изстрела се хвърли настрана. Разнесе се оглушителен гръм. Не беше още заглъхнал, когато турският колагасъ беше отново на крака и вече изтръгваше револвера от ръката на момичето. Нямаше нужда да употреби особено усилие — Еленй очевидно бе изчерпала цялата си енергия, защото отмалелите й пръсти едва държаха оръжието, очите и изразяваха пълно слисване, а бледостта на красивото й лице издаваше, че е по-близо до припадък, отколкото до повторно нападение.

Навън проехтя тропот на подковани ботуши. Светкавично съобразил всичко, Меджар Ахмед блъсна девойката отново зад завесата и едва свари да седне до масата, когато вратата се отвори без почукване и в очертанията и застана Смаил.

— Афедерсин, ефенди...^[7] — задъхано, но и пълен с почуда рече заптието, — стори ми се...

— Не си се излъгал, Смаил — каза в отговор Меджар Ахмед, като показва оръжието в ръцете си. — Преглеждах този револвер и гръмнах, без да искам. Сега ще трябва да плащам на хазаина за повреждането на масата му... Не се тревожи за мене. Слез в кухнята, пийни нещо за успокоение и... толкоз!

А когато стъпките на объркания Смаил заглъгнаха някъде надолу, отмести завесата и преминал от турски на френски, покани девойката с пресилена, нелишена от ирония любезност:

— Заповядайте, мадмоазел, заповядайте насам. Така, с гръб до стената, рискувате да простинете.

Двуминутната пауза бе помогнала на Еленй отчасти да се съвземе.

— Вижда ми се излишно да ви предлагам да не се притеснявате — продължи той по същия начин. — Вие вече, хм, твърде шумно доказахте, че не се нуждаете от такава покана...

Еленй прекрачи напред, като едва забележимо се олюляваше. Онази Жана д'Арк, която живееше в нея, проговори през устата ѝ:

— Готова съм на всичко, дори и на смърт. Направете с мене онова, което повелява дългът ви, само...

— Само? — вдигна вежди с любопитство Меджар Ахмед.

— ... само ми спестете вашите подигравки... — и завърши натъртено: — господин полицай.

— Oh-là-là!^[8] — възкликна той през смях. — Мадмоазел е твърде добре информирана!... Parfait!^[9] Това ми спестява да мисля, че искахте да ме убие, за да оберете, хм, накитите ми.

Разговорът измъчваше девойката. Тя се бе подготвила за Шилерови или Шекспирови реплики, за трагическа ultima verba^[10] под меча на палача, а се виждаше увлечена в един диалог, в който ролята на Полишинел^[11] бе отредена за нея.

Еленй сплете пръсти и вирна хубавата си главичка.

— Чакам, господине!

— Чакате? Добре, ще получите тогава онова, което всички ние, хората, раздаваме твърде лесно — един съвет. Не смесвайте революцията с тероризма, госпожице, те нямат абсолютно нищо общо помежду си. Кинжалът или — той погледна оръжието в ръцете си — колътът на убиеца може да премахне един тиранин, но не и тиранията. Дори напротив! Доколкото си спомням примерите от историята, смъртта на отделния потисник само става повод за още по-голямо развихряне на потисничеството, за безславно удавяне в кръв на недоволниците или на истинските революционери.

Девойката преглътна шумно.

— Вашата лекция ме поразя, господине, ако не с друго, то поне с безочливото признание, че вие сте един от тираните, от потисниците.

— След онова, което бяхте на път да извършите, бих ви обидил, ако го отрека — беше незабавният отговор.

Еленй разбираше, че продължава да затъва в този съвсем неподходящ за Жана д'Арк или Шарлота Корде разговор. И почти изкрещя:

— Тогава действайте, тиранино! — Тя посочи оръжието в ръката на турчина. — Действайте, като останете верен на природата си!...

Меджар Ахмед се поколеба.

— Вашият живот ми принадлежи, нали?

— Да! — викна девойката. — Да! Възползвайте се...

— Тогава аз ви задължавам да живеете — каза той. За пръв път днес гласът му звучеше без сарказъм, а по човешки топло. — Да живеете! — повтори. После направи няколко крачки и отвори вратата. — Моля!...

Какво ѝ оставаше да стори на тази несполучила Жана д'Арк? Тя стисна юмручета и повика на помощ целия остатък от енергията си, за да не изглежда като с подвита опашка и закричи с пресилена твърдост. Когато вече щеше да го отмине високомерно, той я спря:

— Още един момент, мадмоазел. Да не забравите, хм, това нещо. — Меджар Ахмед и подаде сребърносинкавия револвер. — И следващия път предварително си дайте сметка — добави с предишната ирония, — че тази играчка е способна да повреди и най-добрата мебел...

Тя излезе и затръшна вратата зад себе си.

Меджар Ахмед дълго остана на мястото си, като се усмихваше странно. После въздъхна — дали тази въздишка не криеше съжаление, загдето неговото време не му принадлежеше? — и се залови да стяга пътната си чанта. Защото следващото утро щеше да го заvari на път за Самоков и други места в санджака...

* * *

Тази нощ Еленй не спа. И плака, както не помнеше да е плакала и като дете.

Хиляди пъти си повтори: „Мразя го!... Мразя го!... Мразя го...“, а през цялото време усещаше, че с тези думи се насилваше да скрие от самата себе си едно друго, съвсем противоположно чувство.

Може би очарование?

[1] Белона — при гърците, Енио — римска богиня на войната. ↑

[2] Жана д'Арк (1412–1431), наричана още „Орлеанската дева“ — френска героиня, застанала начело на френските войски и победила англичаните при Орлеан. Предадена от бургундите на англичаните, тя била осъдена като еретичка и изгорена жива на клада. ↑

[3] Шарлота Корде (1768–1793) — млада францужойка, убила с нож Марат в банята, за да отмъсти за жирондинците. Гилотинирана. ↑

[4] Кера-Тамара — сестра на цар Иван Шишман, дадена от него за жена на султан Мурад I. Героиня за вяра и народност. ↑

[5] Леди Годива — съпруга на Леофрик, граф на Честър (XI в.). Настоявала пред мъжа си да намали данъците, с които били обложени гражданите на Ковънтри. Графът се съгласил, но при условие, че Годива ще мине на кон съвсем гола през целия град. Тя изпълнила изискването, като се закрила с дългите си коси, а признателните жители на Ковънтри по нейна молба се изпокрили по домовете си. ↑

[6] Херострат — гражданин на Ефес, който от суетно желание да обезсмърти името си подпалил прочутия храм на Диана, смятан за едно от седемте чудеса на света (356 г. пр.н.е.). ↑

[7] Извинявайте, господине... (тур.). ↑

[8] Охо! (френско възклицание). ↑

[9] Отлично! (фр). ↑

[10] Последна дума на умиращ (лат.). ↑

[11] Полишинел — герой от френския театър на импровизацията, който обикновено бива осмян и подигран. ↑

XIII.

ДВАДЕСЕТ И ЧЕТИРИ ЧАСА ОТ ЖИВОТ НА ЕДИН АПОСТОЛ

*Не се искаше много за да възпламениш духовете.
Имаше се работа с една клада, в която стигаше да хвърлиш
една искра, за да пламна.*

Константин Величков

*Боже! Дай ми сила и надей ме оставя сам; помогни ми
в светото предприятие да избавя тоя народ от желязните
нокти на тирана!*

Георги Бенковски

Съобщението гласеше, че по повод предателството, предизвикало „самоковското приключение“, и опасността от предателство въобще, в Панагюрище се свикваше важен съвет с участието на апостолите и на представители на по-изтъкнатите комитети. Куриерът, който го носеше, застигна Бенковски, когато апостолът с двама придружници беше на половин час път от село Ч. — крайната цел на маршрута му през тази нощ.

Георги Бенковски не търпеше никакви чужди заповеди. Но ако не избухна, когато изслуша куриера, простата причина беше, че този съвет се събираше по негово лично искане. Не избухна, но и не пропусна да прояви едно самоволие — от онези, които караха безбройните му почитатели (главно от Панагюрище, Мечка, Баня и Поибрене) да гледат на него като на княз-самодържец, още само временно некоронясан: върна пратеника с нареждане да бъде почакан, защото той не можел да измами селяните от Ч., които го очаквали. И продължи нататък.

Беше някъде около среднощ, когато Бенковски, придружен от един верен проводник от Ч. и от телохранителя си Иван Парпулов от Панагюрище, познат повече с прякора Орчо^[1], влезе в селото и се настани в къщата на свещеника. Че го настаниха именно в поповата къща не направи впечатление на войводата — във всеобщия кипез през славната 76-а година попът и даскалът бяха винаги начело на революционните комитети. Същевременно той не се стъписа и от съзнанието, че е пред един божи служител, а, както му беше обичаят, тозчас захвана да се разпорежда, сякаш беше под покрива на свой измекярин:

— Скоро вън! — викна на поповия син. — Дай зоб на конете и остани в двора на караул. А ти, отче? Какво си се разпищолил? Или мислиш, че революция се прави тъй, по долни дрехи! Я се облечи, че ще отидеш да повикаш даскала и някои други народни хора. — Не остави той на спокойствие и стопанката: — Стъкни огъня, бабо попадийо. Стъкни го и сложи кафето. Не в джезве, не, направо в тенджерка го сложи!

В суетнята, последвала този водопад от заповеди, практичният Орчо не пропусна да подметне многозначително, че от пладне не са слагали топла гозба в уста. Телохранителят на Бенковски беше възнисьък, тантурест и поради това — малко тромав. Лицето му пък представляваше невероятна смесица от несходни черти. Взреш ли се в челото, във вечно скръбното изражение на очите и в меланхоличната гънка на устата, склонен си да се закълнеш, че пред тебе е един кротък мислител с болезнено чувствителна душа. Но спреш ли поглед на дълбоката бразда между веждите и още повече — на двата юнашки засукани мустака, всеки от които описваше по една внушителна полегнала латинска буква S, веднага разбираш, че имаш работа с човек на безбройни минали прекеждия, решителен в действията и непоколебим пред опасностите. А чуеш ли го да приказва, ще откриеш в него и един хитър и нагодлив към обстановката веселяк с вродена дарба да надвива несгодите с две прости оръжия: закачлива шеговитост и истинско или престорено безгрижие пред житейските превратности.

И така, попадията стъкна огъня, позатопли гозбите и сложи трапеза за късните гости. Бенковски едва вкуси няколко залъка, докато придружниците му, въоръжени с дървените лъжици, не се посрамираха

пред паниците с копривената чорба и овнешките плешки. Като се наядоха, проводникът се прибра у дома си, а Орчо захърка в отредената за гости стая, но войводата остана на крака. Той само изпи едно подир друго няколко силни кафета и заповяда на свещеника да вдигне от сън и да доведе при него споменатите по-рано хора. Учителят дойде с първите петли и кажи-речи до разсъмване отговаря на въпросите на апостола. Сетне си отиде, за да отстъпи ред на следващия от призованите. И тази върволица продължи да се ниже в попвата къща през целия ден, та чак до мрак; апостолът не подгъна крак, сърбаше своите кафета и с нищо не издаваше, че не е спал нито последната нощ, нито кой знае колко нощи преди това.^[2]

Вечерта, когато селото притихна, от всички краища плъзнаха сенки и с безкрайна предпазливост се насочиха към училището. Там, в школската стая, прозорците на която предварително бяха затъмнени с наковани по черчетата черги, мъжете се срещаха, сваляха ямурлуците от раменете и гуглите от главите и макар понякога само до преди час да са били заедно, се хвърляха един-друг в прегръдките си като след дълга раздяла или по-скоро — като на най-личен празник. Мнозина от поканените идваха с пълно въоръжение — от поясите им стърчаха ками от най-различен вид и размер, калъчи и турски ятагани, револвери и начесто такива пищови, които дори за тази епоха можеха да пробудят съмнение, че са откраднати от стената на някой музей, идваха те в този вид не толкова от нужда, колкото да се похвалят и самоизтъкнат с готовността си.

Последен се яви Бенковски; външността му бе такава, че зашемети скромните селяни, несвикнали да срещат подобни внушителни фигури от българско коляно. Висок, тънък и гъвкав мъж на тридесетина години, рус, с естествено вирната глава и с яносини очи, които имаха странната способност да пронизват хората срещу тях, Бенковски поразяваше най-напред с онова, което бе получил от майката природа. Поразяваше обаче и облеклото му — хубавите дрехи, черната мушама, наметната върху раменете, високите ботуши, ремъците, кръстосани на изпъчените гърди, по които висеха два револвера, кама, чанта, телескоп — кой би могъл да погледне този човек и да не повярва, че зад него има сила, способна да свали една царщина?

Застана войводата пред спотаилите дъх селяни, хлъзна остър поглед по редиците им и започна направо, без никакво обръщение:

— Благодарни ли сте от султана и от управлението му и имате ли на мен поверение за онова, което ще ви кажа?

Намери се един, който след продължително мълчание събра смелост да отговори:

— Благодарни сме на султана, но от управлението на чиновниците му не сме благодарни. А на тебе поверение нямаме, додето не ни покажеш пълномощното си и не ни съобщиш отгдето идеш и накъде отваждаш.

— Никой не може да знае аз отгдето ида и накъде отваждам — отсеке строго Бенковски. — За пълномощното ми обаче имате право да ми дириrete и да го видите. Ето, давам ви го, четете!

Апостолското му пълномощно мина от ръка на ръка. Сами или на групички, селяните го прочетоха, цъкнаха с език на печата, който носеше името на Централния комитет във Влашко, и първоначалното им уважение към войводата започна да придобива размери на страхопочитание.

Когато пълномощното се върна до изправения като статуя Бенковски, същият онзи, който отговори на началния му въпрос, попита за целта на неговото посещение. Апостолът започна сравнително спокойно. С прости и разбираеми думи, често оцветявани с уместни български и турски поговорки, той поговори за загнилото османско царство, спомена въстаналите херцеговинци и чрез тях ловко се прехвърли на Европа, която явно подкрепяше или поне съчувствуваше на вдигналите се срещу ислямското робство християни. Щом спомена думата въстание, той изостави предишния спокоен тон, оживи се, повиши глас, а очите му сякаш захванаха да мятат мълнии. И скоро запокити в лицата на стъписаните и очаровани слушатели:

— Стига сме спали! Не плаче ли ви сърцето, кога четете нашата история? Нека се пробудим най-сетне и с бога напред да викнем в един глас срещу теглото си!...

Със силни слова, които очевидно бликнаха направо от сърцето му, той очерта окаяното положение на безправния българин — изоставането му в учение и стопанство, ежедневното поругание на честта му, несправедливостта на турското правосъдие, невъзможността да се излезе от това бедствие по друг начин, освен чрез всенародно

въстание против петвековния тиранин. Като стигна дотук, Бенковски заговори с екзалтация, която скоро се предаде и на цялото събрание:

— Бог ще ни припише грях — кънтеше гласът му, — като оставим да се газят от неверни светите ни места. Той дава и помага, когато види, че се трудим, а в кошара не вкарва. Щом е тъй, нека презрем всичко мило и драго и в славна битка да осигурим живота си, имота и честта си. Нека нашето мълчание от пет века наведнъж изчезне и до небеса да викнем, че не може да се живее под тиранско управление... Това е целта на българския комитет, от който съм проведен в една част от Тракия да кажа лично на всеки наш брат, че не трябва да се пропуска повече от това време, когато звездата на Турция залязва, а ние да седим със скръстени ръце.

И твърде скоро след това ги призова:

— Оттам аз идвам и там отваждам, гдето ме попитахте по-напред. Който ще да е последовател на целия ни народ, нека даде клетвата си пред бога, че ще презре всичко скъпо му наоколо и ще понесе кръста и оръжието на свободата. А който обича живота и имота си, такъв ще бъде забелязан и причислен към народните врагове! У вас, ако тече българска кръв, изберете първото, ако ли не, то изберете второто и мен предайте на вашето правителство. Но знайте, че с мен не свършват народните апостоли на свободата! Вас ще запишат в народната история предатели народни и ще ви гони цялото потомство. — Той пое дълбоко дъх. — А сега ако обичате да сте мои последователи, то станете, изправете се тук пред иконата — лицето на бога — и дайте клетвата народна!

Заше метени, омаяни, хипнотизирани от неговата вулканична натура, всички като един се изправиха и едновременно заявиха, че са готови да дадат клетва и после — да умрат за свободата на отечеството. Като ги закле пред кръста и револвера, Бенковски им даде напътствия за подготовката им, изреди какво трябва да си приготви всеки войник на свободата, как да се пазят от турски шпиони и как да се свързват с другите комитети и с апостолите. Отговори и на въпросите им и ги разпусна — все тъй суров и властен, както и започна.

Още същата нощ, придружен от верния Орчо и нов проводник, Бенковски беше на път за Панагюрище.

Отново без да даде почивка на тялото и сън на очите си... [3]

[1] В мемоарната и историографска литература се среща под най-различни имена: Хорчо, Ворчо, Орчо, Иван Ворчо, Иван Хорчов и т.н. Истинското му име е Иван Маринов Парпулов, а във въстанието се е прочул като Орчо войвода. (За него виж Андрей Манев — „Глухонемият въстаник“, „Вечерни новини“, 25. IV. 1975). ↑

[2] Пословичното безсъние на Бенковски е исторически факт. Ето какво пише за него З. Стоянов:

„.... апостолите правеха деня на нощ и нощта — на ден. Бенковски не лягаше да спи. Той задрямваше по няколко минути на стола, против волята си, и щом се събудеше, викаше на стопанката на къщата да прави кафе. Според разказванията на баба Стойковица, в една нощ той изпил около 20–23 кафета и цялата нощ се разхождал из стаята.“

↑

[3] Макар в тази глава да сме използвали описания и почти дословно цели откъси от действителната реч на Бенковски, както тя е записана в спомените на един въстаник („Приказница за българското въстание в Стрелча в 1876 г.“ на Мильо Балтов, публикувана във в. „Селянин“, бр. 2 и сл., София 1881), ние съвсем умишлено скрихме името на селото зад неопределеното „Ч“. Защото целта ни беше да покажем какво е сторил войводата не в еди кое си село, а — с големи или по-незначителни различия — навсякъде, където в тези славни дни на 1876 година беше оставил огнена диря. Другояче казано: да покажем едно обикновено денонощие на апостола, който със слово и дух вдигна на оръжие почти цяла Тракия. ↑

XIV. ОЩЕ ЕДНО ТАЙНО СЪБРАНИЕ

*Младежът забрави шума, веселбите
и хвана да дири места по-закрити
за срещи потайни...*

Иван Вазов

*Панагюрище и околните чисто български села Мечка,
Поибрене, Мухово, Петрич и пр. отдавна бяха престанали да
съществуват de facto за славната Отоманска империя.*

Захари Стоянов

Трети час разговаряха и все така безплодно: че предателството заплашва делото с провал, това бе ясно за всички; а докато не се узнаеше откъде Азис паша е научил за подготвеното пътуване на „Бенков“ войвода до Самоков, и то в пълни подробности — от цвета на коня до вида на мустаците му, — невъзможно беше да предприемат каквото и да било срещу издайника, да го изолират или да запушат завинаги устата му.

Макар че, както обикновено, присъствието на „граматика“ Волов отчасти го стъписваше, думата имаше главно Бенковски. След като каза, че възлага надеждите си на разкритията, които се надява да направи Радуил, Панайот Волов се обади още само веднъж, както ще се види по-нататък. За тримата панагюрци, които присъствуваха на съвещанието, говореше Павел Бобеков — учител и високообразован за времето си човек (и поради това неприятен на Бенковски), той още от създаването на комитета бе изтъкнат напред от съселяните си и остана така начело до поражението на въстанието. Той също беше кратък.

Рече само, че е готов да сложи ръката си в огъня, ако предателят се окаже от панагюрския комитет и другите двама панагюрци изсумтяха одобрително — бяха Искрьо Мачев, главен учител на класното училище, отколешен революционен деятел и личен познайник с Дякона, и Рад Клисарят (чието същинско име беше Рад Тусчийски), който след два месеца щеше, рамо до рамо със Стоян Пъков, да се изяви като приказен юнак; оставяха те да говори за всичките Бобеков не защото нямаха какво или не знаеха как да го кажат (това особено важеше за Мачев, може би панагюрецът с най-богато красноречие, та си бе спечелил прозвището „сладкодумеца Искрьо“^[1]), а за да подчертаят единомислието си. Отон Иванов, който представляваше Татар Пазарджик в съвещанието, рече, че те си имат „едно потурнашко мекере, продало се за пари на тиранина“, някой си хаджи Мустафа, който преди да се потурчи се зовял Симо^[2], но комитетските люде и тайната полиция (на която Отон Иванов беше началник) го знаели и или не му давали възможност да се добере до нещо, или „го пращали за зелен хайвер“, като му подхвърляли лъжливи дири. Спас Турчев, пратеник на Пловдивския комитет, изключваше предателят да е от Пловдив; „ако имаше сред нас издайник — казваше, — то досега хиляда пъти да са ни изловили всички, а чрез нас да са разплели кълбото и в целия санджак...“ и това твърдение звучеше убедително. Осмият и последен участник в съвещанието — бай Иван Арабаджията от Царацово — комай изобщо не отваряше уста. Такъв беше нравът му: бърливостта и многословието му бяха чужди, също както и прекомерното вълнение и при най-тежки обстоятелства, умееше да слуша, да преценява, да каже малко, но на място. По онова време Арабаджията беше към четиридесет и пет годишен, среден на ръст, със сини очи, прошарени русовати коси и мустаци и също, такива дебели вежди под изпъкналото чело. Носеше аба и потури, а на главата — калпак от сива кожа, от който не се делеше ни зима, ни лете. Сега той имаше намерение да остане настрана от препирнята и само когато Спас Турчев настоя да чуе думата му, се реши да проговори, като накъсичко каза онова, което за всички трябваше да бъде очевидно още от началото — че докато не се доберат до името на издайника, няма никаква файда да опяват все едно и също за вредата от издайничеството, „зер ако издайниците са люде за пример, человечеството нямаше да ги прокълнава от светата Библия до днеска,

нито щеше да въздига във великомъченици ония, дето са дали живота си, ама са опазили народната тайна“. И тъй като обичаше да изпъстря мислите си с народни умотворения, завърши с една пословица: „Много думи — торба орехи“. Това простичко, но мъдро слово подразни Бенковски — той видя в него недопустимо назидание, че и известен укор към себе си за многото еднакви неща, които бе наприказвал днеска, — та му се озъби високомерно, като му припомни, че тук не са на лаф-мухабет в кафенето, дето всеки може да се произнася и да съди всекиго, а са войска, в която трябва да се спазва чинопочитанието, и че изобщо всяка жаба да си знае гьола. Именно тези думи на Бенковски предизвикаха Панайот Волов за втори път да се намеси в разговора:

— Неприлично е — рече той — да се говори по такъв начин на бай Иван Арабаджията! Не даже затуй, че на повечето от нас можеше да бъде баща. А защото зад гърба си той има такъв опит на революционер, пред който всеки от нас, днешните апостоли, не е повече от прощъпалник. Човек, при когото Левски честичко е отивал, за да търси съвет, който е наставлявал Димитър Общия, водил е по селата Ангел Кънчев, на Стефан Стамболов, че и на мене, дребосъка, е давал подслон, упътване и закрила — такъв човек, казвам, е жаба, в гьола на която невям никой от нас няма място!...

И не друг, а бай Иван Арабаджията потули спречкването:

— Ех, тия са минали работи. Да гледаме ние настоящите.^[3]

Може би Бенковски нямаше да остави другиму последната дума, но за щастие събитията предотвратиха излишния спор. Пред къщата на баба Стойковица Сапунджийката (впрочем една от постоянните „резиденции“ на Бенковски) се чу сподавена гълчава, след малко вратата на одаичката се отвори и Крайчо Самоходов, един от караулите пред вратата, съобщи, че някой си Радуил искал да влезе. Всички наскочаха нетърпеливо, дори Георги Бенковски забрави достолепието си, та заедно с другите се втурна навън, за да въведе онзи, когото отдавна чакаха. Радуил влезе, простичко поздрави и с нищо не показва да се е поласкал суетно от стореното му внимание.

— Хубаво е, че се събрахме братя — заговори Радуил, отговаряйки на въпроса, който прочете във вперените в него очи, — но още по-хубаво е, че тревогата ни е била напразна.

Разнесе се шумна въздишка. С нея Волов издаде какво голямо доверие питае в разузнаваческите способности на новодошлия —

преди още Радуил да каже подробностите, той вече му бе повярвал за главното.

— Предателство наистина е извършено, но предателят е такава незначителна фигурка, че нито заслужава да се боим по-нататък от него, нито си струва да повдигнем дертовете на агаларите, като си изцапаме ножовете в неговата кръв.

— Няма ли да е по-добре — студено каза Бенковски, — първо да ни съобщите, каквото има да съобщавате, пък сетне да решаваме каква да бъде съдбата на предателя?

Лека усмивка прищипна за момент устните на Радуил и веднага се загуби в брадясалото му лице.

— Предателят се зове, Векилски^[4], учител е по турски език в самоковското класно училище.

— Това е, пак от граматичите! — не пропусна случая да подметне Бенковски.

— За вашето отиване в Самоков е научил случайно — обърна се към него Радуил — и тъй като си е бил ухо на мютесарифа, побързал е да го извести. Цялата работа е станала така. Никола Антикаров...

— Как! — прекъсна го с възклицанието си Спас Турчев. — Мигар Антикаров, който е един от примерните сътрудници на нашия комитет?...

— Грешно ме разбрахте, господине, Никола Антикаров не е предал нищо. Той, както му е било възложено, писал на своя баща за идването на негова милост — Радуил показва с очи към Бенковски, — като, за избягване на някакво недоразумение, го е описал твърде подробно. Старият Антикаров споделил тази вест с хора, които според него заслужавали доверие. И един от тях се случил предателят Векилски. Това е цялата работа! Занапред няма защо да се страхуваме от Векилски — като разучих случката, наредих на самоковските „лизнати“ да не съобщават нищо повече на този турски шпионин и с това, вярвам, злополучното приключение следва да се смята завършено.

— Мъдро хортуваш, господине — обади се бай Иван Арабаджията и с това като че изрази всеобщото мнение. — Докато не дойде големият час, по-разумно е да не се разплащаме с мекеретата. Зер нали е казано: „Бърза кобила сяпо добила.“

— Ще рече — отсече Бенковски, — че няма какво повече да решаваме и можем да се разотидем и всеки пак да си гледа своята работа!

С тези думи той, уж някак си мимоходом, подсказваше, че нему принадлежи правото да свиква и разпуска такива събрания. И никой от присъстващите не му възрази.

— Искам само да ви обърна внимание — допълни думите си Радуил, като се обръщаше към всички, — че колкото е необходимо да увеличаваме числеността на нашата въстаническа войска, май става два пъти по-необходимо да възпитаваме хората в пазене на тайна. Много, прекалено много бърбем, та цяло чудо е, дето гаджалите не са надушили всичко.

— Вярно е — за пръв път днес се обади Искрьо Мачев. — Не може да готвиш въстание, а едва ли не даул да биеш предварително за него. Пък комай точно туй правим всинца...

— И не е истина — допълни Павел Бобеков и поглади хубаво подстриганата си брада, — че турците са чак толкоз слепи и глухи. Нашият Даут онбаши честичко подхвърля в кафенето, че подушвал нещо, дето не му миришело на добро. А Сараф Чира, конашкият шпионин, тъй говорел оня ден пред един наш верен работник: „Не в добър път са тръгнали нашите панагюрци, па да видим где ще му излезе краят!“^[5]

— Не казвам, че не следва да постегнем „лизнатите“ — кротко се намеси Волов, — но и не бива да се чудим на шума, който се понадига. Ако цялото съзаклатие бяхме само ние, деветимата, тогаз лесно щяхме да пазим тайната. Но който иска да събере под байраците сто хиляди люде, трябва да се примири, че звънът на оръжията им ще се чуе...

— То поне да кажем едно „берекет версин“^[6], дето аллах е направил амуджите таквиз, че от леност не се поразшават здраво — едновременно шеговито и сериозно каза Отон Иванов, — зер иначе си изгоряхме мърцина, без да сме сторили нещо...

Приключиха и този въпрос. Павел Бобеков се понадигна и с това даде знак, че е редно да послушат съвета на Бенковски и да се разотидат. Наставаха и започнаха да се сбогуват.

— Радвам се, че се запознах с вас, господине — простичко, но от сърце се обърна Спас Турчев към Радуил. — Легенди се говорят за ваша милост в Пловдив! От уста на уста се носи името на Неуловимия

и кара българина да се възторгва и да пламти от желание да последва неговия пример, а турчинът се озърта като заек, да не би Тутулмаз, след миг да го дръпне за пешовете...

— Благодарен съм богу и аз — присъедини се към похвалата и бай Иван, — че те видяха очите ми. Такива неща съм чувал за тебе!...

Когато в стаята останаха само трима, Радуил попита:

— Е, доволен ли си?

— И още как! — отговори Волов. — Юрнали са се сега всички хрътки подир тебе и ни оставят по-спокойно да работим.

— Хайде, стига с венцехвалебствията — каза с нотка на ревност Бенковски — и наистина да работим. Обясни ли на господина за новата столица?

— Столица? — вдигна вежди Радуил.

— Така го казваме на шега — рече Волов. — А иначе приехме центъра на Четвърти окръг да се премести от Пловдив тук, в Панагюрище.

— Кой и как го приехте?

— Бенковски го предложи и аз се съгласих с него. В Пловдив не е за работа, братко. Турците... пък и нашите гърчуля... Тук е съвсем друго. Ако искаш да знаеш, може да се рече, че Панагюрище и околността му вече само на картата са под турска власт, а иначе са си свободна българска земя. Само дето не сме развели знамето още.

Радуил не възрази и така мълчаливо прояви единодушие с решението.

— Имам нужда от помощници — някак без подготовка изтърси Бенковски. — Работата разрасна много, не е за две ръце и два крака. И петдесет часа да има денонощието, май пак няма да стигнат... Аз ще пиша на Георги Икономов, ама знам ли го дали ще остави своя Сливен на дългомустакатите войводи, за да дойде при нас.

— Не се учудвам, че ще пишеш именно на Георги Икономов — тихо се засмя Волов. — И той не може да търпи „граматиците“...

— То и Захари Стоянов гачели би свършил работа, ама кой го знае къде се продъни лани, та никакъв не се видя.

— Аз знам къде се крие Захари Стоянов — неочаквано каза Радуил.

— Вие? — недоверчиво попита Бенковски.

— Аз. Това ми е работата — да зная неща, които другите не знаят. Захари Стоянов вече половин година се укрива в Харманли, в дома на Ради Иванов, тамошния началник на Баронхиршовата железница.

— Ще го доведе — рече Волон. — Захари *наистина* ще е полезен... — После продължи замислено: — Хубаво, че ни помогна за това, брате. Но двойно по-хубаво ще е, ако ни помогнеш за друго...

— Думай де, недей така с дипломатии.

— За пари говоря. Не стигат!

— Не стигат, ваджишките — поде думата му Бенковски, — пък без тях наникъде не сме. Пушки, джепане, храна, барут — за всичко все пустите пари трябват!

Радуил помисли продължително.

— Ще видя какво мога да направя. — И се понадигна. — Да ставаме и ние, а?

— Няма ли да нощувате тук? — попита Бенковски. И се похвали: — В Панагюрище подслони — колкото искаш, стига да кажа една дума!

— Път ме чака — без въодушевление отговори Радуил. Сетне се досети нещо: — Абе навън видях един, дето ми заприлича на Орчо. Дали не съм се излъгал?

— Същият е — рече Бенковски. — Страж е пред къщата.

— И вие сте се доверили на такъв човек? — учуди се Неуловимият. — Човек ли е Орчо за наш работник? Може и да не знаете, ама Орчо е с тъмно минало. Лежал е като криминален кажи-речи по всички затвори от Ниш до Одрин, турски пандурин е бил...

Думите на Радуил подразниха Бенковски — може би защото и неговото минало не беше от най-светлите.

— Не вярвам аз на светците по рождение, ваша милост — забеляза обидчиво. — За мен истинските светци са онези като свети Павел, дето са извървели пътя от гонители и пройдохи до мъченици и съвършенство. Такъв ще бъде и Орчо, залагам главата си!

... Бъдещето щеше да потвърди, че е имал право.

[1] Автентично. За това прозвище свидетелствува Черновежд в „Кратко описание на Панагюрското въстание“, Средец 1893, а биографите на Мачев П. Митев и П. Шопов („Дейци от Априлското

въстание в Панагюрище“ в „Панагюрище и Панагюрокият край в миналото“, II, София 1961) пишат, че „по-стари панагюрци, които го помнят и сега, още го наричат «сладкодумеца Искрьо».“ ↑

[2] Автентично. За този турски шпионин говори Йоаким Груев — цит. съч., стр. 31. ↑

[3] Репликата е автентична. С тези думи бай Иван Арабаджията е прекъснал З. Стоянов, когато го е разпитвал за връзките му с великаните на българското освободително дело. ↑

[4] Автентично — всички документи от епохата сочат, че предателството е извършено именно от самоковския учител, преподавател по турски език, Векилски. ↑

[5] Автентично. ↑

[6] Слава богу (тур.). ↑

XV. НОВАТА СТОЛИЦА В КИПЕЖ

*Тайната бе обща, мракът и нощта
свидетели бяха на много неща.
И кат някой демон подземен и мощен
чукът на ковача не спираше нощем:
желязото меко, из светлия жар
излизаше утром на лъскав ханджар;
младите крояха опинци хайдушки,
продаваха всичко, купуваха пушки,
търговците бледи в застоя голям
оловото само продаваха там!
И в избите скришом със шъпот и глуми
малките хлапаци лееха куршуми.
Булките печаха пексемет тогаз.
Селяните хитри стягаха без глас
черешовий дънер с обръчи железни
и гледаха важно, мислейки се трезни...
И върху гергьофа балканският лев
излизаше златен и зинал за рев.*

Иван Вазов

Щом изпрати големите си гости (Панагюрище той смяташе за свое, та всички външни броеше за гости), Бенковски най-напред сбута задрямалата край огнището баба Стойковица и тя, вече привикнала на навиците му, веднага сложи да вари кафе. Като изгълта няколко горещи кафета, войводата излезе и подсвирна. Шест яки, мустакати и покрити целите с оръжие фигури се отлепиха от мрака и го заобиколиха.

— Да вървим! — заповяда късо Бенковски.

— Къде? — попита за шестимата Крайчо Самоходов.

— Да проверим подготовката. Водете ме най-напред да видя топовете, нашата славна артилерия!

Поведоха го през пустите улици на Панагюрище и скоро бяха пред дома на Стоил Финджеков. След необходимите предпазни мерки и „Кой живей? — България да живей!“ двете крила на портата скръцнаха на нарочно несмазаните си панти и едно голобрадо момче — най-малкият син на Стоил — ги въведе в избата. Няколко мъже в кожени престилки оставиха теслите, свределите и чуковете и се изправиха ухилени срещу войводата.

— Сполай ви, майстори! — поздрави ги Бенковски.

— Добре си дошъл, войводо — отговори Никола Бинбашиев, другият майстор, и с пръст изтърси стърготините от мустаците си. — Влез, влез с бога! Имаме с що да се похвалим пред тебе.

Имаха, наистина. В просторната изба, превърната в оръжейна работилница, няколко дървени топа вече бяха приели очертанията си. Бенковски и придружниците му ги огледаха. Бяха от черешово дърво, до човешки бой дълги, с отвор колкото да се натика в него мъжки пестник и поставени на две колела, както са истинските оръдия. Гледаха новодошлите, а цъкането с език и възклицанията им издаваха, че видяното ги въодушевяваше. Не липсваха обаче и забележки:

— Няма да издържат — замислено рече Найден Дринов, който по занаят беше кожухар, а по-късно щяха да го нарекат „един от стълбовете на революцията“^[1]. — Ще се пропукат, дядо Финджек. Зер барут ще гърми вътре, а не кълчищено плюскало...

— Че ние да не сме слепи да не виждаме — засегна се майсторът. — Щом изгладим дървото отвън и отвътре, ще стегнем топовете в няколко здрави чембери, пък хайде тогаз нека се пукат.

— Чувах — забеляза друг от охраната на Бенковски, — че клисурци в своите топове слагали бурии от казаните си, в които варят гюловото масло...

— И туй ще опитаме — отсече Никола Бинбашиев и с дланта си, широка колкото фурнаджийска лопата, нежно поглади дулото на най-близкия топ. — Всичко ще опитаме, но няма да се посраим.

Като напуснаха оръжейницата, изпратени от чаткането на теслите и свистенето на свределите (майсторите бързаха, та нямаха време за изпроводици и официалности), Бенковски и придружниците му обходиха горе-долу цялото Панагюрище, от Мареш и Драгулин до

Долна махала и Караманец. Посетиха те майстор Гроздан Матанов, който бе получил задача да приготви до четири хиляди чифта цървули: отбиха се в работилницата, където френк-терзиите Димитър Белишки, Христо Хиндалов и Никола Яковов, заедно с цяла чета калфи и чираци, бяха привели глави и бод след бод шиеха въстаническите униформи; не отминаха ковачите, които, ръководени от дядо Никола Ковачев, най-опитния от опитните, в тези дни не работеха мотики и палешници, а изострени като бръснач и два пъти закалени войнишки ножове; надникнаха в десетина и повече къщи и навсякъде завариха, все същото — под закрилата на нощта мъжете стягаха старите шишанета и пълнеха фишеци за тях, жени и девойки печаха пексимет, или тъчаха навуца, младежи и даже дребни деца топяха олово и лееха куршуми...

— Комай само за едно не сме се погрижили докрай — рече войводата, когато излязоха от последната къща. — Ето, няколко недели ни делят от големия ден, а как ще поведем народа в него, когато още си нямаме знаме? Платове и сърма накупихме, рисунките одобрихме, пък... Толкоз свят в туй Панагюрище бе, няма ли да се намери сръчна ръка да извеза едно юнашко знаме? Я кажи ти, Крайчо, зер нали те гласим за байрактар на Панагюрската дружина!

— Знам подходящ човек за това, войводо — начаса̀ се отзова Крайчо Самоходов; личеше, че още отсега е поласкан, дето именно нему ще бъде поверено знамето. — Наша Райкя, на поп Георги щерката, тя и само тя ще свърши тази работа.

Името не беше ново за Георги Бенковски — на няколко пъти бе чувал той да се говори за Райна поп Георгиева. И не защото минаваше за най-лична мома, по която не един млад панагюрец тайно въздишаше, но за другите ѝ качества: само двайсетгодишна беше Райна, пък вече бе завършила ескизаарското „Главно девическо училище“, от две години беше главна учителка на тукашното „женско школьо“, а също председателка на девическата дружинка „Китка“ и чест сказчик в читалището. Но тъкмо тези ѝ достойнства (пък и прекаленото възхищение от нея на Павел Бобеков, с когото войводата беше вече „на нож“) го бяха накарали на бърза ръка да я причисли към „граматиците“.

— Таквиз, дето са силни по граматиката — каза със съмнение — рядко са силни над нощвите или над гергефа...

— Ще прощаваш, войводо — намеси се Манчо Манев, — за Райкя имаш много здраве. В Ески Заара нея са я учили не само на науки, но и на готвене манджи, везба, шев...

— Туй е вярно, войводо — потвърди и гърленият глас на Орчо. — Моя Дона, коскоджамити женище, пръкнала вече пет дечурлига, и тя ходи от поп Георгевата щерка разни кройки и нови шевици да учи.

— Дали можем се видя с нея сега? — попита Бенковски с непривична за него колебливост. — Я кое време е...

— Кой спи през тези нощи в Панагюрище, войводо? — възрази Крайчо. — Не видиш ли, всички са на крак. Ще избързам малко напред, за да не я смутим, ако я заварим поразхвърлена, пък за другото — нямай грижа!

Така и стана — когато четвърт час по-късно войводата наближи къщата на поп Георги Футеков, учителката Райна и Крайчо Самоходов вече го чакаха при портата. Здрависаха се и девойката ги въведе; ако не беше такава непрогледна нощ, Бенковски сигурно нямаше да остане безучастен пред изгледа на двора и градината, върху която подранилата пролет бе проснала губер от цветя с пищни багри. Не го видя, но затова пък го лъхна упоиващият мирис на здравец, на вратика и маточина, на шибой и чемшир...

Мъжете от охраната останаха при портата, а само Крайчо и войводата последваха Райна. Те отминаха работилницата, където поп Георги с мутафчилък си докарваше нещо към свещеническата плата, и един след друг се заизкачваха по скърцащите стъпала към горния кат.

— Кой е? — срещна ги един глас отгоре. — Кой се промъква в къщата ми?

— Прибери се, тате — помоли се Райна и на Бенковски, този железен човек, се стори, че хиляди камбани звъннаха в ушите му. — За мен са дошли. Ще поприказваме, нищо друго.

Онова, което през тези дни ставаше в Панагюрище, не бе останало тайна за поп Георги, та не му беше трудно да се досети що за люде са дошли и за какво щяха да говорят с най-голямото от децата му.

— Ех, хора — закръсти се той, но личеше, че го казва ей така, по бащин дълг, не по убеждение, — ще запалите вие и моята къща...

Като продължаваше да реди мнимите си укори, свещеникът се прибра в собата при баба попадия и малките деца, а Райна въведе среднощните си гости в своята стаичка. Ако бяха само двамата с

Крайчо, Бенковски щеше да забележи как свети от чистота и ред в тази „светая светих“ на учителката, щеше да зърне полицата с книги, шарената застилка върху леглото, която нямаше нито една гънка, панерчето с ръкоделие до прозореца... Но той не видя нищо. Защото Райна се извърна срещу него, гълъбовите ѝ очи срещнаха синевината на неговите и в един кратък миг те си казаха повече, отколкото би било съдържанието на цяла година приказки. И двамата изпитаха едно и също — като че ли цял живот бяха бродили по света, за да се търсят, и сега, сякаш по предопределеност от небето, се срещнаха. И стояха така един срещу друг — зашеметени, очаровани, невям загубили дар слово...

После се обади Крайчо и развали магията на този захлас:

— Ето ни, Райке. Този е войводата. Той иска да ти поприказва...

— Войводата? — премаляло произнесе девойката. — Значи вие сте Бенковски?

Той пристъпи крачка по-близо до нея и сам не позна хрипливия си глас, когато ѝ заговори:

— Аз. Мигар сте чували за мене?

Замълчаха, заслушани в онова, което душите им долавяха отвъд думите. Пръв се опомни войводата. Опомни се, но пак нито той, нито тя осъзнаха, че в думите си изоставят официалното „вие“:

— Учителко — заговори, без да сваля втренчен поглед от нея, — щом си чувала името ми, сигур си чувала и за другото, което пролетният вятър разнася навред по изстрадалото ни отечество, чувала си за великата саможертва, в която цял народ ще се принесе, но ще извоюва през кървава бран своята свобода.

— Свобода!... — някак нелепо промълвиха устните ѝ след него.

— Свобода, Райке, да — обади се Крайчо Самоходов. — Същата оная свобода, за която ти хортуваш на жените и дъщерите ни.

Никой от двамата не го чу. Защото извън тях, сега нищо друго не съществуваше. Бенковски продължи:

— Богът на България пожела аз да поведе моите събратя. Но как да ги поведе? Кой може да поведе войска, без да издигне пред нея знамето ѝ? — Той най-сетне успя да откъсне очи от нейните. И може би затова възвърна част от обичайната си твърдост. — Комай вече ме разбираш, учителко. Знамето на панагюрци ще приготвиш ти!...

Райна знаеше много неща, които не бе дори подозирала до тази вечер — че ще приготви знамето, че ще пожелае със сабя и револвер да се сражава под него, че само войводата да каже, тя ще е готова да му подаде ръцете си и да го следва накрай света и до самия ад... Много, хиляди неща бе узнала девойката в този час на мигновено просветление. И навярно именно затова изпита огорчение: защо, защо беше нужно той да ѝ говори така заповеднически, така студено?

— А ако откажа?... — чу гордостта и да изговаря през нейната уста.

Какъв беше този човек? И човек ли беше изобщо или самият бог на българската революция? Гласът ѝ още не беше заглъхнал в стаята, когато в десницата на мъжа светна синкавата стомана на един револвер:

— Ако откажеш — произнесе решително, — ще пусна куршума в челото ти още в тази стая. Сега сигурно всичко ти е ясно?...^[2]

Всичко ѝ беше ясно, наистина. Така ясно, сякаш внезапно бе обладала способността безпогрешно да вижда в бъдещето: ще работи знамето, войводата многократно ще идва да наглежда и нея, и творбата на ръцете ѝ, огромното като цялата вселена чувство, сладостно до премаляване и горчиво като змийски яд едновременно, ще трепти във въздуха около двамата, но безпощадните закони на революцията винаги ще застават между тях — точно както оръжието в настоящата минута! — ще обуздават предвечния им стремеж един към друг, ще ги разделят.^[3]

Райна въздъхна горестно. Беше една въздишка, породена от бъдещето, а не от миналото.

— Ще направя знамето — каза тихо. — Ще го направя, макар че никога не съм виждала знаме, и то ще бъде най-хубавото знаме по цялата възкръснала България.

Усетил необикновеното в тази среднощна среща, Крайчо заговори оживено, като се насилваше да разсее настъпилата краткотрайна буря:

— За туй да нямаш кахър, Райке. Всичко е вече готово, само чака твоите ръчици. Деян Белишки, цариградският френк-терзия, донесе всичко из Пловдив — коприна, сърма, ширити, конци, всичко. И да знаеш само какви са! Петнайсет лири прати войводата, но и те не стигнаха, та един пловдивски побратим — (този щедър побратим беше

Христо Търнев) — додаде още пет... Стоян Каролеов Банянеца изписа лъва...

— И лъв ли ще има? — попита девойката.

— И лъв, и лъв! — отговори ѝ и с първата топлина Бенковски, който междувременно бе прибрал оръжието. — Да реве с пълен глас, такъв го искам, учителко. Да реве, та да проглуши света с българското име!

— ... а наш Иванчо Изографа нанесе и него, и славните думи „Свобода или смърт!“ върху плата. Че и едно знаме от Карлово сме донесли, за образец да го имаш — завърши Крайчо. — Само ти вземи иглата.

Райна поп Георгиева не разбра, а почувствува величието на задачата, която ѝ възлагаха. И раменете ѝ, огънали се преди малко от картината на невеселото бъдеще, се изправиха, и светлина и решителност бликнаха от миловидното и кръгло лице, когато произнесе:

— Идете си и работете за великото дело. Когато настъпи големият час, знамето ще бъде готово!...

— Щом приемеш задачата, учителко — рече войводата, — ти ставаш една от посветените и следва като всички нас да дадеш клетва. — Той свали дървеното светогорско кръстче от стената и го кръстоса върху масата с револвера си. — Приблужи, учителко! Ела и се закълни върху светия кръст и бунтовното оръжие. Ела и повтаряй след мене.

Райна приближи до масичката. Бенковски и Крайчо Самоходов, които застанаха от двете ѝ страни, тържествено свалиха калпаци.

— Заклевам се в честния кръст... — започна войводата.

— Заклевам се в честния кръст... — повтори след него Райна поп Георгиева, — че ще бъда истински работник за освобождението на поробената си татковина... Кълна се... че съм готова да пожертвувам всичко мило и драго... и че не ще пожаля ни живот, ни имот... Кълна се, че ще бъда вярна изпълнителка на законите за освобождението... и няма да открия никаква тайна... Кълна се, че ще бъда готова да приема застрелване... ако не се съобразя със законите на освобождението!...

Повтаряше парещите слова девойката, а по бузите ѝ се стичаха сълзи на гордост и умиление.

[1] Найден Дринов е брат на Марин Дринов — бележития български учен-историк, един от основателите на Книжовното дружество (впоследствие Българска академия на науките). Цитираното определение е на Димитър Т. Страшимиров — „История на Априлското въстание“ т. II, Пловдив 1907. ↑

[2] Репликата на Бенковски автентична — предадена по Райна Княгиня — „Автобиография“, 1935 (превод от руски). ↑

[3] За любовта между Бенковски и Райна Княгиня е много писано и много спекулирано. Първи са задали на Райна въпрос за тази любов турските следователи веднага след въстанието; според „Автобиографията“ тя е отговорила уклончиво. Впоследствие е отричала; това отричане е лесно обяснимо, ако се вземат предвид нравите на епохата, в която е живяла Райна поп Георгиева. Мненията на историците са разделени. Повечето приемат, че между двамата млади хора е съществувало интимно чувство, неколцина го отричат. Между последните е например др. Руска Патърчанова, уредник на музея „Райна Княгиня“ в Панагюрище и един от най-добрите изследователи на живота на българската героиня; в писмо до автора на настоящата книга др. Патърчанова писа: „Въпросът с отношенията на Райна Княгиня, с Бенковски е много стар. Той ми се задава хиляди пъти и всеки, който е писал нещо за Райна Княгиня, също ми го е задавал. Самата аз питах за това покойния ѝ син Асен. Той също питал майка си, а тя отговорила приблизително следното: «Вие сега не можете да си представите как мисълта за свободата и бъдещото въстание така беше обзела душите ни, че нямаше място за никакъв личен живот.» Мисля — заключава др. Патърчанова, — че това е самата истина.“ Спорът е пренесен и в художествената литература. Например Георги Хрусанов в „Знаменоската“ (1972) не прави дори намек за някакво лично отношение между двамата, Любомира Каралеева в „Райна Княгиня“ (1969) говори за силно чувство, на което не е даден външен израз („Войводата, когото силно любя“ — мисли Райна в нейната книга), докато Димитър Кръстев в „Райна Княгиня българска“ (1967) не само приема съществуващата любов, но описва прегръдки и други нежности. В настоящата книга възприехме мнението на Д. Т. Страшимиров — че двамата млади сигурно са изпитвали влечение един към друг, но в революционния патос на

времето, в което са се срещнали, това влечение никога не е прераснало в любовна връзка или дори в любовно признание. [↑](#)

XVI.

ТЪРСЕНЕ НА НОВ ЦЯР ЗА ГРИЖИТЕ

Парайъ верен дюдюи чалар (Който плаща, той управлява свирнята).

Турска поговорка

... От два-три дена полицията обикаляла по ханищата да лови странни лица без тезкерета и занаятие. Причината на тая бдителност беше хващането на Славкова, апостол от III окръг, от когото турците бяха узнали, че България е пълна с други като него апостоли.

Захари Стоянов

Единственото удовлетворение на Азис паша беше, че случаят му даваше възможност да подхвърли в мутрите им:

— Горе пак са недоволни, агалар. И ако преди бяха недоволни от мене, сега подхвърлят за яловостта на вашето присъствие тук...

Неджиб ага, честолубив и лесно докачлив, изръмжа като наранено животно. Меджар Ахмед, без прашинка върху дрехите и с лице, което сякаш току-що е било в ръцете на берберина, с нищо не издаде да се е засегнал от лошата оценка.

— А нека си го кажем право, има причини за недоволство от нас, агалар — продължи пашата. Каза и натърти „нас“, а с глас и поглед го превръщаше във „вас“. — Докато ние си гледаме рахатлъка, другаде си гледат работата. Ето — той помахна във въздуха някакъв лист, — в Софийско спипали един от баш-комитите.

Това беше вярно. Никола Славков, помощник-апостол в Трети революционен окръг, в село Калугерово бе попаднал в лапите на турската полиция. Този негов неуспех бе предсказван в заседанията на

Гюргевския централен комитет и мнозина се бяха противопоставяли на опълномощаването му. Причината беше гигантският ръст на Славков, който и при най-голяма предпазливост не го оставяше незабелязан (впрочем именно той бе станал причина и за залавянето му); Стефан Стамболов се бе възпротивил срещу него със следните думи: „Човек като Славкова, с грамаден ръст, не само във Врачанско и Орханийско ще възбуди вниманието на хората, но и в Лондон да отиде, пак ще прибере подире си децата.“

— Спипали, казвам, един от баш-комитите и от разпита му научили, че подстрекателите като него били с дузини и пъплели навред от двете страни на Балкана и подбуждали раята към непокорство. А ние, агалар? Какво правим ние? При това именно нас бе предупредил диванът, че нашият край е най-запазен от тази бунтарска чума...

— Правим, каквото можем, паша ефенди — мрачно произнесе Неджиб ага. — Никой не може да ни обвини, че сме стояли със скръстени ръце.

— Работата е там — веднага го захлупи мютесарифът, — че ни съдят не по онова, което правим, а по това, което постигаме. Пък нека не си кривим душата, агалар, ние не постигаме много. Моят Муавин бей — Муавин бей или Йоаким ефенди турците зовяха Йоаким Груев, който, като член на мезлиша, се ползуваше с почитта им — наскоро ми казваше една гяурска пословица: „Челяк с хитрост сдържа аслана, а със сила щурец биля не може да улови.“ Ние със сила само нахранихме рибите на Марица — намекуваше за убиването на Стоян Каранеделчев, — пък от много хитрост не знам колко пъти вече изпускаме щуреца, който уж държим в шепа.

Последното, което можеше да се рече в този момент за Меджар Ахмед, беше, че е огорчен от думите на пашата. Както седеше с протегнати и кръстосани крака, той произнесе отпуснато:

— Казано е, ваше превъзходителство, че който има ахмак за приятел, трябва аллах да му е на помощ. Сигурно разбирате, думата ми е за провала на *вашия* самоковски капан.

— Кажете, ага, кажете! — подкани го Неджиб, който не знаеше подробности за тази претърпяна несполука.

— Ходих там и разучих всичко подробно. Даскал Векилски, човекът на негово превъзходителство, каквото с една ръка направил, с другата развалил. Хубаво научил за предстоящото идване на някакъв

подстрекател и още по-хубаво съобщил за него. А после? После се раздрънкал наляво и надясно, тупал се в гърдите какво геройство извършил. Останалото е лесно да се разбере — предупредени, гяурите си организирали стражи по пътищата, пресрещнали главатаря си и овреме го върнали. — Меджар Ахмед обърнал лице към пашата. — С хитрост като тази, ваше превъзходителство, не щурец, а камила не можем хвана...

Азис паша бе придобил такова изражение, сякаш бе сдъвкал стипца.

— Лесно е да се критикува — каза, като забравяше, че точно с лесни критики бе започнал днешния разговор, — а мъчно е да се върши работа, *полезна* работа. Сам не отричате, ага, че при гяурите съществува някаква организация...

— Комити — вметна Неджиб ага, — това кой не го знае.

— Така е, комити. Комити и комитети. Е, Меджар Ахмед, вместо така убедително да критикувате, по бих се радвал да ви чуя какви разкрития сте направили по тези комити и комитети, каква нишка сте хванали, кого сте проследили, кого — записали.

Виждаше се: Азис паша, човекът на пословичното спокойствие, се гневеше не на шега. Като разбра това, Меджар Ахмед, зае поприлична поза („прибра мотовилите си“ определи наум Неджиб ага) и изостави онзи свой привичен тон, който твърде напомняше смес от лекомислие и ирония.

— Ще ви отговоря, ваше превъзходителство — заговори той сериозно. — Да, ще ви отговоря и ще се възползувам от думите на Неджиб: никой не може да ме обвини, че съм стоял със скръстени ръце. Ако ви изредя колко градове и села съм посетил през последната си обиколка из санджака, няма да ми повярвате.

— По-добре разкажете каква работа сте свършили при тази обиколка, ага — злъчно го прекъсна пашата.

— Ще ви отговоря с нещо, на което ще се разсмейте. Но когато после размислите, ще се разкаете за смеха си. Не съм хванал някой баш-комита при обиколката си, ала разбрах, че раята ври и кипи.

— Е, голямо откритие! — едновременно разочаровано и с подигравка рече Неджиб ага.

— Ето, разсмяхте се. Точно както предполагах. Работата е там, ефендилер, че онова, което ние виждаме като отделни прояви на луди

глави, е всеобщ, разбирате ли, *всеобщ* кипеж. Мало и голямо се готви за нещо. А че това „нещо“ може да му изяде главата — за това не иска и да знае.

— То може да изяде и нашите глави — мрачно каза мютесарифът. — Разбрах ви, ага. И сте прав да се загрижете. Ако неколцина гяури вдигнат гюрултия, ще ги смачкаме и, както се казва, ще излезем сухи от водата. Но ако гюрултията е *всеобща*... — Той смръщи вежди. — Та нали затова се мъчехме да хванем някой от големците им: откъснем ли главата, тялото само ще ритне няколко пъти и ще си замре.

— Така е, ваше превъзходителство. Ала ние лошо си поставихме задачата. Тръгнахме да пробиваме стената с главите си, а забравихме старата мъдрост: „Кале ичерден верилир“.^[1]

— Работата е анджак в това — вметна Неджиб, — как се прониква вътре в калето.

— Във всички случаи не с онова, което ние правихме досега — като ловджийски песове да душим зад всяка трънка. Яловостта на тази система ние с обединени усилия вече многократно доказахме.

— Тогава, Меджар Ахмед? Какво е разковничето, което предлагате?

Меджар Ахмед ага отново изпъна дългите си крака.

— Когато попитали Наполеон какво му е нужно, за да покори целия свят, той отговорил: „Три неща — пари, пари и пак пари.“ Моята дълга обиколка из санджака ми показва, че без пари, без *много* пари ние не можем да разчитаме на успех, ваше превъзходителство.

Съвпадение ли беше това или неизбежно кръстосване на две истини? Само преди седмица в Панагюрище водачите на съзаклатието поставиха бъдещия успех в зависимост от парите, същото, само че от обратната страна, се говореше днес в конака на филибелийския мютесариф...

— Подчертават думата „много“, ага — каза Азис паша, след като продължително размисли върху думите му. — Какво имате предвид?

— Че предатели между раята винаги е имало и те са ни служили безплатно или срещу скромни трохи от трапезата ни. Обстановката сега е различна. Раята, ваше превъзходителство, сега е в незапомнен подем. Ние знаехме само едната страна на този подем — че българите

се готвят. Ще ви кажа и другата, която открих — че те вярват. Да, лудешки вярват, че в една борба срещу държавата на падишаха те ще излязат победители. Надъхани от своите главатари, те виждат знамения за тази победа навсякъде. Дори като превръщат буквите в цифри, подстрекателите им доказват, че именно през настоящата година Турската империя ще бъде повалена.^[2]

— И вашето заключение?

— За да се купи предател от народ в подобен подем, трябва да се предложи такава цена, ваше превъзходителство, че да се поблазни сърцето и на истинския светец.

— Вие сте обмислили от по-напред. Как си представяте тази цена?

— Да кажем... да кажем три хиляди...

— Гроша?

— Не, *лири*! — натърти Меджар Ахмед ага.

— Три хи-ля-ди ли-ри!... — смаяно възкликна Неджиб. — Чувате ли се какво говорите, ага?

— Мен ми се струва — повдигна рамене Меджар Ахмед, — че спокойствието на държавата и... мястото ни върху тези столове си заслужават тази цена. Но решението принадлежи вам, ваше превъзходителство.

Азис паша плесна с ръце и слугата Юнуз, сякаш стоял до вратата в очакване на тази заповед, веднага внесе напълненото наргиле и въглени за запалването му. Докато не изпуши докрай тютюна, пашата не престана да мисли върху думите на поличая. Двамата колагасъ също не издаваха нито звук, та в смълчаната стая се чуваше само гъргоренето на гуловата вода в наргилето. Когато накрая захвърли кехлибарената захапка, мютесарифът призова своя сандък-емини и минута-две полугласно разговаря с него. А когато останаха пак само тримата, той най-сетне обяви своето решение:

— Приемам, че сте прав, Меджар Ахмед. Действително нямам възможност да отпусна чак толкова голяма сума, но до две хиляди, две хиляди и двеста мога да пожертвувам. Ще ги получите още днес.

Той се готвеше да продължи, но мнимият управител на железниците го прекъсна:

— Моля за още едно разпореждане, ваше превъзходителство. Докато парите отидат по своето предназначение, те ще стоят в касата

на железопътното управление. Там няма ненадеждни хора, но все пак бих пожелал тази грамадна сума да е денонощно под окото на човек, в когото всички ние имаме пълно доверие. Предлагам моя ординарец Смаил. — И добави под носа си: — Стига е дебелял от тлъстите манджи и дембелското излежаване...

Предложението се хареса на пашата — заптието Смаил беше от лично преданите му хора, пък и в ролята, която мютесарифът му бе възложил, той действително не постигна никакъв резултат.

— Приемам, ага — рече. После се обърна към другия колагасъ. — Няма да останете без работа и вие, Неджиб. Вижда се, че тук, във Филибе, буквално под нозете ни, е центърът на смутовете. Вие сте привърженик на класическите методи. Е добре, ага. Искам да преровите из основи този град, да изловите всички странници без тезкерета и занятие, да не оставите неогледан нито един двор, нито едно къше.

— Ще го сторя, паша ефенди — с тон на закана обеща Нежиб ага. — Ще го сторя и, вярвам, ще бъде по-полезен от...

— Искрено ви го пожелавам, ага — прекъсна го Меджар Ахмед, като се изправи. — Ако не за друго, то поне защото вашият успех би бил къде-къде, по-евтин от моя...

И без да поиска разрешение, излезе от стаята.

Меджар Ахмед отиваше да купува предатели.

[1] Крепостта се превзема отвътре (турска пословица). ↑

[2] Като превръщали църковно-славянските букви в цифри, сборът от стойностите в израза „Туркия ке падне“ се получавал равен на 1876 — едно може би наивно средство за агитация от днешна гледна точка, но което за времето си било с огромно значение. ↑

XVII.

ПОД НОСА НА НЕДЖИБ АГА

*... та през града са минали,
през града, през чаршията
и никой не ги угадил.*

Народна песен

Не би могло да се каже, че ежедневието на Захари Стоянов преливаше от разнообразие. Преди пълни пет месеца, след несполучилото Старозагорско въстание, той успя да се добере до Харманли. Тогава Ради Иванов, началникът на железопътната станция, с риск за собствения си живот (полицията имаше описание на Стамболовия помощник и го търсеше навред в Тракия) го укри в една малка стаичка на гарата, където само една тънка стена го делеше от жилището на немския чиновник Албрехт. Цялото му имущество се състоеше от един козиняв чувал, в който, треперейки и тракайки зъби, прекарваше нощите си, а снабдяването му с храна зависеше от един човек, добър, но прекален поклонник на чашката, Гочо на име, та неведнъж се принуждаваше да заспива, като залъгваше стомаха си със спомени за отдавна минали, бивали и измислени, пиршества. Когато Иванов по Нова година посвети в неговата тайна и семейството на Албрехт животът на доброволния отшелник стана по-богат по отношение на завивка, храна и понякога лопата разгорени въглища, но внесе твърде малко промени в общуването му с външния свят. Както и преди, Захари излизаше рядко от стаичката си: пръстите на ръцете стигаха, за да се изброят разходките му по перона, а иначе си бе създал навик при всяко минаване на влак да отива в спалнята на Иванови и от замрежения прозорец да следи какво става на гарата — занимание, което служеше повече на безопасността, отколкото на развлечението му.

Кой знае как се случи така, че днес Захари Стоянов закъсня за влака — виновен беше може би този мартенски ден, топъл, ласкав и предразполагащ към отпускане като през май. Като се опомни от унесеността си, той се втурна, като луд в спалнята. Но направи само две стъпки и краката му се заковаха о пода — висок непознат човек в хубави алафранга дрехи стоеше прав до масата и като че дебнеше някого или нещо. Щом го чу, непознатият се извърна рязко към него и ръката му — доста ловко, като да е за пръв път — посегна под сюртука. Колкото и да бе слисан от неочакваната среща, Захари Стоянов също сложи ръка на дръжката на револвера, а устата му, без той да мисли, попита нелепо:

— Ти... Ти... кой... си?...

Младият революционер леко заекваше — недостатък, който имаше от рождение, — но сега, под влияние на уплахата, едва изговори трите късички думи.

— А ти кой си? — попита в отговор другият.

Захари изведнъж си спомни, че бе виждал този висок, около двадесет и осем годишен мъж, със смугло, дълго, гладко обръснато и с изключение на днес, украсено от тиха усмивка лице. Щеше да се спусне към него, но онзи го изпревари и се хвърли в прегръдките му:

— Ти ли си бил, бе! Уплаши ме...

— А питаш ли мене! Кой да знае, че днешният ден ще доведе в заточеническата ми килия самия Во...

— Шшшшт! — вдигна предупредително пръст Волов. — При тебе е Петър Ванков!

Ради Иванов им даде възможност, та този ден двамата се наприказваха хубавичко. Започнаха още от 74-а година, когато се запознаха в скривалището на баба Тонка в Русе, споделиха мъката си от неуспеха през миналата година, после Волов надълго и нашироко запозна Захари с решенията на Гюргевския комитет, с извършеното досега, с изгледите и надеждите, с нуждата от помощта на Захари, с по-главните съзаклятници от Четвърти окръг.

— Получи се лошо — каза той и лицето, му помръкна. — Панагюрище, най-здравата ни крепост, се разцепи отвътре. По-буйните се събраха около Бенковски, по-разумните — около Павел Бобеков. И се смразиха, захванаха крамоли, утре може и до ножове да стигнат... Не си дете да те водят за ръчичка. Но послушай съвета ми — не вземай

страна и не тръгвай нито след едните, нито след другите. Остани си, каквито сме се клели да бъдем: от партията на българите и българщината, на народното единство срещу тирана!

— Обещавам ти! — решително му отговори Захари Стоянов.

И искрено вярваше в обещанието си. Но само след няколко дни той щеше да попадне под неотразимото обаяние на Бенковски, да се превърне в негова сянка и да го следва чак до дървеното мостче над реката Костина в Тетевенско...

Когато обаче дойдоха до начина, по който новият помощник-апостол трябваше да стигне до революционния окръг (той вече се наричаше Панагюрски), внезапно се озоваха в задънена улица — Захари Стоянов нямаше документи, а полицията ревностно проверяваше тезкеретата на пътниците по железницата, на преспиващите по хановете, че и на случайните друмници. Тримата с Иванов мислиха, кроиха, но не можаха да намерят изход. И когато бяха на път да се примирят с безизходицата, Захари се плесна по челото:

— Дявол да го вземе, шапката ще свърши работата!...

— Каква шапка? — недоверчиво попитаха другите двама.

— Ей такава, Баронхиршова.

Захари Стоянов им обясни плана си, съставен въз основа на дълги наблюдения през замрежения прозорец на Иванов. Видял бил той, че на заминаващите пътници тезкеретата се проверяват на входа на гарата и следователно за него тази преграда не съществуваше, понеже можеше да излезе направо на перона зад проверителите; забелязал бе още, че по време на престоите често някой от персонала на влака изтичва до гаровата лавка, напълва шише вода и пак се връща. Захари, който притежаваше една шапка на служител от железниците, смяташе с нея на главата и с празно шише в ръка да отиде до лавката на гара Филибе, а после да се измъкне от другата страна и да се смеси с вече проверените пътници. След като обсъдиха всички подробности, Иванов и Волов приеха този план. И все пак тримата не изключиха възможността да заговорят револверите. Двамата апостоли щяха да се движат поотделно, та ако стане провал, да пропадне само единият; ако обаче бъдеха разкрити и двамата, те щяха „да се защитават братски“ и последните патрони от револверите си да запазят за себе си.

— Не бой се — каза Волов. — Ако се случи нещо, то пред очите на толкова народ човек не усеща как ще да умре. Ангел Кънчев, светла

му памет, го доказва...

Постъпиха, според плана. Макар и не без премеждия, те благополучно стигнаха до Пловдив. Там Волон, който имаше фалшиво, но достатъчно надеждно изработено тезкере, се запъти самонадеяно към онзи изход, където, след проверка, пътниците с чиста съвест излизаха от станцията. Тогава Захари Стоянов нахлузи Баронхиршовата фуражка на главата си и като държеше на показ празното си шише, скочи от вагона и изтича до лавката. Отвори вратата и... едва не връхлетя върху един мургав, широколик и чернобрад мъж в униформа на колагасъ от полицията, който стоеше прав до джамлъка и изпитателно следеше онова, което ставаше на перона. По описанието читателят лесно ще се досети, че Захари бе имал нещастieto да попадне на Неджиб ага. И като не знаеше какво да предприеме, злополучният новопроизведен апостол остана така на крачка от полица, пулеше очи и не помръдваше. Неджиб ага се ядоса на този серсемин, който зяпаше като малоумен и му закриваше гледката към перона. И като го хвана за рамото, блъсна го зад себе си с думите:

— Гит бре, абдал!^[1] До довечера ли ще стърчиш тука като пън?...

Захари Стоянов не чака друга покана. Сложи шишето на масата и поръча да го напълнят, но без да го дочака, изхлузи се от другата врата и се озова зад станцията, където бяха файтоните.

Пет минути по-късно той, вече с фес на главата, крачеше на прилично разстояние зад Волон. А след още половин час двамата бяха сред приятелите си в хана на Търневи в Каршияка.

— Бай Драган не може да остане тук — каза загрижено Христо Търнев. „Бай Драган“ беше нелегалното име на Захари Стоянов. — Конашките псета идват на проверка по три, че и по четири пъти на нощ...

— Знам сигурно място — за него — обади се веднага Кочо Честеменски, който присъствуваше на срещата. — Докато дойде време негова милост да бъде изведен из Пловдив, ще се крие у дома.

— У вас?! — възкликнаха останалите, които помнеха какво строго наблюдение беше установено доскоро над Кочовия дом.

— Анджак у дома — повтори кундурадгията. — Сега няма по-сигурно място от моята къща.

— Ама как така бе, Кочо?...

— Копоите разбраха — обясни Кочо, — че аз съм се догадил за капана им. Е, кажете, кой е луд да помисли, че в една къща, до вчера била под наблюдение, ще се укрие важен бунтовник?

Признаха верността на разсъждението му. И по сумрак Захари се прехвърли в скромния дом на кундураджията.

Никой не надникна в неговото убежище.

[1] Върви бе, глупак! (тур.). ↑

XVIII.

КАДРИЛ ВЪРХУ БУРЕ С БАРУТ

Пловдивските тепета Небет и Джамба... светеха разкошно, като че жителите на тоя град, център на бунтовническите движения, не искаха даже да знаят, че след няколко дена жилищата им ще да се преобърнат на прах и пепел!

Захари Стоянов

*То, мар сестро, с тези моди нови,
с тези лустро, дрехи малакови
сякаш че сме луди залудели!
За бонети, за скъпи кордели,
за казаки, балки и баскини,
за мантела и за капелини,
и болярски, че и сиромашки,
стари, млади, махаме опашки...*

П. Р. Славейков

Когато преди три дни прочете поканата с подписа на господин Калверт, Еленй дори не я захвърли, а просто я остави да се изхлузи между пръстите ѝ: в меланхолията, която я бе обзела напоследък, самата мисъл за вечеринки и забавления ѝ се виждаше нелепа. И за всичко това причина беше все този противен Меджар Ахмед.

В „онази“ нощ, безсънната, Еленй стигна до заключението, че за Меджар Ахмед има само два начина да действа нататък — да я предаде на властта или да потърси обяснение от нея, обяснение, в което щеше да се говори не само за неуспелия атентат. Но случи се

третото, непредвиденото — турчинът нито я предаде, нито пожела да разговаря с нея, а се държеше така, сякаш нищо не се бе случило. Ще рече, че както и по-рано той рядко се прибираше в къщи, а още по-рядко я срещаше; срещнеше ли я, задоволяваше се да хлъзне невиждащ поглед към нея и да избъбри едно учтиво и безлично „bonjour“.

Е, кажете, с какво настроение Еленй можеше да приеме поканата за тази вечеринка в английското консулство?

И така, девойката, без много-много да се замисли, отказа да отиде на вечеринката и баща ѝ (в същност поканата беше отправена до него), свикнал да угажда на капризите ѝ, веднага се съгласи, макар и да не му бе безразлично дали ще прекара или не една вечер в обществото на най-първите хора на Пловдив. Добре, но решението на Еленй беше така твърдо само до тази сутрин. Първото разколебаване беше, когато видя Смаил да мъкне цяла камара кутии и да ги отнася в стаите на господаря си; бяха кутии, които Еленй добре познаваше — в тях най-добрите европейски шивачи разпращаха ушитите в ателиетата им дрехи. Второто и по-голямото — когато заптието, преди да се върне в управлението на железницата, каза на Димко (а той от своя страна на господарката си), че Меджар Ахмед довечера щял да ходи на някакво празненство, та телеграфирал в Стамбул да му пратят някои по-представителни дрехи. Третото и окончателното — когато зърна квартиранта да се прибира незапомнено рано, очевидно за да има време да се подготви за вечеринката. Тогава девойката заповяда на Димко да прерови Пловдив, но да намери баща ѝ и да му каже, че вечерта ще бъде с дъщеря си в английското консулство.

Бърза в решенията си, каквато беше, Еленй не се замисли повече, а се втурна да се приготвя. Не избира, а взе веднага онази парижка рокля, за която знаеше, че я прави особено прелестна. Беше един разкошен тоалет от плътна резедава коприна; онова резедаво, което напомня първите пролетни листенца на брезите. Голямо деколте, което открива почти целите рамене, съвсем къси ръкави — колкото да крепят роклята, но да не скриват красивата линия на голата ръка, силно пристегнатата талия („талиа на оса“, както говорят в Париж) и после дълъг до земята богат малакоф^[1] (в себе си девойката го наричаше кринолин, както бе свикнала във Франция), с четири волана отпред; ако към това се прибавят снежнобелите боне и шапка, прозрачният

шарф на раменете, ръкавиците, чантата и ботините, както и тежкото колие с няколко истински диаманта на лебедовата шия, читателят може да придобие представа за този наистина ослепителен тоалет на Еленї.

Тя се облече грижливо, като сложи всичко без шапката, ръкавиците и чантата, поогледа се в голямото колкото човешки ръст огледало и остана доволна от себе си. Точно тогава чу Меджар Ахмед да слиза по стълбите. Вярна на себе си, тя последва поредното си внезапно хрумване и излезе, да го срещне уж случайно на хаета.

Видя го първа. Не личеше дали също се е готвил за вечеринката, защото беше облечен в топъл египетски халат. После я зърна и той. И Еленї за пръв път го чу да нарушава отвратителния си обичай да провлича, заглажда и цеди думите:

— Oh! — възкликна той. — *Mademoiselle est vraiment tirée à quatre épingles!*^[2]

Девојката усети, че се изчервява. За него това сякаш бе знак да се върне към проклетия си безстрастен говор:

— И все пак... — изрече така отмерено, че да изглежда като казано на самия себе си, а да бъде чуто.

Подмятането беше достатъчно, за да върне и Еленї към състоянието ѝ на „бойна готовност“. Тя произнесе студено-предизвикателно:

— И все пак? Довършете мисълта си, господине.

— И все пак ми се струва, че нещо липсва на този прекрасен тоалет, госпожице. Нещо... да! — Той трепна, сякаш внезапно си спомни нещо. — Разбира се, петата топлийка!^[3] Ще имате ли любезността да ме почакате един момент?

Девојката потвърди. Меджар Ахмед отиде с бързи крачки до стаите си и почти веднага се върна. В ръка държеше кутийка за бижу.

— Госпожицата ще ми позволи ли да ѝ подаря нещо дребно? Просто един малък спомен?

Тя потвърди мълчаливо и взе поднесената ѝ кутийка. Вътре, върху облицовка от виненочервено кадифе, лежеше странно украшение, подобно на което Еленї нито бе виждала, нито чувала. На сребърна брошка, достатъчно изискано гравирана, висеше съвсем къса верижка, също от сребро, а на нея бе окачен безформен и разкривен къс метал; когато го приближи към очите си, тя видя, че върху него е апликиран монограм от буквите Е и А — Еленї Анастасиади.

— Какво... какво е... това?... — попита тя объркано.

Имаше предвид единственото, което не разбра в този чудноват накит — парчето безформен метал. Меджар Ахмед ѝ отговори:

— Олово, госпожице. Така се смачква оловният куршум, когато се забие в дебела дъбова дъска...

* * *

Тя направи реверанс на госпожа Калверт, а консулт ѝ предложи ръката си и лично я въведе. При появяването на Елені сякаш призивна тръба проехтя в просторния салон на английското консулство и вдигна по тревога присъстващите млади кавалери — ослепителна по хубост и елегантност, тя накара много мъжки сърца да се разтуптят бясно и също толкова чифта крака да забързат към трите стъпала до входа, където стоеше тя, облягаше се на ръката на господин Калверт и бадемовите ѝ очи полека и изпитателно оглеждаха шумното празненство.

Елені наистина гледаше, но не от суетно любопитство, а за да открие едно лице. Между онези, които бързаха към нея, не го забеляза. Потърси го зад тях, в купчинките на пищните по цветове „алафранга“ костюми, на по-строгите или на отрупаните със златни еполети и акселбанти, с ордени и ленти униформи, на по-простичките сюртуци и даже на джубетата, както са се носили в ергенските години на баща ѝ — цялото това невъобразимо пъстро общество огледа тя, но не зърна онзи, когото очакваше или поне ѝ се искаше да види. Стана ѝ мъчно; толкова мъчно, че ако баща ѝ не бе отвлечен веднага от разните Гюмюшгердан, Недкович, Костаки Пеев и други неколцина представители на „голямата парà“, тя невям би го накарала да се приберат у дома. Но баща ѝ вече се намираше на другия край на салона, където сигурно бяха започнали разговорите с много нули в края на изреченията. И като въздъхна горчиво, Елені се примири със съдбата си и се постара да посрещне с нещо като усмивка бързащите към нея млади кавалери.

Те бяха предимно дипломати и по-дребни служители от консулствата, няколко българи от по-състоятелните пловдивски семейства, но и няколко агалари бяха нарушили вродения си мързел

заради девойката. И дори именно от тяхната среда се оказа онзи, който стигна пръв до нея; Еленй го познаваше — казваше се Фезула бей, „едничък син на майка“, както говореха за него, притежател на огромно състояние, на европейско лустро във възпитанието и на физиономия, която със засуканите си настрана мустаци и заострената брадичка поразително напомняше портретите на Наполеон III отпреди четвърт век, когато още се наричаше Луи Наполеон и беше президент на Втората република, а не коронован глава на Втората империя.

— Госпожице, Анастасиади! — почти извика той заедно с последните си крачки към нея; говореше сносно френски, е, не както Меджар Ахмед, но все пак много по-сносно от уж най-образованите турци на града. — Госпожице Анастасиади, обещаите, че първия танц ще подарите на мене!

Сякаш нарочно подкупен, за да му помогне, точно в този момент оркестърът от петима опитни италиански музиканти (господин Калверт го бе „изписал“ за своята вечеринка чак от Русчук) подхвана първите тактове на котилъона. Този път Еленй се постара да прикрие въздишката си и покорно постави крехката си ръчица в неговата. И точно когато двамата заемаха мястото си при другите двойки, тя забеляза Меджар Ахмед. Той бе облечен така, че във всеки парижки салон би минал за франт: пристегнатото в талията синьо сако подчертаваше стройността на фигурата, а опънатите с щрипки тесни панталони от раиран по-тъмен син плат — дългите крака; бялата му риза на отвесни басти и също така бялата жилетка се издуваха от силната му мъжествена гръд; вързано на изискан възел на врата, едно червено копринено фишу — онази кърпа, която през Френската революция бе заменила дантеленото жабо на аристократите и която през следващите петдесетина години щеше да се превърне във вратовръзка — завършваше безукорната елегантност на това облекло. Но Меджар Ахмед очевидно никак не държеше да изтъква изрядната си външност — с ръка в джоба той се облягаше на една колона, безгрижно разговаряше с някакъв окичен с лампази, ширити и дузина ордени офицер и лениво оглеждаше шумното и суетно гъмжило около себе си. Еленй усети, че той я забеляза. Усети и друго — турчинът щеше да отмести очи и да се престори, че не я е видял, ако погледът му не беше попаднал на причудливото украшение, което, макар и не по

правилата, тя бе окачила на роклята си. Той го позна, странна усмивка се хлъзна върху устните му и...

И тогава погледите им се срещнаха.

* * *

— Какво си бърбите вие тука?

Началникът на гарнизона Хафъз паша и Меджар Ахмед се извърнаха, после погледнаха надолу. До тях бе приближил, задушавайки се в пристегнатата си униформа, мютесарифът. Меджар Ахмед не сметна за необходимо да извади ръката си от джоба на панталона.

— Вашият помощник не е добре със здравето — със смях отговори Хафъз паша. — Вижда призраци...

— Ако са тези призраци — Азис паша посочи с поглед красивите и понякога доста дръзко разголени в раменете дами в салона, — аз също не бих отказал да ги погледам. А да бях с двайсетина години по-млад, май и гледането нямаше да ми стига.

— Ба! Вие и сега... — започна шеговито Меджар Ахмед, но мютесарифът го прекъсна:

— Хайде, хайде, не бързайте да ме хвалите. Моята е ясна: „Курт коджадъкджа кьопеклере маскара олур“^[4]. — После се обърна към офицера: — Та какво разправяте за призраци, паша?

— Знаете ли как Меджар Ахмед нарече днешното празненство? Кадрил върху буре с барут... Ще признаете, не му липсва хумор...

Азис паша хвърли поглед през рамо. След това каза сериозно:

— Ще устроя два пъти по-пищно празненство, ако тези думи са само проява на хумор!

— Вие, проклети шегобийци! — изсмя се началникът на гарнизона. — Сигурно сте се уговорили да си правите майтап с мене. Или ще почнете да ме уверявате, че оприличавате няколкото „даживейлерден“, които се събират да си шушукат по кьошетата, с буре с барут?

Меджар Ахмед направи неопределена гримаса и произнесе провлечено:

— Светът е винаги розов, когато съдиш за него от къшлата на многохилядния си гарнизон...

Мютесарифът отново погледна през рамо. Готвеше се да каже нещо, но Хафъз паша го превари:

— Какво все се озъртате, паша?

— Цялата вечер имам чувството, че някой се крие зад мене и подслушва думите ми. — Азис паша извади кърпа и обърса челото си. — Кой знае, може и аз да страдам от призраци... — Шегата му бе произнесена така, че не разсмя никого. — Я по-добре кажете, паша, с какви сили извън башибозука ще разполагаме, ако тези няколко „даживейлерден“ не се задоволят с шушукането по кьошетата?

Хафъз паша им каза. Той разполагаше с три хиляди низами в къшлата на Филибе, но в случай на „нещо“ Хасан паша бил готов да дойде откъм Ниш и София с още толкова, а Решид бей, миралай на известния Араб-табуру от Едирненската ордия, щял да се притече откъм изток...

— Виждам — въздъхна кисело Азис паша, — няма никакви причини за страхове. Дотолкова никакви, че вие, военните, сте съставили планове като за водене на истинска война...

* * *

За същата заплаха, но от друга гледна точка, се говореше и в отсрещната страна на салона. Там Куюмджиоглу припомни, как преди шест-седем месеца неколцина по-паралии граждани полу нашега, полу сериозно бяха разисквали да направят едно толкова голямо орташко предприятие за тъкане на платове, което да завладее турския пазар от Дунава до реката Нил. И се позасмя предизвикателно:

— Нали уж се канехме да сторим нещо такова, че пред него сливенската фабрика да прилича на занаятчийска барака...

— Вие луд ли сте? — повиши глас Михалаки Гюмюшгердан в отговор. — Да хвърляме пари, когато хаирсъзите се канят да подпалят чергата под краката ни!

— Кои хаирсъзи, кир Михалаки? — попита някой. Както изобщо ставаше в тези среди, разговорът, разбира се, се водеше на гръцки. И

само за обидните думи, хаирсъзи например, прибягваха до турския — ненадминато богат в тази област.

— Как кои! — продължи разгорещено Гюмюшгердан. — Тези голтаци и развей-прах, тези кучи синове, дето са си наумили да се възправят срещу негово величество султана...

Кратко мълчание изпрати думите му. После Лазар Анастасиади рече с укор:

— Учудвате ме, кир Михалаки, искрено ме учудвате. Вие треперите да не падне прах върху „не-го-во ве-ли-чест-во сул-та-на“, а наричате „кучи синове“ онези, които, ако изобщо го направят, ще се възправят със светия кръст в ръка.

Когато се опомни от тази плесница, Гюмюшгердан скръцна ехидно:

— А вие, кир Лазарис, като че ги чувствувате свои не само поради кръста Христов...

Старата пукнатина в душата му накара Лазар да отговори:

— Защо да се лъжем приятели? Защо насила да се правим на слепци? Ние сме елини по език и сърце, но кръвта в това сърце е същата като на „кучите синове“...

* * *

Господин Калверт се бе погрижили за онези свои гости-мюсюлмани, които не бяха фанатици в спазването на забраната на Пророка. Достатъчно беше те да отидат в стаята, където се сервираха закуски и напитки, и да поискат „студен чай“, за да получат алкохол от най-добро качество — френски коняк или ликьор, английски джин, хиоска мастика или българска сливова — в чаена чашка. Чаената чашка — това беше отстъпката им пред аллаха и пред общественото мнение.

Така бяха постъпили също Азис паша и колагасъ Меджар Ахмед — казаха съответните „магически“ думи и сега, изправили се до едно отрупано с плодове лимоново дръвче, безгрижно вдигаха чаените чаши с великолепно курвоазие на английското консулство. Комбинацията от нежната музика, която долиташе от салона, и хубавото питие беше такава, че те не изпитваха особена необходимост да си говорят. И все

пак по едно време пашата наруши възцарилото се продължително мълчание:

— Знаете ли, Меджар Ахмед, ние сме кръгли идиоти.

— Служебното ми положение не ми позволява да оспорвам мнението ви, ваше превъзходителство. И все пак по какъв повод го казвате?

Както много пъти тази вечер, Азис паша погледна през рамото си, преди да продължи:

— Ние хвърляме луди усилия и още по-луди средства, за да заловим няколко хашлака, които ходят да подкоросват раята към неподчинение. А сме слепи за онези, които увреждат държавата стократно и хилядократно повече.

— Признавам, не ви разбирам, ваше превъзходителство.

— Виждате ли онези тримата? Да, да, до масичката там?

Меджар Ахмед проследи погледа му. И позна посочените трима възрастни мъже. Най-високият и единствен в граждански дрехи беше Христо Г. Данов, книжарят и книгоиздателят. Суховатият отляво, облечен в черната униформа на член на меджлиса, бе Йоаким Груев — човек мълчалив, със скромно държание, но с излъчващо се от него непредаваемо с думи достойнство. Третият — дълголик, пооплешивял, с кръгла бяла брада и спокоен проникателен поглед — носеше униформата на посланик, защото беше Найдено Геров, консулт на велика Русия в Пловдив.

— Да, да, за тези тримата ми е думата — отговори на неизречения му въпрос Азис паша. — Всеки един от тези хора аз смятам вреден колкото хиляда баш-комити. Данов просвещава българите и чрез книгите ги превръща в такива роби, които тук — пашата се почука с пръст по челото — са по-силни от своите господари. Йоаким ефенди е правил най-напред същото като учител, а сега, като член на меджлиса, е пример за раята, че те, робите, са не помалко от нас способни да управляват. А това, което българите мислят и вършат, надхрани от първите двама, се покровителствува и закриля от този аврадалански московец Найдено Геров, че и вяра вдъхва той на раята, гдето зад нея са московският цар и щиковец на неговите солдати. И той го чувства, проклетникът, и знае как да създаде и засили това впечатление у едновърците си. Да го видите само как, с

какви салтанати ходи по улицата!^[5] Пред него аз съм като полски пъдар, не повече...

— Защо тогава ги търпите, ваше превъзходителство?

— Защото ако аз изколя хиляда комити, в Европа само ще полаят из вестниците и ще забравят. А ако посегна на тези трима, може техният гроб да се окаже и гроб на Османската империя. Затова!

Мютесарифът може би щеше да продължи невеселите си разсъждения, ако не беше го прекъснал един приятен женски глас. До тях неусетно бяха приближили Лазар Анастасиади и прелестната му дъщеря и Еленй вече бе успяла да подхвърли предизвикателно на Меджар Ахмед:

— Турският обичай не изисква ли да се засвидетелствува малко уважение на хората, които са дали някому подслон? Или за разлика от някои ваши съотечественици вие сте с... — как беше думата? — с букаи на краката?

— Какво казва момичето? — попита пашата, който не беше твърде „на ти“ с френския език. И когато Меджар Ахмед му преведе, продължи с искрен смях: — Няма как, ага, честта на турчина е поверена на вас и... на вашите крака. Опитайте се да не го посрамите!

— Ще се постарая, ваше превъзходителство — прие другият и като остави недопитата си чаша, предложи ръка на девойката. Изпратиха ги думите на мютесарифа:

— Аз пък, ага, ще защита името на турчина с още един „студен чай“...

Но Азис паша не успя да изпълни заканата си. Едва размени няколко лафа с богатия бегликчия, когато откъм салона наред с музиката проехтяха нестройни аплодисменти.

— Какво ли е измислила моята лудетина! — със смес от страх и гордост произнесе Лазар Анастасиади, като погледна към вратата.

— Нищо не пречи да проверим, Лазар челеби — предложи пашата и също като своя колагасъ остави чашата си.

Преминаха в салона. В същност отначало не видяха нищо — оркестърът свиреше една от своите непривични за ухото на мютесарифа мелодии (беше валс), а публиката, доскоро заета с „алафранга“ танци, бе сключила такъв плътен пръстен в салона, че за ниския Азис паша бе невъзможно да погледне нито през, нито над него. Пришпорен от любопитството си, пашата се възползува къде от

уважението, което му се дължеше, къде от лактите си и скоро се озова в първата редица. И видя: там, в средата на пръстена, танцуваха само дъщерята на Анастасиади и Меджар Ахмед. Той не отбираше твърде от гяурските танци, но онова, което ставаше пред очите му, беше така чаровно, че пашата разбра защо другите двойки се бяха отстранили, защо бяха приели за себе си ролята на зрители и от сърце ръкопляскаха.

Те бяха просто съвършена двойка: той — висок, силен, строен, без следа от обикновената си отпуснатост; тя — красива, гъвкава, надарена с онази грациозност, която неволно навява представа за газела или млада фиданка. Телата им не се допираха, а изглеждаха като слети в едно — такава пълна хармония съществуваше между движенията на двамата. И това също беше невярно: нямаше движения, а само едно движение, постоянно, вихрено, сякаш мъжът и жената не стъпваха по земята, а летяха във въздуха, понесени и шеметно завъртени от музиката; беше не танц, а някаква приказна феерия в синьо, червено и резедаво, която покоряваше и завладяваше зрителите.

— Боюна ве постуна якъшмас^[6] — произнесе някои до рамото на мютесарифа и го откъсна от очарованието, в което беше изпаднал.

Азис паша се обърна. Говореше, както и трябваше да се очаква, Неджиб ага. Под влияние на недоволството (впрочем и на ракията, на която агата беше, горещ поклонник) мургавото му лице изглеждаше пепеляво-мораво.

— Не му прилича ли, казвате, ага? И защо?

Колагасъ Неджиб пооправи и без това изрядната си униформа.

— Такива като Меджар Ахмед — каза — доведоха слабостта на великата ни държава. Те подражават на френкгяурите и насаждат тук обичаи, които са чужди и на народа ни, и на исляма. Така подкопават почвата под нозете ни и подготвят сриването на империята...

— Знаете ли, ага — отговори му Азис паша, — вие или сте, или... или по някакви причини се правите на един съвършен глупак. Не Меджарахмедовци, а такива като вас ни доведоха дотам, че да сме със столетия зад Европа. Защото Европа напредва...

— И в танците ли? — позволи си да го прекъсне Неджиб.

— И в танците, и във всичко. Напредва, а такива като вас се мъчат да ни задържат в епохата на Сюлейман и Мурад. Ако вие бяхте падишах, щях да се страхувам, че бихте ни принуждавали да воюваме

със стрели и копия срещу топовете и пушките на гяурите... защото на ръста и на чиновете ни не прилича да им подражаваме...

В този момент оркестърът замлъкна и танцът на прекрасната двойка завърши. Азис паша присъедини своето ръкопляскане към овациите на останалите зрители.

* * *

Вечеринката продължи до късно след полунощ.

Случи се, че Меджар Ахмед си тръгна точно тогава, когато пред вратата един гавазин на консулството викаше с цяло гърло:

— Пайтона на господин Анастасиади-и-и!...

Като видя своя квартирант, Лазар Анастасиади любезно му предложи място във файтона, нает от него за цялата вечер.

— Ще ми завиди цял Пловдив — добави със смях, — загдето съм в компанията на двамата герои на вечерта...

Също така любезно Меджар Ахмед отказа; чувствувал, че е останал без въздух в дробовете, та предпочитал да се прибере пеша.

Разговорът между двамата се водеше, разбира се, на турски. Еленй твърде слабо знаеше този език, но все пак го разбра по смисъл.

И отказът на Меджар Ахмед помрачи удоволствието й от празненството.

[1] **Малакоф** (или **кринолин**) — вид женска пола с обръчи за да стои издута. ↑

[2] О! Госпожицата е действително много елегантна! (фр.). ↑

[3] Непреводима игра на думи: френският израз „tirée à quatre épingles“ означава „много елегантна“, но буквалният му превод е „опъната на четири топлийки“. ↑

[4] Вълкът като остарее, става за посмешище на кучетата (турска пословица). ↑

[5] Ще приведем още един цитат от споменатата книга на Иван Андонов:

„Най-централната личност в Пловдив, която обръщаше внимание на българското население, бе Найдено Геров, от Копревщица, руски консул в Пловдив. Като консул той водеше след себе си турски гавазин, въоръжен с жълти чифте пищови (саръ-тепелии) и дълъг нож ятаган. Българите се гордееха, когато го виждаха в празничен ден, че той влиза с въоръжения си гавазин в черквата «Св. Богородица»; тогава те се чувствуваха обезпечени от всяко турско или гръцко нападение.“

[↑]
[6] На ръста и на чина му не прилича (подобавя, подхожда) —
(тур.). [↑]

XIX.

„ТОВА ЗАПОЧВА ДА СТАВА ПРЕКАЛЕНО!“

*Гюн довмадан, нелер довар! (Докато се роди денят,
какво ли не става!)*

Турска поговорка

Само един бог знае добре кои са престъпниците.

Коранът, сура (глава) „Говеда“

Беше още по петляно време, когато силни удари по портата събудиха къщата. Меджар Ахмед скочи от леглото, облече топлия си халат и изтича надолу. На входа на дома обаче завари Лазар Анастасиади и Димко с фенер в ръка — двамата го бяха изпреварили.

Отключиха. Навън, потен и задъхан, стоеше един служител от железницата. Направи знак, че иска да говори насаме с управителя. Двамата с Меджар Ахмед се отдръпнаха на четири-пет крачки, пошушукаха оживено, после се разделиха — служителят изтича надолу по калдъръмената улица, а Меджар Ахмед влезе обратно в къщата.

— Приберете се и си легнете — каза той на стопанина и слугата. Каза го почти спокойно, но в светлината на фенера се виждаше какво напрежение е изписано на лицето му. — Повикаха ме по работа.

Прибра се в стаите си, колкото да се преоблече, после бързо-бързо напусна къщата. Три чифта очи от дома Анастасиади и много повече от прозорците на съседните къщи го изпратиха с любопитство.

— Къде е? — попита Меджар Ахмед, когато четвърт час по-късно влезе в управлението.

Отведоха го горе в касиерската стая и отвориха вратата пред него. Картината, която се разкри пред очите му, можеше да поразии

много по-голямо самообладание от неговото: касата на управлението бе разбита и вратата ѝ — увиснала на едната си панта; точно срещу касата се намираше злополучният и пазач Смаил, скимтеше и пулеше очи; седеше на пода и се облягаше на стената, ръцете и краката му бяха вързани със собствения му учкур (това личеше от полусмъкнатите му гащи), а не можеше да проговори, защото устата му бе затъкната с единия му чорап. Когато направи няколко крачки в стаята, Меджар Ахмед видя две подробности, които оставаха незабелязани от вратата — на петлицата на Смаиловата заптийска униформа висеше парче хартия с няколко реда славянски букви, а на масичката до прозореца стърчеше до половина изпразнено, шише с червено вино, резен хляб и парче студено овнешко.

— Слава на аллаха! — промърмори. Това бяха първите му думи, откакто влезе в стаята. — Поне една заповед на Пророка е спазил...

Искаше да каже, че Смаил не е ял свинско месо — то, както и алкохолът, е забранено за мюсюлманите.

— Да го освободим ли? — попита плахо един от служителите, които се тълпяха зад управителя.

Меджар Ахмед помисли, после, въпреки жалостивото квичене на Смаил, поклати глава:

— Щом се е докарал до тоя хал, може да остане още малко. Ти — каза на един от железничарите. — Изтичай до конака и повикай мютесарифа. Да дойде лично, тъй му поръчай.

Не се разбра с какви думи пратеникът е съобщил на пашата, защото мютесарифът пристигна в невероятно кратко време. Беше по панталони, шинел, наметнат направо върху ризата, и по чехли на бос крак.

— Това започва да става прекалено! — изпъшка пашата, когато се запозна с обстановката. — Вие сте мислили вече по положението, ага. Действайте!

— Кой тук знае славянско писмо? — попита Меджар Ахмед.

И когато българинът-телеграфист се изстъпи напред, му заповяда: — Прочети, хм, посланието върху гърдите на тоя глупак.

— „Благодаря, Меджар бей — прочете телеграфистът. — Нашият народ казва: който зло мисли, зло намира. Неуловимият.“

— Вай, аллах! — потресено изрече някой откъм вратата.

— Това започва да става прекалено! — нелепо повтори собствените си думи Азис паша.

— Прочети още веднъж! — нареди Меджар Ахмед. — Може първия път да не си превел хубаво.

Телеграфистът прочете повторно. Текстът беше същият.

— Извадете тоя кирлив чорап от устата му!

Едва изпълниха заповедта и от освободената уста на заптието потече неудържим поток от молби, клетви, обяснения и оправдания.

— Май ще станем пишман, дете не го оставихме с чорап в устата — рече Меджар Ахмед, като се обръщаше към пашата. — Какво ще разпоредите за по-нататък?

Преди пашата да отговори нещо, в стаята се втурна ново лице, разблъска хората и се залепи право при касата.

— Кой е пък този? — попита мютесарифът.

— Сандък-емини на управлението, ваше превъзходителство. Той има защо да се тревожи пред вида на тази разбита каса.

— Действайте и по-нататък, по ваше усмотрение, ага.

Меджар Ахмед нареди на сандък-емини да провери състоянието на касата, а на останалите — да развържат злополучния страж и когато престане да хленчи, да го доведат оттатък, в неговата служебна стая, в която той се оттегли с мютесарифа и телеграфиста.

— Какво значи това „зло мисли, зло намира“? — попита той българина.

— Наша пословица, ефенди. Онзи, който се е подписал „Неуловимият“, може би е искал да каже, че вие сте приготвили някакви пари за вършене на зло, а чрез обира сам сте попаднали на зло.

Пашата и колагасъ размениха един многозначителен поглед.

— Не знаех, че вашият народ има такива мъдри лафове — изсумтя мютесарифът, сякаш за да скрие моментното си объркване.

Междувременно Меджар Ахмед възвърна самообладанието си.

— Преведи ми още веднъж обръщението към мене!

— „Меджар бей“, точно така е написано, ефенди.

— Добре, можеш да си отидеш.

Когато останаха сами, двамата известно време мълчаха. Азис паша нервно гризеше мустака си.

— Какво ще кажете, Меджар Ахмед? — проговори той най-сетне. — Споделете с мене първите си впечатления.

— Позволете ми първо да изслушам моя сандък-емини.

Повикаха касиера. И онова, което научиха от него, ги слиса. В касата имало две кесии с пари: едната съдържала заплатите на чиновниците и работниците от железницата, другата — онези две хиляди лири, които преди няколко дни управителят донесъл от конака. Първата кесия била на мястото си и от нея не липсвал нито един бешлик, но затова пък от втората нямало и следа.

— Сега вече мога да ви кажа какво мисля — заговори колагасъ Меджар Ахмед, когато касиерът излезе. — Трябва да приемем, че човек от конака е предупредил този проклет Тутулмаз какви пари сте ми дали и за каква цел. Че е знаел подробностите — това личи от написаната пословица. А че издайникът от конака и Тутулмаз не са едно и също лице, съдя по обръщението. Вие ми казвате ага, в конака съм колагасъ ефенди, тук — само ефенди; никой не ме зове Меджар бей. Следователно онзи, който е написал бележката, само приблизително е чувал за мене. Освен ако това не е една хитра игра, която цели именно да ни вкара в заблуджението, че Неуловимият и аз не се знаем отблизо. — Кратко мълчание. — Ще завърша с това, че този Тутулмаз вече действително проявява, хм, непоносима дързост.

— А мнението ви за Смаил?

— И нашите пословици не отстъпват на българските, ваше превъзходителство. — Меджар Ахмед направи неопределена гримаса. — За такива като Смаил народът ни казва: „Ихмал адамдан ушак биле олмаз.“^[1] А как точно се е оставил да стане за такъв резил, това ще научим от него.

Повикаха Смаил. Той се опита пак да отпусне бента на опяванията си, но двата здрави шамара, които му лепна пашата, му подсказаха ненужността и даже вредата на тази тактика. Онова, което после научиха от него, беше удачено в безброй излишни подробности и извинителни украшения; изчистен от тях, разказът му съдържаше приблизително следното:

Както му било наредено от колагасъ Меджар Ахмед, в часа два по-турски той се заключил в стаята на сандък-емини и проверил дали е затворен прозорецът. Времето течало бавно, било му скучно и досадно. Единственото забавление било да погледа през джама, когато минал

влакът за Едирне. След това огладнял и похапнал (тук благоразумно изпусна „и попийнал“, но двамата го разбраха и без думи). Минало още половин или един сахат време, когато го налегнала неудържима дрямка. Уж само поседнал, а... когато отворил отново очи, бил вече вързан и с чорап в устата. И не бил сам в стаята — пред погледа му Тутулмаз (това име употреби Смаил) спокойно и без бързане „работел“ върху касата. И изглежда хубавичко си разбирал от занаята, понеже тя, която барон Хирш доставил чак от Ингилизко като напълно сигурна, скоро-скоро се предала. Като я отворил, прегледал съдържанието ѝ, прибрал си, каквото му трябвало, а накрая взел от масата една хартия, написал нещо и го окачил на Смаиловия врат. Това било всичко.

— Как всичко! — кресна Азис паша. — Да не седна до тебе да ти прави дружина?

— Не, паша ефенди. Отвори вратата, послуша се и си отиде.

— Нали уж беше заключена?

— Беше, когато се затворих в стаята, и не беше, когато той си отиваше — последва глупавият отговор.

— Карайте, Меджар Ахмед! — отчаяно махна с ръка пашата. — Ако аз се занимавам с това говедо, няма да ми се размине дамлата.

— Как разбра, че е Тутулмаз? — беше първият въпрос на полицая.

Обяснението на Смаил беше правдоподобно — познал човека по описанието, което бяха получили всички заптиета, след като Неджиб ага изпусна тайнствения душманин от дюкяна на кундурадгията. За всеки случай Меджар Ахмед поиска и Смаил нарисова познатия ни портрет на Радуил: над среден бой, но не чак дългуч, във вехти селски дрехи, с кирлива коса, подаваща се изпод смачкано фесче без пискюл, имал отдавна небръсната брада, та от нея не личало дали е кръглолик, или тя го правела да изглежда така.

— Никъде не спомена да ти е казал нещо хайдукът — отбеляза след това Меджар Ахмед.

— И той наистина не ми каза, колагасъ-ефенди.

— Нито думичка?

— Нито думичка. Кривеше се отпреде ми и се гавреше, но нито веднъж, не отвори уста. Аллах да ме убие, ако лъжа!...

— И после? Какво стана след неговото излизане?

— Скимтях и тропях, но никой не ме чу — кой ще чуе виковете на запушена уста и тропане на вързани крака? И така ме намери чистачката, когато дойде време да премете и да накладе баджата.

— Нямам повече въпроси, ваше превъзходителство.

— А това говедо какво да го правим?

— Решете сам. В края на краищата то си е *ваше* говедо...

Азис паша разбра подигравката — агата подмяташе, че на такова говедо мютесарифът бе гласувал доверие да следи него, един колагасъ. И резултатът от тази подигравка не беше в полза на заптието.

— Ще отидеш в Таш капия — реши съдбата му пашата. — Нека Хасан чауш да ти удари петдесет тояги на голо. И ако само една е нехайно ударена, ще има петдесет и за него. Това ще го кажеш сам на Хасан чауш. Не го ли кажеш, ще получиш нови сто.

Злополучното заптие се готвеше да ги залее пак с молби и клетви, но Меджар Ахмед го улови за рамото и го изхвърли през вратата.

— Мисля, че мога да допълня картината от тази нощ, ваше превъзходителство — каза агата, докато бършеше ръцете си в една кърпа, сякаш докосването до Смаил го бе омърсило. — Ще започна оттам, че за извършване на кражбата много хитро е избрана именно вечерта, когато ние бяхме в английското консулство и е нямало никакви изгледи аз да дойда на внезапна проверка в управлението. В храната или виното на този глупак някой е поставил упоително. И когато е захъркал...

— Останалото ми е ясно. Важното е *кой* е този „някой“.

— Ако можех да ви отговоря, ваше превъзходителство, тайната на Тутулмаз би престанала да съществува.

Замълчаха. Беше едно дълго мълчание, в което всеки следваше собствените си невесели мисли. И пак го наруши Азис паша:

— Какво предлагате да правим нататък, Меджар Ахмед?

— Има две самостоятелни, отделни едно от друго неща за правене, ваше превъзходителство. Едното е предишната моя задача, която обаче е осъществима само ако възстановим откраднатата...

— Ще получите същата сума — решително го прекъсна мютесарифът. — Ще я получите, и то незабавно, пък дори и ако после валията на Едирне ми изскубе брадата косъм по косъм.

— Другата е да ликвидираме най-сетне абсурдното положение, създадено от Човека без сянка. Ще си позволя да поправа един ваш израз от преди малко — положението не започва да става, а вече е станало напълно прекалено!

— И това ще бъде! — с предишната непоколебима увереност отсече пашата. — Ще бъде! С Човека без сянка ще се заема нататък лично аз. — Той помълча малко. — Вие сте живели в Европа, Меджар Ахмед, и може би сте научили белот, една френска игра на карти? Да? Така и предполагам. Аз пък я понаучих от д'Истриа. — Говореше за Жак д'Истриа, френски вицеконсул в Пловдив. — Знаете какво значи „коз“. Е добре, Меджар Ахмед, старият Азис още държи някой и друг силен коз в ръката си. И ще го изиграе!

Меджар Ахмед го изглежда със странно изражение, но не каза нищо и се поклони. Когато по-късно, си припомняше този негов нем отговор, пашата го разтълкува така: „Надявам се да сте прав, ваше превъзходителство, но много, много се съмнявам в прословутия ви коз...“

[1] Глупавия човек и за слуга не го бива. ↑

XX.

ТОРБА ПАРИ В КЪЩАТА НА СИРОМАХА

Скромното жилище на бай Ивана, състоящо само от една ниска стаица, лишено от най-обикновените селски мобили, страшно ме поразя. Нима тука, в тая мрачна дупка, са се събирали по трима апостоли от един път, нима в тая колиба се е решавала съдбата на България, питах аз сам себе си...

Захари Стоянов

Честта е по-скъпа от парите.

Пословица

То трябва да не гледаме на препятствията, защото без препятствия нищо не става.

Филип Тотю

— Сполай ти, майсторе!

Бай Иван Арабаджията, разгърден, запретнал ръкави, с калпаче на главата, превръщаше едно неодялано дърво в ок на конска каруца, вдигна глава и се огледа. Онзи, който го бе поздравил през плета, беше Радуил — пращен и изморен от извървения път, но с безгрижно кривнато фесче и с тояжка на рамо, на която висеше шарена родопска торбичка.

— Дал ти бог добро! — рече в отговор бай Иван, пък заби теслата в бъдещия ок и се изправи. — Заповядай!

Преди да влезе в двора, Неуловимият хвърли по един поглед нагоре и надолу по улицата на Царацово; стопанинът на къщата си

помисли, че навярно така — опитно и по навик — се оглеждат онези горски животни, които цял живот, денем и нощем, са преследвани от хищниците.

Буля Иваница ги посрещна на прага, рече едно простичко „Добре дошъл“ на поредния тайнствен гост („пореден“, защото от Левски насам службата по народните дела на мъжа ѝ бе превърнала жилището им в нещо като хан на люде, отличителните черти на които бяха, че носеха по няколко запрегнати револвера в поясите си и че избягваха да си казват името) и ги въведе в единствената стаичка на жилището. За фукарлъка на Арабаджията Радуил бе дочувал нещичко, но бе истински поразен от действителността. Тук цареше изрядна чистота и с нея свършваха всичките достойнства на дома; иначе таванът беше толкова нисък, че Радуил се принуждаваше да превива врат, а обстановката беше от онези, за които народът казва: „С трън да се завъртиш, няма що да закачиш“.

Гостът остави тояжката и торбичката си в ъгъла, стопанката му поля над мивника да свали прахоляка от лицето и ръцете си, после двамата мъже поседнаха на рогозката до прозорчето.

— Бяла Рада или червен Петко? — попита бай Иван.

— Червен Петко — избра Радуил. — Както съм уморен, да пийна ракия, ще ме налегне такъв сън, че до утре няма да се свестя.

— Слушай, бабо — заповяда стопанинът, докато слагаше на рогозката чиста бохчичка и върху нея две пръстени чаши и стомничка вино, — ще събереш колкото има яйца по полозите и ще ги изпържиш. А сетне ще си намериш работа на горния край на селото и ще...

— Знам, знам — прекъсна го жената, която не за пръв път получаваше подобна заповед. — Ще стоя там, дорде ти ме повикаш или дорде попът ме повика за опелото ти, знам.

— Хубаво е, че не отказа стакан вино — рече бай Иван, когато жената ги остави сами. — Не си като оня, Бенковски. Той нито слага капка в уста, нито на другите дава.

— И какво? Това май не ти харесва?

— Не ми харесва — потвърди бай Иван. — То си е казано: „Прекален светец и богу не е драг.“

Както винаги, Иван Арабаджията пак оцветяваше мислите си с хубави народни мъдрости.

— И все пак пиан поп бива, но пиан апостол...

— Кой ти говори за пиянство? Мен думата ми е за прекаленото въздържание „Благословено вино, проклето пиянство“, тъй разбирам аз тия работи.

Радуил го слушаше, пък мислеше за друго: за бедността на дома и за огромната сума, дето лежеше там в ъгъла, за този сиромас и за пословичната му честност, за странната особеност на болестта, наречена алчност, да спохожда по-често имащите, отколкото нямащите...

Бай Иван изглежда по нещо отгатна какви мисли се въртяха из главата на госта, защото ни в клин, ни в ръкав изрече:

— „Парите на едни вземат ума, а други учат на ум.“ — И попита: — Колко са там, в къшето?

— Речи го кръгло три хиляди лири.

На мнозина дъхът би спрял при изговарянето на такова богатство, но сиромасът-арабаджия дори не трепна.

— Хубаво е — каза простичко. — Такваз паря много народ ще въоръжи. Да ги броим ли или направо да ги прибираме?

— Направо да ги прибираме — отговори Неуловимият; виждаше му се нелепо да прояви недоверие към човек като бай Иван.

Прибраха ги в едно изкусно скривалище, което на времето още Левски беше използвал за книжа, пари и оръжие — под единственото стъпало, което водеше в къщата. Беше каменно и наглед така тежко, че да се опре и на най-силен пехливанин, а в същност почти без усилие се въртеше около скрита ос и тогава отваряше достъп до едно добре насмолено сандъче под него.

— В Панагюрище ли да нося това имане? — попита стопанинът.

— В Панагюрище. Оттам ще го разпределят по комитетите.

Двамата се върнаха на рогозката край прозорчето.

— Яж, момче, яж, път си бил и не си се возил на файтон... Яж, пък сетне ще похортуваме.

Ядоха, каквото ядоха, опитаха и тънкото винце на Арабаджията.

— Хайде — каза после бай Иван, докато си свиваше и палеше цигара. — Развързвай торбата с приказките.

— Какво искаш да чуеш, бай Иване?

— За тебе, момче, за тебе самия. Името ти аз съм слушал още от Дякона, царство му небесно, сега и от твоята уста искам това-онова да науча.

Радуил му разказа своето житие-битие. Така бе свикнал с него, че не виждаше изключителността му, пък и бай Иван предразполагаше към простота и естественост, та разказът му прозвуча едва ли не като описание на обикновен, почти безцветен живот. Но Арабаджията, сам видял и патил, а чул още повече, не се остави да бъде излъган:

— Аферим — рече. — Разправи го тъй, сякаш говореше за бърканите яйца на моята бабичка. — Предизвикваше госта да допълни нещо, но Радуил не показва охота да продължи. — Страх ли те е?

— И още как! — призна Неуловимият простодушно.

— И въпреки това правиш, каквото правиш?

— Всички служим на един господ, само че някои са родени за едно, други за друго.

— Благодарен съм на моя господ, че не ме е отредил да върша твоето.

— И аз не завиждам на вас. На тебе, Волов, Бенковски и другите, които подклаждате бунта и утре ще поведете народа в него.

— Защо?

— Защото като дойде несполуката, аз ще загубя само собствената си глава, а вие ще носите страданието, че сте причинили гибел на другите.

— Чу ли се какво каза, момче? — стрелна го синият поглед на бай Иван. — „Като дойде несполуката“, а не „ако дойде несполуката“.

— Така казах, бай Иване. Защото така го мисля и виждам.

— Значи и ти...

— Кой друг?

— Каблешков, Тодор Каблешков от Копривщица. Чисто момче с голямо сърце! Но той не е като тебе. В бъдното ти виждаш само черно, а той отвъд черното вижда зарево на слънце. И заради това зарево ще поведе народа на кървава сватба и сам ще легне в нея.^[1]

— Комай ти също клониш към неговото?

— Не крия. За да съмне, трябва по-напред да мръкне, Радуиле — мъдро рече Иван Арабаджията.

— И не те е страх от сетнината?

— Казано е: „Който мисли сетнината, юнак не става.“ — Бай Иван замислено си сви нова цигара и я запали от предишната. — А че ще има препятствия и мъка, това си е като бял ден ясно. Но „без мъка няма сполука“, тъй знае аз, тъй уча и другите.

— Блазе ти — въздъхна Радуил. — За вярата ти блазе.

Бай Иван спря умните си светли очи върху него.

— Щом си българин, и ти я имаш тази вяра.

— Каква е тя?

— Същата, дето е крепила народа ни цели пет века: „Ще дойде време и нашата кукувица да прекука.“ И това време е близо, Радуиле.

Човекът без сянка замълча и разговорът като че беше на път да угасне.

— Едно нещо не разбрах — подкачи го отново бай Иван. — Казваше, че от касата си взел две хиляди лири гаджалски пари, пък одеде спомена, че тук били три хиляди.

— Така е, три хиляди са. И бъди рахат, пак са гаджалски. Турчинът е изсмукал силата си от нас, поробените, нека пък сега ние да го поначешем с неговото злато.

Гостът се понадигна.

— Какво? — сепна се Арабаджията. — Да не се готвиш да тръгнеш. Няма ли поне една нощ да преспиш у мене да си починеш?

— Не мога, бай Иване. В Пловдив се е завъртяла такваз вихрушка, че ако съм там, е лошо, но ако не съм — дважд по-лошо.

— Ти по-добре си знаеш. В игра като твоята никой не може да ти дава акъл, а най-малкото — прост и неук човечец като мене. — Той изпрати госта до дворната порта и там майтапчийски се плесна по челото: — Ама чакай бе, момче. Като идваше, не носеше ли нещо?

Двамата се спогледаха. И прихнаха да се смеят.

[1] Към характеристиката на Каблешков, която направихме в бел. 28, ще добавим още един ярък щрих — от „Пет имена“ на Константин Величков:

„От всички, които са взели участие във въстанието, никой не се е увлякъл в него с по-ясното съзнание за сетнините му от Каблешков. Той знаеше, че то ще свърши с катастрофа, и от тази катастрофа само чакаше да излезе добро. И за да има право да я иска, той беше обрекъл себе си да бъде нейната първа жертва“

XXI.

АЗИС ПАША ИГРАЕ КОЗ

О, мои люде, действайте според силата си; истина — и аз ще действам според моя дълг. Впоследствие ще се узнае чия ще бъде райската награда.

Коранът, сура (глава) „Говеда“

Мютесарифът на Пловдив беше ленив за хиляда ленивци и всичките му прословути привички и цялата му житейска философия бяха подчинени и съобразени с тази негова леност. Ненавиждаше труда във всяка негова форма, в това число и напъгането на ума, та ревностно го избягваше. Ала решише ли „да се пожертвува“, той знаеше да мисли, и при това мислеше добре.

Досадната история с Тутулмаз понякога беше занимавала неговия ум, но само ей така, покрай другото. Когато обаче тази дяволска личност, стигна дотам да отмъкне тлъстата сума от касата на железниците и на това отгоре да остави „разписка“, Азис паша разбра, че няма да се размине без едно здраво премисляне. И тъй като имаше вяра в ума си (впрочем съвсем основателно, както изтъкнахме по-горе) и беше сигурен, че ще намери най-доброто решение, той не от празнотумство, а съвсем сериозно се зацани да играе свой силен коз.

Зацани се и го изпълни. За няколко дни впрегна ума си и ето — точно седмица след големия удар на Неуловимия, жертва на който станаха парите, отредени за подкупи, и бедният глупак Смаил, заварваме Азис паша да изиграва обещания коз.

За този ден той покани само двамата колагасъ. След неизбежното дълго встъпление, тъй характерно за ориенталския разговор, Азис паша доведе думата до Тутулмаз. Припомни онова, което знаеха за него, изреди лошите шеги, които той им бе изигравал, и заключи:

— Според мен всичките поразии на този чапкънин се дължат не толкова на сръчността му, колкото на добрата му осведоменост. Той винаги безпогрешно знае кое къде се намира, има ли стойност и каква е тя, що сме решили да вършим, кого сме натоварили със задача. Колкото повече обмислям „подвизите“ му, агалар, толкова повече се уверявам, че досега ние действахме съвсем аджамийски, приличахме на ловци, които зиме са вдигнали заек и са се втурнали да го гонят напосоки през преспите, вместо да тръгнат по следата му, която сигурно ще ги отведе при него.

— Не е баш тъй, ама нейсе — промърмори Меджар Ахмед. — Нали не веднъж и не дважд все сме приказвали за основно издирване...

Мютесарифът на Филибе чу подмятането и в себе си призна справедливостта на упрека в него. Действително се бяха събирали много пъти, планове бяха кроили и какви ли не мерки вземали, но въпреки това се намираха точно там, където бяха и при първото появяване на Неуловимия. И вината беше може би лично в пашата — имал бе той различни хрумвания (като смътна идея днешният „коз“ беше се мярвал и преди в главата му), но поради мързел никога не бе ги осъществявал докрай.

— Така е, ага — кимна в отговор. — По-право така беше, но занаятът няма да бъде така, аллах ми е свидетел!

— Бисмиллах, дано да сте прав, паша ефенди! — въздъхна на свой ред Неджиб ага. — Зер вече станахме за кашмер... Мисля си аз тоя човек наистина ли е без сянка.

— Ето какво съм намислил, агалар — продължи пашата, след като помисли малко. — Само един начин има да разберем дали е измежду служителите на конака тоя... дете е без сянка, и кой шпионствува в негова полза. Не със слухтене по къошетата, а с една проста клопка.

— Кажете, ваше превъзходителство. Заинтересувахте и мене.

Следващите си думи пашата придружи със съответните действия:

— Ето този плик, агалар... Виждате, в него поставям най-обикновен вестник, сгънат няколко пъти... Залепвам плика... а отгоре пиша с големи букви „строго секретно“... Така! А сега да продължим. — Той плесна с ръце и заповяда на влезлия слуга Юнуз да повика дежурния кятибин. И когато той се появи, подаде му плика с думите:

— Вземи този плик, хаджи Орхан, и го заключи в касата. Знай сам, кажи и на другите: никой да не го пипа, никой да не посмее да го разпечата. Получи се днес от Стамбул и в него са важни нареждания относно изцеряването на треската, гдето е разбунила духовете на раята от санджака. Хайде върви! И ключът от касата да ми се предаде лично на мене!

— Започвам да разбирам... — замислено проточи Меджар Ахмед, когато хаджи Орхан излезе заднешком с плика в ръце.

— Сигурен съм, че разбирате — потвърди пашата. — След десет минути целият конак ще говори само за този плик, ще обсъжда дебелината му и надписа върху него. А каквито са нашите хора, поне стотина „най-положителни“ мнения ще се изкажат за съдържанието му...

— Точно така — завърши вместо него Меджар Ахмед. — Тутулмаз доказва, че за него е играчка да разбие една каса. Е добре, ако касата на конака утре е разбита, значи, шпионинът наистина е ваш служител, ако обаче касата е цяла...

— Точно така, ага, точно така — потри доволно ръце мютесарифът. — Ако касата е цяла...

Отново не успя да завърши. Защото в този момент Неджиб ага не каза, а избухна:

— Какъв наивник сте били вие, Меджар Ахмед! Какъв късоглед наивник! Е, продължете де, продължете! Ако касата е цяла, туй ще значи, че между служителите на конака няма шпионин, нали така? Ай гиди дюня!^[1] А не си ли помисляте, драги, че ако касата остане цяла, това може да означава, че Тутулмаз знае истинското съдържание на плика и безсмислието на усилието да рискува заради него?

— Но нали за съдържанието...

— Точно така, ага, точно така! — Неджиб умишлено повтори думите на пашата, като вложи в тях много ирония. — За съдържанието му знаем само ние тримата. И ако Тутулмаз не си развали рахатлъка за този плик, то може да бъде, защото един от нас двамата предава или продава тайните ни на този чапкънин, освен ако... освен ако той не е самият Тутулмаз!... Клопката на пашата не е само за разните писари от конака, драги, а също за вас и за мене. Не щракне ли за тях, в зъбите му ще бъде или вашият крак, или моят.

Азис паша не беше се съмнявал, че те ще се досетят за истинската сила на неговия коз (макар че повече очакваше досещането да дойде откъм Меджар Ахмед). И сега каза отнапред приготвените думи:

— Е, отивате много далече, агалар...

Само толкова. Нито отказ, нито потвърждение. „Е, отивате много далече, агалар“ — нека всеки го тълкува, както си иска.

Някъде в подсъзнанието си Азис паша отдавна бе направил простата, но важна връзка: появяването на Неуловимия във Филибе съвпада с идването на двамата колагасъ. По-нататък бе отбелязал и няколко други съществени подробности — да речем тази, че тайнственият човек, станал зъл дух за властта в санджака и знаме за раята, винаги бе отлично осведомен; осведомен се бе оказвал той и за такива решения, вземани в строго затворения кръг, който заседаваше и сега в работната стая на мютесарифа — ще рече кръга на пашата и двамата проводени му от Стамбул колагасъ. И тъй като Азис паша не бе издавал никому нищо...

Такива и подобни неслучайни съвпадения бяха минавали и порано през ума на Азис паша, навремени той даже бе действувал съобразно с тях (назначаването на мнимите телохранители например), но колосалният му мързел винаги му бе попречвал да се задълбочи в откритието си, да разчепка всички подробности, да проследи със силата на разума си всички следи и улики и да достигне до някакви твърди заключения и планове за решителни действия.

Така продължи до онова може би най-отвратително утро в живота на пашата, когато го повикаха в железопътното управление. Тогава той си даде дума да навакса пропуснатото и в следните дни наистина го стори. Обмисля дълго и от всички страни, поставя на строги везни всяка известна му проява на злосторния Тутулмаз, като с увеличително стъкло разгледа поредицата от невероятни събития във Филибе. И в края на краищата стигна там, където го бяха отвеждали и случайните му хрумвания — Неуловимият или поне неговото всечуващо ухо трябваше да се търси между Неджиб ага и Меджар Ахмед ага. И като че ли повече към Меджар Ахмед: все таки Неджиб предаде на смърт неколцина, за които почти сигурно можеше да се смята, че са от комитите, докато Меджар Ахмед кажи-речи не бе извършил нищо, по-точно — нищо извън онова, което би направил

който и да е друг на негово място; защото да се позовеш на „открития“ извлечени от вестници печатани в Стамбул, да сведеш дългодневните си издирвания до заключения, че „в санджака раята е в кипеж и подем“, но без да изречеш нито едно име — е, това може ли да се назове извършена работа?

Като стигна до тези свои заключения, Азис паша — още едно потвърждение на качествата на неговия ум! — не се поддаде на прибързаност, не се втурна като бик срещу червена кърпа. Той пожертвува още няколко дни за две разумни и целесъобразни предварителни действия: по верния си Юнуз изпрати писмо със запитване за двамата колагасъ до стария си приятел Викред Сали паша, заместник на главния началник на полицията (да обвиниш в предателство един колагасъ, пратен в санджака с лична заповед на великия везир Махмуд Недим паша, това криеше рискове, равностойни на самоубийство) и измисли днешната проста, но сигурна клопка за истинския виновник. Наистина отговорът на Викред Сали говореше против съмненията му — двамата полицаи били с доказана вярност към падишаха и с богат опит, натрупан в много заплетени дела, — но той не го разколеба да изиграе обещания коз, само го накара да бъде по-предпазлив. И така се стигна до днешния му разговор с Меджар Ахмед и Неджиб. А че те щяха да се досетят за кроежа му, това също влизаше в сметките на Азис паша.

— Да-а-а... — проточи Меджар Ахмед. — Като че имате право, ага. Е, предположението на негово превъзходителство не е много ласкателно за нас, но, като се поразмисля, не мога да го осъдя. В края на краищата тръгне ли се по един път, трябва да се извърви целият...

Неджиб ага се изправи и уставно тракна токове.

— Разрешете да си отида, паша ефенди.

— Какво значи „да си отида“, ага?

— От стаята, а за няколко дни и от Филибе, паша ефенди. — Челото на Неджиб бе мрачно като ноемврийски облак. — Разследването правите лично вие и за него нямате никаква нужда от мене. Предпочитам да напусна града още днес и няколко дни да не съм тук.

— Къде смятате да отидете?

— В Едирне. И без това имам работа там.

Азис паша се правеше на много зает — нарочно оглеждаше захапката на наргилето си, когато каза:

— Нали няма да ми откажете една услуга? Трябва да пратя на валията едно писмо, та...

Лицето на Неджиб се покри с мораво-червени петна — разбрал бе какво е истинското значение на тази уж невинна услуга.

— Ще го предам, паша ефенди. Ще го предам, дори ако... ако в него има само сгънат вестник.

Мютесарифът предпочете да се престори на глух за иронията.

— А вие, Меджар Ахмед? Какви са вашите най-близки планове?

— Ще последвам примера на агата — след кратко размишление отговори запитаният. — Ще отпътувам още днес и аз, само че в обратната посока. — Меджар Ахмед се засмя странно. — Ще сторя онова, което изисква длъжността ми: да наобиколя лявото крило.^[2]

Пашата продължаваше да разглежда кехлибарената захапка.

— И защо това внезапно решение?

— Тук ще има буря, ваше превъзходителство, ето, вече гърми. Пък аз не обичам да ме кваси дъжд...

— Тогава излишно е да биете път, Меджар Ахмед — неочаквано се намеси Неджиб ага. — Една българска пословица гласи: „Когато много гърми, малко дъжд вали.“

За пръв път от четвърт час насам пашата вдигна очи и стрелна с поглед полица.

— Не знаех, че сте владеели български, Неджиб ага...

Не последва отговор.

[1] О, свят! (популярно турско възклицание). ↑

[2] Непреводима игра на думи: „колагасъ“ е офицерски чин от войската и полицията, но в буквален превод означава „началник на лявото крило“. ↑

XXII. ДВАМА ТРЪГВАТ НА ПЪТ

*Йолджая — йол, курбая — гьол (На пътника — път, на
жабата — блато.)*

Турска пословица

Очакваха го: едва се подаде на перона и насреща му не тръгна, а, почти се затича Едхем ага. Най-простата учтивост изискваше поне да направи няколко крачки към този нежелан изпращач, но Неджиб си я спести. Напротив, той остави пътната си чанта на земята и така, с ръце в джобовете на шинела и с презрение в очите, дочака забързания градоначалник.

— Поздравявам ви, Едхем ага — започна пръв; гласът му съдържаше нещо средно между ирония и погнуса. — Не допусках, че именно вам ще се падне ролята...

Едхем ага, който не блестеше с интелигентност, схвана думите му буквално.

— И аз се поздравявам, ага. Рядко се случва хем да изпълниш заповед — на това място той извади от вътрешния си джоб един плик, — хем да засвидетелствуваш приятелството си на един приятел.

Неджиб взе от ръцете му плика, погледна го и с подчертана небрежност го хвърли в чантата си.

— Първата половина вие вече изпълнихте, а за втората се обзалагам, че приятелството ви към мене ще се окаже толкова голямо, та няма да напуснете перона преди да тръгне влакът.

Подозрението, че полицаят е наясно за същината на мисията му, за пръв път се мярна в ума на градоначалника. Но той продължи да се придържа към играта, която отнапред си бе избрал:

— Мигар ако изпращах брат си, нямаше да дочакам тръгването на влака? Ще дочакам, ага, ще дочакам, и то ще бъде радост за мене.

— Е добре, радвайте се тогава.

Като каза това, Неджиб взе чантата си, мина покрай объркания градоначалник и се запъти към спрелия влак. Там си намери едно празно купе, настани се удобно и, без да обръща внимание на изпращача под прозореца, извади вестник и заби очи в него. Така продължи дълго (по онова време влаковете правеха престои по половин час и повече), за Едхем ага — убийствено дълго. Едва след третия звънец Неджиб ага благоволи да остави вестника и да се покаже на прозореца.

— Знаете ли, ага — попита, — на кого аллах отрежда път и на кого бласто? Да? Е, хубаво. Научете тогаз още нещо. Че днес пътникът съм аз, а жабата — вие. И знаете ли защо?

Локомотивът изсвири пронизително и след едно здраво разтърсване влакът бавно потегли. Едхем ага се принуди да тръгне успоредно с него, за да не пропусне думите на заминаващия.

— Не защото сте поели роля, от която и хабер нямате, та сте в положението на онази ваша посестрима, която видяла като подковават вола и също вдигнала крак. Не, не за това, драги. А защото не ви е стигнал акълът за някои най-прости неща.

Едхем ага вече не крачеше, а тичаше покрай влака.

— Например това, че аз мога да сляза на първата спирка, за час време да се върна с кон до Филибе, да свърша, каквото имам да върша, и утре пак да съм в конака на валията в...

Дотук успя да чуе градоначалникът.

* * *

*Девойче, жива раздело,
ка щем се ние разделим?*

Народна песен

Сепна се и като че ли се събуди от дълбок сън. Погледна часовника си, усмихна се — повече от два часа е преседял край работната си маса, играл си е с ножа за разрязване на книги, но така е бил погълнат от мислите си, че не е забелязал нито вещите около себе

си, нито изнизването на времето. Разкърши скованото си тяло, изправи се и с привычни движения се залови да подрежда кожената си пътна чанта.

Когато четвърт час по-късно напълно облечени с чанта в ръце слизаше по стълбите, един глас го накара да се обърне.

— Пак ли на път, господине?

Беше, разбира се, Еленй.

— Как да разбирам въпроса ви, госпожице? — Той й се поклони.

— Думите и лицето ви са така непроницаеми днес, че не проумявам дали завиждате на пътника или го съжалявате...

— Можехте да попитате също дали завиждам или съжалявам онези, които оставяте тук.

Предизвикваше го към една от онези словесни схватки, които бяха кажи-речи единствената форма на редките разговори между тях — остри и бурни, но без желание да наранят, както са учебните двубои със саби. Обикновено Меджар Ахмед не отказваше да вземе участие в тях, напротив, даже вътрешно им се радваше; те го забавляваха, а проявите на остроумие и находчивост от страна на девойката го очароваха. Днес обаче настроението му беше такова, че му отнемаше всяка охота за подобен дуел.

— Не завиждайте на пътника, госпожице. Пътят се избира от човека, а края му определя бог.

Тя го изгледа продължително.

— Говорите по начин, сякаш съжалявате, че тръгвате. А пътят — това е разнообразие, нови срещи и нови впечатления, вълнуващи преживявания.

— Така е в романите или когато човек пътува за удоволствие. Уви, мъжете най-често пътуват по задължение. А задължението е тегоба, не празник.

— Не допусках, че това се отнася и за вас...

— А аз не допусках, че ме смятате неспособен да познавам съдържанието на думата дълг.

Еленй се бе приготвила за лековат светски разговор и сега трудно и с известно недоверие се приспособяваше към сериозността на Меджар Ахмед.

— Днес сте неузнаваем, господине. В моите очи вие бяхте личност, която е над баналните понятия за дълг и работа и е властна,

да се разпорежда със съдбите на другите, да не говорим за собствената. Разбирате ли ме? Виждах във вас гръмовержец, не... гръмоотвод.

— Грешили сте. — Той поклати глава. — Аз не съм полубогът, който сте си въобразили, а съвсем обикновен човек. И чувствата ми са също чувства на обикновен човек. Страх, радост, копнеж, надежда, вяра, стремеж към топлота и щастие — това не са непознати думи за мене.

Девојката продължаваше да приема със съмнение тази необикновена изповед на Меджар Ахмед. Боеше се, че зад нея се тули някаква шега, предназначена да направи за посмешище онзи, който ще попадне в мрежата ѝ. Ами, ако греша? Ако мъжът не играеше?

— Намеквате, че тръгвате с неудоволствие?

Меджар Ахмед сви рамене:

— Думата „дълг“ не ми е чужда, госпожице.

— Дори ако зад нея се крие не какво да е неприятно преживяване, а смъртна опасност?

— Дори! Впрочем този жребий не е непознат за мъжете, госпожице. Например когато тръгват на война и най-храбрите мъже не се въодушевяват от мисълта, че може да оставят костите си някъде далеч от родния край. И все пак тръгват.

— Както тръгвате сега вие?

— Е — той се засмя невесело, — аз не отивам на война...

— Но все пак с неудоволствие, може би с известна боязън...

— Моят народ казва: „Аллахън хикмети буююкдур; кимсе билмез сонуну: кадер не исе, о олур.“

— Преведете ми, ако обичате.

— „Божата тайна е велика; никой не знае края ѝ: каквото е писано, то става.“

— Този фатализъм не ми харесва!

— За трети път ще спомена думата „дълг“, госпожице. Когато се изпълнява дълг, не може да се избира.

В гласа ѝ трепна закачлива нотка, когато каза:

— А ако можехте да избирате, господине? Какво бихте избрали?

Той помълча, размисли, после произнесе тихо:

— Пак от радостите на обикновения човек. Тръгвайки, да видя жалост в нечий очи, да зная, че съм очакван, когато ме няма, да бързам,

не, да летя назад, където да бъда срещнат с добра дума...

Постепенно Еленй забрави предишното си недоверие и се поддаде на очарованието на този топъл глас и на магията на неговото слово.

— Вие като че ли страдате, господине...

— Защо се учудвате? Вини^[1], този вълшебник-сърцеведец, е казал: „Partir, c’est toujours un peu mourir.“^[2]

— И все пак се учудвам. Виждала съм ви не „отчасти да умреш“, а на косъм от смъртта — Еленй поруменя при този спомен — и тогава през цялото време запазихте ироничното си самообладание, а сега...

— Може би мъката на раздялата, госпожице?

— Раздялата? С кого?

— О, господи! — Той разпери ръце. — Нима и очевидните истини трябва да се обличат в съчинени думи?

Руменеът върху бузите на девойката се превърна в такава гъста червенина, сякаш още миг и Еленй щеше да пламне като факел.

— Добре, господине — каза. — Вървете по пътя на вашия дълг и нека бог ви закриля. И през цялото време знайте, че тук ви очакват и ще ви посрещнат с радост...

Като изрече това, тя се обърна и се затича към стаята си.

Меджар Ахмед я изпрати с поглед, въздъхна и продължи да слиза по стълбите.

На дворната врата се сблъска със злополучния Смаил, който се връщаше да заеме предишната си длъжност.

[1] Алфред дьо Вини (1797–1863) — френски поет и белетрист, представител на романтизма в литературата. ↑

[2] „Да заминеш, значи отчасти да умреш“ (фр.). ↑

XXIII.

ПРИКЛЮЧЕНИЕ В ПОЛУНОЩ

Пашовият конак (в Пловдив — б.а.) се намира на брега на р. Марица. Зданието е разделено на две: в едното живее сам пашата, гдето му е и мезлишът, а в другото се помещава харемът.

Любен Каравелов

— Седемдесет и девет... осемдесет... осемдесет и едно...

Заптието се появи отново на ъгъла и като си тананикаше някаква песничка, с предишната си ленива стъпка измина пътя до другия ъгъл на конака, хвърли поглед нататък, към Таш капия, помая се две-три секунди, пък оправи пушката на рамото си и повлече крака назад. Още малко и ще завие оттатък, за да се появи отново след толкова време, колкото е необходимо да се преброи до осемдесет...

Неуловимият, който от половин час лежеше по корем зад шубрака отсреща и следеше поведението на стражата, се приготви за действие. И в същия момент, когато заптието се закри зад ъгъла, се втурна напред — достатъчно бързо, за да не прахосва времето, и достатъчно бавно, за да не се издаде с непредпазлив шум. Да, тревожеше го именно шумът, толкова издайнически в смълчания полунощен час. Да бъде съзрян от бдящи очи почти не допускаше — от другата страна на зданието, където беше мезлишът, Азис паша може да е поставил наблюдател на всеки прозорец, но не и тук, в крилото на харема; Радуил не случайно бе избрал тази половина на сградата, за да проникне в нея.

Както бе разчел времето си, до стената дойде тогава, когато в ума си отброяваше „петнадесет“. С нетърпеливи пръсти потърси зад олука; слава богу, въжето, предварително закачено със здрава кука в покрива и прикрито зад водосточната тръба, беше още там. Радуил го измъкна,

пооправи го и тъкмо се приготви да се закатери нагоре по него, когато видя първата за тази нощ несполука — някъде по средата на височината един от възлите, отнапред стегнати на лакът разстояние по дължината на въжето, се бе закачил за скобата, която прикрепваше олука към стената. Да се катери при това положение не смееше: ако скобата не издържеше опъна на въжето, ламаринената тръба щеше да се откачи и да падне на земята с такъв гръм, дето да събуди не само заптиетата в конака, а половината Пловдив.

— Двадесет и седем... Двадесет и осем... — Поне десет секунди загубени!...

Движенията му, с които искаше да освободи въжето, станаха по-нервни и затова още по-безрезултатни.

— Четиридесет и едно...

Има ли смисъл да опитва още? Да притежаваше дори ловкостта на акробат (а той не хранеше подобни илюзии), пак не би могъл да стигне до покрива за някаква си половин минута.

— Петдесет и три...

... И — о, чудо! — въжето леко, сякаш от само себе си, се откачи от скобата. Какво трябваше да стори Радуил? Да се откаже изобщо? Или да тръгне нагоре? Или да прикрие отново въжето и да изтича до храста, където да изчака поредната обиколка на заптието? Ами ако въжето пак се заплете в проклетата скоба? Или ако заптието го зърне?

Неуловимият избра пътя на риска. Попипа под сетрето си — да, револверът излизаше лесно от кобура. Ще се изкачи, докдето може, и ще се спотаи, докато заптието минава; остане ли незабелязан — ще продължи; види ли го обаче заптието, ще стреля пръв и ще потърси спасение в бягство; догонят ли го, в барабана на оръжието все ще е останал куршум и за собственото му чело — ето, приблизително такова беше решението, което за част от секундата се оформи в съзнанието му миг преди да увисне на въжето.

Беше стигнал някъде докъм четири метра и половина — приблизително на нивото на втория ред прозорци, — когато заптието се появи на ъгъла. Мъжът замря неподвижно, после, доколкото това можеше да стане незабелязано, изтегли свободния край на въжето към себе си. Заптието приближи, но — какъв ли дявол го накара да стори това? — не направи обичайната си разходка до другия ъгъл, а спря точно под висещия на въжето Радуил. Като помисли, че е открит,

Неуловимият хлъзна ръка под сетрето. Но не, като че ли нямаше да се стигне до стрелба — ако стражът го бе забелязал, щеше ли да продължи да си тананика еднообразно? Застинал, несмеещ да си поеме дъх, Радуил дочу поредните стихове на песента:

*Капъсъна гиттим, ачмадъ,
пенджерен сеси чъкмадъ!
Кара каш, Кара гъоз, ярън истерим...*^[1]

Той полека изви глава и погледна надолу. Уви, заптието не проявяваше признаци на бързане. То бе подпряло пушката си на стената и докато си припываше за черните вежди и черните очи, оправяше нещо на ботуша си. Умът на Радуил отново заработи трескаво. Той не беше от слабите, но не беше и от онези мъже с пословична сила, за мишците на които сякаш няма нито препятствия, нито умора. И като прецени, че може да престои така още минута, най-много две, а заптието очевидно не се готвеше да тръгне, Неуловимият се реши на един допълнителен риск — с безкрайна предпазливост протегна крак и го подпря на перваза на близкия прозорец. Ново нещастие: обувката му откърти парченце мазилка, което с шум — за ушите на Радуил приличен на грохот на свличаща се скала! — се хлъзна по стената и тупна току до носа на, приклеknалия турчин. Ще се усъмни ли заптието? Ще погледне ли нагоре?

Секундите, които последваха, се сториха на Радуил цяла вечност. После отдолу долетя продължението на песента:

*Бен хапъзъная гиреджем,
илле сени чаладжам!
Кара каш, кара гъоз, ярън истерим...*^[2]

С последните думи заптието си тръгна също така внезапно, както беше спряло и след малко изчезна зад ъгъла на сградата. Шумна въздишка на облекчение се откъсна от гърдите на Радуил. А след

минута лежеше по гръб на покрива, бършеше чело с ръкава си и дишаше запъхтяно...

Като се посъвзе, той откачи въжето заедно с куката му, къде прав, къде пълзешком извървя покрива по цялата му дължина и точно от другата страна на конака се надвеси, за да избере мястото. Припомни си плана на зданието, наум преброи прозорците. Премести се няколко крачки вляво, точно над третия прозорец на стаята на писарите — знаеше по-добре от всеки друг, че тази нощ кукичката му ще е „забравена“ незакачена. Закрепи отново въжето и хвърли края надолу. Ослуша се. Не долови никаква опасност. И като се държеше за въжето, внимателно се изхлузи от покрива...

Озовал се на перваза, Радуил отново посвети една минута на ослушване в сградата и извън нея, на надничане през стъклото на стаята. Изострените му сетива пак не откриха никакъв белег на подготвена клопка. Подръпна едното крило на прозореца и то безшумно се откряна. Отново спокойствие и пълна тишина. Мъжът отвори цялото крило и с револвер в ръка тихо се прехвърли в стаята. До напрегнатия му слух достигнаха равномерни звуци — толкова равномерни, че отначало ги помисли за ударите на сърцето си. После ги разпозна: пред вратата на писарската стая крачеше часовая!

Неуловимият не се изненада: очаквал беше присъствието на такъв страж в хаета. С котешка пъргавина отиде до вратата и когато стъпките на часовая се отдалечиха към отсрещната страна, с безкрайна предпазливост отвори вратата, докато се образува процеп само от няколко милиметра. Приблужи око до тясната пролука и огледа обстановката. Всичко отговаряше на предположенията му — едно заптие пазеше в осветения от няколко газени лампи хаेत, като запълваше времето с бавни обиколки край стените и вратите на канцелариите.

Няколко минути Радуил изучава поведението на часовая. После се приготви за действие — прибра револвера, а извади стиска памук и изля върху нея съдържанието на едно шишенце. С това „оръжие“ в ръка той издебна поредното преминаване на заптието, изскочи зад него, с едната си ръка го сграбчи отзад през гърдите, а с другата притисна памука върху лицето му. Последва кратка борба, но скоро движенията на заптието станаха по-бавни, все по-слаби и тялото му се отпусна в ръцете на българина. За да бъде сигурен в безопасността си,

Радуил го поддържа още малко така, сетне полека го положи на пода. Като свърши и това, отдръпна се по-настрана, където не достигаше сладникавата миризма на напоената в памука течност, и няколко пъти вдиша дълбоко. Изпитваше странно раздвоение: радваше се, че дотук всичко бе минало успешно, пък инстинктът му на вечно преследван го караше да е подозрителен към тази прекалено лесна сполука.

Той разтърси глава — сега не беше време да се отдава на чувства и размишления! С предишната лекота на котка приближи до стаята, където се намираше касата на конака. Посегна към бравата...

... и отскочи назад. Защото вратата не се отвори, а отхвъркна и зад нея се мярнаха дулата на няколко пушки.

— Вурун, Тутулмаз!... — проехтя гръмотевичен глас. — Вурун!... Теслим ол!...^[3]

Беше лично градоначалникът Едхем ага. Той може би щеше да продължи с щедрите си заповеди, но Радуил не му даде възможност. В ръката му блясна огън и няколко последователни изстрела се смесиха с вайкането и писъците на ранените.

— Атеш! — изкомандува Едхем ага и сам даде пример на подчинените си, като гръмна подир тичащия през хаета мъж.

Стреляха и други, но подвижната цел беше трудна за улучване, пък и бъркотията от катурналите се ранени им пречеше, та нито един от куршумите не засегна Радуил. По същата причина беше несполучлив и изстрелът, който той отправи към тях тичешком. Несполучлив, но не и безрезултатен — той стана причина заложената пусия съвсем да се разбърка, та Неуловимият да има време да влезе в стаята на писарите и да превърти ключа в бравата. Сега разполагаше с три-четири минути, за да търси спасение...

Макар че вече усещаше умора, спущането по въжето беше играчка в сравнение с изкачването. Щом се намери на земята, Радуил начаса хукна на изток, към Узун чаршия; посоката си бе определил отнапред — премине ли оттатък чаршията и навлезе ли в гъстата плетеница на кривите и тесни улички, там никаква потеря не можеше да го открие! Измина петнадесетина крачки и вече бе започнал да се поздравява за щастливото си избавление, когато остра болка прониза рамото му, силен тласък го накара да се завърти около себе си, в ушите му проехтя пушечен гърмеж, примесен с метално дрънчане (по-късно щеше да открие, че е дрънчал револверът му, изтърван на калдъръма) и

Радуйл се катурна на земята. Не загуби присъствие на духа, но и не скочи веднага на крака — болката в рамото и странната отпадналост, завладяла изведнъж цялото му тяло, му бяха отнели всякаква охота за действие. Разбираше, че е улучен от куршум и че сега само някакво чудо, съюзено с незабавни и неспирни усилия, може да го спаси от преследвачите, но не намираше сили дори да помръдне. Втори куршум свирна над главата му и този звук го изтръгна от вцепенеността. Хвърли око през рамо. И разбра — станал бе жертва на онова заптие, което току под краката му бе изпявало мъката си по „черните вежди и черните очи“, легнали на сърцето му.

Радуйл се изправи и с дланта на лявата ръка притисна раната на дясното си рамо. Топла лепкава течност намокри пръстите му.

— Ей го там!... — разнесе се (разбира се, на турски) гласът на Едхем ага. — Дръжте го!... — Не го оставяйте да се измъкне жив!

Без да сваля ръка от раната, Радуйл се затича с всички сили през улиците и мегданите на смълчания Пловдив. Разстоянието обаче между него и преследвачите ако не намаляваше, не се и увеличаваше — колкото и да го пришпорваха техните викове и гърмежи, умората, загубата на кръв и болката от прясната рана му пречеха да спечели преднина и да се потули в някое от скривалищата си.

Така измина той Тахта кале, после прекоси Узун чаршия, като преследвана лисица описа невъобразими криволици през лабиринта от сокаци в Капан махала и около Ески чаршия...^[4] Но когато краката му стъпиха на наклона в подножието на Таксим тепе, Радуйл, изтощен от усилието и кръвоизлива, стана неспособен да възприема, да преценява, да помни, да разсъждава. Всичко, на което беше още способно тялото му, той го превръщаше в движение, в крачка напред, в безпаметен бяг. Загуби всякаква представа колко време бе тичал така, като в мъгла, кои улици бе изминал и какви махали бе прекосил, не бе можал дори да разбере, че тичането му отдавна се бе превърнало в ходене, а после и във влачене. Но най-сетне изчерпа сили и за това. Въпреки псувните и крясъците на турците, които се носеха вече твърде наблизко, той чувствуваше, че му е невъзможно да измине даже още само една стъпка разстояние. А сърцето — то сякаш се готвеше да изхвъркне из гърдите.

— Е, това е... — каза си тихичко. — Това е... дотук... беше...

Потърси револвера, но не го намери. И за пръв път в тази кошмарна нощ изпита ужас — във въображението си той се видя жив в ръцете на турците. И толкова го разтърси тази мисъл, че върна бистротата на съзнанието му.

Върна го и той позна къде се намира. Искрица надежда отново трепна пред очите му: тук, само на няколко крачки, живееше човек, верен на народното дело колкото самия него. От изтощеното си до смърт тяло Радуил изтръгна още една капчица сила и като се подпираше о дуvara, стигна до вратата, отвори я, влезе, затвори я отново, после с нечовешки мъки се довлече до пристройката в двора и почука на прозорчето...

Когато откряхна клепащи, видя се да лежи на земята, а на педя над себе си различи познатото лице на Димко. Устните му едва доловимо промълвиха:

— Ако умра... кажи... Волов... нямах друг... избор...

После като че цялата тъмнина на пролетната нощ се сгъсти, събра се в катраненочерна плащеница и закри очите му...

[1]

*„На вратата отидох, не ми отвориха,
от прозореца глас не излезе!
Черни вежди, черни очи, утре те искам...”*

(тур.). ↑

[2]

*„Аз в затвора ще вляза,
но тебе ще те открадна!
Черни вежди, черни очи, утре те искам...”*

(тур.). ↑

[3] „Стой, Неуловими!... Стой!... Предай се!...” (тур.). ↑

[4] Тахта кале се е наричала средищната част на Узун чаршия, приблизително около ул. „Бенковски“. Капан махала е била при днешните улици „Железарска“, „Абаджийска“ и „Хр. Дюкмеджиев“; една част от нея се е наричала Ески чаршия — пазар на вехтошарите. ↑

XXIV.

НОВИ ТРЕВОГИ В ДОМА НА ЛАЗАР АНАСТАСИАДИ

*Под дървото седи
Киро добър юнак,
със девет ми рани,
рани куршумени,
десятата рана —
рана живеница.*

Народна песен

Баща си не помнеше; починал той, когато Димко едва-едва проходил. В първите години на живота си момчето твърде малко разбра размера на нещастията, което го е сполетяло — майка му Въла, една от безбройните български майки-светици, се бореше юнашки със сиромашията, за да даде на детето си всичко, което имаха и другите панагюрски деца. Почти наравно с тях беше отхранен, почти наравно облечен, заедно с тях постъпи във Взаимното училище на поп Симон Гюров и неговия помощник Марин Дринов, а в едно беше и по-богат от тях — в благоговейната си обич към своята майка, в преклонението си пред нейния подвиг.

Като изкара Взаимното, Димко постъпи в Класното — или Главното, както му викаха други — училище, където негови учители бяха Захарий Круша, Нешо Бончев и тогава още твърде младият Искрьо Мачев. От тях момчето обогати ума си с много знания, а „сладкодумецът Искрьо“ досегна и сърцето му, като запали в него пламъка на родолюбието. Но на Димко пак не провървя — преди да изкара Класното, коварна болест споходи Въла и за месец я прати в гроба. Така Димко остана сам-самичък в живота.

Намери се някакъв далечен свако, който се погрижи за кръглото сираче дотолкова, колкото да го даде да учи занаят при бай Филип кюркчията. Димко безропотно понесе орисията си и изкара цели шест години като чирак и калфа. А то не беше просто да се учиш как се държи напръстникът и как се бодне с иглата; чиракът по онова време беше и слуга в дома на майстора, та Димко колкото изучаваше кюркчийството и метеше и чистеше дюкяна, дважд повече прислужваше в дома на майстора, където вършеше най-черната работа — от носенето на вода с кобилица до сеченето на дърва и риненето на тора от яхъра.^[1]

Едно нещо бе крепило Димко през тези шест години — родолюбието, посято в душата му от даскал Искрьо Мачев, го бе свързало с другите будни и непокорни глави на Панагюрище, та младежът отрано заживя в самия център на революционните борби. Имал бе щастието да види и чуе Дякона, да бъде от първите членове на комитета, да го определят за тайната поща, където се вземаха само най-верните юнаци. После — ново крушение! Същата тази негова предана дейност за свободата на отечеството го хвърли в ръцете на полицията, пловдивските кадии набързо го съдиха и осъдиха, докато се стигна до онова чудодейно сваляне от бесилото, което вече познаваме от предишните страници.

При Лазар Анастасиади Димко постъпи на служба от превелика признателност за подарения му втори живот. Не, думата „постъпи на служба“ не е правилна — той просто му се обрече. За свободолюбивата душа на младия мъж не беше леко да се примири с участта на слуга за до живот, но Димко не възропта, никога и не помисли да се отрече от обещанието си. Знаеше, че господарят му — иначе добър, справедлив и честен човек — му отделя всеки месец по някаква плата, ала той нито веднъж не попита за нея: служеше заради своя обет, не за пари. А към предишната благодарност се прибавяше и друга — дето Лазар Анастасиади се правеше, че не вижда на какви дела слугата му посвещава целия си личен живот, с какви хора дружи, за какъв час се стяга.

Така раздвоен между признателността към благодетеля си и любовта към Отечеството преживя Димко до онзи ден, когато в сърцето му намери място и трето чувство — то беше денят, когато дъщерята на Лазар Анастасиади се върна от далечна Франция.

Всичките му представи за доброта, съвършенство, красота изведнъж намериха олицетворение в тази девойка. И колкото повече я опознаваше (тук си каза думата и нескритото родолюбие на младата му господарка), толкова повече първоначалното му очарование се превръщаше в гореща, чиста и предана обич. Да, той любеше госпожица Елен и без никакво колебание би дал живота си за нея. Но нито един единствен път не си позволи в мечтите си да се види свързан с Елен пред хората и пред бога, не издаде пред нея чувствата, които го владееха. Димко съзнаваше какво го дели от госпожицата — пропаст между слугата и господарката и цяла планина между простоватия панагюрски калфа и девойката, получила образованието си във Франция, — та любовта му постепенно придоби неземен, недействителен облик, както е например бленуването на малкото момиче за принца от приказките.

Такъв беше човекът, в чиито ръце съдбата изпрати полумъртвия Радуил.

* * *

Димко бе достатъчно „врял и кипял“ в революционните работи, за да се стъписа пред гледката на един ранен човек на земята. И не му бе трудно да разбере какво се е случило — щом Неуловимият е в кръв, а навън трополят заптийски ботуши, то липсваха само подробностите, а главното в картината бе от ясно по-ясно.

Той изчака турците да отминат нагоре, после запречи с греда портата (тъй и не можа да разбере как се е случило да я остави отключена!), после пренесе безчувствения мъж в стаичката си и грижливо го положи на собствения си одър. Запали колкото свещи и лампи имаше и се залови да помогне на пострадалия. Разряза с нож елека и ризата на Радуил, разкри и изми с ракиено парцалче раната му. Огледа я и се поуспокои — куршумът бе пронизал месото на рамото и излязъл от другата страна, но, както личеше, костта не беше засегната. Пак с ракия и благ мехлем Димко почисти раните, след това, като следваше правилата на хайдушкото лечение, положи върху им по една гъба пърхавица и захвана да овързва рамото с ивица платно. Дали от лютивината на ракията или от много здравето стягане (хайдушкият

закон поръчва недвусмислено: „Като се тури пърхавицата, трябва яко да се притегне раната“^[2]), но на това място раненият отвори очи и попита сънено:

— Къде?... Къде се... намирам?...

— Спи, спи, братко — отговори му Димко. — Спи и не се безпокой. Всичко мина! При верен приятел си и за нищо какър недей да си правиш. Спи, утре ще си похортуваме!...

Неуловимият отново се унесе. Димко завърши превръзката, пък седна до краката на ранения, улови глава с шепите си и се замисли. Първата му работа трябваше да бъде — да унищожи всички следи, които можеха да издадат присъствието на Радуил в дома на Лазар Анастасиади. (Той наистина го направи: с пясък, вода и парцал заличи кървавите петна в стаята, в двора, от двете страни на портата и до петдесет крачки надолу по баира.) Но за другата задача Димко не виждаше разрешение. Не можеше да остави ранения в стаичката си — безделникът Смаил, който за проклетия снощи се върна, поне двайсет пъти на ден се отбиваше тук да убива времето си, — а нито би успял да го пренесе в някоя от сигурните комитетски квартири в Пловдив, нито да го укрие другаде в къщата. След като дълго напруга ум над тази неразрешима задача, Димко стигна до единствения що-годе разумен изход: да посвети в затрудненията си Еленй, да потърси нейната помощ.

Беше по-лесно да го реши, отколкото да го осъществи. Димко взе огнеупорния фенер, излезе на улицата — точно в този момент в града пропяха първи петли — и се залови да хвърля камъчета в прозореца на Еленй. Провървя му: на третото или четвъртото почукване девойката се показва на прозореца. Младият човек вдигна фенера до лицето си, за да го види и познае тя, после със знаци й обясни да слезе в двора, но като пази пълна тишина.

Колкото и да се изненада от поведението му, Еленй го послуша. Позабави, се, разбира се (не можеше да се появи пред един мъж по нощница), но все пак само след десетина минути беше при него на двора.

Димко започна направо, макар и шепнешком:

— Господарке, знаеш ли за Неуловимия?

Знаеше, естествено. Имаше ли през тези седмици българин в Пловдив, който да не се възхищава и вълнува от невероятните

приключения (най-често богато украсявани от мълвата) на този тайнствен герой, направил за посмешище турската власт?

— Ако си българка и християнка — продължи по същия начин Димко, — закълни ми се, че няма да издадеш онова, което ще ти поверя!

— Заклевам се пред бога! — Еленй се прекръсти. — Но защо си толкова тайнствен, бате Димко? Какво се е случило?

Вместо да отговори на въпросите й, той безмълвно я въведе в стаичката си. Още от прага Еленй зърна обления в кръв мъж на одъра и сякаш се вкамени:

— Какво?... Кой е този?

— Неуловимият — тихо обясни Димко. — От тебе и от мене зависи дали ще оцелее...

Приблжиха. Колкото и да беше брадясал и нечист виждаше се, че мъжът на одъра е смъртноблед. Беше в безсъзнание, дишаше начесто и шумно, на челото му лъцяха капчици студена пот. Димко забеляза и още една подробност — въпреки пърхавицата, върху превръзката на рамото отново се бе появило кърваво петънце.

Разказа на Еленй всичко, каквото знаеше и каквото предполагаше, добави извършеното от него и завърши със страховете си. Посъвзела се от първоначалното объркване, тя го изслуша, поразмисли малко, после отсече решително:

— Трябва да го пренесем в моята стая!

— В *твоята* стая? — не повярва на ушите си Димко.

Тя потвърди. После му обясни мисълта си. В нейната стая не влизаше никой, можеше да се каже — дори и баща й. А ако я заключваше при излизане, пак нямаше да направи впечатление никому — нали в къщата имаше османлии. Така ще могат и да укрият ранения, и да се грижат за него при най-добри условия.

Не беше време за спорове и дълго умуване. Набързо скроиха план за пренасянето на Радуил, Еленй се прекръсти, Димко втична в пояса си своя верен лефоше. И тръгнаха.

Девојката скоро забеляза, че Димко изнемогва под тежестта на безжизненото тяло и като отхвърли неговите възражения, застана от другата страна и пое върху себе си половината от товара. Влязоха в приземния кат на къщата и лицето на Димко се изкриви недоволно:

— Онзи — думата му беше за Смаил — не хърка, размърдал се е — прошепна й. — Ще имаме големи ядове, ако...

Поколебаха се, но решиха да продължат — върнеха ли се, утрото можеше да ги завари долу и тогава всичко пропадеше. Направиха пет-шест крачки и отново се послушаха. От стаята на турчина долетя задъхано пуфтене — така пуфти дебел човек, когато се прегъва, за да обуе чорапите си.

— Да бързаме! — полугласно нареди Димко. — Да бързаме, господарке! Види ли ни този звяр, или трябва да пусна един куршум в кратуната му, или утре ще бъдем в кауша!...

Беше лесно да се каже „да бързаме“, но бързането съвсем не беше проста работа за едно огънало се под тежък товар осемнадесетгодишно момиче, прекарало досега не в работа на кърва, а във френски „пансион за благородни девици“. Криво-ляво те все пак успяха да стигнат до първата площадка на стълбището и вече започнаха да се смятат в безопасност, когато дойде злощастиято — вратата долу се отвори шумно и като си мърмореше нещо, Смаил излезе в хаета със запалена свещ в ръка. По-бърз в действията си или с повече опит в живота сред опасности, Димко притегли двамата си спътници към неосветената половина на площадката. Постараха се да го направят безшумно, но все пак с нещо, изглежда, привлякоха вниманието на заптието. Смаил, който уж се беше запътил навън, спря и се заслуша. Щеше ли да продължи към двора или любопитен и подозрителен, какъвто си беше — щеше да провери произхода на доловения шум? И точно в този момент, когато взната на съдбата се люшкаташе между щастие и несполука, Радуил произнесе в бълнуване:

— Съобща... Волон... нямах... друг...

С рязко движение Димко запуши устата му, но беше късно — едва избъбрените думи бяха вече нарушили гробовната тишина на къщата.

— Ким орда, бре?^[3] — разнесе се отдолу гласът на заптието.

Димко запретна ударника на своя лефоше. Долу Смаил също разкопча кобура и сложи ръка на оръжието си. И когато катастрофата изглеждаше неизбежна, не друг, а Еленй намери самообладание да я предотврати. Тя направи крачка назад, погледна надолу и каза спокойно:

— Ти ли си, Смаил? Накъде си тръгнал, човече?

Той не я разбра, но в самото ѝ появяване видя отговор на въпросите си и достатъчен повод да си възвърне рахатлъка. Заптието избъбри нещо и продължи навън. Две въздишки на облекчение съпроводиха затварянето на вратата зад гърба му. После Димко и Еленѝ не загубиха време да възхваляват провидението, а грабнаха ранения, внесоха го в стаята на девойката и го положиха на леглото ѝ. Димко изтича назад и превъртя ключа на вратата. На пресекулки, още задъхана от умората и нервното напрежение, Еленѝ каза загрижено:

— Лошо, бате Димко... Раната... Раната кърви...

Този глас като че разбуди ранения. Неуловимият откряхна клепачи, хлъзна блуждаещ поглед наоколо и го спря върху момичето. Устните му се раздвижиха и спасителите му с безкрайна изненада го чуха да прошепва:

— Елена!... — И още веднъж: — Елена!...

После отново изпадна в безсъзнание, но върху лицето му остана запечатана бледа, ала и щастлива усмивка.

[1] В разказания тук панагюрски период от живота на Димко са използвани данни от биографията на Найдѝн Дринов (срв. бел. 54) според неговите непубликувани „Записки из живота ми“ (ръкописът се съхранява в Панагюрския музей). ↑

[2] Лечението на Радуиловата рана е описано по хайдушкия закон на Бойчо войвода Цеперански в книгата „Прочутият Филип Тотю войвода“ (наречен „хвърковатият Тотю“) с илюстрации и две факсимилета в текста от Ф. Стоянов С. (Симидов), Русе 1900. ↑

[3] Кой е там, бе? (тур.). ↑

XXV.

ЗАТРУДНЕНИЕТО ДА УКРИВАШ РАНЕН, КОГОТО ВЛАСТТА ТЪРСИ

*Ветър ми вее, гора люлее
за тебе, хайдут Велко, за тебе!
Хайдут ми Велко лежи, умира,
младо му булче над глава стои...*

Народна песен

Нито гъбата пърхавица, нито благият мехлем помогнаха — кървенето намаля, но не престана. Какво ли не сториха двамата болногледачи по неволя, какво ли не опитаха: и други билки налагаха, и сняг донесе Димко от преспите, че да замразят мястото, превръзка след превръзка сменяха — напусто! Човекът — и то какъв човек! — умираше пред очите им, а те, макар и да осъмнаха над одъра му, не намираха начин да го изтръгнат от ръцете на смъртта.

— Да напоим тефтик с благ мехлем — като последно средство предложи Димко — и да го натикаме в раните, белки тогаз ги запуши. А не ги ли запуши...

Не завърши, но и нямаше нужда да завършва — и двамата виждаха какво щеше да се случи, ако двойната рана най-сетне не се затвори, ако кръвта не престане да тече. И точно сваляха поредната превръзка, когато зад тях някой каза сърдито:

— Какво правите вие тука?

Обърнаха се. В залисията си бяха оставили вратата отворена и Лазар Анастасиади, чул необикновената шетня в къщата, ги бе изненадал.

— Татко! — примоли му се Еленѝ. — Ако има в сърцето ти обич към твоята дъщеря, излез и нека нито да си видял...

— Да не съм видял ли! — кресна насреща ѝ бащата. — Кърви да се леят под покрива на дома ми, чужд мъж да лежи в леглото на дъщеря ми, пък аз да се правя на ни чул, ни видял! За какъв ме имате вие мене? — Той приближи. — Кой е този човек? — попита строго.

— Българин и християнин — отговори за двамата Димко. — И кръвта си е пролял не за друго, а за Отечеството и за вярата Христова.

— И е дошъл тук да подпали къщата ми, така ли? Какво съм крив аз, че някакъв глупак е тръгнал с две ръце царщина да събаря?

— Не говори така, татко! — закърши ръце Елени. — Този човек...

— Да не говоря ли? Напротив! — Лазар Анастасиади направи крачка назад. — Аз ще говоря, и то там, където трябва...

Беше ли готов да изпълни заплахата си? Най-верният отговор като че ли е — и да, и не. Под влияние на гнева той би могъл да викне Смаил и да тикне в ръцете му ранения като агне за курбан... за да се проклена после цял живот като издайник. Но ако трябваше да отиде до конака, за да съобщи за укривания се комита, повече от сигурно е, че десетминутният път щеше да бъде достатъчен, за да се откаже от намерението си. Две големи причини щяха да го отклонят от замисленото: дъщеря му, която щеше да пострада като укривателка, и онази стара пукнатина в душата му, която го правеше да не се чувства чужд на ранения в леглото на Елени.

Всичко това обаче бе осъдено да остане в кръга на предположенията. Защото Лазар Анастасиади не успя да направи втора крачка към вратата — само за миг Димко се озова пред него и допря запрегнатия си лефоше до гърдите му. Няколко секунди двамата, господар и слуга, се гледаха в очите. От напрежението, което го изпълваше, устната на Димко се спуска, и алена вадичка се проточи към брадата му, но ръката му, стиснала дръжката на револвера, не трепваше.

— Господарю — задъхано произнесе младият човек, — зная, че ти дължа живота си. Признателен съм ти, но по-горе от тази признателност поставям Отечеството. Не дадеш ли тоз час клетва, че ще си ням и сляп за всичко, ще дръпна спусъка, пък ако ще нека сетне и на този, и на онзи свят да не намеря мир за греха и черната си неблагодарност!...

— А вторият куршум ще бъде за моето чело, татко — със сериозност, която за пръв път виждаше в нея, прибави Еленй. — Не мога да понеса да бъда дъщеря на един предател!

„Какво е станало с тебе, Лазаре? — попита се бащата. — Защо си толкова изостанал? Как се е случило, че рожбата и слугата ти са намерили своето място, а ти се луташ, нито с вълците вълк, нито с агнетата агне? Дотам ли стигна, че верният ти служител да те заплашва с револвер, а дъщеря ти — със самоубийство? Ти ли ще си петно и срам за дете, род и вяра?“

Лазар Анастасиади полека отмести ръката на Димко.

— Я не ме заплашвайте — рече. — И аз съм българин.

Еленй се хвърли на колене в краката му, прегърна го и се разхлипа. На бащата се стори, че в тази минута за пръв път се среща истински с детето си.

Той намери сили да отстрани Еленй и приближи до леглото. Огледа ранения, после хвърли поглед и на окървавените кърпи и гъби-пърхавици наоколо. Дълго бе живял Лазар, имаше опит в много неща, та сега видя онова, което младите не виждаха.

— Димко! — рече, без да се обърне.

— Тук съм, господарю. — Не беше гласът, който го бе заплашвал преди малко; говореше онзи, предишният Димко, верният и преданият.

— Тръгнеш ли от Джумая джамия нагоре, от лявата страна, точно срещу църквата „Света Богородица“ има една хубава къща на два ката. Знаеш ли я?

— Не зная, господарю, но щом е нужно, ще я намеря.

— Иди тогаз към това място и попитай за доктор Рашко...

— Доктор Рашко ли? Че как да не зная къде живее!

Прав беше Димко да възкликва по този начин: нямаше в Пловдив българин и родолюбец да не познава и да не храни почит към доктор Рашко Петров — или само „доктор Рашко“, както го зовяха тогава. Поостарял беше лекарят, не му подходдаше вече да е в средата на народните работи, но и никога не оставаше далеч от тях. Знаеше се за него, че завършил медицина във Виена и веднага се озовал като лекар в Първата легия на Раковски, пък едва след нея се върнал да практикува своята наука в Пловдив, но кажи-речи не можеше да се намери нито един от големите дейци на свободата — от Левски до Волов, — който

да не се е познавал с него и помощ от всякакво естество да не е получавал.

— Иди при него и му кажи, че аз... не, не аз, кажи му, че дъщеря ми е болна, та час по-скоро да дойде. — Димко беше готов да изтича, но Лазар отново се поправи: — Не, не говори за болест. Паднала и се наранила, тъй му кажи. Наранила се и си скъсала жила, та да си вземе не сиропите и прахчетата, а ножовете и иглите.

Не се разбра с какви думи Димко е предал заръката му, но се върна с лекаря толкова бързо, сякаш доктор Рашко бе чакал тази покана на улицата пред дома. След като прегледа раната на безчувствения мъж, лекарят се изправи и застана пред стопанина. Доктор Рашко беше висок мъж, по-висок от Лазар Анастасиади, но стоеше леко попрегърбен, та идваха на един ръст. Имаше дълго слабо лице, невисоко чело и прошарени коси, които стигаха чак до раменете му; бръснеше брадата си, но затова пък носеше дълги, извити надолу мустаци, които се спущаха и под устните. Той помисли малко и каза:

— Прав си бил, кир Лазаре...

— *Господин* Лазаре — поправи го другият и на лицето на доктор Рашко разцъфна широка усмивка:

— Прав си и загдето скъсваш с това „кир“! — каза възторжено. — И от все сърце те поздравявам.

— Хайде, нека говорим за болния — предложи Анастасиади.

— То и твоето беше болест ама нейсе. — Лекарят отново обърна очи към човека в леглото. — Засегнат е голям кръвоносен съд. Такава рана с пърхавица и благ мехлем не може да се затвори. Трябва да играят ножът и иглата...

— Прави, каквото трябва! И работи тъй, сякаш наистина в ръцете ти е животът на моята дъщеря.

Доктор Рашко извади от чантата си разни инструменти и прати Димко да ги изварява.

— Докторе — попита тихо Еленй, — ще оживее ли?

— Кой е този човек? — зададе насрещен въпрос лекарят.

Бащата си даде сметка, че също не знаеше нищо за ранения.

— Да, кой наистина е този човек? — запита на свой ред.

Девойката се поколеба, после произнесе отчетливо:

— Наричат го Неуловимия...

Една дълга минута никой от двамата мъже не успя да проговори. После пръв се съвзе от смайването си доктор Рашко.

— *Този човек* ще оживее, Еленй! — каза решително. — Ще оживее, или аз ще отсека ръката, която го е лекувала...

— Благодаря ви, докторе. Само че...

— Какво „само че“? — погледна я той учудено.

— Само че не ми бъркайте името. Аз съм Елена, а не Еленй...

* * *

— Започвам да вярвам, че Неуловимият наистина е вършил подвизите, които мълвата му приписва — казваше един час по-късно доктор Рашко, докато се миеше след операцията. — Рязах го и го ших без никаква упойка, а той не рече дори „гък“.

— Беше ли в съзнание? — попита Лазар Анастасиади.

— И още как! — Лекарят пое кърпата от ръцете на девойката и се засмя странно. — Впрочем стори ми се, че той по своему беше упоен. През цялото време не сваляше очи от вас, Еленй...

Тя се изчерви като вишна, но не отклони разговора, а само внесе предишната поправка:

— Елена, господин докторе.

— Да, не сваляше очи от вас, Елена, и съзнанието за вашата близост сякаш го правеше безчувствен към останалото... ех, доколкото е възможно да си безчувствен, когато скалпелът те реже три пръста надълбоко... Чудесна физика, и безпримерна воля! — продължи след малко доктор Рашко. — Нали знаете къде е получил тази рана?

Не знаеха и той им разказа онова, което мълвата бе разнесла из града още преди разсъмване.

— Проникнал в конака? — усъмни се Лазар Анастасиади. — В самото котило на вълците?

— При това са го очаквали и са му устроили капан, господин Лазаре. — Лекарят се изкиска. — Но докато те, мухльовците са дебнали да дойде отдолу, откъм улицата, той се спуснал от небето...

След малко, когато бяха отново в стаята на болния, Елена попита:

— Какво ще правим, господин докторе?

— Всеки от нас ще има своя задача. Аз ще донеса един специален мехлем, с който ще мажете двете рани. Вие с Димко ще сменяте превръзките и ще храните нашия герой.

— Не е ли по-добре бате Димко да се заеме само с охраната? — неочаквано предложи девойката. После, докато тримата мъже я гледаха зяпнали, почудени от дързостта ѝ, добави: — Не е станало дума, но във Франция аз изкарах курс за самарянки. По-лесно ще ми е с превръзките и храната...

— Така да бъде — рече доктор Рашко, когато се овладя. — Мехлем, силна храна и сигурност — това е, което зависи от нас, а останалото ще свърши неговият железен организъм. Вие, господин Лазаре...

Не можа да се разбере каква щеше да бъде поръчката за Лазар Анастасиади. Защото в този момент се обади раненият:

— Искате ли наистина да ми бъдете полезен? — Стопанинът на къщата кимна утвърдително. — Тогава идете в конака и се опитайте да разберете какво се върши там. От онова което ще научите, зависи моята безопасност и... и вашата...

(Лазар Анастасиади изпълни тази молба и наистина отиде в конака. Завари странна гледка: мютесарифът, с когото го свързваха добри приятелски връзки, гледаше няколко телеграми, почесваше се по врата и имаше вид на човек, който е на педя разстояние от умопомрачението.

Какво се беше случило?

Въпреки всяка логика Азис паша приписа среднощното приключение на някой от двамата колагасъ. Но на разсъмване му донесоха две телеграми. С едната валията на Едирне потвърждаваше получаването на важните документи, изпратени по Неджиб. А другата (според данните върху бланката беше подадена точно в полунощ на пощенската станция в Татар Пазарджик) носеше подписа на Меджар Ахмед; като бе използвал шифъра, въведен от мютесарифа, агата съобщаваше, че се е добрал до важни сведения (изразът, съвсем свойствен нему, беше: „за хиляда лири купих важно сведение“) и отивал да ги провери по пущинаците на Родопите, което щяло да му отнеме около една седмица. Недоверчив както никога през живота си, Азис паша поиска по телеграфа допълнителни данни. От Едрине му отговориха че Неджиб ага е пренощувал в конака. А началникът на

пощенската станция в Татар Пазарджик доложи, че Меджар Ахмед (външността, облеклото, че чак и белегът на бузата съвпадаха напълно с агата) го вдигнал от леглото, за да предаде без никакво отлагане шифрованата телеграма.

И така — целият прословут „коз“ на пашата се оказа обикновен сапунен мехур. И той стоеше пред телеграмите и не знаеше какво да мисли и какво да решава...)

Два часа по-късно доктор Рашко се върна, но не донесе обещания мехлем, а лоши вести.

— За малко не се издадох — каза той мрачно. — По всички спицериини е разнесена лична наредба на Азис паша: поиска ли някой лекарство за рани, веднага да се уведомява конакът. Нали знаят, че Неуловимият е получил тежка рана и е загубил много кръв...

— Нямах ли верен човек из спицериите?

— Всички там са гърци, господин Лазаре. И щом е срещу българите, с радост служат на агаларите. По една чиста случайност не попаднах в клопката им.

— Дай ми бележка за цера, господин докторе — неочаквано се намеси в разговора Димко — и след три часа ще го имаме тука!

Лазар Анастасиади го стрелна със скептичен поглед:

— Слушай, да не сториш някаква непоправима пакост! Щом сам доктор Рашко не може да намери лекарството, ти ли?...

— Няма да го търся от тукашните гърчуля, господарю. Ще наема кон и ще отлети до Брацигово. Там спицериията е в ръцете на наш, от верен по-верен човек.

— Васил Петлешков? — попита д-р Рашко Петров.

— Същия. За час и половина съм там и за още толкоз се връщам.

— Е — вметна лекарят, докато вече пишеше исканата бележка, — сложи и половин час за приготвяне на мехлема...

— Добре, нека сметнем и половин час за мехлема. Макар че кажа ли на Петлешков за кого е, той не за половин час, а за половин минута ще го изготви!

Заедно с Димко от стаята излязоха също Лазар Анастасиади и доктор Рашко. Тогаваша Елена (занапред тя ще се нарича само така) приближи един стол до леглото на болния. Радуил полека протегна

отворена длан към нея. След само частица колебание девойката постави ръката си в неговата.

— Благодаря ти!... — прошепна ѝ той.

Елена понечи да отговори с нещо като „Няма за какво“ или „Аз изпълнявам своя дълг“, но се въздържа, защото щеше да помрачи приятната, родена изведнъж близост между двамата.

— Откъде ме познаваш? — попита го.

— От сънищата си.

— От тях ли научи и името ми?

— Мигар аз зная името ти?

— Още като ме видя, ти ме назова с името ми — Елена.

— Не беше твоето име поклати глава той. — Помислих, че вече съм умрял и че съм срещнал онази, за която гърци и троянци воювали цели десет години.

Елена отново пламна от смущение.

— И съжаляваш ли, че съм само аз, дъщерята на Лазар Анастасиади, една обикновена българска девойка?

— Благодаря на бога за тази негова милост. На бога и на заптийския куршум.

— Истина ли говориш...

— Радуиле — подсказа ѝ той. И след малко добави. — Говоря ти святата истина. В живота си аз не съм познал много радости, Елена. И благодаря на сегашната нерадост, загдето кръстоса пътя ми с твоя.

Девойката разбра какво съдържание влагаше той в думите „кръстоса пътя ми с твоя“. И не го поправи...

XXVI.

ЕДНА ЛЮБОВ С МИРИС НА КАРБОЛ

С една дума, любов между двете млади и невинни сърца се захванала и вървяла все напред и напред, без никаква задна мисъл, с всичката своя искреност — каквато съществува само в младите и в неразвалените души.

Любен Каравелов

Изгнанието и теглилата, вместо да охладят в него жара към идеята, за която беше пострадал, връщаха го тук още по-възторжен идеалист, смел до безумство, влюбен в България до фанатизъм и честен, до самопожертвуване.

Иван Вазов

Срещнаха се при такива необикновени обстоятелства и всеки от тях повярва, че в лицето на другия е срещнал онзи, когото винаги е търсил. Чудно ли е тогава, че между тях още от първия миг възникна едно прастаро чувство, което после също „вървя все напред и напред, без никаква задна мисъл, с всичката своя искреност“?

Виждаха се всеки ден и много пъти на ден и тъй като бяха млади хора като всички други, в разговорите им също изобилствуваха онези прелестни безсмислици, които си говорят влюбените и които за цял свят са обикновен брътвеж, ала за двамата съдържат и смисъл, и очарование, и нежност. Но те живееха в такава обстановка, която не търпеше разговорите им да се затворят в рамките на брътвежа. Самият живот, който избра този странен начин, за да ги срещне, им налагаше и други разговори, и други действия, които се отличаваха от разговорите и действията, на другите влюбени по земята...

* * *

— Разбираш ме грешно, Елена. Кое човешко същество не пожелава само за себе си щастие?

— Не си ли противоречиш? Казваш, че ме обичаш и че искаш да бъдеш щастлив с мене, а след миг се отдръпваш и правиш какви ли не уговорки...

— Не „какви ли не“, а само една — за правото на щастие. Има ли човек право на щастие, когато е сред океан от злочестина и нерадост?

— Пак не те разбирам. Ако двама се обичат...

— Целият ни народ е запретнал ръкави да се пребори на живот и смърт за свободата си. След неделя или месец небето на Тракия ще потъмнее от барутен дим, Марица ще потече кървава и всред този нов апокалипсис^[1] петвековният роб ще се изправи гърди срещу гърди с тирана. Е, питам те — когато братята и сестрите ни мрат с повика „свобода или смърт“, ще имаме ли ние право да потърсим тихо гнездо и там, слепи и глухи за околното, да се отдадем на егоистично щастие? И няма ли сами да се презрем за бягството си от нашия дълг?

* * *

Той ѝ разказа живота си. Разказа ѝ го уж дълго и подробно, ала по-късно тя си даде сметка, че в това „подробно“ Радуил „случайно“ бе пропускал онова, което е бил длъжен или е искал да премълчи. Казал ѝ бе например, че е син на учител, но „забрави“ да изрече името му. Или спомена, че е роден в едно от китните градчета на Подбалканската долина („където името на България ще чуеш в шума на дърветата, в ромона на поточетата, в песента на птичките“), а чак на заспиване Елена проумя, че Подбалканската долина е от Златица на запад до Карнобат на изток...

И въпреки това тя беше благодарна за разказа му. Защото чрез него отчасти надникна в необикновената биография на този още по-необикновен човек.

Първата си среща с просветата имал в школото на баща си, а сетне отишъл да продължи другаде, при по-добри и по-подготвени

учители (кои и къде, в Българско, или в чужбина — мълчание). Там животът го срещнал с българи — той ги нарече „велики и безсмъртни“, но „изпусна“ да ги назове, — обrekli живота си на Отечеството, на борбата за свобода. Тази среща била съдбоносна за Радуил — той можел да създаде богатство и положение (какви и къде — мълчание), но избрал пътя на революционера, на вечно преследваното животно, на живота сред неспирна опасност.

— Не съжаляваш ли? — попита го тихо тя на това място.

— Да съжалявам? — искрено се учуди той. — Има ли по-голяма радост от съзнанието, че си полезен на народа си?

И той бил полезен (къде и с какви действия — мълчание). Защото се учил на революция от хора, за които тя била същност, признание и едничка цел, пък и не му липсвало щастие в многото прекеждия. Е, случвало се също щастieto и да му изневери...

— Както преди три дни с куршума на заптието например — прибави Радуил с усмивка.

Попадал и се измъквал от капани, раняван бил, но оцелявал, веднъж дори бил заловен, съден и пратен на доживотна каторга в Диарбекир.

— Какво е това Диарбекир? — запитва Елена.

— Щастлива си, че можеш да зададеш такъв въпрос — мрачно отговори той. — Ако потърсиш в земеописанието — (така наричаха тогава географията), — ще прочетеш: „град и крепост в сърцето на Анадола“. Но Диарбекир не е град. Ако на Земята съществува преизподня, тя е именно там, в безводието, жаравата, пустоша, смрадта, болестите, миазмите, изтезанията и смъртта на диарбекирския Анадол.

— И ти, Радуиле?

— Нищо — каза той просто, — оцелях. И не само оцелях, но дори успях да избягам. Някой път ще ти разкажа за моето бягство, само че не знам дали хиляда и една нощ ще ми стигнат за моя разказ. Такава одисея беше от Диарбекир до Триполи...

— Къде е това Триполи? — Той ѝ обясни. — И после?

— Нищо — повтори Радуил. — Върнах се и продължих оттам, където задържането ми ме принуди да напусна.

— Как си могъл! — възкликна тя. — Как си могъл след всички теглила и страдания, след целия преживян ужас да се посветиш пак...

Той се пресегна и улови ръката ѝ.

— Съжаляваш ли, Елена? Та нали ако не се бях върнал към работата и дълга си, нямаше да те срещна?

* * *

За Елена дните край леглото на Радуил не бяха винаги прилични на рози без тръни — имаше тя и огорчения, и сблъсквания с необясними странности. Така стана например, когато Неуловимият я помоли да прати при него Димко със сапуни и бръсначи, „за да махне тази четина от лицето си“. Двамата мъже останаха насаме половин час. Когато Елена след това влезе, завари Радуил точно в същия вид, както и преди; на въпроса ѝ той отговори със смях, че предпочитал да е брадясал, отколкото да е обръснат, но с прерязан гръклян — така несръчно действувал Димко с бръснача. Но ако след този половин час у Радуил нямаше външна промяна, същото далеч не можеше да се каже за Димко. От стаята на ранения той излезе бял като платно, не можеше да проговори, а само се кокореше глуповато, после дълго се държа така, че Смаил го нарече „чалдисан“ и „сащисан“, което значеше все побъркан, а Лазар Анастасиади му се присмя, че „гледал надолу като мисир на слънце през март“. На тези подигравки Димко не отговори, с нито една дума; по едно време обаче без предупреждение се измъкна от къщи — нещо комай непознато за него — и час-два се губи някъде навън, а сетне отиде пак да си пошушука с ранения.

Може би Елена нямаше да обърне внимание на тази случка — за нея Радуил си беше Радуил и със, и без брада, — ако същото не се повтори два дни по-късно; единствената разлика беше, дето Димко вече не изглеждаше чак толкова „сащисан“ и „като мисир на слънце“. Че двамата мъже, свързани отпреди чрез бунтовната си работа, имаха да си говорят свои неща — това Елена прие като нормално. Че след такива разговори Димко трябваше да се губи по за няколко часа из града, това също не беше трудно за разбиране. Но защо беше нужно той и втория път да отива при ранения със сапуни, каиши и бръсначи? Нали уж вече се доказва, че е несръчен бръснар? А как така хем Радуил си оставаше брадясал, хем Димко изхвърляше тасове със сапунена вода?

Тези и ред подобни чудноватости смайваха и огорчаваха девойката, защото те ѝ даваха да разбере, че Радуил все още не ѝ се доверяваше докрай, че имаше известни неща, в които Димко му беше много по-близък, отколкото тя. Но после Радуил ѝ заговаряше с топлия си глас или улавяше ръката ѝ и тя забравяше и съмнения, и мъка...

* * *

— Ти казваше, че утре срещу тирана ще тръгнат всички наши братя и сестри. Само дума ли беше това или наистина между революционерите има и жени?

— Как само дума? Разбира се, че има!

— Защо аз не съм между тях? Защо не ме посветиш в народното дело, колкото са посветените? Или нямаш вяра в мене?

— О-о-о... — проточи той, за да печели време. — Има много причини...

— Кажи ми само две.

— Ами например това, че ти не си дала клетва. Уставът на революционния комитет изисква посветените в делото да положат нарочна клетва за вяност до смърт.

— Добре, хайде още сега да я положа.

— Не можеш да я положиш пред мене. Клетвата се дава пред апостолите или пред овластените от апостолите други лица. Аз не съм нито от едните, нито от другите.

— Как да ги намеря?

— Те сами ще те намерят... ако преценят, че си достойна за званието български революционер.

— Какво вършат онези, които вече са доказали, че са достойни?

— Много неща. Пекат сухари, леят куршуми, разчепкват тефтик, везат знамена, тъкат навуца...

— Може да не съм ти си похвалила, но аз веза много хубаво. В пансиона ни учиха...

— Знамето на пловдивската дружина е готово, Елена.

— Коя ме изпревари?

— Едно тукашно момиче. Ученичка. Впрочем тя също се казва Елена. Като тебе...^[2]

Мълчание.

— Щеше да ми кажеш две причини. Клетвата е само първата.

— Може би ще се засегнеш... — след минута колебание рече той.

— Не мога да се засегна от *твои* думи.

— В народното дело посвещаваме хора, които идват при нас, за да бъдат полезни, а не от желание за слава.

— И мислиш, че аз?...

— Тебе те вълнува повече героичното, отколкото полезното, Елена. Наистина за доброто на Отечеството ти би била готова да изгориш на кладата като Ян Хус^[3], но... при условие, че подобно на Ян Хус ще останеш в историята. Докато ние набираме войници — хора, които ще бъдат полезни с живота си.

— Но войниците и умират на бранното поле!

— Да, умират по необходимост, пак за да бъдат полезни. Умират още безименни, а не за да си извоюват безсмъртие чрез славата на своя подвиг.

Елена си спомни как се бе стремил към величието на Жана д'Арк и други героини, та сега се почувствува посрамена — стори й се, сякаш със своите думи Радуил бе разголил най-скритата същност на душата й. За нейна чест обаче тя не се опита да излъже, да се представи не такава, каквато беше.

— Може би ти *беше* прав — каза решително. — Но дали *ще* бъдеш прав, това ще видим занапред.

На следното утро Елена внесе цял вързоп тефтик в стаята му — не бе мигнала цялата нощ, за да го приготви.

* * *

Да, Радуил знаел Меджар Ахмед, но едва сега чувал, че е квартирант у Лазар Анастасиади. Наблюдавал го неведнъж, изучавал някои от привычките му — нали после именно в неговата каса бръкнал, за да подпомогне снабдяването на въстаниците с оръжие. Да, знаел също, че зад благовидната служба на железопътен чиновник се

прикривал опитен полицаи. Елена се изненада — не от необикновената осведоменост на Неуловимият (тя бе започнала да свиква с нея), а от липсата на възмущение — или на погнуса — в гласа на Радуил, от естествения начин, по който приемаше да се говори за един опасен враг.

— Защо се учудваш? — обясни той. — Вашият наконтен и високомерен ага е в същност за уважение. Доколкото разбрахме, той е заможен човек, образован, от видно потекло. Е добре, нека да го съдим справедливо. Той има всички възможности да води богат и безгрижен живот, да превърне съществуването си в едно непрекъснато удоволствие, а доброволно е зарязал всичко това за пагоните на някакъв си колагасъ и за участие в една игра, в която се дават и получават не шекерчета, а парчета олово.

— Но той преследва твоите... нашите...

— Той служи на своето отечество, както ние — на нашето. Във война сме и затова сме едни срещу други. Но това не ни дава право да отричаме качествата и войнишкото достойнство на противниците си.

Девојката се смая от кавалерския начин, по който Радуил гледаше на враговете. Той неволно ѝ припомни сцени от онези книги на Дюма-баща, описващи „галантната епоха“ от историята на Франция, които бе чела и препрочитала в пансиона. И за да не се окаже на по-ниско стъпало в благородството и рицарството, тя заговори с малко прекалено оживление за Меджар Ахмед — изтъкна достолепието на държанието му, коректността и изтънчеността на неговите обноски, богатата му начетеност, необикновената за един османлия широта на възгледите... Радуил не я прекъсваше, но след всяка нейна дума усмивката и погледът му ставаха все по-иронични и по-иронични.

— Добре си наблюдавала този агаларски полицаи, — каза ѝ с присмех. — Хайде сега се опитай по същия начин да понаблюдаваш и себе си и после ми отговори честно: твоето възхищение от Меджар Ахмед произлиза от ума ти ли или... от сърцето?

Тя се изчерви така, че чак косата ѝ придоби пурпурен оттенък. Каква беше тази дарба на Радуил да разкрива най-съкровени тайни на душата ѝ? Вчера смешноватата ѝ амбиция да стане българска Жана д'Арк, днес — възхищението и към Меджар Ахмед?

С думата „възхищение“ Радуил определи съвсем точно отношението на Елена към турчина. Именно това изпитваше тя към него — чувство може би само на една длан разстояние от любовта, но не още любов. Независимо от женското кокетство, известната свобода и навремени даже предизвикателност, с която общуваше с него, Елена не беше влюбена в Меджар Ахмед. Харесваше го, това беше вярно, ценеше го, но харесването и цененето не са още любов, макар и да я предпоставят. Кой знае — ако тази родена от случайността близост с Меджар Ахмед продължеше и ако междувременно Радуил не се бе появил в живота ѝ, може би възхищението ѝ щеше да прерасне в любов; дори не особено трудно, защото любовта просто вече съществуваше и се бе загнездила в сърцето на девойката и търсеше обект, за да му се посвети. Но как успя Радуил да открие и разчете в такива подробности лутаниците на душата ѝ, които още бяха тайна и за самата нея?

За да се защити от намека в думите му, тя отговори сухо:

— Ако беше от сърцето, Радуиле, нямаше да стрелям срещу агата!

Мъжът я изглежда слисано:

— Ти си стреляла срещу Меджар Ахмед? — И когато Елена му разказа за цялата случка, укорно поклати глава: — Добре че не си го улучила. Щеше да бъде едно безсмислено убийство — от онези, които донасят бедствия на народа, не и свобода.

— Аз мислех... един враг по-малко...

— Това е тероризъм, Елена — прекъсна я той. — Ние можем да добием свободата си не по пътя на тероризма, а само с всенародно въстание. — И пак повтори: — Добре че не си го улучила...

* * *

Очите ѝ се напълниха със сълзи:

— Добре, разбирам, сега не е време да говорим за бъдещето си, за *нашето* бъдеще. Но ако утре въстанието победи? Ако извоюваме свободата и бог пожелае да сме останали живи? Тогава пак ли ще има някакви пречки между тебе и мене?

Той погали ръката ѝ.

— Помисляла ли си какво си ти, Елена, и какво съм аз? В приказките царският син се оженва за бедната девойка с дрипавите дрехи и това умилява всекиго. Но каква двойка би излязло от царската дъщеря и един сиромаш, който няма нищо друго освен ризата на гърба си?

— А ако дойда при тебе като твоята Елена, а не като дъщерята на Лазар Анастасиади? Искам да кажа — ако се откажа от богатството на баща си, което според тебе ни разделя?

— И мислиш ли, че ще бъдеш щастлива? Ще бъде ли щастлив и аз, щом ще знам, че съм те обрекъл ако не на нищета, то поне на оскъдица и недоимък?

* * *

Една сутрин тя разресваше косата си, когато чу да се хлопа на пътната врата. Както беше с гребен в ръка, изтича до прозореца и погледна надолу. В първия миг ѝ се стори, че кръвта замръзва в жилите ѝ — пред вратата забеляза само едно заптие, накачулено от глава до пети с оръжия. После се успокои, но само наполовина — когато Смаил отвори, пръв в двора влезе един служител от железницата с пътната чанта на Меджар Ахмед в ръце и едва след него заптието. Още покъсно Елена чу тропот на подковани ботуши нагоре и надолу по стълбите, хлопане на врати, неясен мъжки говор.

Уплаха и учудване продължаваха да сковават сърцето ѝ. Освен страхът да не открият Радуил, измъчваха я и въпроси, отговор на които тя не намираше. Защо беше нужно въоръжен стражар да придружава носача на багажа? Защо отвори Смаил, а не Димко? Какво толкова имаше в пренасянето на една чанта догоре, та трябваше железничарят и двете заптиета да се влачат заедно до стаята на Меджар Ахмед? И къде се е дянал Димко, че не се чува нито стъпките, нито гласът му?

И още:

Какво ще стане, когато Меджар Ахмед и Радуил се окажат под един покрив?

Щом се облече, Елена изтича при Радуил. И зяпна от учудване: него го нямаше, а стаята, почистена из основи и подредена, изглеждаше така, сякаш в нея изобщо никога не е стъпвал мъжки крак.

Девојката се помая объркана, после презглава изтича надолу, прекоси двора и без почукване нахлу в стаята на Димко. Но Димко също липсваше...

[1] Апокалипсис (Откровение) е последната книга на Новия завет на Библията, която съдържа страшните „пророчества“ на Йоан; преносно — ужасни, зловещи, мъчителни събития. ↑

[2] Знамето на Пловдивския революционен комитет било изработено от ученичката в Трикласното девическо училище „Свето Благовещение“ Елена Трантеева, след Освобождението учителка в родния си град Карлово. ↑

[3] Ян Хус (1371–1415) — чешки мислител, национален герой и идеолог на чешката реформация. Тъй като не склонил да се отрече от възгледите си, католическата църква го осъдила на смърт и бил изгорен жив. Смъртта му предизвикала бурно движение сред чехите, довело до тъй наречените Хусистки войни. ↑

XXVII.

ЧЕТВЪРТИ РЕВОЛЮЦИОНЕН ОКРЪГ ПРЕД ВАЖНИ СЪБИТИЯ

Заедно с напредването на пролетта и революционното кипене напредваше гигантски. Цяла Западна Тракия — главната му област приличаше тая пролет на един вулкан, който издаваше глух тътен, предвестник на избухването. Рояк апостоли и проповедници кръстосваха планини и полета и организираха борбата. Те намираха навсякъде добър прием: обятия, разтворени, за да ги прегърнат, сърца, открити, да ги чуят — един народ, жаден за великото слово на свободата, нетърпелив да понесе кръста си на Голгота.

Иван Вазов

Откакто съм дошъл в Пловдив, то чувствавам, че душата ми расте и аз съм пълен със самоотвърждение, с дълбока и гореща любов към българите, на които ще да посветя всичкия мой живот.

Любен Каравелов

— Григоре! — И след малко отново: — Григоре! Чуваш ли ме, Григоре? Ела за малко при мене!...

В стаичката на пристройката, където досега шестимата мъже бяха говорили полугласно, Григор поп Божков се изправи вдървено. Кръвта се бе оттеглила от лицето му, когато прошепна:

— Открити сме, братя!...

Един хубавеляк мъж, дълголик, с къса коса и тънки засукани мустачки в миг застана до него; в ръката му проблесна стоманата на новичък револвер лефоше.

— Какво си глътна езика Григоре! — сопна се. — Открити сме били, голяма работа! Ето, вземи тоя. Той ще оправи...

Григор сякаш изобщо не го чу, а с механични движения се запъти към вратата. Вместо него Георги Търнев сложи ръка върху лефошето и го изтика настрана:

— Приберете това нещо! Обидно е да вадите оръжие, когато отвън се носи гласът не на друг, а на господин Христо Данов. Ние и шестимата не струваме колкото малкото пръстче на този българин!

— Не го упреквай, Гого — намеси се Кочо Честеменски. — Господин Соколов не е тукашен, простено му е да не знае с какъв човек имаме работа.

Иван Соколов наистина не беше тукашен. Роден преди тридесет и две години в Радомирско, той бе скитал по Цариград и Загреб за учение, участвувал бе във Втората белградска легия на Г. С. Раковски, за да се посвети след нея изцяло на революцията, а напоследък беше един от най-дейните членове на Татарпазарджишкия комитет. И докато с Божков се знаеше отдавна, та бяха „на ти“, не бе успял да разбере в чий дом го бяха довели тази нощи за важната среща; да бяха му казали, нямаше да стане за смях с това прибързано вадене на револвера — беше българин, а в тези години нямаше човек от българско коляно, който да не знае поне по име книгоиздателя Христо Г. Данов.

Докато Соколов прибираще оръжието и сядаше посрамен, навън, до четирите сиви колони, които подпираха покрива над входа на Дановата къща, се разиграваше следната любопитна сцена. Стопанинът на къщата — висок, попрегърбен, наметнат с вечния си кожух от син шаяк — дочака там управителя на своята книжарница и го посрещна с обичайното си добродушие:

— Повиках те така, по никое време, Григорчо, понеже едно птиченце ми каза, че още не спиш.

— Вярно е, господин Данов... — замънка извинително Григор, — аз... събрахме се... другари...

— Знам, знам, Григорчо, не ми обяснявай нищо. Не се съмнявам, че момчето ми, че срещата ви е невинна като седянка на момивезбарки, но все пак те повиках за един съвет. Горният прозорец на стаята ти е лошо затъмнен, Григорчо, откъм параклиса „Свети Никола“ любопитно око лесно може да надникне. Това имах да ти кажа.

Шшшшт! Не ми благодари, ами се върни пак при своите, хм, везбарки...

И като се завъртя на пети, прибра се в къщата.

— Ех, какъв човек! — възкликна Гого Търнев, когато след малко Григор им предаде разговора си с Данов. — Иди сетне да нямаш увереност, че и българските първенци са с нас!

Петият член на малката дружина беше Тодор Каблешков от Копривщица. Болनावоблед (той от година-две не беше добре със здравето), но с пламък на необузdana вътрешна сила в очите, удари пестник по масичката и каза горестно:

— Де да беше вярно, Гого, де да беше вярно! Ела да видиш ти нашите копривщенски чорбаджии, пък тогаз, ако можеш, повтори тези думи!

— И нашите не са по стока — мрачно рече Иван Соколов, като говореше за пазарджишките богаташи.

— За тях има поне оправданието, че многобройните ви турчуля и оня вампир Ахмед ага са ги стегнали за гушата. — Ставаше дума за Ахмед ага от Татар Пазарджик, един жесток кърагасъ от полицията, който напоследък тероризираше цялата кааза. — А нашите? Какво ги души нашите, когато в цяла Копривщица турците се броят на пръстите на ръцете?

— Чорбаджия ли е, не ми го хвали — обади се и Кочо. Тукашните богаташи, дето забравиха българското си име и захванаха да се зоват гърци, да не са по стока от копривщенските? — И си отговори сам: — Хвани едните, та удари другите — туй ще кажа аз!

Каблешков се обърна към последния член на компанията:

— А как е при вас, господин Гинев?

Беше Спас Гинев от Перущица. Тридесетинагодишен мъж, едроглав, смръщен, с постоянен израз на мрачна, фанатична решителност в сивите очи; знаеше се за него, че е заможен човек и баща на шест дребни деца, а в народното дело — от най-дейните перушеници, отчаян смелчага, касиер на комитета и „дясна ръка“ на председателя Петър Бонев.

— Стадо без мърша не може — каза той, — ала общо взето не сме за оплакване. — Е, все се намира някоя колеблива душа между истинските мъже, но вдигнем ли се срещу тирана, Перущица няма да се посрами.

Така си говореха в топлата пролетна нощ тези самообречени мъже, а отвъд думите им прозираше едно — нетърпение по-скоро да дойде денят, в който или ще поздравят свободата, или ще напият бащината земя с кръвта си.

Приблизително час след повикването на Христо Г. Данов, на същото прозорче, за което се отнасяше предупреждението му, се почука по предварително уговорения начин. Григор поп Божков изскочи нетърпеливо навън, а след малко въведе двамата нови гости (вторият беше Димко), като разчувствувано се провикна от вратата:

— Господа! Братя! Ето ви човека, само името на когото отнема съня на цялата полиция на негово султанско величество. Стиснете, братя, десницата на Неуловимия!...

— Хайде, хайде — смърри го, влизайки, Радуил. — То остава само да ми окачите ореол над ушите!... — После се обърна протичко към другите в стаята: — Здравейте, приятели!

Отговори му нестроен поздрав, а веднага след него прогърмя гласът на Иван Соколов:

— Боже, какъв съм бил глупак! Как не съм се сетил, че Неуловимият не може да е никой друг, освен Ра...

— Шшшт! — вдигна предупредително пръст до устните си Неуловимият. — Радуил, Соколов, само Радуил!

Иван Соколов се стъписа за миг, сетне подмигна хитро:

— И аз това щях да кажа: Ра... — като Радуил. — Той се хвърли към новодошлия и го прегърна яко. — Братко! Ех, братко! Доживяхме... Ама какво става с тебе?

Зададе този въпрос, защото в Радуил настъпи видима промяна — прижълтя и се олюля като пред изпадане в несвяст.

— Притиснахте раната му, господине — намеси се Димко. — Още не е заздравяла като хората, та...

Като призова на помощ цялата си желязна воля, Неуловимият превъзмогна — поне външно — болката и се здрависа с познатите му от по-рано Георги Търнев и Кочо.

— Ех, господине, господине — засмя се насреща му кундурадгията, докато разтърсваше ръката му, — вие даже не подозирате, какво добро ми сторихте. Откакто се разчу, че Неуловимият първом за цял Пловдив се е появил в моя дюкян, от мъщерии и работа не мога дъх да си поема. Амуджите и те също носят

кундурите си при мене, за да разправят сетне в кафенето, че са слагали задниците си на същото столче, на което е седял Тутулмаз...

Григор запозна Радуил с другите членове на компанията:

— Господинът е Спас Гинев...

— Гинев от Перушица? — изпревари го Радуил. — Чувал съм за тебе, приятелю. Да, да, чувал съм, и то таквиз неща, че винаги съм съжалявал, дето не ми се е случвало да стисна ръката ти! — Може би за пръв и единствен път възелът, сключен върху челото на Спас Гинев от веждите му, се развърза, а на лицето му се разля доволство. — Що чини към вас Петър Бонев? Жив ли е, пак ли е тъй младо сърцето му?

— По-младо от всеки друг път, господине. Кипи и припка Бонев като дваисетгодишен момък. И как не? Та нали утре той ще води нас, перушници, на кървава сватба?

— Ех, хубави времена преживяхме с него под пряпореца на Раковски! Незабравими времена!...

Не каза повече, но другите разбраха недоизреченото. Защото знаеха, че преди петнадесетина години Петър Бонев отишъл на учение в Белград, а се свързал с Раковски, постъпил в легията му и в нейните редове участвувал в щурма срещу турския гарнизон.

— А господинът? — продължи междуременно Радуил. — Почакайте, Божков, почакайте, нека се опитам сам да отгатна. Дявол да го вземе, нека изгния в Таш капия, ако негова милост не е Тодор Каблешков!

Мъж с чиста и непоковарена душа, чувствителен като девойка, Каблешков пламна в руменина при тези думи.

— Не знаех, че съм заслужил да...

— Как не, как не? Петър Ванков и бай Иван Арабаджията с таквоз въодушевление ви описваха, че можех и със затворени очи да ви позная.

Насядаха пак в кръг около софрата — кой на трикрако столче, кой със скръстени по турски крака направо на рогозката. Свещта в средата — единствената светлинка в стаичката — залепи върху четирите стени сенките им. Григор поп Божков не беше най-старши по революционните работи, но като домакин взе пръв думата и обясни как се е дошло до тазинощното събрание. Вестта за злощастното премежdie на Неуловимия стигнала до апостола Петър Ванков, та той наредил тези три доверени лица — Гинев, Соколов и Каблешков — да

узнаят що е станало с него. Подбрал ги нарочно от Родопите, от низината и от Средногорието, че сетне където и да го отведе огненият му път, все да има чрез кого да получи хабер. А Григор, като разбрал, че Неуловимият е вече на крак, рекъл да им устрои едно свиждане: хем те да се запознаят с човека на легендарните подвизи, хем Радуил да научи от тях къде що се върши. Пък Кочо и Гого сами се натрапили — щом чули, че Неуловимият ще бъде тук за среща с ябанджиите, никого не питали и първи довтасали.

— Е — вметна извинително Кочо, — имаме и ние нещо да кажем, нещо да попитаме...

— И друго — рече за тримата „ябанджии“ Иван Соколов. — На мен пък Бенковски войвода поръча да ти кажа, че сега наскоро, на тринайсети априлий, ще се свика в Панагюрище общо събрание на делегати от всички комитети на окръга. Трябвало и ти да бъдеш там!

— За какво ще е туй събрание?

— Никой извън Ванков и Бенковски не знае много точно — отговори Каблешков. — Дори и аз, дете уж божем също съм апостол. За проверяване готовността ни за въстание, за броя на войниците, за оръжието, за тактиката, която ще следваме — такива неща се говорят по нашия край.

— Ясно, че за това ще бъде! — избоботи Спас Гинев, който се бе върнал към своята обичайна смръщеност. — Иначе защо ще се искат статистиките, които делегатите ще носят...

Радуил не каза мнението си за назначеното събрание, а обърна разговора към състоянието на бунтовните сили по градовете и селата на тримата гости, на степента на подготовката, на изгледите за утрешния ден, когато роб и тиранин ще застанат един срещу друг в битка на живот и смърт. Като се надпреварваха по възторженост, Соколов, Каблешков и Гинев му нарисоваха такава картина на всенароден подем, в която сякаш нямаше никакви сенки: апостолите ден и нощ кръстосваха поробената земя на българите, словото им бе като благодатния дъжд за попуканата от суша земя, а след него целият народ — мъж и жена, старо и младо — захващаше да се готви за великия час...^[1] Радуил нито ги прекъсна, нито си позволи да охладентусиазма им — само предател би се заловил да всява смут и неверие в душите на войници пред битка! — ала в себе си отбеляза и недостатъчността на оръжие и боеприпаси, и липсата на ръководители

с военно образование, и опасността от чорбаджиите, и несъгласието между някои от най-първите водачи на бунта... Единствено за последното зададе въпрос:

— Какво толкоз са се смразили Бобеков и Бенковски, джанъм?

— Иди ги разбери! — вдигна рамене Соколов. — Служат на една цел, до смърт са верни на една идея, утре с еднаква готовност ще изправят гърди срещу турския куршум, пък на — не мелят заедно.

— Двамата са много различни, това е — добави Каблешков, като с привично движение прекара пръсти през непокорните си коси. — За Бенковски всичко се решава от пламъка на сърцето, докато Павел Бобеков е човек на ума. Затова Бенковски в очите на Бобеков е само някакъв си развейпрах и жаден за големство горделивец. Обратното — в Бобеков Бенковски вижда граматик и дървен философ, от онези, дето дорде се намъдруват, гаджалите ще се налудуват. Ето къде се корени враждата между двамата.

— А вие, господин Радуиле? — реши се да попита Григор поп Божков. — В спора между двамата вие на коя страна сте?

— На страната на България — дипломатично каза Неуловимият.

— Туй не е отговор! — изсумтя Спас Гинев. — Както разумявам, ония двамата също са за България, ала наспроти това са във вражда и неразбирателство.

— В такъв случай ще откажа да отговоря. Ще откажа, защото не мога. Виждате ли, приятели, аз също падам чат-пат от граматичите и това ме приближава към Бобеков...

— И към Волов — вметна Иван Соколов.

— Ванков! — поправи го Радуил.

— Добре де, нека е към Ванков. Той също е от граматичите, пък Централният комитет го е пратил като пръв апостол на окръга.

— Същевременно обаче признавам, че без Бенковски нямаше да е извършена и петината от подготовката за бунта. Тъй че отдавам право и на двамата — и на граматика, който студено поставя на везните изгледите за успех и несполука, и лудата глава, който за няколко месеца съумя да запали земята под краката на агаларите от Пловдивския санджак.

Радуил каза истината, но тази истина беше пак едно — този път многословно — дипломатично измъкване от прекия отговор. Защото в действителност той смяташе за правилно да се преценява по разум и

да се решава само след трезво претегляне на всички „за“ и „против“ на везните — може би такъв беше по природа, но във всички случаи на това го бяха научили животът му и естеството на службата, възложена му вече дълги години. Не действуваше ли по този начин, той не би оцелял до ден днешен.

— Кажете на Бенковски — обърна се той към „ябанджиите“, — че за определения ден ще бъда в Панагюрище. А Ванков? Знае ли някой от вас къде е Петър Ванков?

— Преди неделя се мярна към Пазарджик — каза Соколов и, който знае защо, при тези думи странна усмивка се хлъзна по устните на Неуловимия, — но накъде изчезна след това, един господ го е видял.

— Трябва да е при своите синджирлийци — изказа предположение Каблешков. — Но все ще наминем при някой от нас да пита как сте.

— Предайте на Ванков, че искам да се срещна с него в Панагюрище поне един ден преди определеното събрание. Това е всичко, но е много важно — тъй да му каже онзи от вас, който го среща.

Разговорът като че клонеше да приключи. Нов тласък обаче му даде Кочо Честеменски:

— Искам да попитам, бай Радуиле, що трябва да отвърщаме на людете, кога ни питат вярно ли е, че само да развеем байрак на Бунарджика, и дядо Иван ще прегازی Дунава.

Въпросът затрудни Неуловимия — той не знаеше становището на апостолите по тази парлива тема и се побоя да не навреди с отговора си на тяхната агитация. За щастие помогна му Григор поп Божков:

— Ами ти, Кочо? Що мислиш ти за това?

— Аз мисля — чистосърдечно рече кундурадгията, — че нашето свето дело оправдава средствата, позволено е и да поизлъгваме на места.

— В нашия комитет зададоха същия въпрос на Бенковски войвода — обади се Иван Соколов. — Мога да ви кажа как отговори той.

— Казвай, разбира се — нетърпеливо го подкани Радуил.

— „Русите, сърбите и прочие са наши братя-славяни, но твърде е възможно да дадат друг характер на чисто народното дело; а особено

като знаем, че нашият българин е наклонен да отдава по-голямо предпочитание на чужденеца и лъскавата форма. Аз, от своя страна, обичам всички славяни, славянин съм в сърце и душа, но никой път няма да се съглася, и предателство ще да бъде от наша страна, ако допуснем да се развее пряпорецът на някоя от гореспоменатите народности над историческото Търново или по върховете на стария Балкан. Ние сме славяни, но по-напред трябва да бъдем българи!...“^[2] Такъв беше отговорът на Бенковски войвода — завърши Соколов.

— Аз нямам какво да кажа повече от него — каза Неуловимият.

— Може ли и аз да задам един въпрос? — стеснително попита Георги Търнев, най-младият член на компанията. — Само че той е отправен лично към вас, господин Радуиле.

— Казвай, Гого — засмя се запитаният. — Тук е среща на приятели, а не церемония в двореца на руския цар.

— Питаме се с мои приятели, господине, дали не намразихте нашия град. — Ето, само някакви си два-три месеца сте тука, а какви ли не преめждия изпитавате, на какви ли не опасности се подложихте, та чак за малко не погинахте от гаджалски куршум. Е, наистина името ви стана легенда и знаме за всеки честен българин, но дали то е достатъчно да плати другото, неприятното?

— Ще ти отговоря от сърце, Гого, а не като благовъзпитан гост, който внимава да не обиди домакините — сериозно каза Неуловимият. — От години не съм се чувствувал така добре, не съм се радвал на живота и не съм дишал въздуха с по-пълни гърди, както тук, в Пловдив. Премеждията и опасностите ли? Та на тях аз не обръщам внимание, вече десетилетие те са част от моето ежедневие. Много време прекарах аз в среда, в която не можеш да чуеш друго, освен ругатни срещу българското племе, а за българска реч дори да не говорим. Тук, приятели, все едно че се преродих! В Пловдив аз живея сред братя и едномишленици, а това ми дава крила и кара душата ми да расте. Една вечер като днешната например ми стига, за да понеса после с лекота цял месец трудности, опасности, че и куршуми.

— Благодаря ви за хубавите думи, господине — произнесе, трогнат, Григор поп Божков. — Вярвайте, те пък дават крила нам, на простите пловдивски труженици.

— Ако си говорил честно, бай Радуиле, ела в неделя на нашето театро — покани го Кочо. — Да пукна, ако там не разбереш, че твоите

братя и едномишленици в Пловдив са повече, отколкото дървениците в Таш капия. Ела непременно! Ще си заслужава, да знаеш.

— Но кажете още — продължи Григор, — няма ли все пак нещичко, за което да се оплачете от нас?

— Да се оплача нямам — с предишната сериозност каза Радуил. — Само гдето мъничко ви завиждам.

— Завиждате? — възкликна буйно Гого Търнев. — *Вие*, когото народът на Пловдив поставя едва ли не наравно със светеца Левски, завиждате нам, на простите редници на свободата?!

— Завиждам ви именно затова, че сте прости редници на свободата. Завиждам ви, че не сте длъжни да двуличничите, да играете, да произнасяте слова, които противоречат на чувствата и убежденията ви. Ех, приятели, приятели, какво ли не бих дал, за да разменя мястото си с вашето и едничката ми грижа да бъде как утре по-юначно и по-полезно да пролея кръвта си за Отечеството!...

Гласът на железния човек, когото зовяха Неуловимия, издайнически потрепера при тези думи.

[1] Този незапомнен народен подем Вазов е предал в „Под игото“ със следните думи:

„Народът гълташе животворната реч на апостолите, както пресъхнало гърло — кристалната струя. Кажеха ли му: бъди готов, трябва да умреш! — черквата даваше попа си, школото даскала си, полето орача си, майката сина си. Идеята със стихийна сила проникваше всъде, обхващаше всичко — и Балкана, и равнината, и колибата на сиромаша, и килията на монаха...“

↑

[2] Думите на Кочо Честеменски и Георги Бенковски са автентични (на Бенковски предадени с малки съкращения), само че са изказани по друго време и по друг повод: Кочо при първата му среща със З. Стоянов, Бенковски — при споровете около „пълномощията“ на Оборище. И двата откъса са заимствувани от „Записките“ на З. Стоянов. ↑

XXVIII. НА ТЕАТЪР В 1876 ГОДИНА

*Силен подтик в нашето самосъзнание са били така
също театралните представления из отечеството ни.*

Захари Стоянов

*... Довечерашното представление вълнуваше от много
дни обществото. То го очакваше нетърпеливо, като някое
голямо събитие...*

Иван Вазов

*Ние познаваме лично мнозина, в числото на които
влязва и перуцинският герой Кочо Честеменски, които
станаха патриоти от сцената на представлението.*

Захари Стоянов

Представлението наистина се очакваше с небивало нетърпение. За по-образованите пловдивчани беше празник самият факт, че в града им ще се играе Шекспир. За другите най-привлекателното беше, че всички участници в „театрото“ бяха малко-много „лизнати“ и че, както се говореше, „щели да се кажат бая бунтарски словца“. Не липсваха и посетители, за които представлението щеше да бъде сеир и разнообразие в скучното им ежедневие, но техният брой беше по-скоро незначителен. Тъй или иначе, изнасянето на „Юлий Цезар“ стана паметно събитие за Пловдив, а местата в големия салон на Класното училище бяха изкупени няколко дни преди представлението.

Самата вечер пък създаде големи затруднения на разпоредителите. Първите три реда столове (в същност столове имаше

само там, а зад тях бяха наредени ученически чиновове) уж бяха запазени за висшите турски чиновници, за консулите и за по-първите граждани, но опазването им се оказа почти невъзможно, макар че яките мъжаги-разпоредители не щадяха нито силата на мишците, нито богатия си запас от „пиперлии“ изрази. Бъркотията започваше още на улицата. Тук файтоните на първенците не можеха да приближат поради неотстъпчивостта на тълпите калфи и момчетии, не един разкошен малакоф пострада от докосването на кални цървули, ученици идваха под строй, като пееха по гласа на „Хей славяни“:

*Бързо да вървим в наука
ой, дружино млада,
затова сме сбрани тука,
в таз свещена сграда —
труд и ревност нам сполука
готвят за награда^[1],*

но благонравните слова на песента им често-често се заглушаваха от провикванията и далеч по-веселите напеви на тумбите селяни, които пристигаха в писани каруци от съседните села, като бяха разнообразявали пътя си дотук с бъклицы и дамаджани... Тъй или иначе публиката се смести някак в салона. Самата тя представляваше невъобразима гледка: офицерски и консулски униформи, сюртуци алафранга, потури, джубета, кринолини, сукмани, фесове, калпацы — нищо не липсваше в това шарено множество, дошло да се запознае с изкуството на Шекспира.

Тук бяха също Елена и Лазар Анастасиади. Навалицата не им позволи да стигнат до своите столове на втория ред, но поне успяха да заемат две места на третия, на самия край на редицата. По едно време ръкопляскане и шумни поздравления на турски накараха девойката да обърне глава към входа — точно за да види Меджар Ахмед, който, елегантен както винаги, влизаше рамо до рамо с мютесарифа Азис паша.

Елена виждаше агата за пръв път от онзи странен разговор между тях (сега, след като бе преживяла срещата с Неуловимия, той й се струваше отдалечен с години назад в миналото!), в който тя почти

призна неравнодушието си към турчина; наистина в последните две нощи той бе спал в дома им, но случайно или не, двамата не се срещнаха. Меджар Ахмед ѝ се стори уморен, посърнал, блед („какво ли е вършил при поредното си отсъствие?“), но с обичайното надменно самообладание на лицето и в цялата му фигура. Минавайки по пътеката, той също я забеляза, но с нищо не изрази възторг или даже най-просто вълнение; задоволи се да ѝ кимне с онази студена церемониалност, която по-скоро отдалечава, отколкото сближава хората, и продължи към първата редица столове, където седна между пашата и г-н Калверт, английския консул. А Елена, която с толкова страх се бе готвила за срещата с агата, сега изпита почуда и болка от неговото равнодушие.

Идването на Азис паша означаваше, че каквито и средства да се употребяха, на гълчавата и бъркотиите трябваше да се сложи край. И наистина с много шъткане и ругатни разпоредителите успяха що-годе да въдворят ред и да запушат устите на най-гласовитите и най-развеселените посетители. Тогава двете родопски халища, които изпълняваха ролята на театрална завеса, се отдръпнаха, за да се пренесат зрителите осемнадесет столетия назад, в епохата на Цезар, Антоний, Октавиан, Цицерон, Брут...

Това „пренасяне“ не беше в полза на представлението — първата гледка беше такава, че предизвика смеха дори на най-благосклонните посетители. И как иначе, щом форумът на Рим бе представен с една изправена дъска, боядисана синкаво, за да „играе“ мраморна колона, а „римляните“ се разхождаха завити в чаршафи от домашно платно, на главите с картонените шлемове, останали от „Многострадална Геновева“, а цървулите, обути на босо, и тасмите, кръстосани по голите космати крака, трябваше да представляват класическите римски сандали; тъй като не знаеха как другояче да отличат човека от простолудието от трибуна (чаршафите бяха еднакви, а всички шлемове — златни), домораслите постановчици бяха избрали за отличителен белег дължината на мустациите — късите мустачки бяха на героите от трета и втора ръка, докато къдели като на Панайот Хитов или на панагюреца Крайчо Самоходов можеха да красят лицето само на цар или поне на сенатор...

Встъпителните слова също дадоха повод на шегобийците да изпробват остроумието си. Особено когато се заговори за кърпачи на

обувки^[2], от салона проехтяха кикот и провиквания от рода на:

— Виждаш ли бе? Виждаш ли защо наш Кочо играе в театро̀то?...

Азис паша се наведе към Меджар Ахмед:

— Какво крещят тези серсеми зад нас, ага?

Меджар Ахмед се извини, че не разбира български, но като познаваше Шекспировата трагедия и различи името на Кочо, даде обяснение, което в общи черти доста се приближаваше до истината.

Постепенно обаче магията на теат̀ра започна да извършва своето. Публиката се увлече от началото на заговора срещу Цезар; пред нея вече нямаше познати съграждани в чаршафи и цървули на бос крак — даскали, калфи, спирачи от железницата и бакалчета, — а трибуни, сенатори и военачалници. Появяването на Кочо Кундурадгията в ролята на Брут не само че не върна смеха, а спомогна за окончателното покоряване на зрителите. Кочо беше възнисък, слабоват и със смугло лице, което по изпъкнали скули и подръпнати очи подобаваше повече на татарин, отколкото на знатен римлянин, но беше строен, движеше се свободно и непринудено по сцената, а гласът му, звънък и ясен, имаше самородното дарование да прониква направо до сърцата на слушателите.^[3] Още с първото си появяване и първите думи Кочо грабна душите на зрителите и заедно с душата на своя герой ги залюшка между признателност и дълг.

Без да откъсва очи от сцената, г-н Калверт тихо попита съседа си отдясно:

— Професионален актьор ли е този Брут, господине?

— Ни най-малко — отговори Меджар Ахмед. — На сцената виждате един кърпач на обу̀ща и, казват, заклет враг на падишаха.

— My great God^[4], какъв талант! Ако той само наполовина е толкова талантлив и като бунтовник, ще видите и патите от него, драги ага!...

А междувременно Кочо вече правеше с публиката всичко, каквото искаше. Да беше само талантлив актьор, както го определи консулт Калверт, той щеше да накара зрителите да повярват, че пред тях е още колебаещият се Брут. Но природата го бе надарила толкова щедро, че той съумяваше в едно и също време да говори на хората и като Марк Брут от началото на лето̀числението, и като български

революционер от съдбовната година 1876-а. И когато този Брут-комита отговаряше така на Касий — Димитър Матевски:

*„Какво желаеш с мен да споделиш?
Ако е то за всенародно благо,
на моите везни живот и чест
еднакво тегнат; не, не е и тъй;
аз повече държа на своята чест.
отколкото се плаша за живота!“*

нито един българин в омагьосания салон не се излъга за какво всенародно благо в *същност* им говореше този човек от сцената, в името на каква върховна цел поставяше честта си над страха за живота.

С всеки по-нататъшен миг границата между сцена и живот, между заговора срещу Цезар и заговора срещу турчина-тиранин продължаваше да се стопява. И когато председателят на Пловдивския революционен комитет се провикна през устата на своя Касий:

*„О, срамно време! Рим, ти нямаш вече
способността да отглеждаш храбреци!“*

един глас от салона (по-късно се разбра, че е принадлежал на Спас Турчев) извика в отговор:

— Но България има!... Имала е и пак ги има!...

За няколко секунди настана тягостна, оглушителна тишина. После стотина други гласове се извисиха едновременно:

— Да живей!... Да живей!...

— Що става тук, ага? — попита отново Азис паша.

— Що става ли, ваше превъзходителство? Ще ви отговоря с една дума, която съм чул от вашата уста: „даживейлерден“!...

Пашата махна нетърпеливо ръка:

— И все пак обяснете ми, ако разбирате повече!

— Ще ви обясня, ваше превъзходителство. Този чернобрадият — говореше за Матевски-Касий — подкокоросва момчето на име Брут да убие оня с най-големите мустаки. Добре, ама момчето се колебае, защото е осиновен син на мустакатия. Такава е пиесата.

— Не виждам за какво може тука да се вика „да живеј“...

— Да им пита човек акъла на гяурите — пренебрежително сви устни Меджар Ахмед. — Ама нали ги е прихванало нещо, та пръст да им покажеш, те все си знаят едно: „Да живеј!“.

Докато двамата видни представители на властта се успокояваха по този начин, публиката има случай да извика ново „Да живеј!“, още по-бурно от предишното. Повод за него даде Каска (тази роля се изпълняваше от Георги Крумов, учител от Мараша), който отговори така на приятеля си Касий:

*„Да, всеки роб в ръката си държи
възможността да се спаси от робство!“*

Такова вълнение предизвикаха тези думи, че почти нищо повече не се разбра от разговорите на сцената до затварянето на халищата, с което се обяви краят на първото действие. Независимо че един от актьорите се показва и обяви почивка, никой в салона, дори и най-отчаяните пушачи, не се възползуваха, за да излязат навън — толкова много мисли, внушени от сцената, трябваше да се споделят с приятелите!

Мисли, внушени от сцената, имаше за споделяне и Азис паша:

— А бе „даживейлерден“, „даживейлерден“, ама такива „даживейлерден“ са замислили големи работи...

— Да — засмя се беззвучно Меджар Ахмед, — в третото действие ще убият оня с хайдушките мустаки. — Мютесарифът не се поддаде на шеговития му тон, а напротив — даже погледна боязливо през рамо. — Какво, ваше превъзходителство, търсите ли някого?

— Оставете, ага, сам не мога да се позная напоследък. Непрекъснато имам чувството, че някой ме подслушва. И този „някой“ или е плод на въображението ми, или... или наистина е човек без сянка... — Пашата извади шарена кърпа... и избърса челото си. — А иначе не ми беше думата за театрот, Меджар Ахмед. По-точно,

говорех за друго едно театро, което такива „даживейлерден“ са замислили. И на него ще се уговарят да свалят не някакъв си карагьозчия с педя мустаки, а нашия светъл падишах.

Меджар Ахмед го изгледа продължително.

— Щях да попитам дали не се майтапите, но виждам, че говорите сериозно. — Азис паша потвърди с кимване. — Ваше превъзходителство, ако излезе вярно, вие ще ударите в земята и мене, и Неджиб ага...

— Аз съм тук отдавна, ага. И си имам мои собствени пътища да научавам къде и какво става в санджака.

— Доколкото разбирам, става дума за някакво събрание?

— Да, ага. И не на трима-четирима самохвалци, а на комитите от целия санджак.

— Ако знам къде и кога ще бъде, ще рискувам живота си, но ще се промъкна там, ще видя всичко и после един по един ще изловя...

— Невъзможно, Меджар Ахмед. Но да благодарим на бога поне за това, че мой верен човек ще присъствува там и след това ще ни...

Прекъсна го новото отваряне на завесата. Този път един разцъфтял дрянов шубрак, отсечен и пренесен на сцената, трябваше да представлява „Рим. В градината на Брут.“ Но за разлика от преди бедността на сцената и карикатурните костюми не бяха посрещнати нито със смях, нито с духовитости. Няколкото първоначални реплики на героите само послужиха, да се възроди онова настроение от първото действие, в което сълзите на умиление и възторженото „Да живей!“ се сменяха всяка минута — в големия салон на Класното училище нямаше актьори и публика, а слято единство, което декламираше или слушаше слова от отминали векове, а подразбираше настоящия ден. И утрешния!...

Бурята, зачената с огнените думи от предното действие, не можеше да не се роди. И тя наистина не закъсня: предизвика я онзи, който повече от всеки друг властвуваше над умовете и сърцата — трагическият враг на деспотизма Марк Брут от сцената, революционерът Кочо Кундурадгията от живота. Своя монолог Брут-Кочо започна по-сдържано, сякаш наистина се обръщаше към съзаклятниците си Цина, Каска, Требоний, Касий и другите:

*„... Ако лицата хорски,
душевното страдание, развратът
с дадената власт, ако тез всички
подбуди слаби са — да се откажем
и се завърнем в топлите легла!“*

Веднага след това обаче очите му уж случайно спряха върху първите редици на публиката, където блестяха парадните униформи на представителите на турската власт. И така, кръстосал поглед с тях, както се кръстосват меч с меч, той запрати в лицата им:

*„А тиранията с око на ястреб
да си кръжи, дорде изгинем всички
от клюна ѝ, един след друг, по жребий!“*

Обмислено отнапред или случайно, Кочо сякаш окончателно забрави, че е актьор на сцена, който трябва да говори на другите актьори; той пристъпи до самия ръб на рампата и се обърна направо към мъжете и жените от по-задните редове, които, затаили дъх, не слушаха, а грабваха всеки звук от устните му:

*„Но ако тез подбуди кривият огън,
достатъчен — а знам, че е така,
за да разпали сетните страхливци
и закали жените с дух на дързост,
тогаз, о, сънародници, кажете,
каква ни е потребна друга шпора
освен потъпканите ни права;
и друга полица, освен това,
че сме чада на Рим...“*

— На България! — провикна се някой от салона. Кочо с кимване потвърди, че приема поправката, и продължи:

*„... които знаят
какво е тайна и дадат ли дума,
не шикалкавят; или друга клетва
освен онази между чест и чест,
които са си казали за нещо:
«Ще го извършим или ще умрем»?...“*

Последните му думи бяха искрата, която подпали барутния пожар в Жълтото училище. Кочо млъкна за малко, като за да си поеме дъх; тишината продължи само няколко мига; после някъде от задните редове Димитър Свещаров повтори с глас, с какъвто вероятно преди години е давал пред Дякона революционна клетва:

— „Ще го извършим или ще умрем!“

И салонът гръмна. Всички (или почти всички) наскачаха на крака, размахаха ръце, заговориха и се развикаха едновременно; в невъобразимата гълчава не можеше да се разбере кой какво казва, чуваха се само отделни думи: „България...“, „да живеј!“, „... или ще умрем!“... Стихията на всеобщия възторг се събра в едно, изригна като вулкан и сякаш разтърси не само училището, но също Трихълмието, Пловдив, цялата поробена земя на българите... После едно настойчиво „Шшшшт!“ прикани към мълчание. Излъгаха се обаче онези, които го схванаха като желание да продължи пиесата — ръцете на шъткащите не бяха обърнати към сцената, а там, наляво, където позастарелият доктор Рашко се бе качил върху чина си и се опитваше да надмогне врявата и тропота. А когато почти целият салон се обърна към него, произнесе с вълнение, което тресеше и цялото му тяло, и войнствено развятата му дълга до раменете коса, няколко призивни стиха, познати само на по-старите дейци на революцията^[5]:

*„За бащини права свещени
днес всинца да се обръжм,
против тирана разярени
ний смело да се устремим.
Падни, тиран! Умри, проклети!
Да викнем: «Смърт за мъст!»*

*Свобода наша се прочете,
написана от божий пръст...“*

Нито старият лекар, нито някой друг в салона си даде сметка, че в присъствието на самия паша на Пловдив бяха изречени думи, които можеха да пратят човека на бесилката — така всеобщ беше захласът. Изпратиха с „Да живей!“ стиховете на дядо Славейков и веднага в другия край на салона скочи един непознат; черните му опънати потури, нашареният с гайтани елек и високо пристегнатият тъмен пояс издаваха, че е слязъл нейде от размирните Родопи. Той не дочака да се възцари тишина, а я надвика с гърло като ерихонска тръба^[6]:

*„Вятър ечи, Балкан стене,
сам юнак на коня
с тръба зове своите братя:
всички на оръжие!“*

Имаше ли по онова време българин, който да не знае наизуст огнените стихове на Добри Чинтулов? Без някой да ги подканва, всички в салона — кой като декламация, кой с напева на познатата мелодия — последваха родопчанина:

*„Дойде време, ставайте,
от сън се събуждайте,
доста робство и тиранство,
всички на оръжие!“*

*Който носи мъжко сърце
и българско име,
да препаше тънка сабя,
знаме да развие!...“*

Още незаглъхнали последните думи и на крайния ред чинове се изправи Никола Антикаров; същият онзи ученик Антикаров, който през зимата бе помагал на Кочо Кундурадджията да разучава ролята си. Като размахваше пестник, той редеше... или Ботев редеше през неговата уста:

*„Пък тогаз... майко, прощавай!
Ти, либе, не ме забравяй!
Дружина тръгва, отива,
пътят е страшен, но славен:
аз може млад да загина...
Но... стига ми тая награда —
да каже нявга народа:
умря сиромаш за правда,
за правда и за свобода...“*

Никой не можеше да предрече докъде би стигнал този масов екстаз, завладял салона на Класното училище, какви нови чудесии биха извършили участниците в него... или онези срещу които беше насочен той. За щастие намери се човек, който съумя навреме да каже: стига! И този човек беше благоразумният Димитър Матевски. Той вдигна на крак разпоредителите, те отново поставиха в ход мишците и ругатните, та постепенно редът се възстанови.

Пиесата продължи, Брут загина при Филипи (на пловдивската сцена той умря като неоценен, но чист в подбудите си мъченик за народното благо) и халищата оповестиха края на представлението. Гръмнаха ръкопляскания и „Да живеј!“, актьорите, призовани с гражданските им имена, трябваше многократно да се появяват — най-вече от всички Кочо! — за да приемат овациите...

Господин Калверт, който беше измежду най-ентусиазираните почитатели на изпълнителите, потърси помощта на своя съсед.

— Бих искал да поздравя главния актьор. Ще се съгласите ли, ага, да ми станете преводач?

— На драго сърце — каза Меджар Ахмед, — но помощта ми ще бъде твърде малко ефикасна. Преценете сам: вие ще ми говорите на френски — (разговорът между тях през цялото време се водеше все на

френски), — аз ще превеждам на турски, този талант, както вие благоволихте да го определите в началото, ще трябва да си превежда на български... ако изобщо е проявил добра воля да понаучи езика на нас — агата се засмя, — тираните... Страхувам се, господине, че през толкова преводи и най-сърдечното слово ще прозвучи кухо и изкуствено.

— Какво ще ме посъветвате тогава?

Меджар Ахмед се огледа.

— Защо не потърсите помощта на госпожица Анастасиади? Тя владее отлично френски, а е българка... независимо от гръцкото си презиме. В момента не виждам по-подходящ посредник от нея.

Консултът веднага послуша съвета му. Елена без колебание даде съгласието си и след малко двамата бяха в онази класна стая, в която още възбудените от преживяното актьори говореха един през друг и не бързаха да се преобличат. Калверт се поклони на всичките, но спря пред Кочо.

— Господин консултът иска да ви поздрави — запревежда Елена — за вашата игра. Той бил гледал много пъти Шекспир, но като че не бил срещал друг толкова вдъхновен изпълнител като вас.

Кочо не каза нищо — къде е свикнал бедният кундурадгия на светски похвали? — но се изчерви от смут и удоволствие. И тъй като беше мургав, лицето му придоби по-скоро цвят на патладжан, отколкото на домати. Калверт отново каза нещо и девойката преведе:

— Господин консултът се интересува къде сте се учили на театрално майсторство.

— Учил какво? — попита Кочо, който наистина не разбра префърцунения израз „театрално майсторство“.

— Къде си се учил на театро бе, Кочо — помогна му Георги Крумов.

— Ами че къде, госпожице? Тук и в театро на Марашкото читалище, къде другаде.

— Как! — възкликна искрено господин Калверт. — Мигар господинът е самоук? Простете, но ми е трудно да го повярвам...

— Щом му е трудно — намеси се и Матевски, — кажете му още, госпожице, че наш Кочо е дотолкова самоук, че даже не чете сам ролите си. Нали разбирате, неграмотен е, горкият!

Елена поразмисли и предпочете да не превежда последната подробност. Пък и консултът, слава богу, не настоя да чуе какво е казал онзи, който на сцената имаше неблагодарната роля на Касий. Той потърси и раздруса ръката на Кочо, докато продължаваше да сипе щедри похвали за играта му. После му подаде и две златни лири:

— Нека господин актьорът не се обижда — каза чрез Елена. — Това не е бакшиш, а благодарност за преживяното удоволствие.

— Кажете му, госпожице, — отговори с достойнство Кочо Честеменски, — че и аз му благодаря за похвалните слова. Пък за парите му речете, че ги приемам и че ще ги употребя както подобава на един Брут — за благото народно.

Тя отново се поколеба, но този път преведе казаното.

Господин Калверт се поклони пред кундурадгията с неподправено уважение.^[7]

Докато тази сцена се разиграваше в съблекалнята на актьорите, не по-малко деликатен разговор се състоя в бавно опразващия се салон. Той започна с един въпрос на Азис паша:

— Надявам се този път да не ме убеждавате, Меджар Ахмед, че тия стихове и провиквания бяха пак заради убийството на оня с големите мустаки...

— Как очаквате да ви отговоря, ваше превъзходителство? — студено-иронично каза запитаният. — Аз положително зная български по-малко и от вас.

— Мислех — присмя се пашата, — че един опитен колагасъ...

— Един опитен колагасъ в подобни случаи прави най-простото: търси помощта на един вещ и доверен преводач.

— Ще ми препоръчате ли някого?

— Ето например Лазар Анастасиади, който се върти отсреща и чака дъщеря си. Той знае български, защото е чистокръвен българин, а ако е имало нещо нередно, няма да го скрие, понеже не обича българите.

— Откъде такова противоречие?

— Гърчее се, ваше превъзходителство, дори името си е извъртял по гръцки. Ако такъв човек преиначи нещо, то ще бъде във вреда на българите, не в тяхна защита.

— Защо, Меджар Ахмед?

— Нашият народ отдавна е казал: Маазаллах дин-дъонме, сорадан гьорме^[8].

„Наистина е анадолец — както при първата им среща си рече мютесарифът. — Само един чистокръвен анадолец има такова произношение!“

А иначе не каза нищо повече и се запъти към скучаещия богаташ. Без да беше поканен, Меджар Ахмед го съпроводи — може би той също търсеше отговор на Азиспашовите въпроси.

Лазар Анастасиади внимателно изслуша пашата, после — без да отклони поглед, без да мигне дори — произнесе твърдо:

— Това бяха народни песни, паша ефенди.

— Хайде де, народни песни — усъмни се пашата. — Къде се е чуло и видяло, Лазар челеби, по време на театро зрителите да се намесват с народни песни?

— Такива са българите — по същия начин отговори видният пловдивчанин, — не признават ред и се месят навсякъде. А иначе песните подхождаха на случая, паша ефенди. Във всичките се говореше за непокорни синове, които се канят да вдигнат нож срещу тиранични бащи.

Азис паша поразмисли, после кимна успокоено:

— Трябва да сте прав, Лазар челеби, трябва да сте прав. И аз на няколко пъти чух да се споменава думата тиранство...

И се запъти към изхода, съпроводен от своя колагасъ.

Зад него Лазар Анастасиади избърса с длан студената пот, избила по челото му.

[1] Песента на пловдивските ученици е по „Песни, пети в различни случаи от българското училище в Пловдив «Св. Кирил и Методий»“, изд. Христо Г. Данов в Пловдив, Русчук и Велес 1873. ↑

[2] Трагедията „Юлий Цезар“ започва с диалог между трибуните Флавий и Марул и един находчив кърпач на обувки. ↑

[3] В споменатата неиздадена книга на Никола Янев са цитирани спомените на възрожденския писател Васил Попович, в които се изтъква забележителната театрална игра на Кочо и изключителната му дарба да влияе на зрителите. ↑

[4] Велики боже! (англ.). ↑

[5] Стихотворение на П. Р. Славейков, писано между 1850 и 1853 г. ↑

[6] Според библейската легенда Ерихон (близо до Ерусалим) бил първият град, срещнат от евреите при влизането им в „Обетованата земя“. След като го обсаждали седем дни, на осмия те така силно надули бойните си тръби, че от силния звук крепостните стени на града се сринали с трясък. Оттук изразът: „Ерихонска тръба“. ↑

[7] Сцената е изцяло автентична, включително признанието на Кочовото сценично майсторство и подарените лири. ↑

[8] Да пази бог от вероотстъпници, от прогледали отпосле (турска пословица). ↑

XXIX.

ПОСЛЕДИЦИТЕ НА ЛЕКОМИСЛИЕТО

*... най си родена, дарена
бяла ханъма да бъдеш,
все по чардаци да ходиш...
Я хайде, бяла българко,
хайде на Стамбул да идем,
дето ще шеташ на други,
други на тебе да шетат.*

П. Р. Славейков

*Янка турчину говори:
— Турчине, луд гидийо,
бива ли това да стане:
българка турчин да земе?*

Народна песен

Някъде към пладне в деня след представлението Димко се появи в стаята на Елена; имаше такъв виновен израз, че девойката се почувствува задължена да му помогне:

— Защо така гузно въртиш глава, бате Димко? Приличаш на дете, което са хванали да бърка в гърнето с мед...

Шегата ѝ нема успех. Извърнал лице настрана, Димко каза мрачно:

— Господарке, прати ме турчинът. Искал да се види с тебе.

— Смаил?

— Не. Полицаят.

Елена не се изненада — не се бе съмнявала, че след онова изпращане щеше да последва продължение на разговора. Дори Меджар Ахмед необяснимо дълго закъсня с него.

— Добре, бате Димко. Кажете му, че ще го чакам в долния хает.

Не тя, а той я чакаше. Елена предполагаше, че Меджар Ахмед ще се спусне към нея да се здрависва, че изобщо ще демонстрира някакво прекомерно въодушевление. Излъга се обаче — той се задоволи да я посрещне с дълбок, но лишен от сърдечност поклон. Както и снощи, той ѝ се стори посърнал, уморен, с издължени от напрежение или продължително безсъние черти; бледостта някак си подчертаваше белега на лицето му, който иначе не беше така очебиен.

Двамата останаха прави, далеч един от друг. После със своя галещ ухото френски той заговори направо:

— Нека си спестим изкуственото многословие, госпожице...

— А защо да го спестяваме? — прекъсна го Елена. — Вие, предполагам, не се готвите да ми предлагате някакъв алъш-вериш — тази дума тя произнесе на турски, — че да питате направо за цената.

— Защото витийството е изкуство за умело прикриване на истинските мисли и чувства — не ѝ остана дължен Меджар Ахмед. — А днес аз бих искал и двамата да бъдем напълно чужди на всякаква неискреност и лицеприятие.

Учтиво, но твърдо той показваше, че нямаше да допусне разговорът да се хлъзне по плоскостта на игрословието, недомлъвките, галантната закачливост. „Елена, Елена — каза си поуплашена девойката, — лесно ти беше да се държиш предизвикателно, да флиртуваш — тази дума тя си помисли на френски, *de flirter*, защото равностойна на нея още не съществуваше на български, — лекомислено да се обвързваш с обещания. Но хайде да те питам сега как ще се измъкваш...“

— Говорете, господине — произнесе гласно. — Слушам ви.

— Не ми казвайте, че не сте разбрали чувствата, които храня към вас — ще бъда прекалено голямо лицемерие и... и аз няма да ви повярвам. — Той почака демонстративно, но Елена, като размисли, предпочете наистина да спести и на двамата такава игра. — Когато заминавах преди десет дни — продължи Меджар Ахмед, — вие ми дадохте основание да вярвам, че, меко казано, аз също не съм ви безразличен.

Той пак и даде възможност да се отрече от думите си, но Елена отново не се възползува.

— Продължете господине — подкани го. — И ако наистина е така?

— Ако наистина е така, госпожице, аз ви предлагам ръката си и ви моля да станете моя жена.

Тези думи турчинът произнесе бързо и рязко, едва ли не ожесточено, после млъкна изведнъж. След минута-две размишление, недостатъчни за объркания й ум, Елена каза тихо:

— Давате ли си сметка, че аз не зная нищо за вас? Че някъде — в Цариград или другаде — вие може би имате две-три законни жени и десетина деца?

— Очаквах този въпрос и ще ви отговоря с безусловна честност: не съм и никога не съм бивал женен. Вие сте първата и единствената жена, на която предлагам ръката и името си.

В думите му Елена най-сетне откри късчето здрава почва, което й бе необходимо, за да стъпи на него в по-нататъшния разговор.

— Предлагате, предлагате! — повиши глас предизвикателно. — Вие познавате света и извън границите на Османската империя, господине, и трябва, длъжен сте да бъдете наясно какво в същност означава предложението ви за една християнка.

Той я разбра погрешно:

— Далеч съм от мисълта да ви принуждавам да промените вярата си, госпожице. Нашата религия позволява...

— Кой ви говори за вярата? — махна тя раздражено с ръка.

— Тогава не ви разбирам. — Гласът му беше искрен. — Защо тогава противопоставяте християнската си принадлежност на мене, мохамеданина? Какъв е смисълът?

— Смисълът е в различното съдържание на понятието „жена“ в мохамеданския и християнския свят. За християнина жената е човек и другар, за мохамеданина — инструмент за удоволствие и размножаване. Любопитен ли сте да научите как ние, българите, оценяваме турското отношение към жената?

— Защо не — промърмори без въодушевление Меджар Ахмед.

Елена изтича до стаята си и се върна с една книга в ръка. Докато търсеше из страниците й, попита:

— Чували ли сте името Любен Каравелов?

— Не е ли един копривщенски бунтар, който скита по чужбина и подстрекава българите към непокорство? Ако не се лъжа, до преди няколко години той беше начело на тъй наречения Централен революционен комитет...

— Любен Каравелов е и един голям писател, който, повярвайте ми, ще остане безсмъртен чрез прозата и стиховете си. Това тук е повестта му „Турски паша“. Слушайте какво казва той в нея: „В Турция жената е леген, над който азиатският деспот си умива ръцете.“ Грубо, но вярно, нали? Е добре, господине, нека да се върнем на вашето предложение. Наистина ли вярвате, че мога да се примиря с ролята на забулена ханъма от вашия харем?

Той смръщи вежди, когато каза:

— Без да се съгласявам с, хм, „поетичното“ сравнение на вашия писател, няма да скрия, че в обвиненията ви има частица истина. Действително нашата религия в известен смисъл предопределя и предизвиква изоставането ни в някои области. Може би и в отношението ни към жената. Но, питам ви, госпожице: защо изключвате някой съвременен турчин...

— Например вие?

— Например аз. Защо, питам, изключвате аз по схващания, по мироглед, ако щете — по отношение към жената да не съм се издигнал над нивото на онзи мой едноверец и сънародник, който по първобитност е останал равен на пралядо си, дошъл някога с ордите на Мурад или Мохамед Завоевателя? Защо, питам още, не вярвате, че аз ще съм способен да се отнасям към жена си не по-зле, отколкото, да кажем, един французин?

— Ще ви отговоря пак с редове от „Турски паша“, господине. — Тя намери съответната страница. — Ето мнението на Каравелов: „Който живее в Турция, той не може да мисли по французки...“

Меджар Ахмед изглеждаше искрено огорчен:

— Не се ли страхувате да превръщате в своя религия писанията на един човек, посветил целия си живот на омразата против Турция и турския народ? Изобщо докога, ще робуваме на омразата, госпожице? Не е ли време да ѝ се сложи край? И най-добрият път към този край не са ли брачните съюзи?

Елена усети как започва отново да попада под обаянието на този глас и под майсторските внушения на опитния в споровете турчин.

Усети го, но за разлика от преди не се остави да се обвърже с обещания, в които дълбоко в себе си не вярваше и които надали бе готова да изпълни. Тя каза сухо:

— Лесно е да се говори от висотата на едно господарско положение. Нека да станем равни или, ако предпочитате, да престанем да бъдем вие — господар, а аз — рая и гяурка, пък тогава може да възобновим разговора срещу омразата.

Той я изгледа дълго и настойчиво, сякаш се опитваше с погледа си да проникне в сърцето ѝ.

— Пак от писателя-бунтовник ли научихте това, госпожице, или, хм, да речем от господина, на когото отстъпихте леглото си?

Без да иска, Елена направи крачка назад и изпускайки книгата, притисна ръка до сърцето си. Знае, значи? От кого? Кой е бил предателят? И кога е научил — след връщането си или докато Радуил е бил още тук? Тези и още хиляди други въпроси нахлуха едновременно в съзнанието ѝ. Преди да намери отговор на който и да било от тях, Меджар Ахмед се обади отново:

— Попитам, за да си изясня философията ви, а не като отрицателен герой от второкачествена пиеса, който, разполагайки с власт, предлага на желаната жена да избира: да стане негова съпруга срещу свободата на любимия си или да отхвърли неговото предложение за брак, но срещу смъртта на другия.

— Не ви смятам способен на такава низост, господине. — Елена бе успяла да се посъвземе. — Впрочем не ви смяташе способен и този, „другият“, както го нарекохте. Може да ви прозвучи невероятно, но той говореше с уважение за вас — като личност и даже като полицай.

— Съмнителен комплимент — вдигна вежди турчинът. — Когато те хвали врагът ти, означава, че в начина, по който изпълняваш дълга си, нещо куца. — Той прекоси стаята и спря толкова близо до девойката, че тя усещаше дъха му. — Слушайте! — заговори ѝ развълнувано. — Вашите сънародници подготвят страшни, гибелни събития. Ще минат десет дни или месец и тук земята ще пламне под краката ни, кръв ще се лее на потоци, животът на един християнин ще струва по-малко от лула тютюн. Елате с мене, Hélène!

„Божичко! — помисли на това място девойката. — Той за пръв път произнася името ми! И как сладко звучи то в неговата уста, господи!“

— Елате с мене! — повтори той настойчиво. — Тук ще бъде царство на смъртта, в което няма да има място за вас. Не желая да присъствувам и аз — отсега зная, че ще има гледки, които ще отвратят душата ми. Да вървим, Hélène! В Константинопол, в Париж, в Америка, където пожелаете, но само да не бъдем тук. — Той помълча. — И да бъдем заедно...

На Елена бе необходимо много време, за да може да отговори:

— Не искайте това от мене, господине. Не го искайте! Не се отказвам от чувството на симпатия, което вярно сте отгатнали в мене. Но да ви последвам не мога.

— Поне ще ми кажете ли защо?

— Ще се доверя на благородството ви и ще ви го кажа. Именно заради онова, което се подготвя и наближава — времето на пламналата земя, на потоците кръв, на всенародната хекатомба^[1]. Аз... Повярвайте, също не говоря като героиня от второкачествена пиеса. Но аз наистина не мога да оставя народа си в такова време.

— Дори ако ще се срещнем, както казват французите, от двете страни на барикадата?

— Имаме ли ние, простосмъртните, силата да се противопоставим на определеното от парките^[2]?

Той остана дълго неподвижен, после ѝ се поклони с церемониалността от началото на срещата им и се отдръпна.

— Довиждане, Hélène! Или по-право — сбогом. Защото не вярвам да се срещнем отново.

И изтича навън, преди тя да успее да каже нещо.

Очите ѝ се напълниха със сълзи. Каква съдба, господи! Двама мъже да се появят в живота ѝ — всеки прав за себе си, всеки благороден за себе си, всеки за себе си заслужаваш нейния избор, а да загуби и двамата. Единият без слово за сбогом изчезна в мрака, където бе постоянното му обиталище, другият тя сама отблъсна...

[1] Хекатомба — при старите гърци жертвоприношение на сто вола. Преносно — масова жертва или масово унищожение на хора. ↑

[2] Парки — три римски богини на съдбата. Присъствуваха при раждането на всеки човек и определяли житейската му участ: Клото държала къделята с разноцветна вълна (честитите и нещастните дни), Лахезис предяла нишката, а Атропос я прерязвала в часа на смъртта. ↑

XXX.

В НАВЕЧЕРИЕТО НА ОБОРИЩЕ

*Много депутати имаше, които Бенковски върна още
от Панагюрище и Баня...*

Захари Стоянов

Вместо да изпише вежди, извадил очи.

Пословица

То беше в онова време, когато Даут онбаши се оплакваше в Панагюрище: „Аз не зная каква е тая работа. Толкова години ще стане как живея в това село, досега не съм виждал такова число странни хора!“^[1] Прав беше да се чуди, завалията — странниците идваха поотделно и на тумби, кой от кой по-чудноват, кой от кой по-съмнителен; един се престорил на прекупвач-абаджия и помъкнал на гръб няколко топа шаяк, на гръба на друг се помъдрили полуощавени кожи, уж че притежателят им е кюркчия, трети се направил на болен, четвърти — на търговец, който продава нещо, пети... Не правеше изключение и Волон, който пристигна маскиран в турския дрехи и с цигански шал на главата...

Когато шарената тълпа пришълци започна да се брои не на десетици, а на стотици и опасността от провал стана повече от очевидна, апостолите — между тях от два дни беше и Георги Икономов от Сливен — решиха да се откажат от Панагюрище като място на Великото събрание, разпратиха делегатите из околните сигурни села, главно в Баня, а на меченци наредиха да потърсят скрито място в планината. Меченският комитет не се посрами и скоро извести, че се е спрял на местността Оборище, „позната само на някои хайдути и ловджии“.

... Бяха при Гробнишкото дере над село Баня. А по време — в навечерието на безсмъртното Оборище.

— Още един! — с горест прошепна Волов. И тъй като застаналият до него Радуил не му отговори, продължи горчиво: — Знаеш ли какво превратно размишление се върти из главата ми? Че ти не можеше да не кажеш, дето сред нас ще има предател, но може би щеше да е по-добре, ако не беше казал...

— Дявол да го вземе, отгдето да знае човек, че... Но, питам се, брате, нямаше ли да бъде същото и ако не бях казал?

Имаха предвид поведението на Бенковски. Присвоил си цялата власт над окръга, той бе захванал да проверява пълномощията на делегатите и не един и не двама вече бяха изпитали върху себе си неговата безцеремонност — връщаше ги Бенковски или ги зачеркваше от списъка на делегатите. В началото Волов се опита да се намеси и да предотврати пакостното развихряне на войводата, но Бенковски се представи, че „гледа да не допусне шпионина на Азис паша до Оборище“ и с няколко остри думи за „безгрижието на някои апостоли“ почти му заповяда да се отдръпне и да не пречи на неговата работа. А между съкратените беше вече и такъв човек като Спас Гинев от Перушица!

И двамата приятели, Панайот Волов и Радуил, щат не щат трябваше да се задоволят с ролята на зрители.

А да не беше тази прибързана и лошо разбрана „бдителност“, зрелището щеше да буди любопитство и смях. Като фучеше и гърмеше, войводата проверяваше пълномощията и „статистиките“ на делегатите, после ги оглеждаше изпитателно от всички страни и признаеше ли ги за редовни, препращаше ги на секретарите си, а те пък нататък, където попадаха в обятията на една от най-живописните и куриозни фигури на април 1876-а — поп Грую Бански. Ето как изглеждаше той в очите на съвременника си Захари Стоянов:

„... Тия последните блещяха от оръжие, блещяхме всинца, но свещеник Грую надминуваха всички. Той влечеше дълга сабля, останала от времето на султан Селима, която час по час вадеше да я върти над главата си... Два пищова с жълти тапанджи, на големина като

турски часовник, подигаха от двете страни пастирското джубе. Кръстът му бе пристегнат с мешинен силихлък, на който имаше нанизани различни паласки, арнаутски пиринчени кутии, съдържащи всякакви потребности за оръжията. Над силихлъка отгоре се подаваше червеният патрахил, който държеше мястото на сърмалията джевре, което се употребява от бабаитите за украшение. Между пищова и харбията гордо завземаше мястото си черковният требник, дървените кори на който бяха охлузени като лопата.“

В обятията на този именно невероятен божи служител попадеше три пъти изпотеният и още „сащисан“ делегат. Поп Грую го караше да коленичи, да сложи едната ръка върху требника, а другата — върху султан Селимовата му сабя, и му заповядваше:

— Повтаряй сега „Веруюто“ след мене!

Обърканият делегат виждаше в него само свещеника-бунтовник, а не забелязваше лукавите пламъчета в тесните му очички, та докато да се усети, повтаряше го. А то, поп Груювото „Верую“, звучеше така:

*„Верую в единого хъша балканского небо и земли —
Видим же и всем мръсни турци да не видим.
И в единого Господа Исуса Христа —
Да погибнат врази до конца...“*

Тези весели чудачества бяха направили поп Грую пръв любимец на Бенковски, но не разсеяха облаците от лицата на двамата зрители.

— Виж го ти, този войвода! — тихо и осъдително произнесе един глас. — Само дето не изважда нож да ги накълца...

Двамата се извърнаха. Неусетно до тях бе приближил бай Иван Арабаджията от Царацово. Здрависаха се сърдечно с него, после Панайот Волов — все този благороден Волов! — се залови да оправдава постъпките на Бенковски пред стария революционер. И на първо място, разбира се, му разказа за готвеното предателство.

— И какво? — не се поддаде на внушенията му бай Иван. — Като оглежда хората, както джамбазин гледа добичето, мигар ще открие предателя?

— Бенковски вярва в дарбата си на сърцеведец, бай Иване.

— Азис паша не е човек за подценяване, момчета. Ако си е проводил шпионин, той ще е опитен и майстор в занаята си, за каквито народът казва: „Не му е писано на челото какво има в главата.“

— Прибързано съдиш, бай Иване. Огорчава неколцина Бенковски, но не го прави за лошо, за добро го прави.

— Неговата е „Мери в гарга, удря в патка“, тъй мисля аз. Шпионинът ще се провре и ще си свърши мръсното дело, пък тук пострадават за нищо предани синове народни. Спас Гинев ли е Азиспашовият шпионин? Или Платнарев?

— Как? — трепна Радуил. — И Васил Платнарев ли?

— И той. Горкото момче, разрева се от болка и обида. А Карлово, рожденият град на Дякона, остана без делегат... Ами Иван Соколов? Раковски и Левски имаха вяра в него, пък този ваш войвода...

— Не мога да повярвам, бай Иване, че и Соколов...

— Не можеш, но за малко да съдероса и него. Хеле, слава богу, съжали се. Ама как, ще попитате, се съжали? Соколов даде на едного цяла лира да отиде с кон до Татар Пазарджик да му оправи статистиките. А дорде се върне този пратеник, ще бъде „ни риба, ни рак“.

— Дай боже да не е напусто тази гавра с людетете! — без убеждение каза Волон. — И предателят да се е случил между отхвърлените!

Бай Иван хвърли на земята и размаза с цървул цигарата си, бутна с палец проскубаното си калпаче и махна ръка за сбогом:

— Хайде, нека и аз мина по реда си.

Радуил и Волон не размениха дума, докато не видяха, че бай Иван Арабаджията — единствен делегат, упълномощен едновременно от пет села! — премина проверката на Бенковски. Нито войводата, нито поп Грую Бански посмяха да се задяват със стария бунтовник. Погледаха го как се отдалечава в противоположна посока и едва тогава Волон наруши мълчанието:

— Хайде на бас, че мога да позная какво си мислиш.

— Не се ловя, но туй не ти пречи да опиташ.

— Готвиш се да станеш делегат на мястото на Васил Платнарев.

— Дявол да го вземе, позна! — засмя се Радуил. — Иди сетне да вярваш на мълвата, че само Тутулмаз бил вездесъщ!

— Забравяш — отговори му по същия начин Волов, — че съм играл твоята роля. При това — твърде успешно...

— Продължавай с ясновидствата — предложи му Неуловимият. — Дали ще мина през стъргата на Бенковски? Или и мене ще върне като възможен шпионин на Азис паша?

Усмивката изчезна от лицето на апостола.

— Пак ще позная — рече. — Няма да минеш през стъргата, понеже изобщо няма да се явиш пред нея. Ти имаш по-важна работа, Радуиле, много по-важна, отколкото да гласуваш или да не гласуваш за това или за онова. Бай Иван беше прав, когато се присмиваше на джамбазките огледи на Бенковски. Ако някой може да открие предателската душа между нас, това си само ти.

— Надценяваш ме, братко — поклати глава Човекът без сянка. — И ти си се поддал на мълвата, която ме украси с какви ли не достойнства.

— Не казах, че ще го откриеш. Но си заслужава поне да опиташ.

Продължително мълчание. И после искрена въздишка:

— Ех, ако знаеш как чакам времето, когато ще престана да бъда Неуловимият и ще стана само въстаник между въстаниците!

Волов не каза нищо — достатъчно му беше, че тези думи в същност съдържаха съгласието на Радуил да се откаже от порива на сърцето си и да се заеме с новата задача.

— Защо изобщо трябваше да правим това събрание? — попита след малко Радуил. — Каква полза има от него?

— Идея на Бенковски е — отговори апостолът, — но и аз съм съгласен с нея. Изостанали сме, брате Радуиле, изостанали сме с подготовката си. Знаеш ли какво ни пишат от другите окръзи? „Вие, байновци — присмива ни се Стамболов, — следвате да броите още вашите работници със стотини, а ние отдавна време ги имаме готови с хиляди. Само кавалерията ни, която е определена да обикаля по търновските полета, надминува числото хиляда, ако не и повече...“ Сливналии съобщават, че още през март са изнесли в Балкана оръжието и всичко потребно за битките, а войводите им вече избрали местата на сраженията и победите. Заимов пък пише от Враца: „Както

ни се види, братия, вие ще останите, заедно с окръга си, да дигате въстание идущата пролет.“^[2] Е, съгласи се — делят ни по-малко от три недели от уговорения ден за въстанието, а ние ще се окажем на опашката му, няма да поемем дела си от неговите тежести. Защо е така? Как да наваксаме пропуснатото? Кога да се вдигне въстанието? Каква да е тактиката ни? Ето, това са въпросите, на които трябва да отговори събранието.

— Може да си прав — каза замислено Радуил. — А ти не ми се обиждай, братко. Такъв е занаятът ми — да се съмнявам във всичко, да съм недоверчив, да подлагам на преценка и очевидното.

— На тези твои качества ще разчитам на Оборище, за да остане Азис паша с пръст в устата.

Радуил въздъхна. Личеше, че отнапред не вярва в успеха си.

^[1] Автентично. ↑

^[2] Сведенията за революционната готовност в другите — окръзи (които, впрочем, впоследствие ще се окажат преувеличени и самохвални, особено врачанските) цитираме дословно по Захари Стоянов. ↑

XXXI.

НЕУЛОВИМИЯТ ПРЕТЪРПЯВА НЕУСПЕХ

Тук отгоре, над Турколовица, между Сивата грамада и Раслатица, там е дере дълбоко и място сгодно и доста е далече, от пътя отклонно и това място се нарича Оборище — то ще ни заслужи за тайно съборище.

Поп Грюю Бански

*Оборище! В светий венец на имената,
венец, България що кити и докрай
ще кити — блясъка, от тебе що сияй,
тям той и само той величие придава.*

Пенчо Славейков

Оборище криело змията в пазвата си. Един измежду всички тези идеалисти, събрани там, като представители на народа... скроил плана на черния свой подвиг още в свещената ограда на буквите.

Димитър Т. Страшимиров

Освен няколкото десетки делегати, в Оборище имаше и няколко стотици „без право на глас“ — стражи, готвачи, куриери и пр. и пр. — пък и събитията се редуваха кое от кое по-вълнуващо, та за Неуловимия не беше трудно да остане и невидим или поне да не бие в очи. Така, ту преструващ се на зает с работа, ту присламчващ се към поседналите групички, Радуил обиколи всички, от най-предните караули до конегледачите и проводниците, но все пак главния си

интерес съсредоточи върху делегатите — за да е бил сигурен Азис паша, че неговото „ухо“ ще присъствува на събранието и ще научи решенията му, трябва „то“ да е непременно делегат, а не някой от помощните лица.

Откриването на събранието се отложи с един ден — Бенковски закъсня в Панагюрище, където острите му несъгласия с местния комитет в този ден достигнаха връхната си точка, — и Радуил може би беше единственият в Оборище, когото това отлагане зарадва. Даже покъсно той щеше да си даде сметка, че само в този ден е работил истински и пълноценно; за следващите щеше да признае тъжно пред Волон: „Вие свикнахте да виждате в мене вълшебник, докато аз съм само човек и българин. Можеше ли един българин да присъствува на Оборище и да живее с друга мисъл извън мисълта за приближаващото въстание?“ Така каза той на Волон и приятелят му го разбра. Защото над Оборище наистина бе витала една неотразима магия, някакво всеобщо опиянение, настрана от което можеше да остане само българин без сърце; но ако си българин без сърце, що ще правиш на Оборище?

И така, първия, „свободния“ ден на Оборище Радуил посвети на усилен, макар и безплоден труд. Магията на очарованието започна вечерта, след като дойдоха и последните очаквани — Бенковски и панагюрските делегати Искрьо Мачев и Георги Нейчев. Бе късно за заседания, но нито един от събраните мъже не помисляше за сън. Някой несмело предложи да запят. Апостолът Георги Икономов, който се ползуваше с равна популярност като революционер, изпълнител на Желю в „Изгубена Станка“ и сладкоглас певец, тозчас подхвана „Горо льо, горо зелена, и ти, водо льо студена...“ Нямаше бунтовник в Българско, който да не знае тази хайдушка песен, та околните се присъединиха към него и скоро екна хор от сто и петдесет и повече мъжки гласове, прекъсван начесто от „Да живей!“ и гърмежи на пищови и шишанета. Песента разтърси буквите, разлюля фенерите, окачени на клоните им, отрази се в небето и се разля над премалялата в нетърпеливо очакване българска земя. Кое сърце може да се удържи настрана от общия трепет?

Радуил не устоя и присъедини гласа си към другите...

Тъй беше и на другия ден. Едва започнаха бурните спорове около „пълномощията“, искани от Бенковски, и Радуил забрави, че се

готвеше да бъде само зрител и да търси в очите предателското пламъче на гузна шпионска съвест. Заедно с Иван Соколов и панагюрци той беше против тези пълномощия, неизвестният, който извика „Ние не искаме тиранин, бил той турчин или християнин — разлика не съществува“, сякаш прочете и даде глас на собствените му мисли, но в същото време той разбра горчивите сълзи на Волов пред картината на тези раздори и мислено стисна ръката на брациговския делегат Васил Петлешков, когато „в името на единството и святата ни свобода“ пръв подписа пълномощията, както и на останалите, които го последваха.

Макар да не се отличаваеше с особена набожност (както, впрочем, бяха и всички апостоли^[1]), Радуил изпита искрено благоговение и религиозно страхопочитание, когато, настрана от делегатите, стоеше гологлав и със запалена свещ в ръката, докато поп Грую и другите свещеници със своята литургия (украсена все пак от „Веруюто“ и другите зевзекльци на банския поп) призоваха бог да благослови делото на събранието, после простичкото „Заклех се!“ на всеки делегат сякаш отекна направо в сърцето му.

Но най-поразен беше той, когато започнаха разискванията по въстанието. По въпроса ще се въстава ли или не изобщо нямаше противоречия — ножовете на всички делегати изскочиха из ножниците и бляснаха във въздуха и така обявиха пълното единодушие на българския народ да осъществи страшната клетва „свобода или смърт“. Но след думата „как“, ще рече — когато се постави на разискване тактиката на въстанието, всичките му представи за практичността и свидливостта на българина в миг се пръснаха и разпиляха, както вятърът грабва и отнася есенните листа; докато даже неколцина от апостолите предлагаха да се придържат към старата четническа тактика („да се образуват юнашки чети, които да набият из планината, а населението да си остане мирно, само да спомага, доколкото му е възможно“), болшинството делегати, които много добре знаеха на какво обричат себе си, децата и жените си и родните си къщи, настояха на бунт да се вдигне цялото население. „Ако се допуснат чети в Балкана — говореха тези безпримерни по жертвоготовност народни представители, — турското правителство ще се възползува да нарече тия последните разбойници и по тоя начин ще има по-голяма възможност да ги преследва с многобройна войска; ще ги излови и избие — и нищо повече. А когато въстане цялото

население, села и градове, вниманието на човеколюбива Европа ще се възбуди.“ При подобни думи и при последвалото ги всеобщо вдигане на ножовете над главите можеше ли разхълцаният от вълнение Радуил да търси предател и шпионин между тези самоосъждащи се на мъченическа гибел мъже?

Привечер, когато всички по-важни решения бяха зад гърба на делегатите, рухна дъжд — топъл, но като из ведро. Разбра се, работата не можеше да продължи така, под открито небе. Тогава пратениците решиха да разтурят събранието, но предварително да изберат помежду си една комисия, която да се скрие при верни „лизнати“ в Панагюрище и там да изработи в подробности плана на въстанието.

Странен беше съставът на тази комисия, странен и пъстър. Външност, професия, родно място, имотност, образование, характер — всичко имаше дял за тази пъстрота. Освен апостолите, в нея един до друг бяха кроткият добряк д-р Васил Соколски, лекар от Перушица, и революционерът по професия Иван Соколов от Татар Пазарджик, богатият клисурец Никола Караджов^[2] и селянинът-джамбазин от Петрич Нено Гугов, самовглъбеността и сериозността на аптекаря от Брацигово Васил Петлешков и житейската мъдрост на пловдивския ханджия Христо Търнев вървяха редом с шутливата глумливост на поп Грую Бански, но все пак — за неудоволствие на Георги Бенковски — в комисията преобладаваха „граматиците“, представени от тримата учители Найденов от Копревница (може би наред с Волов най-образованият делегат на Оборище) и панагюрците Искро Мачев и Георги Нейчев.

Щом избраха тази комисия, делегатите се разцелуваха помежду си и като си дадоха дума да се срещнат „под разветия байрак на свободата“, започнаха бавно да се разпръскват. Дванадесетте членове на комисията (или „коммисари“, както говореха и пишеха тогава) също се отправиха по различни пътища към Панагюрище.

Нататък потегли и Неуловимият.

Едва комисията (и нейната охрана, между която и Радуил) се събра в дома на Стоян Пъков и започна голямата тревога.

Докато хвърляше от плещите си мокрия ямурлук, „бай Христати“ Търнев рече кисело:

— Абе да не повярва човек, знаете! Бяхме още край Мечка и се намери един бащин-майчин, делегат при това, който — за вас на шега,

за мене наистина — заплаши, че ще ни предаде на турците.

Апостолите и Радуил, които единствени знаеха за Азиспашовия шпионин, замръзнаха. Поп Грую запита:

— Кое беше туй дяволско изчадие?... — и завърши с няколко съвсем небогонравни думи, които не може да се напишат.

— Ненко балдъовчанина.

Погледнаха в списъците. Наистина имаше такъв човек; цялото му име беше Ненко Стоянов Терзийски.

— Туй ще излезе истина, братя — изсумтя Крайчо Самоходов. — Оная нощ Ненко спа при мене и на три пъти се стряска и с пресъхнала уста питаше: „Ами ако някой измежду нас отиде и предаде на турците, че българите се готвят да въстанат, то какво има да стане? Голяма награда ще да даде правителството на тоя човек, но и той не може живя между българите!“^[3]

Междувременно Бенковски се съвзе и отново се превърна във войвода и ръководител. Той вдигна на крак още мокрите до кости стражи и телохранители и ги разпрати да завардят всички пътища, които водеха от Оборище на юг; заповедта му бе кратка и ясна: предателят да бъде доведен жив или мъртъв!

А когато стражите изчезнаха в дъжда и мрака, Захари Стоянов, като заекваше повече от друг път, попита с нескрита боязън:

— Кой познава този Ненко от Балдъово? — Никой не му отговори. — Добре де — продължи, — нали все някой е основал комитет в селото?

— Аз не съм — произнесе мрачно Георги Бенковски.

— И аз не съм — рече на свой ред и Волов. — Въобще не съм стъпвал в Балдъово.

— Хубава работа! — избухна Найденов Стоянов. — Никой не е основал комитет, а шпионинът — редовен делегат между нас!...

— Нали уж някой проверяваше пълномощията? — подхвърли Петлешков.

— И то така старателно — злъчно добави лично засегнатият Соколов, — че върна честни и предани до смърт братя.

— Аз проверявах пълномощията — невесело, но доблестно призна Бенковски. После повиши глас: — Нали анджак затова беше, че от тайната полиция знаехме, дето Азис паша ще прати шпионин!

Караха се и се навикваха така до сутринта, когато стражите се върнаха и съобщиха, че не са успели да пипнат предателя.

— Добре поне, че не съобщихме деня, в който ще се вдигнем — самозалъга се Бенковски. Думите му обаче не успокоиха никого; действително поради страха от предателя апостолите не бяха разгласили избраната дата 1 май, но на дело тя се знаеше от всички делегати.

Панайот Волов приближи до Радуил и улови раменете му.

— Сега едничката ни надежда е отново в тебе, брате. Зная, че ти искам невъзможното, но... опитай. Тръгни още сега и се помъчи да затвориш устата на издайника преди да е изплюла отровните си слова. Ако не успееш, поне гледай да проточиш действията на агаларите, докато ние завършим подготовката. — После, докато Радуил безмълвно се изправяше, за да потегли, се обърна към другите мъже в стаята: — А господа комисарите нека заемат местата си. Ще стане предателство или не, ние сме длъжни да изпълним възложената ни задача.

Панагюрецът Тома Георгиев, когото междувременно бяха определили за секретар на комисията, потопи перото в мастилницата.

Комисията започна своята работа.^[4]

[1] Че апостолите не са били особено ревностни християни свидетелствува Захари Стоянов (също апостол!) в своите „Записки“: „... апостолите — пише той, — измежду които нямаше хора със строга набожност...“. ↑

[2] Никола Караджов е бил богат и на пари, и по биография: учил в Копривщица и Цариград, бил гимназист и семинарист в Загреб, после учителствувал в Пловдив, замогнал се като крупен търговец в Цариград и Силиврия... за да зареже всичко в началото на 1876-а и да се върне в родната си Клисурска, за да се посвети на въстанието. ↑

[3] Съобщенията на Христо Търнев и Крайчо Самоходов — автентични. ↑

[4] След неколкодневна работа комисията, изработила една подробна инструкция за провеждане на въстанието, съставена като 36 въпроса и отговора, както и едно възвание (което се цитира изцяло другаде в книгата), образец на най-чист революционен дух и патриотизъм. ↑

XXXII. ВЛАСТТА СЕ ГОТВИ ДА НАНЕСЕ УДАР ПЪРВА

*Сетне се научихме, че ето как станало това
издайство...*

Панайот Хитов

*Според както се узна тогава, за събранието на
Оборище... подсказал на пазарджишките власти някой си
Ненко от Балдево.*

Йоаким Груев

*Много ли време трябва на властта, за да удуши всичко,
щом, не дай боже, предателството я осветли за всичко и
щом тури тя ръка на всички по-видни водители?*

Димитър Т. Страшимиров

Радуил закъсня и не успя да предотврати предателството — когато пристигна в Балдъово, Ненко Терзийски не беше вече там. Само понаучи това-онова от житието му: бил отначало кехая на турски чифлици, после чорбаджия, пръв богаташ на селото и през цялото време — неизменен турски угодник. Научи и някои подробности за извършеното предателство. Още като се върнал от Оборище, Ненко побързал към текето над Балдъово, където всички местни правоверни и мнозина гости били събрани за молитви и курбани за плодородие. Тук той начаса разказал всичко на двамата татарпазарджишки богаташи Стамболлъ Мехмед ефенди и Али бей. И те го отвели със себе си в града, преди още Неуловимият да дойде в селото.

Когато разузна случилото се, Радуил побърза към Татар Пазарджик, но отново закъсня — предизвестен, каймакаминът разпитал набързо Ненко и с първия влак го препратил на Азис паша в Пловдив. Така предателството се оказа по-бързо от усилията за предотвратяването му...

* * *

— Агата нека заповяда! — каза Азис паша.

Верният Юнуз излезе да предаде думите му, на вратата застана Меджар Ахмед... и в този миг ръката на пашата изпусна филджана кафе върху коленете си. Причината? За пръв път агата се появяваше в пълна униформа на колагасъ от полицията. Един необикновен звук, нещо средно между пуфтенето на локомотив и неотразимия шум при падане на кофа във водата на кладенец, показва на мютесарифа, че Неджиб, който седеше до прозореца, се бе задавил при тази гледка и сега не можеше да си поеме дъх.

Новодошлият се огледа и произнесе от вратата:

— Ваше превъзходителство, бих искал да поговорим насаме.

— Настанете се и говорете спокойно — каза пашата. — Тук сме все свои хора, Меджар Ахмед.

Агата не посочи, нито кимна, а само направи едва забележим знак с очи надясно, където седеше Ненко Терзийски.

— Извинете настойчивостта ми, но се налага да ме изслушате на четири очи. Нося съобщения от изключителна важност.

— Ако отгатна естеството на вашите съобщения, ага, ще ни направите ли честта да приседнете на чаша кафе с нас? Да? Е добре, вие искате да ми говорите за проклетите комити. И по-точно — че онзи ден са се събрали на поляната Оборище край село Мечка и са решили да свалят падишаха.

Тук мютесарифът изпита едно от най-големите удовлетворения на живота си — като видя самонадеяния Меджар Ахмед да зяпва от почуда, той се почувствува отмъстен за всичките неприятни моменти, които бе преживял по негова вина.

— Аз мислех... — объркано започна Меджар Ахмед. — Уж бързах презглава... Едва преди тридесет и шест часа...

— Седнете, ага, седнете — снизходително го покани пашата. — Седнете, но преди това се запознайте с, хм, челебията. Само благодарение на него, верния поданик на негово величество султана, ние тук можахме да ви изпреварим по осведоменост.

Меджар Ахмед вдървено седна на миндера и помоли:

— Ще позволите ли Ненко челеби да осведоми и мене?

Поласкан от уважението, което му засвидетелствуваха такива важни особи, Ненко Терзийски едва дочака утвърдителното кимване на пашата и веднага с охота заразказва. За него апостолиите бяха „банда хъшлаци, неспособни за вода пари да спечелят, та затуй уж за свобода приказват, пък то окото им в имането на честните хора — в гюрултията да му сложат ръка наготово, без труд и мъка“. Делегатите той бе видял като „шайка ахмаци, повели се по акъла на ония трима-четирима чапкъни като овце подир магарето“. Такива или приблизително такива бяха оценките му и за заседанията на Оборище, и за взетите решения, и за въстанието, което щяло да последва до петнадесетина дни.

— Може ли още няколко въпроса, челеби? — попита Меджар Ахмед, когато Ненко свърши разказа си, малко изтърган от многократните повторения през последните две денонощия. — Вярно ли е, че, през Дунава са прехвърлени по потайни пътеки някъде около три табора московци, които са укрити по десетина, по два-сет в българските села из Родопите и Средна гора?

— Не съм чул такова нещо.

— Възможно ли е да ги има, но хъшлаците, които зоват себе си апостоли, да ги пазят в тайна от обикновените комити?

— Те наистина не казваха всичко, колагасъ ефенди. — Ненко Терзийски са почеса по врата. — Събираха се да си шушукат и комай тогаз си определяха какво е за всички уши и какво — не.

— Истина ли е, че през Сърбия и Влашко имало доставени за бунтовниците три хиляди, иглени пушки шаспо^[1] с по триста патрона на пушка?

— Три хи-ля-ди пуш-ки шас-по! — повтори изумено Азис паша. — Не бълнувате ли, Меджар Ахмед?!?

— И по триста патрона на пушка? — прибави Неджеб ага. — Та това прави кръгло един милион патрона...

Офицерът (защото днес той наистина имаше вид на офицер) им отговори с привичния си наставнически тон, но сега примесен с

неподправена грижа:

— От две години пушката шаспо е извадена от въоръжение във френската армия и е разпродавана твърде евтино на търг. Продадени са големи количества и на някакви тайнствени славяни — тези сведения имам още от Стамбул. Така че не възприемайте думите ми като басня.

— Да чуем какво ще каже българинът — предложи Азис паша.

Ненко забеляза, че за пръв път не го нарекоха с почитителното „челеби“. И докато преди се топеше като восък от удоволствие, сега изпадна в твърде жалък смут.

— Не мога да отговоря, ефендилер. И да са раздавали шаспо, до Балдъво не е стигнало. Нали знаете, ние нямаме комитет... — Ненко се плесна по челото. — Сега ми дойде на ума! Апостолът, когото зовяха Петър Ванков, наистина имаше нова-новеничка шаспо! Мнозина я гледаха и й се радваха, за малко беше и в моите ръце...

— Къде ти беше устата да го кажеш досега! — кресна пашата. После прибави по-тихо, но не чак толкова, че да не го чуят и тримата в стаята: — Диване такова!...

— Ефендилер — повиши глас Меджар Ахмед, — нашият гост навярно е уморен. Бил е пътя от Оборище до Филибе, сега и ние го измъчихме с въпросите си. Законите на гостоприемството не ни ли налагат да му дадем възможност да поотдъхне?

Разбраха го. И този път Азис паша не му противопостави съображенията си за „свои хора“, а повика Юнуз и му заповяда да настани челебията в една от конашките стаи за гости. Никой, включително и Ненко, не се излъга — беше отстраняване под вежлива форма.

— Видях, че обществото на Ненко не ви беше приятно още в самото начало, Меджар. Ахмед — каза пашата, когато Юнуз изведе българина.

— Не му беше приятно и след като разбра, че Ненко е наше „ухо“ — безизразно вметна Неджиб ага.

— Няма да отрека — кимна Меджар Ахмед. — И вие ще се съгласите с мене, ефендилер. Дойдох да предложа незабавни действия. Смятате ли, че можех да говоря свободно пред този, хм, челебия? Човекът, който е предал своите по вяра и кръв, ефендилер, много по-лесно може да предаде друговерците...

Не възразиха и така негласно признаха правотата му.

— Споменахте, ага — каза след малко мютесарифът, — че сте дошли с готов план за действия. Може ли да го чуем?

Меджар Ахмед се настани удобно и прехвърли крак върху крак.

— Първо — общото ми впечатление. Като размислих, ефендилер, видях, че ние не разполагаме с достатъчно ясна картина за положението.

— Какво искате да кажете, ага? — попита Неджиб.

— Няма нищо по-лесно от това да вдигнем алаите на Едирне, Филибе и София и на бърза ръка да смачкаме шайката ахмаци, както Ненко сполучливо определи бунтарите от Оборище. Но аз се страхувам, ефендилер. Страхувам се да не изпаднем в положението на хора, които стрелят с топ срещу врабчета. Ще станем за смях и тук, и в Стамбул.

— Уточнете се, Меджар Ахмед!

— Ако сме сигурни, че зад „бандата хъшлаци“ има три табора московци и три хиляди наши гяури с шаспо в ръце, тогава всички и всякакви наши мерки ще бъдат оправдани. Обаче аз дълбоко се съмнявам в тези сведения, ефендилер, приемам ги като евтина агитация на хъшлаците, за да поведат подир себе си мирното население на санджака. Възможно ли е три табора московци да са в Тракия и нито един правоверен да не ги е чул и видял? Възможно ли е три хиляди игленки и *един милион* патрони да са пренесени през границата и никой да не ги е зърнал, нито граничар, нито митничар? И когато са обучавани три хиляди души да боравят с тези шаспо, как нито един правоверен не ги забеляза? Ние сме служили войници, ефендилер, знаем как се приучва войник да си служи с ново оръжие...

— А пушката на Петър Ванков — попита Неджиб.

— Допущам комитите да имат една-две шаспо и като ги вадят на показ, да подлъгват простата селяния, че утре всички ще бъдат с такива.

— И вашият извод, Меджар Ахмед?

— Че трябва да узнаем *истината*, ваше, превъзходителство. Ето, вече стигнахме до моя план за действие. Каквото можах да извърша като цивилен полицаи, извърших го. Сега предлагам да ми възложите да действам с възможностите на един колагасъ. Време имаме — дори във фантастичните планове на оборишките съзаклятници не се предвижда да преминат към дела по-рано от три-четири седмици. Не

за три-четири седмици, ваше превъзходителство, а за десет дни аз се наемам да стигна до *истината*. И като се върна, да ви кажа съответно „Да вдигнем алаите!“ или — това, казано мимоходом, ми се струва вероятно — „Касае се за няколко «даживейлерден», ваше превъзходителство, не си струва да си разваляме рахатлъка за тях, кърсердарите ни ще стигнат да ги поставим на мястото им.“

— А вашето мнение, Неджиб?

— Не зная какво да кажа, паша ефенди — отговори запитаният, след като поразмисли. — Съзнавам, че се налага да предприемем нещо, но какво да е то, не мога да дам съвет. Истината е, че и аз като агата се съмнявам в санджака да са пръснати три табора московци, три хиляди пушки и един милион патрона, без никой да ги усети.

Още няколко минути минаха, докато решаваше на свой ред пашата.

— В размириците еднакво важни са както разузнаването, така и първият удар, агалар. Първият удар — това е огромно Предимство! И затова ето моето решение. Възприемам съвета на Меджар Ахмед за разузнаване на истината, но заповядвам то да се съчетае със задушаване на бунтарството от всякакъв род. Тази задача ще свършите вие двамата, агалар. Вие, Меджар Ахмед, ще вземете десет конни заптиета от Татар Пазарджик, ще се настаните с тях в това проклето Панагюрище и с обиски, арести, бой и *всички* други средства, които сметнете за необходими, ще откриете и заловите или унищожите дузината по-първи комити, които сега там кроят планове на бунта.

— А аз, паша ефенди?

— Вие, Неджиб, ще вземете десет заптиета оттук и с тях — право в Копривщица.

— В Копривщица? — недоверчиво възкликнаха двамата колагасъ.

— Ето ви този списък, ага. Това са по-първите бунтари на Копривщица. Ще постъпите с тях както Меджар Ахмед с другите в Панагюрище.

— Да не се изложим? — загрижено каза Меджар Ахмед. — Ако работата е несериозна, само ще направим комитите по-осторожни...

— Не е несериозна. Списъка получих от копривщенските чорбаджии, наши верни помощници и съюзници.^[2] Те по-добре и от нас знаят какво се върши в селото им. Освен това... Да, не е лошо да

знаете, агалар, да сте предупредени. На Хафъз паша ще наредя по телеграфа...

— Защо по телеграфа? — попита Меджар Ахмед. — Къде е пашата?

— В София. По работа е там във връзка с продължаването на железницата отвъд Белово. Та ще му телеграфирам, казвам, да е готов всеки момент да се върне, за да оглави действията срещу комитите, ако вашите усилия се окажат безплодни. Хафъз паша ще се справи, агалар, той има опит в този род действия.

Напомняше за „подвизите“ на Хафъз паша срещу въстаналите херцеговинци. Артилерист и френски военен възпитаник, пашата наистина се бе отличил главно като безжалостен задушител на бунтове.

— Освен това аз самият ще се преместя в Татар Пазарджик, агалар. Ако има да става нещо, то ще стане там, в западната част на санджака. Може също да прескоча при вас в Панагюрище, Меджар Ахмед, или при вас в Копривщица, Неджиб. Тъй или иначе, ще бъда непосредствено до вас в акцията „първи удар“. Някакви въпроси, агалар? — Двамата колагасъ се изправиха и застанали по войнишки, показаха, че са готови веднага да се заемат със задачите си. — Тръгвайте, агалар. Тръгвайте и действайте според повеленията на Пророка. — Азис паша протегна ръка, взе от близката лавица един подвързан с черна кожа Коран и скоро намери съответната страница. Прочете: — „Прочее утвърдете ония, които вярват. Аз пък ще хвърля ужас в сърцата на невярващите...“

Меджар Ахмед продължи наизуст вместо него:

— „Следователно отрежете техните глави и краищата на техните пръсти. Това те ще пострадат, защото са се противили на аллаха и на неговия Пророк.“^[3]

[1] Бойна иглена пушка, френска система — по името на конструктора (Chassepot). Била на въоръжение във Френската армия от 1866 до 1874 г. ↑

[2] Автентично. Писмото било съставено от десетина копривщенски чорбаджии, а занесено на мютесарифа в Пловдив от Черню Илиев Керемедчийски. ↑

[3] Цитатът автентичен: Коранът, сура (глава) „Плячката“. ↑

XXXIII.

ЧЕР ОБЛАК НАД СРЕДНОГОРИЕТО

Двамата полицейски агенти употребили различна тактика, за да изпитат под краката си вулканичната почва, на която е трябвало да стъпят.

Димитър Т. Страшимиров

Двамата колагасъ едновременно се разпоредиха за предстоящото отпътуване и дотук в същност свърши еднаквостта на действията им — нататък всеки постъпи според характера и разбиранията си.

Меджар Ахмед^[1] още същия ден замина за Пазарджик, но после не се увлече в прекалено бързана. За първия ден, 18 април, се оправда — пред себе си, пред мюдюрина и пред готовите за път заптиета — с нелишения от здрав смисъл довод, че е за предпочитане да пристигне в Панагюрище по същото време, когато Неджиб ще влезе в Копривщица. Наистина Неджиб щеше да потегли от Пловдив в неделя, на 18 април, но Копривщица е далече, той положително щеше да преспи някъде по пътя, а Панагюрище ей го къде е. И така неделния ден Меджар Ахмед прекара в повече или по-малко оправдано бездействие в Татар Пазарджик. В понеделник тръгна със своите десет заптиета, но продължи да се държи по такъв начин, че заслужи по-късно турците да го наричат „прекалено предпазлив“ или направо „страхлив“, а някои българи (Д. Т. Страшимиров например) — „благоразумен“ и „хитрец“.

Обстоятелството, че беше в пълната си униформа на колагасъ, очевидно не го вдъхновяваше към прекален героизъм или поне — към престараване, та като му оставаха двайсетина минути път до Панагюрище, промърмори някакво неясно оплакване от умора и неудобен час и заповяда да свърнат наляво, към Баня. А отклонението до село Баня е кажи-речи също толкова път, колкото до самото Панагюрище...

И тъй, вечерта на 19 април Меджар Ахмед прекара в селото на поп Грую. Изпрати до Панагюрище едно от заптиетата да предупреди за утрешното му пристигане и да предаде неговото желание за настаняване в удобно жилище, а сам се посвети на къпане, хайлазуване и ядене на пилафи и пържени пилета — сиреч отдаде се на онзи прословут „кеф“, както той се разбира от един правоверен турчин.

Не се разбърза и на следния ден, на който било отредено да остане вписан с огнени букви в историята — вторник 20 април. Потрива се Меджар Ахмед чак до обед, нахрани се хубавичко, и едва след като почина, от яденето, даде заповед да оседлават конете. После той и придружниците му се настаняха на седлата и с един кротък раван се отправиха към столицата на IV революционен окръг. Аллах обаче не бил решил да влязат там — когато стигнаха височината „Света Богородица“ над Панагюрище, откъм градчето проехтяха пушечни изстрели и нестройни викове на мъжки гърла. Меджар Ахмед по-добре от всеки друг разбра същинския смисъл на това празнично оживление в уж най-обикновения делник. И като пришпориха конете си, той и заптиетата полетяха със завидна бързина назад към Татар Пазарджик.

Ако на Меджар Ахмед се падна незавидната роля да е един от първите, които ще се разтреперят от бунтовните гърмежи, съдбата пожела един от най-близките му последователи да бъде не друг, а сам Азис паша. Разтревожен от непрекъснатия поток от лоши известия, предния ден мютесарифът отново бе пожертвувал привичките си и бе отишъл в Татар Пазарджик, а утрото на 20 април го завари във файтон, на път за Панагюрище. Там някъде на него налетя препускащият в обратна посока колагасъ Меджар Ахмед.^[2] Агата напъди настрана своите и пашовите придружници и му доложи нещата точно така, както ги бе видял или по-право — чул: без сигурни доказателства за започнал бунт, но с големи подозрения за вълнения, които намират израз в пушечни изстрели. Азис паша не прояви по-голямо любопитство, а тозчас заповяда да обърнат файтона. Смяташе, че неговият колагасъ ще го придружи, но Меджар Ахмед предложи друго — да осигури безопасността на пашата и със своите конни заптиета, а сам да остане по този край, за да разузнае естеството на вълненията в Панагюрище. Не беше време за дълги спорове, та мютесарифът лесно-лесно даде съгласието си и се разделиха.

Какво в същност беше станало? За да се отговори на този въпрос, трябва да се проследят и действията на другия колагасъ — Неджиб ага.

Начело на своя малък отряд Неджиб ага напусна Пловдив на 18 април и същата вечер спря да пренощува на Крастовските бани, приблизително по средата на пътя. По-енергичен или по-малко боязлив от Меджар Ахмед, той не загуби време в излишно маене и на следния ден подир пладне „гордо прегазил прага на големите конашки порти на Копривщица“. В прочутото по богатство село нямаше никакви външни признаци на вълнения, та Неджиб ага реши да действа не с насилие, а с хитрост и такт. Привечер той събра в конака селските старейшини, седнаха на мезе и „бяла Рада“ (ракията беше може би единствената, но затова пък значителна слабост на иначе фанатично редовния полицейски служител) и си направиха гощавка и „ракъ-кефї“, които продължиха не един и не два часа. В мухабетите агата изобщо не спомена причината за своето идване с такава необичайно голяма свита, но дипломатично подпита за лицата, имената на които съставляваха неговия списък: Тодор Каблешков (младия, Лулчовия син, а не неговия чичо, чорбаджията със същото име, който беше един от авторите на писмото до мютесарифа), Петко Бояджиев Кундурадгията, Лука Гьотлийски, Брайко Енев, Цоко Голосманов и Георги Тиханек. Подпита той и научи, каквото му трябваше, а самото излавяне на размирниците остави за другия ден — образцов полицаи беше Неджиб ага, ала преди всичко беше истински османлия, пък за османлията важи правилото „Заманъ парасъздър“.^[3]

Като изпрати аазите и първенците на селото, агата си легна напълно доволен от себе си. И никакви сънища не смутиха съня му.

Опитният полицаи може би съвсем нямаше да се чувства така самонадеяно-спокоен, ако знаеше, че ненадейното му пристигане бе вдигнало на крак копривщенските „лизнати“ и че в същото време, когато той полагаше замаяната си от ракията глава на възглавницата, у Каблешкови започваше да заседава комитетът на селото, в числото на който бяха и трима от аазите, до преди малко вдигнали чашките с него — Илия Мангъра, Брайко Енев и Никола Вълев.

Тези тримата разказаха за подпитванията на агата и това бе достатъчно за членовете на комитета да се досетят каква е работата, довела тук страшния колагасъ — още повече че преди седмица Стоян бояджията, човек от тайната полиция, и кафеджията Георги Тосуна,

член на комитета, бяха подочули за предателството на чорбаджиите... Съветваха се комитетските хора, а решението им се налагаше някак от само себе си — да предумат векилите да гарантират пред опасния гост, за да не задържи той никого, но захванеше ли Неджиб ага въпреки това да заптисва, да отговорят на удара с удар. До това становище, което кара човека да потрепере, комитетът не стигна прибързано и лекомислено; Найденов Стоянов, главният копривщенски делегат на Оборище, още не се бе върнал от заседанията на комисията в Панагюрище (на тези важни събрания Каблешков не отиде, въпреки че бе длъжен като апостол, защото събитията го завариха болен), но Тодор Душанцалията, вторият делегат, беше тук и него накараха да повтори онова решение на Великото народно събрание, което им развързваше ръцете за действие. Повтори Душанцалията и потрети и все по-ясно ставаше, че копривщенци отговаряха и на двете условия, за да имат право да вдигнат въстание. Казано бе на Оборище, че въстанието ще се вдигне и преди избраната дата, ако турците захванат да арестуват комитетски люде и с това заплашват делото с провал, а точно това се очертаваше да се случи на следния ден. Другото решение бяха гласуваните пълномощия, станали повод за толкова крамоли, според които само апостолите имаха право да обявят въстанието, а Тодор Каблешков бе овластен от Волон за апостол.

Стигнаха дотук членовете на комитета и спряха: последната дума можеше да изрече само един. И Каблешков се изправи.

— Ще сторим всичко, за да избегнем сблъсък, братя. Но стигне ли се до него, ще постъпим според клетвата, която сме дали пред кръста и ножа. — Той отметна коса, облиза пресъхнали устни и завърши твърдо: — Разотидете се и бъдете готови. Няма да действуваме прибързано. Но наложи ли се — Каблешков пое дъх, — с пълномощията на апостол, които българският народ ми е дал, утре ще проглася свободата и възкресението на България!...

Послушаха го и се разпръснаха в тъмнината.

Настъпваше паметният 20 април 1876 година.

[1] Може би тук, в интерес на романа, допускаме малко отклонение от историческата истина. Почти всички източници поставят начело на отряда, отпратил се към Панагюрище, не колагасъ Меджар Ахмед от Пловдив, а татарпазарджишкия кѳрагасъ Ахмед ага.

А уговорката „може би“ правим, защото Йоаким Груев — по това време член на меджлиса в Пловдив и следователно добре осведомен — в своите спомени (цит. съч. стр. 34) посочва името на Меджар Ахмед. ↑

[2] За тази среща няма изрични съобщения, но тя може да се предположи от следния израз у Груев: „... жандармерийският офицер Меджар Ахмед ага, който бил изпратен да излови тамошните съзаклятници, едва сполучил да избегне, па и сам Азис паша, който бил на път за Панагюрище, се принудил да се завърне.“. ↑

[3] Времето пари не струва. ↑

XXXIV. ПЪРВАТА ПУШКА

И се подписа тържествено вече актът между роба и господаря. Първата пушка изгърмя! Всеки може да си представи като какво страшно въздействие трябваше да произведе тя на петстотингодишния роб, който се е научил само да мълчи, да не възразява, да ласкае и да навежда врат раболепно.

Захари Стоянов

След снощното „ракъ-кефй“, на 20 април Неджиб ага се събуди махмурлия, кисел и сърдит, но това не му попречи веднага да се залови за работа. Първа негова жертва стана Георги Тосуна — може би защото кафенето му се намирало на пазара, точно срещу конака, та беше „под ръка“. Едва Тосуна започна да вдига кепенците на кафенето си, довтасаха един онбашия и няколко заптиета и без много приказки го отведоха в кауша. Чрез друго запитие той повика в конака Брайко Енев, трето проводи да улови Петко Кундурадджията, обаче за онзи, който оглавяваше списъка му, сметна, че заслужава личните му усилия. Неджиб отиде до Каблешкови и попита за Тодор; болнав, апостолът беше у дома, но майка му хладнокръвно излъга: Тодор ей сега мръднал накъде чаршията, ала навярно скоро щял да се върне — няма ли да го почака агата?

Опитният колагасъ любезно отговори:

— Не е бърза работа. Нека после Тодор прескочи до конака. И да приготви мюждето — хубаво писмо му нося от Филибе...

Доволен от себе си, Неджиб ага тръгна назад. Той не предполагаше, че преди още да е прекрачил прага на конака, главните съзаклятници на Копривщица — между тях също Брайко Енев и Петко Бояджиев, който бе зърнал отдалече заптието пред дюкяна си, та

навреме бе свърнал по странични улици — ще са се събрали за последно, решително обсъждане преди да преминат към действие.

— Оборище ни позволява да прогласим въстанието — каза Каблешков, — но не ни дава право на лекомислие. Трябва да сме сигурни, че Неджиб ага лови не какви да е, а люде на народното дело.

— Какво съветваш, апостоле? — попита Лука Гьотлийски.

— Ти, Брайко, ще отидеш в конака и ще се правиш на ни лук ял, ни лук мирисал. Заклучи ли те агата, не се тревожи — няма да е за дълго. А вие — каза на останалите — разгласете на верните ни хора. Нека облекат униформите и с пушки в ръце да дойдат у нас.

Така и направиха. Брайко Енев събра кураж и се отпрати към конака. По пътя настигна другите аази Никола Вълчев и Илия Мангъра и тримата влязоха заедно. В мюдюрската одая завариха Неджиб ага, мюдюрина и векилина Тодор х. Вълков, поздравиха ги с теманета и понечиха да седнат, но смръщеният колагасъ направи знак на Брайко:

— Ти не сядай, с тебе имам една давия...

И Брайко Енев, на бърза ръка се намери в кауша.

Неджиб ага продължи да следва своя хитър план. Той вдигна меджлиса и го поведе уж на разходка, а се озоваха пак пред портите на Каблешкови. Агата отново попита за Тодор, но получи същия отговор. А по това време в една от стаите на просторния дом Тодор Каблешков трескаво навличаше бяло-червената си униформа и стягаше оръжието — той вече чакаше своите другари.

Не мина много след излизането на меджлиса, когато въстаниците наистина се събраха. Бяха в бели или червени куртки, богато украсени с гайтани, тесни панталони, цървули и навуца на краката и калпаци с орлови пера и златни лъвове на главата.

Решението беше взето бързо. Каблешков прати един човек, който да се разпорежи да бият камбаните на църквите „Свети Никола“ и „Света Богородица“, а юначната дружина се раздели на две — неколцина тръгнаха по Бяла река, останалите хукнаха вляво през Геренилото; двете групи трябваше да се съединят пред конака и със сдружени усилия да го ударят с изненада. Но съдбата, изглежда, бързаше повече от тях, та не дочака да стигнат до конака, за да се сложи Великото начало. Докато притичваше надолу, първата група зърна една синя заптийска униформа пред кундураджийницата на Петко Бояджиев — изпратеният от Неджиб ага Карахасан още чакаше

комитата, за да го отведе в зандана. Слисан от гледката на тези въоръжени мъже в странна униформа, заптието сякаш се срасна със земята; не помръдваше, само пулеше невярващи очи срещу тях. И това беше последното, което Карахасан видя през живота си. Георги Тиханек приклепна, прицели се и гръмна. Улучен в челото, турчинът се завъртя около себе си и се просна на калдъръма...

Първата пушка беше изстреляна! Робът се изправи и с този гръм запрати предизвикателството си в лицето на угнетителя, заяви му, че наистина е превърнал думите „свобода или смърт“ в свой жребий!

Когато гърмежът проехтя над притихналата Копривщица, групата от Геренилото беше вече дошла до конака. И не остана назад — нейните куршуми заплюяха по портата и стените на сградата. В същото време екнаха и камбаните на двете църкви.

Неджиб ага беше на похапка с мюдюрина и меджлиса, когато проехтяха гърмежите. Още при първия, по-далечния, той скочи на крака и се развика към своите заптиета:

— На конете!... Затворете вратата!...

— Защо тази тревога, ага? — запремига насреща му мюдюринът.
— Сигурно сватба...

Глуповатият мюдюрин не свари да завърши достойното за ума му предположение, защото — както вече знаем — въстаниците започнаха нападението върху конака. Осведомен за бунтовните настроения на раята още от Пловдив, Неджиб не се измами за естеството на изстрелите. За негова чест обаче трябва да признаем, че нито за момент не се поддаде на паниката; започна да действа още с първият пукот и — това ще видим нататък — не изгуби самообладание до края на схватката.

— Аллах, аллах — прошепна мюдюринът, — чувате ли ги, агалар? Тези чапкъни навън крещят „Да живеят България!“...

Никой не му отговори. Конакът беше обсаден и това създаваше на всички достатъчно грижи, за да се занимават си вайкането на загубилия ума и дума човечец.

А навън се бе развихрила буря. Цялото село беше на крак, образуваха се чети, завардваха се пътища, а повече от всичко се стреляше към конака — да изпразниш пищова си към сградата на турския управител, туй днес беше все едно да хвърлиш куршум срещу самия султан! Няколко часа продължи обсадата на конака и това

захвана да дотяга на бунтовниците. Каблешков нареди да донесат газ — беше решил да подпали постройката — и наскоро една пълна тенекия пристигна на главната позиция на въстаниците.

Неджиб ага, който с риск на живота си следеше поведението на обсадителите, видя появяването на тенекията газ и разбра намеренията им. За да спечели време, той, чрез векилина Тодор х. Вълков, започна преговори с въстаниците. Първото им искане изпълни веднага — освободи задържаните Брайко Енев и Георги Тосуна... за да ги зърне след малко в редиците на ония, които обстрелваха мюдюрската одая. Очакваше го, та не се изненада. Но друго привлече вниманието му:

— Я ела тук — заповяда на Илия Мангъра — и погледни през тази цепнатина! Кой е чернобрадият, дето се разпорежда отсреща?

— Даскал е, ага — беше отговорът. — Найден поп Стоянов се вика.

— Тъй, даскал — изсумтя полицаят. — Винаги съм казвал аз, че даскалите са главните разсадници на заразата...

Навън наистина беше Найден поп Стоянов, а плещестият здравеняк до него — клисурецът Никола Караджов. След като комисията в Панагюрище беше завършила работата си, двамата се помаяха там до днешната сутрин и се върнаха точно навреме, за да се включат в обсадата на конака, а даскал Найден, определен отнапред за хилядник, да поеме началството заедно с Каблешков.

— Какво ще правиш сега, колагасъ ефенди? — продължи да пита мюдюринът.

— Какво ще правя ли? При първа възможност ще си плюя на петите.

— Как? Ти, един забитин на падишаха, да побегнеш пред тази паплач? — опита се да удари на чувства другият. — Това ли е?...

Неджиб ага не прояви любопитство да узнае как мюдюринът ще оцени решението му за бягство.

— Така е, мюдюр ефенди — прекъсна го с досада. — Ще избягам. — И добави поучително: — Качанън анасъ агламас^[1]...

За съжаление по-лесно беше да го каже, отколкото да го изпълни. За да стигне до конете (оборът беше точно под одаята на мюдюрината), трябваше да мине по чардака, а там валеше такава гъста градушка от куршуми, че не оставяше никакъв шанс за преминаване. Но и да

стигнаше до конете и хората си — после накъде? Нали бе видял четите, които се разпращаха да завардят пътищата?

Той проводи отново векилина да преговаря. Този път въстаниците поискаха да освободи и другите ази (Неджиб ги държеше като заложници) и да им се предаде сам, заедно с хората си — това на военен език се нарича „предлагане на пълна капитулация“. Неджиб ага беше далеч от мисълта да се съгласи на капитулация. А в отговор на въстаниците, донесен по векилина, видя и искрица надежда за спасение; за да покажат на противника си колко безнадеждна е съпротивата му, те казали на Тодор х. Вълков, че „пътят за Пловдив е заварден“, а това подсказа на опитния колагасъ, че другият път, към Клисуре, е свободен — въстаниците действително не се бяха погрижили за него, защото беше много стръмен, та не допускаха да се реши някой на бягство през него.

Неджиб ага отстъпваше на Меджар Ахмед по интелигентност и образование, но не му липсваха нито смелост, нито изобретателност. Щом видя този шанс пред себе си, той веднага премина към действие. С помощта на другите обсадени проби дупка в пода и през нея се спусна в обора — при заплетиетата си и при отдавна оседланите коне. Решен да разкъса обсадата на всяка цена той заповяда да отворят дворната порта. Намерението му беше да водят пред себе си неколцината задържани българи, за да принудят обсадителите да не стрелят, но щастие — по-точно: неопитността на въстаниците — му помогна да не прибегва до тази мярка. Защото с откритието на вратата всички обсадители, изтощени от дългото чакане, изпразниха пушките си в отвора. Хитрият колагасъ не пропусна сгодната минута, в която навън нямаше нито една заредена пушка. Извика на хората си и заедно с тях излетя от портата, като хвана върлото по посока на Клисуре. И успя — отърва се само с една тояга по гърба...

Мюдюринът обаче нема същия късмет. Той, завалията, не разполагаше с кон, та се опита тичешком да се провери покрай конете на ездачите. Но не стигна далече — изгърмя пищов и човекът, който години представляваше върховната власт в Копревцица, се просна мъртъв, облян в кръв. Същата участ сполетя и едно от бягащите заплетиета.

... Камбаните и нестройните гърмежи продължаваха да огласят селото и околността, копривщеници, опиянени от гледката на свободата (тя им се струваше сигурна, и окончателна!), лудееха по мегданите и стъгдите, пееха до прегракване бунтовни песни, кичеха се с цветя и здравец, прегръщаха се, не намираха начин да дадат по-ярък израз на радостта си... Във всеобщата безпаметна възбуда най-трезви се оказаха ръководителите:

— Трябва да предупредим Панагюрище! — рече Найденов поп Стоянов. — Наш дълг е!...

Без да каже дума, Каблешков грабна лист и перо и сякаш съчинил го отнапред, на един дъх надраска писмото. После изтича до трупа на убития мюдюрин, натопи пръст в кръвта му и начерта кръст под подписа си. Всички любопитствуваха да научат съдържанието на писмото. Найденов поп Стоянов го изтръгна из ръцете на апостола, но още първите редове го задавиха в сълзи, та не можа да го прочете на народа. От ръцете му писмото попадна у Никола Караджов и чрез него огнените думи на възторжения Каблешков стигнаха до ушите на множеството, струпано пред конака:

— „Братия! — гласеше писмото. — Вчера пристигна в село Неджиб ага из Пловдив, който поиска да затвори няколко души заедно с мене. Като бях известен за вашето решение, станало в Оборищкото събрание, повиках няколко души юнаци и след като се въоръжихме, отправихме се към конака, който нападناхме и убихме мюдюра с няколко заптии. Сега, когато ви пиша това писмо, знамето се развява пред конака, пушките гърмят, придружени от ека на черковните камбани, и юнаците се целуват един други по улиците!... Ако вие, братия, сте били истински патриоти и апостоли на свободата, то последвайте нашия пример и в Панагюрище...

Коприщица, 20 априлий 1876 г.

Т. Каблешков“

— Куриер, извикайте куриер! — развика се Найденов поп Стоянов, докато бършеше просълзеното си лице. — Това писмо трябва начаса̀ да

замине за Панагюрище!

Куриерът скоро бе готов. Обаче преди да тръгне, ръководителят на бунтовна Клисуре написа под подписа на Каблешков и под кървавия кръст:

„Бях очевидец, когато се извърши сичко гореказано в писмото на Тодора. Тръгвам за Клисуре, за да направя същото.

Н. Караджов“

Още незасъхнало мастилото от неговия подпис, куриерът грабна писмото и полетя към столицата на Четвърти революционен окръг.

Зад него Копревщица продължаваше да ликува...

[1] Бежанова майка не плаче (турска пословица). ↑

XXXV. ПЪРВИЯТ ДЕН НА СВОБОДАТА

*Мили братя българи,
оръжие хванете!
„Свобода или смърт“
едногласно викнете...*

Бачо Киро

*Боят настана, тупат сърца ни,
ето ги близко наш'те душмани.
Кураж, дружина вярна, сговорна,
ний не сме веке рая, покорна!*

Иван Вазов

Като залиташе, запененият кон едва се довлече до хана на Найденов Дринов. Без да се погрижи да го върже (къде ще избяга бедното животно — то едва се държеше на краката си!), ездачът изтича нагоре по дървените стълби, грабна настрана ханджията и му зашепна оживено. И колкото повече му шепнеше, толкова мършавото лице на Найденов побеляваше и буйната му къдрава коса се изправяше. Заряза всичко ханджията и двамата с куриера хукнаха към кафенето при църквата „Свети Георги“. Както обикновено, там беше пълно с „лизнати“; извикани навън, те забравиха всяка предпазливост, а се скупчиха около пратеника на копривщеници. Думите му ги загрижиха:

— Да почакаме — казваха едни. — Няма и едно денонощие, откакто Иван Джуджев и Антон Балтов тръгнаха с комитетски пари за Цариград, оръжие да купуват...

— И нищо не ни е готово! — завайкаха се други. — Нито храната е изнесена в Балкана, нито юнаците са приготвени, че и знамето...

— И какво тогаз? — възразиха някои. — Да оставим братята ни копривщенци на турския ятаган ли?

Докато спореха, Рад Клисарят спомена думата „апостолите“ и решението дойде изведнъж, от само себе си — вдигнаха се и както бяха на тумба, след малко вече тропаха на Иван Тутевата порта.

— Вие луди ли сте? — сопна се насреща им Георги Бенковски, а зад раменете му надничаха и другите апостоли. — Забравихте ли, че е забранено да...

И той не можа да завърши — поразиха го сериозните лица на мъжете от групичката, повечето членове на комитета (тук го наричаха „приготовителен“), неотразимата смес от възторг и грижа в очите им. Бенковски смени тона:

— Не ме мъчете, господа!... Кажете, що се е случило...

Найден Дринов отговори:

— Три часа вече, откак в Копривщица гърмят пушките!...

Апостолите останаха като зашеметени. Волов попита дрезгаво:

— Сигурно ли е, братя? Кой го е видял?

Напред се изстъпи куриерът:

— Аз, господине. Ето, писмо нося от Каблешков...

Волов грабна писмото, но пръстите му така трепереха, че не успя да го отвори. Икономов се опита след него, но не стигна по-нататък от „Братия!...“ Най-сетне листът стигна до Бенковски и той с треперещ от вълнение глас прочете огнените слова на Каблешков. А щом произнесе и името на Караджов, закрещя като луд:

— Бунт!... Въстание!... Свикайте стотниците, удряйте камбаните! Изгърмете няколко пушки да се обяви въстанието!... Що чакате? На оръжие!... Нашите братя се бият вече!...

Някои от по-благоразумните панагюрци отвориха уста да изразят съмнението си в навременността на бунта, но думите им се удавиха в плисналото срещу тях въодушевление на апостолите. Панайот Волов изпразни два пъти своето шаспо във въздуха. Бенковски, разплакан, се хвърли върху Бобеков и го целуна по устата — така с целувка бяха заличени веднъж за винаги всички недоразумения и несъгласия между

тях. Икономов тръшна феса си на земята и захвана да го тъпче с такава ярост, сякаш под краката му беше сам падишахът...

Постепенно ентузиазмът на апостолите се предаде и на панагюрци.

— Отиваме да се приготвим — извикаха те, затичвайки се навън — и излизаме! Няма да се посраим, братя!...

Бенковски прати едного в дома на поп Георги Футеков.

— Учителке — каза пратеникът му задъхано, — започва, учителке!

— Какво започва?

— Войводата иска знамето.

— Но аз не съм... — смути се Райна поп Георгиева.

— Той знае, той знае. Иска другото, карловското. А на тебе рече да бързаш с всички сили, учителке. Бунтът започва, разбираш ли?

Когато пратеникът се върна в дома на Иван Тутев, апостолите се доприготвиха. Но не на себе си от вълнение, напълно зашеметени, те не намираха каквото им трябва. Единствен Бенковски имаше готов юнашки калпак със златно лъвче, другите решиха да излязат гологлави — може ли да се сваля султан с фес на главата? Икономов докопа отнякъде чифт изсъхнали цървули, но не можа да се оправи с ремъците...

С появяването на знамето забравиха всичко останало. Волов намери някакво неокастроено дърво и с него завързаха с врѣвчици карловското знаме — кой ще ти дири сега гвоздеи? Всичко им беше така, до половина приготвено, но Бенковски не можеше да търпи повече:

— Отваряйте портите! — ехтеше звънкият му глас. — Широко! Още, още!... Нека се запомни тоя час!... Отваряйте!...

Отвориха им портата и излязоха. Четирима: Волов, Бенковски, Захари Стоянов и Икономов. На тях, апостолите, съдбата отреди завидната участ да са първите въстаници в столицата на въстанието.

Смутено, още замаяно от важността на извършваната крачка, Панагюрище ги посрещна мълчаливо, със затворени порти и спуснати кепенци на дюкяните. Апостолите не се стъписаха от тази привидна въздържаност. Те тръгнаха към чаршията, като пееха с цяло гърло известната бунтовна песен на Стамболов:

*Хей, народ поробен,
що си тъй заспал,
ил' живот свободен
теб не ти е мил?...*

Прекъсваха песента си, колкото да викнат в един глас „Бунт! Бунт! На оръжие всички!...“ и веднага пак я подхващаха. Първа от всички панагюрци ги поздрави — и в тяхно лице въстанието — Пана Щърбанова. Тя изскочи на улицата с китка здравец и ги накичи, докато хълцаше задавено и повтаряше:

— Честито, юнаци!... Честито и на добър час!...

Когато бяха до моста на Луда Яна, насреща си видяха конака и около него няколко сини заптийски униформи. Без да спира крачките си, Волов вдигна своето шаспо и ги изпрати първите куршуми срещу тиранина. Последваха примера му и останалите. Последницата? Онези, които до преди минута живееха със самочувствието на богопомазани господари, сега се разпиляха като пилци и загубили еминиите си, по чорапи прескочиха стени и стобори и вдигнаха праха по пътя към Пазарджик. Нататък ги изпрати и един закъснял изстрел; по-късно се разбра, че той бил от пушката на Тома Георгиев — онзи осемнадесетгодишен панагюрец, който преди няколко месеца напусна училището и пансиона в Пловдив, за да последва Бенковски като секретар.

Докато апостолите превземаха конака, друг един агитатор с не по-малка сила от тяхната вдигаше Панагюрище на въстание: Павел Бобеков — уважаваният от всички учител и председателят на „приготовителния“ комитет. Облякъл въстаническата си униформа и яхнал черен като гарваново крило жребец, Бобеков летеше по улиците на града и призоваваше:

— Бунт!... Ставайте!... Долу тиранина!... На оръжие!...

После и апостолите се разделиха: Волов и Бенковски хванаха на една страна, Икономов и Захари Стоянов — на друга. И точно тогава случаят пожела Бенковски да срещне излязлата до портата Райна поп Георгиева. Той се спусна към нея — още малко и да я прегърне, — но се съвзе в последния миг.

— Учителко! — Беше на една крачка от нея, а крещеше с всички сили. — Учителко! Ето го големия ден, който ти обещавах!... Свободата дойде, учителко!...

Тя го гледаше премаляла. Срещнала бе едновременно Бенковски и свободата на България — съществуваше ли изобщо на света нещо, което да я развълнува повече от това съчетание?

— Вярвах в тебе, войводо — прошепна полугласно. — В тебе и в Отечеството!... А когато забият камбаните, ще бъда готова и аз...

И отново се разделиха, без да се срещнат истински.

А панагюрци вече доказваха, че градчето им е било достойно за столица на великото дело. Окопитили се след началния смут, те заизлизаха във въстанически униформи и с шишанета в ръце, плачеха, прегръщаха се, честитяха си един на друг свободата, кичеха се с цветя като на най-личен празник... Не се поколебаха и пред вековния враг — пропукаха пушки, проля се кръвта на неколцина агалари, които отказаха да се предадат...

Когато апостолите се върнаха отново на мегдана, вече не бяха сами — стотици и стотици възторжен народ беше наизлязъл, напираше около тях, поздравяваше ги със своето „Да живеј!“, огласяше околността с гърмежите на своите пищови и шишанета...

(Не бяха тези гърмежи, които прогониха колагасъ Меджар Ахмед от височината „Света Богородица“; той побягна към Татар Пазарджик още при първите изстрели на Воловото шаспо в двора на Иван Тутевата къща.)

Чувствуваше се нужда да се каже нещо на народа, да се прогласи по някакъв начин въстанието. Бенковски се покачи на една появила се отнейде маса и се опита да заговори. Не успя — той, иначе роден оратор, можа да изрече само: „Братя... Братя...“ и се задави в сълзи. Тогава до него застана Павел Бобеков и с развълнуван глас прочете онова възвание, което — отнапред многократно размножено, а сега подпечатано с турска кръв (бращиговският делегат и „коммисар“ Васил Петлешков вече бе приклепнал до трупа на един бегликчия, топеше пръст в още топлата му кръв и рисувахе кръстни знаци на възванията) — щеше да полети като „кърваво писмо“ по цяла Западна Тракия, за да вдигне народа на въстание.

— „Братия българе! — зачете Бобеков. — Дойде вече краят на зверските злодеяния, които от пет века насам търпи нашият народ под

омразната турска власт! Секи от нас с нетърпение очакваше тоя момент. Започва вече денят на българското народно въстание — в България, Тракия и Македония. Секи честен българин, в жилите на когото тече чиста българска кръв, както е текла тя и в жилите на нашите български крале Крум, Борис, Симеон и Ясен, трябва да грабни оръжието в ръце, за да въстанем като един човек, и по тоя начин с първият още удар да смутим неприятелят.

Нашите юнаци българи не трябва да се боят от смъртта и разните други опасности. Тие трябва да се не страхуват от това само по себе си изгнило турско правителство, което отдавна очаква своето опропастяване. Напред, братия! Дигайте пушките в ръце, да се срещнем един други против неприятелят, да запазим своето отечество, да придобием свободата си!

О, българино! Докажи, че живееш и ти, покажи как знаеш да цениш скъпата свобода.

Чрез днешното си въстание ти ще добиеш свобода, с бой и със собствената своя кръв. Счюпи хомотът, който сече твоят врат като с трион.

Ти, който търсиш свобода, чест и човешко право за себе си, пази така също свободата, честта и правото на оногова, който ги потърси при тебе. Защити го!

Бъди юнак неустрашим срещу неприятелят, сражавай са, воювай геройски, но не отказвай благоволеният си и към робът!

От днес в името на българския народ ние обявяваме пред целия свят, че желаем: или свобода, или смърт на сичкото население.

Напред, напред, братия! Бог е с нас!...“

Когато Павел Бобеков завърши, целият събран народ плачеше.

* * *

За чест на панагюрските въстаници трябва да кажем, че те не оставиха сладостния трепет на свободата да ги зашемети, а след началната радост си плюха на ръцете и здраво се заловиха за работа. Досегашният „приготовителен“ комитет се преобразува в Българско привременно правителство (или още Военен съвет), начело с досегашния председател Павел Бобеков.^[1] Пак Бобеков стана

хилядник на Панагюрище, а стотните повериха на отнапред избрания знаменосец Крайчо Самоходов, на опитния Ильо Стоянов (по прякор Петдесетникът), сражавал се срещу турците още под знамето на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, на Иван Парпулов, който наскоро щеше да се прочуе като Орчо войвода, и на познатите с юначеството си Рад Клисаря и другия Рад — Джунов, двамата Стояновци Пъков и Тренчев, Кръстю х. Томов, Павел х. Симеонов и Никола х. Георгиев. Избраха ги и Ильо Стоянов веднага потегли с четата си към Медетдере, където се виеше пътят за София. В същото време Иван Соколов (събитията го завариха тук, та беше немислимо да се върне в Пазарджик) бе въздигнат във военен комендант — нали се бе учил на войниклък в Белградската легия! — и той от своя страна вдигна една чета към височината „Свети Никола“, която пазеше Татарпазарджишкия път.

Привременното правителство заседаваше, може да се рече, непрекъснато. То не само се погрижи да се приготви на бърза ръка печат с надпис „Българско привременно правителство в Средна гора“, но се занима и с далеч по-важни въпроси: създаде Закон за организиране на бунта, погрижи се за храната и облеклото, превърна училищата в казарми за бойците, разпрати куриери с „кървави писма“ по градовете и селата на Четвърти окръг...

В същото време Бенковски създаде една четица от двадесетина души конници, за да обходи с нея селата и да ги вдигне на въстание. В нея между другите влизаха Крайчо Самоходов, Захари Стоянов, делегатът на Перушица д-р Соколски, секретарят Тома Георгиев; както ще се види по-нататък, в нейните редове се озова и Радуил, Неуловимият!...

* * *

В двора на Класното училище задимяха казани и всеки войник на въстанието получаваше от тях толкова гозба, колкото желаше — всекому според нуждата. Наистина виното и ракията бяха най-строго забранени от Бенковски, но това не пречеше мнозина — и най-вече градската беднота — да цъкят с език пред казаните и пред безплатно

напълнените паници и да повтарят с почуда и гордост: „Тъй е в Българско...”

Вечерта на първия ден на свободата край тези казани се срещнаха Волов и Радуил — и двамата строени на редицата в очакване да получат вечерята си. С неясен вик на радост те се хвърлиха един друг в прегръдките си и се разцелуваха, после Радуил подхвърли:

— Не очаквах да те срещна на тази върволица. Какво, не си ли назначихте ординарци и деншчици да ви прислужват, а...

— Хайде, хайде — смърри го незлобливо Волов, — не се заяждай! Като те слуша човек, ще рече, че сме вдигнали народа, за да... — После, без да завърши, смени темата: — Ами ти? Откога си в Панагюрище?

— Има-няма един час.

— И как мина постовете, без да знаеш паролата?

Радуил махна с ръка; този жест би трябвало да означава: „Да не се познаваме, че да задаваш такива въпроси!“ И любопитствува:

— И парола ли имате? Браво бе, истинска войска! Кажи я все пак, че, погледнеш, потрябва някой път.

— „Наполеон“.

Неуловимият се засмя:

— Шегуваш се, нали? — Но като видя как Волов, гузно извърна очи, добави примирено: — Няма да питам кой е измислил такава парола...

Апостолът отново промени насоката на разговора:

— А не те ли е поне ей толкова срам? Да си от един час в свободно Панагюрище и да не се обадиш!

— Честно казано, имах намерение изобщо да не ти се обаждам.

— И защо, дявол да го вземе?

— Не е за това, за което си мислиш. Не успях да преваря предателството, а от турците сполучих да измъкна само два-три дена отлагане — е, винаги съм казвал, че Тутулмаз е всемогъщ само в кафеджийските масали.

— Тогава?

Продължително мълчание.

— Опитай се да ме разбереш. Исках да не попадна пред очите ти, защото се страхувах да не объркаш плана ми — от днешния ден

нататък да не бъда нищо повече от един обикновен редови войник на бунта.

— Разбирам те — кимна Волов. — Бих дал много нещо, за да мога да избира и за себе си такава участ.

Разговорът им прекъсна за малко, защото бе дошъл техният ред да получат пая си от войнишката гозба — пълно канче курбан чорба и преголям къшей пръхкав топъл хляб. Двамата приклекнаха до училищната ограда и не размениха дума, докато не видяха дъната на канчетата си.

— Защо не дойдеш с мене? — попита след това Панайот Волов.

— Къде?

— В Копривщица и Копривщенския край. — Той се засмя принудено. — Не се чуди, такова е решението на комисията. Тук ще остане Бенковски. И ако питаш мене — тъй е най-правилно. След малко двамата с Икономов тръгваме към Стрелча с четата на Орчо...

— Ето едно разумно решение! — вметна Неуловимият. — Стрелча е много важен пункт, братко. Нямаме ли Стрелча, нямаме и връзка между Копривщица и Панагюрище.

— Стрелчани вече са се вдигнали, но техните гаджали са се укрепили в джамията, та искат от нас помощ, за да ги смажат. Това ще свърши Орчо. Но ти не ми отговори — ще дойдеш ли с мене?

— Не. Вече се писах в четицата на Бенковски.

Двамата се изправиха, уловиха ръцете си.

— Ще се видим ли пак, Радуиле?

— Съвсем сигурно — засмя се Човекът без сянка. — Ако не тук — в катрана на пъкъла...

[1] Ето и другите членове на Привременното правителство: Найден Дринов, Симеон х. Кирилов, Искрьо Мачев, Иван Джуджев, Кръстьо Гешанов, Петър Щърбанов, Филип Щърбанов, Тодор Влайков, Марин Шишков, Петко Р. Мачев и Захария Койчев. ↑

XXXVI. СЪЛЗИТЕ НА НЕУЛОВИМИЯ

Ето защо става необходимо да се определи една подвижна чета от най-решителни юнаци, която да обикаля от село на село, да насърчава и поддържа духа на населението... Тя ще е бърза като вихрушка и начаса ще се намира там, гдето е нужно нейното присъствие...

Георги Бенковски

... Пушките на неприятеля замълчаха. Не се мина много време и ние можахме да съгледаме между шумките, че той отстъпва пълзешката. Радостен вик се изтръгна от гърдите на всички въстаници, пушките запукаха още по-силно и неприятелят удари на бяг окончателно.

Захари Стоянов

То не беше военен поход, а неспирен триумф и пътуване през море от възторзи.

От Панагюрище четата тръгна по здрач, пред село Мечка беше по мръкнало. Какво въстание ще вдигаш тук, войводо Бенковски? Вестта за прогласената свобода е изпреварила четата ти и виж — извън крайните къщи те чака цялото село, „мечени с мечкарските шишанета“, кръстещи се разплакани старци, булки и моми с китки здравец в ръце, свещеници с църковните хоругви, буйни момци с длани върху дръжките на пищовите и камите... Кого още ще вдигаш на въстание, войводо?

Бенковски се разпореди за изнасяне на населението в Балкана (тъй гласяха решенията на панагюрските „коммисари“), проводи две

дузини войскари в помощ на столицата Панагюрище, още толкова се присъединиха към четата и — отново на път.

Славното Поибрене ги посрещна, като осветяваше черната априлска нощ с пламъчетата на стотици факли, борини и запалени цели дървета, с „Да живеј!“, черковни клепала и рев на чакмаклии шишанета. Щом четниците приближиха, поибренци, водени от своя юначен поп Неделю, паднаха като един на колене и със сълзи на умиление, зашепнаха вместо света молитва:

— Доживяхме, боже, да видим бял ден!...

— Честити сме били да посрещнем български аскер!...

— Сега вече и да умрем, няма да ни останат очите отворени!...

И пак речи, пак бунтовни песни, пак взривове на спотаявана от пет века радост!...

С първите петли четата, вече около стотина на брой, хвана отново пътя, а с първата дрезгавина на зората влезе в Мухово. Да събуди хората ли? Мигар в тази паметна нощ се бе намерил муховчанин да се свие под чергата и да заспи? Муховчани не само не спяха, но вече бяха успели да напишат с кръв първата страница на въстанието в своето село: под ножа им нощес минаха трима-четирима турци бегликчи, които до снощи се разполагаха като господари в Мухово и заплашваха наляво-надясно с арести и побоища...

Цяла нощ четата не бе слизала от конете, та сега, когато бяха сред ликуващите муховчани, мнозина подхвърлиха думи за кратък отдих. Бенковски обаче, този железен мъж, скоро-скоро сръза подмятанията. Той нареди хората от Мухово да поемат към връх Еледжик и веднага подгони четата си надолу по поречието на Тополница — към Лесичево, Церово и Калугерово. Но случи се, че не стигнаха до тези села. Едва преваляха едно възвишение и пред тях долу, в ниското, се разкри невиждана гледка: до петстотин коли се нижеха и криволяха като поток към планината, а край тях сновяха хора, стада добитък, птици... Бенковски прати разузнавачи и те скоро му донесоха: щом получили кървавото писмо, селяните от Лесичево, Калугерово и Церово натоварили талигите, въоръжили се и до един потеглили още през нощта към мястото, определено им от „комиссията“ — върха Еледжик.

Войводата препусна срещу множеството и когато селяните се скупчиха около него, произнесе пред тях огнено слово, което напълни

очите им със сълзи. Бенковски извърещаше глава и се криеше, защото не искаше да видят, че и неговите очи не бяха останали сухи...

Упътиха селяните и се разделиха с тях. Когато по-надолу плениха няколко турци от махалите, наречени Юруци, Бенковски великодушно ги освободи, като на своя отличен турски език^[1] в кратка реч им разясни най-основното в българското въстание:

— Върнете се в селото си и разкажете на своите съселяни за нашите добри намерения и за братската ни любов, която храним към мирните мюсюлмани. Кажете им, че нашата цел не е да нападаме на сиромасите и угнетените селяни, били те българи или турци. Ние сме въстанали не против мюсюлманството въобще, но против кръвопийците паши и кадии, които са общи врагове и на двата народа.
^[2]

След пладне четата беше на високия връх при село Елшица. Над пазарджишкото поле се виеха не една и не две струи черно-син дим — като спазваха заповедта, въстаналите селяни горяха селата си. Най-гъст дим на черни кълбета замрежваше небето на изток; от него Бенковски разбра — Орчо бе започнал сраженията за Стрелча.

Съвещаваха се няколко минути и решиха да се върнат в Панагюрище. Но бяха нейде към Бъта, когато ги пресрещна тревожен вестоносец: село Петрич било застрашено от златишки турци и черкези... Извади войводата сабята си и показа с нея на север — напред към Петрич!

Конниците, броят на които вече приближаваше двеста, яздиха така, че оправдаха името „хвърковата“ на четата си. И благодарение на това пристигнаха в селото преди турците. Цялото население, начело със стария и отдавна „лизнат“ поп Христоско, ги посрещна далеч извън най-крайните къщи. Щом видяха, че битката, за която бяха призовани, не е непосредствено близка, четниците се наредиха по двама и приближиха, като пееха известната Стамболова бунтовна песен:

*Не щеме ний богатство,
не щеме ний пари,
а искаме свобода,
човешки правдини...*

Разплакани като деца, петричани ги посрещнаха с поклони до земята, каквито не биха сторили и за мощите на кой да е светец. А беловласият поп Христоско не позволяваше на четниците да целуват кръста в ръцете му, а сам целуваше знамето на въстаниците и дръжките на ножовете им...

Когато постигнаха радостта и умиленето от първата среща, четниците вдигнаха населението (главно жените — кой от мъжете би се съгласил да остави шишането, за да улови мотиката?) към старите гробища да копаят окопи. Не мина много време и откъм стръмните височини Върлина проехтяха гърмежи и викове на предните караули:

— Турци идат!... Черкези нападат!...

После дойде и вестоносец. Турците идели откъм Коланларе; появили се вече около колибите на Муртин камък и се смъквали надолу по ръта Чипян. Бенковски полетя с коня си от укритие на укритие да организира и вдъхне смелост на защитниците. Обаче преди да завърши обиколката си, първите куршуми на турците свирнаха над главите на въстаниците. Мнозина отговориха на огъня с огън, но къде ще се мерят по сила музейните шишанета на българите с модерните белгийски пушки на турците? Окуражени от предимството на оръжията си, башибозуците — около двеста-триста въоръжени до зъби турци и черкези — захванаха да нападат с по-голяма стръв. Обратно: като виждаха как куршумите им с мъка стигаха до средата на разстоянието, защитниците от предните укрепления се разколебаха, заозъртаха се, пък хукнаха назад към селото. При тази тягостна гледка Бенковски не се сдържаше на едно място от гняв и мъка. Той извади сабята си и понечи да се втурне нататък, към предните окопи, за да увлече с примера си побягналите, ала бе възпрян от една ръка, която се отпусна на рамото му. Извърна се. Онзи, който го задържаше, беше Радуил.

— Не бива, войводо! — с тиха настойчивост каза Неуловимият.

— Не бива ли? — фучеше Бенковски. — А такова бягство бива ли?

— Не бива ти да отиваш нататък — не се предаде другият. — Защото паднеш ли ти, пропада и цялото дело.

— И тогаз какво? Да дадем всички гръб на тиранина още в първата битка?

— Дума да не става! Но прати други, не отивай сам. Ето Крайчо Байрактар — не го ли мислиш достоен да смете агаларската паплач?

Войводата поразмисли няколко секунди, пък отиде до Крайчо Самоходов и му предаде решението си. Като го изслуша, знаменосецът на четата засия като месечина и педя-мустаците му от само себе си щръкнаха войнствено. Той се метна на коня си, произнесе няколко пламенни думи и с едно „Напред, братя!“ се стрелна срещу турците. Петдесетина конници — пръв от тях беше Радуил! — го последваха.

Крайчо действуваше колкото храбро, толкова и разумно. Той не се насочи направо срещу башибозука, та на стръмното да бъде лесна мишена за модерните им пушки, а мина по брега на Тополница докъм воденицата, като изведе дружината си отстрани и отчасти в тила на турците. Като използваше така естествените укрития на местността, той успя да ги приближи дотолкова, че да бъдат уязвими за куршумите на шишанетата. Заповед — и петдесет приклада се опряха до яки мъжки рамена. Втора заповед — и дружен гръм на петдесет пушки разтърси Върлина. Няколко вика показаха, че куршумите не са отишли напразно. Сега на свой ред башибозуците се разколебаха, огънаха се, мнозина запълзяха по лакти и колене обратно към Муртин камък. Въодушевени от примера на своите братя, бегълците от предното българско укритие се върнаха в окопа си и също подхванаха честа стрелба.

Крайчо Самоходов прецени, че няма време за повторно напълване на пушките. В едната ръка с червеното карловско знаме, в другата с гола сабя, той повтори своето гръмливо „Напред, братя!“ и се понесе във вихрен напад. Всички до един от малката му дружина се втурнаха след него и с рев на ярост връхлетяха върху довчерашните си господари. Тропот, ругатни, трясък, предсмъртни стонове, звън на оръжие, редки гърмежи, „Да живеят!“ се смесиха в онзи хаотичен безпорядък от звуци, който съпровожда сраженията гърди срещу гърди. Сблъсъкът не продължи дълго. Загубили бабаитлъка и господарските си салтанати, турците не устояха на въстаническият устрем и като обърнаха гръб на битката, хукнаха нагоре по стръмнината в позорно бягство. Със себе си те отнесоха и своите жертви — седем убити и петнадесет ранени...^[3] Дружината на Крайчо Самоходов ги преследва донякъде по посока на Коланларе, пък се върна отново в Петрич, посрещната с ентусиазъм, който твърде

приличаше на всеобща лудост. От петдесетината храбреци нямаше дори нито един ранен.^[4]

Малко по-късно, докато Хвърковатата чета се радваше на своята заслужена почивка, Георги Бенковски потърси онзи, който го бе възпрял от нападението срещу башибозука. На дългата народна трапеза, сложена от признателните петричани, не го намери. Не го откри също при стражите и конегледачите. Вече се замисляше дали да не вдигне цялата чета в търсене, когато случайно го съзря. Радуил се бе отдалечил на стотина крачки нагоре срещу течението на Тополница и умислено седеше на един камък до самата вода на реката. Войводата приближи до него и го повика по име. Радуил се обърна и Бенковски не повярва на очите си: Неуловимият, човекът на безбройните подвизи, плачеше...

— Да не си ранен? — попита го разтревожено. Другият му отговори с жест на отрицание. — Или се намери някой да те оскърби?

— Не гадай, войводо — каза, хлипайки, Радуил. — Моите сълзи... не са сълзи... на скръб... Радостни сълзи... са те...

Бенковски приседна до него.

— Не те разбирам.

Неуловимият направи усилие да овладее гласа си.

— Повече от десет години съм в борбата, войводо. Премеждия, нещастия, смъртна опасност, рани, какво ли не съм изпитал. Днес обаче бях възнаграден за всичко. Десет минути да виждам как турчинът бяга от сражение гърди срещу гърди с довчерашия роб, да гледам български юнаци как в надпревара преследват и секат като зелки агаларите — това ми изплати с горница всичките десетгодишни неволи. Можеше ли да не се разплача при тази сладка равносметка?

Войводата размисли върху думите му, после протегна ръка и обгърна раменете на хълцащия мъж.

— За втори път ме смайваш днес, Радуиле — произнесе тихо и с вълнение. — Смятах те суров човек, направен само от разум и неспособен на чувства, а те заварвам плувнал в сълзи...

— Сълзи на радост! — за втори път уточни Неуловимият.

— Толкова повече! Да плаче от болка или страх може всяко дете, докато от радост... — Бенковски помълча малко. — А първия път ме смая, когато ме възпря в началото на боя. Трябва да ти се изповядам, Радуиле. Аз мислех, че не ме обичаш или дори че тайно ме

ненавиждаш. А ти не само не ми позволи да се излагам на турски куршуми, но отъждестви мене с делото на народа ни. — Ново замълчаване. — Затова те търсех, братко. Да ти се извиня, прошка да ти поискам...

Радуил се опита да му каже, че едно е да укоряваш или съдиш някого във време на мир и съвсем друго е във време на война — мигар отношенията на Бенковски с Павел Бобеков не минаха през същите криволици? — когато цял народ трябва да забрави миналите несъгласия и да се превърне в едно тяло и една душа. Опита се, но не успя — сълзите отново го задавиха.

[1] Според Захари Стоянов, освен турски, Бенковски е владеел още арабски, персийски, румънски, гръцки, полски и отчасти италиански. ↑

[2] Речта на Бенковски — автентична. ↑

[3] Турските жертви даваме според Тома Георгиев — „Бележки за Средногорското въстание в 1876 г.“, София 1901, стр. 23. В книгите на другите мемоаристи и изследователи те са по-малки. ↑

[4] Малко отклонение от истината — описаното сражение при Петрич се е състояло два дни по-късно (на 23 април), при втората обиколка на Хвърковатата чета. ↑

XXXVII. ПЛОВДИВ В СЯНКАТА НА БУНТА

В сряда сутринта на 21 април изненада ни в Пловдив грозно известие, че във вторник, на 20 април, избухнало в Копривщица въстание...

Йоаким Груев

Страшно били развълнувани по това време духовете в града Пловдив вследствие разпръснатите слухове, че в Копривщица и Панагюрище има нещо... Турците, гърците и нашите чорбаджии бълнували за московци и сърби, а младите български патриоти се радвали. Никой не стоял хладнокръвен пред настъпващото движение. Всеки вършел онова, за което бил способен и което е било в интереса на неговите сънародници...

Захари Стоянов

Сбогом, мило отечество, сбогом, мили народе. Аз днес отивам за твоята свобода да се боря с неприятеля, че или победа, или падна мъртъв — за мене е все едно. Мисля, че си изпълнявам длъжността, като отивам за твоята свобода да умра. Стига моите потомци да знаят да оценяват, че кръвта на народните мъченици ще ги избави от турското робство.

Бачо Киро

Вестта, че въстанието е избухнало, свари пловдивските революционери напълно неподготвени. Планове предвиждаха да се взривят железопътните мостове към Одрин, за да се прекъсне подстъпът на войски и градът да се подпали от много места, та предизвиканата суматоха да отвлече вниманието на властта. Пловдивчани не бяха готови за тези задачи. Учителят от Класното училище Наботков, който твърде самонадеяно бе обещал да приготви динамит за взривяването, нито бе започнал опитите си, нито имаше най-основните материали. Георги Манев, поел задължението да взриви железницата, не разполагаше с взривни вещества, пък и Бенковски не успя да му прати обещаните помощници. С подпалването на града бе натоварен Отон Иванов, началникът на тайната полиция в Татар Пазарджик. Той се бе прехвърлил в Пловдив преди десетина дни и — все според плана — бе наел няколко къщи, но „наемателите“, които щяха да подпалят тези къщи и с това целия град, също не бяха изпратени от Бенковски.

Междувременно предателството на Ненко Терзийски бе вдигнало на крак властта. Полицията вече усилено търсеше известните й „комити“ и най-вече Христо Търнев, името на когото знаеше от Ненко. Щом се върна от Панагюрище, „бай Христати“ едва не попадна в ръцете й и, без да успее да се свърже със своите, се укри отначало у познати, а после бе прибран от Найден Геров в руското вицеконсулство. Такава бе обстановката в града, когато на 21 април Юрдан х. Георгиев пристигна от Панагюрище и донесе на Отон Иванов два екземпляра от кървавото писмо и поръката на Бенковски да се справи със собствени сили с подпалването на Пловдив.

Отон Иванов се свърза с Димитър Свещара и Кочо Честеменски. Тримата решиха същата вечер да се свика съвещание на по-главните „лизнати“ в квартирата на Отон на Небеттепе. Явиха се обаче твърде малко от посветените в заговора хора — търговецът Спас Турчев, Георги Търнев, Лука Чепаринов, учителят от Мараша Георги Крумов (който бе изпълнявал в „Юлий Цезар“ ролята на Каска) и Георги Кожухаров, ученик от Епархийското училище. След като поумуваха, съзаклятниците си дадоха сметка, че избързалото избухване на въстанието, строгите мерки на властта и наличието на мощен гарнизон и на многобройно турско население в Пловдив им отнемат възможността да се справят с всички заръки на Бенковски, но решиха,

че все пак не могат да останат със скръстени ръце и че ще се опитат поне частично да изпълнят плана на въстанието. Съгласиха се на следващата вечер (22 април) всеки да запали по едно или повече здания в различни части на града, а после те самите, както и другите посветени в делото хора, на които през деня ще съобщят, да отидат в Царацово или в подножието на Джендемтепе, за да се отправят после в помощ на вече сражаващите се въстаници; под Джендемтепе Спас Турчев щеше да изнесе и знамето, изработено от Елена Трантеева.^[1]

Също и този проект остана почти неизпълнен. Имаше хора, които се уплашиха и не сториха нищо (обстановката в Пловдив беше наистина такава, че самата мисъл за бунтовни действия беше на границата на безразсъдството, други се въздържаха от чисто морални съображения. Способен ли е учителят да предаде на пламъците свещената сграда на училището или богослужителят — църквата? Как Димко би намерил сили да подпали къщата на човека, който го бе свалил от бесилката, или Григор поп Божков — дома на своя и на цял народ благодетел Христо Г. Данов?

И въпреки всички нечувани пречки намериха се неколцина пловдивски революционери, които с делата си не позволиха да падне петно върху българщината в Пловдив. Двама — Димитър Свецаров и Кочо кундурадгията — подпалиха собствените си дюкяни. Като отиваше към Джендемтепе, Отон Иванов по чудо се спаси от два турски патрула и не можа да стигне до Перушица, своята цел, но не се примири, а свърна към Станимака, където посвети силите си за разбунтуване на родопските села Лесково, Дедево, Бойково и Яворово. Неустрашимият Гого Търнев единствен от пловдивчани успя да стигне до Царацово и като помощник на бай Иван Арабаджията беше начело на царацовци и присъединилите се към тях селяни от Елешница, Синджирлий, Строево, Дълги Герен и Крастово в пътя им към Копривщица и в славната победа над турския башибозук при Старо Ново село... за да бъде с Каблешков до самия край и да се обезсмърти с юнашката си гибел. Към родните си места се отправиха — и там повечето загинаха със смъртта на героите! — мнозина от пловдивските революционери, без да броим такива като клисуреца Никола Караджов или панагюреца Тома Георгиев, които още преди месеци напуснаха града, за да се озоват в самия център на въстанието и на битките за свобода.

В бурната 1876 година Пловдив не достигна трагичното величие на Перушица, Батак, Панагюрище или Клисуре, но и не остана без свой дял в съзиждането на онзи най-висок паметник на българската слава, който се нарича Априлско въстание!

* * *

Димитър Свещаря подготви всичко за подпалването на дюкяна, но имаше толкова много работа да върши, че драсването на клечката възложи на по-малкия си брат Петко. А Петко нема нервите и спокойствието да изпълни всичко както му е редът, а избърза. И вместо през нощта, пожарът пламна още преди залез слънце, когато улиците бяха още пълни с народ и тулумбаджиите (така наричаха тогава пожарникарите) бяха на крак. И стана тъй, че пламъците в този дюкян на Джумаята бяха бързо-бързо задушени, а Димитър Свещаров се озова в хапуса.^[2]

Като видя несполучливия палеж и научи участието на своя приятел, Кочо не се колеба нито секунда. Обрекъл се беше, пък и знаеше — забави ли се, властта ще се сети и за него... Измъкна отнапред приготвеното шише с газ и за последен път се огледа. Ех, тежък труд, но и сладки часове на задоволство бе преживял в това дюкянче кундураджията! А тези стени? Майко мила, ако тези стени можеха да говорят, та някак си като ехо да повторят онова, дето са чували — какви бунтовни слова щяха да гръмнат, от които цялата Узун чаршия щеше да потрепери!... Ала не се размеквай, Кочо, не се оставяй да се разнежиш от спомените!

Заричаше се така кундураджията, но въпреки това не ливна веднага газта и не я подпали. Въздържаха ръката му един чифт стари калеври, толкова стари, че ще речеш — носени са били те от предците на хаджи Шабан още преди да дойдат на българската земя. Пък за сиромаша хаджи Шабан те бяха всичко: „и за хоп, и за гроб“, както гласи поговорката. Нещо смъдна сърцето на Кочо. Какво беше виновен старият добър турчин, че да остане без едничките си калеври? Поразмисли кундураджията, пък остави настрана шишето с газта, седна до масичката и на бърза ръка изкърпи хаджи Шабановото богатство. После изтича до дома на турчина (той живееше на гърба на

Караул хан^[3], на две крачки от дюкяна на Кочо), не прие никакви пари за работата си, върна се тичешком и с трескава припряност предаде всичко на огъня...

Не дочака да види какво ще се случи нататък (в същност тулумбаджиите бяха нащрек, та скоро се справиха и с този пожар), а с най-голяма бързина се отправи за в къщи. Теохана знаеше, той я бе предупредил, та не се учуди, когато го видя да впряга талигата. Наслагаха едно-друго в нея — колко ли бяха вещите в скромния дом на кундурадгията? — натовариха детето, една сродница, която се случи там, покачиха се сами и потеглиха. Кочо заобиколи през Павликианската махала, до станцията пресече пътя за Дермендере и през нивите на Мечкюр излезе на пътя за Перущица.

Кочо бързаше.

Към смъртта.

И към безсмъртието...

* * *

— Зная какво ще ми кажеш, Димко — помогна му Лазар Анастасиади. — Не живея аз на месечината и виждам що става около мене. Пък и... Пък и ти май не си единственият, който тази нощ ще се измъкне из града.

— Само една молба имам към тебе, господарю. — Димко избърса с длан челото си. — Никога не помисляй за мене като за неблагодарник. Знам, обет съм дал да ти служа, но от преди това съм обречен...

— Спри, момче, спри! — вдигна ръка Лазар. — Не ми обяснявай неща, които зная. И не се страхувай, че ще те нарека неблагодарен. Какво съм аз в сравнение с онова, за което отиваш? — Той помълча малко. — Върви, момче. Върви и помни, че домът на Лазар Анастасиади е винаги отворен за тебе. Имаш ли нужда от нещо?

— От благословията ти, господарю.

Момъкът коленичи и Лазар стори кръстен знак над главата му.

— А пари, Димко? Ти невям знаеш, че не си работил като роб при мене; отделял съм ти достойна плата и вече трябва да се е

насъбрала хубава сумичка... Пък ако не стига тя за начинанието ти, само кажи — кесията ми днес е все едно твоя кесия.

— Не ми трябва никакви пари, господарю. Там, където отивам, животът ще се мери с друго, не с жълтици. Ако оцелея, аз ще се върна и тогаз ще можеш да ми се наплатиш. Пък ако е писано да умра, защо да позлатяваме ръцете на убийците?

— Разбирам те — кимна Лазар. — Но имам за тебе нещо друго, което не ще откажеш. — Той бръкна в едно чекмедже, но то беше празно. Потърси също из другите — никакъв резултат. — Дявол да го вземе! — затюхка се. — Имах тук един револвер колт и куршуми за него... Ела да потърсим заедно. Невям съм го преместил другаде и съм забравил?

— Не мога да чакам, господарю. Всяка минутка закъснение значи една пречка повече по пътя към Панагюрище.

— Но той щеше да ти свърши хубава работа...

— Сигурно. Благодаря ти, че беше готов да ми го подариш, господарю. Но аз не съм безоръжен. — Димко показва своя лефоше. — И тоя няма да ме посрами.

— Пази се, Димко. И в битките, и по пътя се пази. Научи ли за Неджиб ага? Като се върнал вчера, веднага го натоварили да вдигне башибозука от Даутлари и другите турски села от равнината.^[4] Още снощи заминал. Не е чудно точно той да се изпречи на пътя ти.

— Да даде бог, щото тогава аз да свърша онуй, дето копривщеници са изпуснали.

— Имаш ли друга някаква заръка, сине?

— Не заръка, а молба, господарю. Даже две молби. Госпожицата излезе следобед, но дъщерите на Недкович трябва да са я задържали. Не ще мога да я дочакам. Моето сбогом моля да ѝ предадеш, господарю.

— Обещавам. А другата молба?

— Да целуна десницата ти...

Лазар Анастасиади му подаде ръка, но не позволи да я целуне. Вместо това крепко прегърна своя довчерашен слуга.

* * *

Малко по-късно през нощта и Григор поп Божков се сбогува със своя благодетел Христо Г. Данов. Фанатично честен, какъвто беше, той, се забави, за да тури в ред тефтерите и сметките на книжарницата, и едва тогава повика видния книгоиздател в стаята си. Данов обаче изобщо не му разреши да говори за сметки — не беше той чужд на онова, което вреше и кипеше наоколо, досещаше се за истинската причина на това повикване по нощна доба, та с решителен жест отхвърли настрана всичките дебели тефтери и така прие писаното в тях на доверие.

— Ще заминеш, казваш, за Клисуре? А като се повидиш с родителите си, ще се върнеш ли, Григоре?

Григор поп Божков гузно отмести очи.

— Не искам да ви мамя, господин Данов...

— Така, така, предполагах го. А ще ми кажеш ли нещо повече, Григоре?

— Господине Данов — развълнувано заговори другият, — вие добре знаете „онова“, което отдавна готвим. Настана вече денят, когато с пушка в ръка ще подирим сметка за петвековните мъчения на нашия злочест народ. Моят дълг ме зове там, в Клисуре!

— А имате ли достатъчно оръжие и джепане? И приготвена храна за по-дълго време имате ли?

— Имаме всичко потребно, господин Данов — с пресилена твърдост отговори Григор, но неволната му въздишка издаде неговата вътрешна несигурност.

— Ами къде мислите да окажете съпротива на турците?

— На Злидол. Край Клисуре, на пътя към Рахманларе.

— А ако ви заобиколят по билото на Гарваница и Черни връх, та ви ударят в гърба? Какво ще правите тогава?

— Тогава ще отстъпим към Копривщица.

Христо Г. Данов загрижено поклати глава:

— Бог да ви е на помощ, Григоре!...

— Добри ми господин Данов, позволи ми да ти се изповядам, може би за сетен път. Аз съм давал от ваше име нужната парична лепта на революционното дело, та неколцина от „работниците“ ви имат за заслужил, но името ви нийде не е записано. Аз предвиждам страшната буря, която сигур ще ви завлече в някой пловдивски затвор, но винаги пред следователите отговаряйте смело, че в нищо не сте причастни:

нищо няма черно на бяло. И нашите големи неприятели в Пловдив, гърците, ще се опитат да ви опетнят с интриги пред турските власти, но, повтарям, смел бъдете и смело отговаряйте! Скърбя много, че моето име може би ще ви навлече неприятности, но простете ми, добри ми господин Данов: аз отивам на път, от който, предвиждам, няма да се върна!

— Бъди спокоен за това, Григоре! Що е богу угодно, това ще стане с всички. Бог е милосърден и той ще помага на всички наши братя в борбата им против турците.

И сутринта рано Божков тръгна за Клисура по път, от който наистина не се върна.^[5]

* * *

В сумрака на топлата пролетна вечер Димко с торбичка на рамо се спущаше надолу към Джумаята, като се движеше плътно до къщите и дуварите. Въпреки това обаче малко над дома на доктор Рашко един глас го повика сподавено:

— Бате Димко!

Обърна се бързо по посока на гласа. Откъм църквата „Света Богородица“ се отдели една сянка и заситни към него. Беше Елена.

— Радвам се, че ми се обади, господарке — каза Димко, като хвърли поглед нагоре и надолу по улицата. — Поръчах на баща ти да ти предаде моето „сбогом“...

Елена не се завайка на това „сбогом“.

— Било е напразен труд, бате Димко. Татко няма да може да ми предаде твоето „сбогом“, защото... защото аз ще дойда с тебе!...

Той издаде неопределен звук и неволно стори крачка назад.

— Не е вярно, нали? Кажи, че се глумиш с мене, господарке!

— Вярно е. Отиваш към Панагюрище, нали? Ще дойда с тебе и ще поема дял от борбата. Колкото и да са слаби силите ми, все няма да са излишни. — Той понечи да възрази още нещо, но Елена го спря с вдигане на ръка: — Не ме разубеждавай! Решила съм го. И ако откажеш да ме вземеш, ще тръгна сама, тъй да знаеш!

— Сама? В това време?

— Не съм съвсем сама. — Тя разгъна палтенцето си и под него Димко видя дръжката на един колт. — Не ме ли вземеш, тръгвам само с този...

— А баща ти как търсеше револвера си... — Като спомена Лазар Анастасиади, Димко се сети да подхвърли: — Няма да е честно да се измъкнеш без негово разрешение, без благословията му...

— Погрижила съм се за всичко. По-късно довечера приятелките ми ще му занесат едно писмо от мене. Там му казвам накъде отивам и го моля за прошка. Сега отговори: ще ме вземеш или не?

С една въздишка на неподправена грижа Димко се предаде.

— Да вървим, господарке. Ще бдя, доколкото мога, над тебе, но... но нека и господ да те пази от небето!...

Тръгнаха. И черната пролетна нощ скоро ги погълна.

[1] Знамето нито е било изнесено, нито е оцеляло. В паниката при започналите погроми съпругата на Спас Турчев го унищожила. ↑

[2] Няколко думи за по-нататъшната съдба на бележития пловдивски революционер Димитър Свещаров. Осъден и заточен в Диарбекир, той след пет месеца успява да избяга и през лятото на 1877 г. се връща в Пловдив, където в нелегалност дочаква Освобождението. По-късно е деен съратник за Съединението. Признателните пловдивчани го избират за кмет на града (1890–1893). Починал в 1900 г. на 49-годишна възраст. ↑

[3] Караул хан се е намирал на днешната ул. „Р. Даскалов“, северно от Народната банка. ↑

[4] Автентично — Неджиб ага действително е участвувал в потушаването на въстанието като главатар на башибозука от селата Даутлари (дн. Царимир), Дорутлий (Правище), Думанлий (Церетелево), Карамустафалари (Любен) и Насвакьой (Неделево) — всички в днешния Пловдивски окръг. ↑

[5] Раздялата на Григор поп Божков с неговия благодетел е автентична, предадена почти дословно (макар и с известни съкращения) по спомените на Христо Г. Данов, записани от неговия биограф С. Ив. Барутчийски („Христо Груев Данов“, юбилеен сборник, Пловдив 1905, стр. 115 и сл.). ↑

XXXVIII. ВЕЛИКАТА РАДОСТ НА СВОБОДАТА

*Пустите клисурци станали московци,
а панагюрци — донски казаци!
Войвода им беше Гьорги Бенковски,
развява байрак Райна девойка...*

Народна песен

*Ликуването, с една реч, беше без граници от страна на
панагюрци; а Бенковски — той беше Наполеон...*

Захари Стоянов

*Скоро се чули дори и възгласи от разни страни: „Да
живеят княз Бенковски и княгиня Райна!“*

Димитър Т. Страшимиров

Развиделя се, но слънцето още не беше изгряло, когато глашатаи плъзнаха из всички махали на Панагюрище, биеха до спукване барабаните си и крещяха до прегракване:

— Слушайте, панагюрциии... След отпуск църква всички в Хаджилуковиии!... Ще се освещава народното знамеее!...

Не се стягаха дълго панагюрци, зер през тези дни на ликуване комай никой не сваляше от гърба си своите най-хубави дрехи, дето са уж само за Великден. Пък и не ги сдържаше. И не дочакаха отпуск, а нетърпеливо забързаха към дома на хаджи Лука х. Деянов — най-личната къща на Панагюрище, където от два дни бе главната квартира на Военния съвет и седалище на Привременното правителство. Отрано

забърза нататък и хилядникът Павел Бобеков. Беше нетърпелив повече от другите, но все пак намери време да се отбие до поп Георгеви — нали бяха през две порти до хаджи Лукови. Не можа да се види с учителката Райна (тя се пременяваше за голямото празненство, та му говореше през вратата), но и така успя да я попита:

— Футекова, готова ли си наистина? Смогна ли?

— Смогнах, господин Бобеков — долетя през вратата звънливият ѝ глас. — Смогнах! Цяла нощ не мигнах, но всичко е готово, до последния бод!

Тя действително бе успяла — знамето бе тъй разкошно, че още щом го изнесоха, взе дъха на панагюрци. Тежкото му кадифе, сърмата, разярените лъвове, огнените думи „Свобода или смърт!“ — всичко в него довеждаше до умиление, властно разтупваше сърцата и раздвижваше устните:

— Божичко, български байрак!...

— Доживяхме да развеем и наше знаме!...

— Виждаш ли го как реве българският лев!...

Благоговейното стъписване пред новата светиня скоро пак преля в шумен възторг: загърмяха мечкарските шишанета, екна бурното „Да живеј!“, стотици уста подхванаха пламенната песен:

*Дойде време, дойде час
уго да строшим, ха!
Хайдем, хайдем!
На бой да вървим!...*

До побитото в двора на хаджи Лукови знаме изнесоха голяма маса и върху нея подредиха всичко, каквото е необходимо за богослужението. Песента, изстрелите и „Да живеј!“ позаглъхнаха, множеството обърна нетърпеливи очи към къщата. И щом на високия чардак се появи първият от войводите, гръмна дружен възглас, от който невям небето щеше да се срине. Викаха юначни момци, украсили със свежи китки калпаците и дулата на пушките си; пригласяха им треперливи гласове на старци, които в същото време с широки кръстове призоваваха бога да благослови народното дело;

издигаха глас и гиздави моми, кипреци се в своите нови сукмани и бръчници, с герданите и нанизите пендари...

От едната страна на масата скоро заеха места Бенковски, Бобеков, байрактарят Крайчо Самоходов, стотниците и десетниците, членовете на Военния съвет и на правителството; при тях бяха поканили нарочно и Райна поп Георгиева, на ръцете на която дължаха знамето. От другата страна се разпореждаше — и сякаш не ходеше, а се носеше на една педя над земята — лудоглавият поп Грую Бански и с четири очи внимаваше никой от останалите десетина свещеници да не го затъмни, да не оспори първенстващото му място. Тамянов дим се издигна към небето и с него началното „Господи, помилууй“ на поп Грую. Свалиха калпаци мъжете, чевръсто се закръстиха бабичките, поздраво стиснаха пушките въстаниците — нямаше човек в просторния двор, когото да не засмъдяха очите пред картината на великото чудо: подир пет стотици години българско знаме да се освещава на свободна българска земя... Наистина глумливият поп Грую смути духовете на мнозина от своите събратя по длъжност и на още повече старци и бабички, когато наред с „пресветая Богородице“ и „Господи, помилуй“ начесто вмъкваше по някой ред и от своето хлевоусто „Верую“, ала същите тези не твърде богосмирени слова докарваха до възхита и безпаметен екстаз младежта. Дори посред службата Орчо не се стърпя и след думите „Да изчезнат от земи български отоманци до един“ изпразни пушката си така, че куршумът свирна над главите на множеството и едва не свали някакъв дванайсетгодишен хлапак, който следеше службата от височината на една близка липа...

Като се произнесоха и няколко пламенни речи, всички църковни и граждански обреди по освещаването завършиха. Тогава Бенковски пожела една процесия, начело със знамето, да обходи по-главните улици на градчето, да посети стражите, които бдяха по пътищата, та затова не можаха да присъствуват на светата церемония. Никой не му възрази — кой ще се намери да е против тази нова изява на победата и свободата? Разтичаха се юнаците и след половин час до петстотин души конници вече се подреждаха да придружат българската светиня. Пръв от всички беше пак поп Грую; курдисал се на коня с църковната мантия, изпод която стърчаха жълтите тепелици на чифт пищови и белите кокалени дръжки на двойно повече ками, той държеше в една ръка сребърния кръст, с който бе заклевал юнаците на Оборище, и

кандилница в другата, а главният му кахър беше да не позволи на нито един от останалите попове да участва в процесията на кон...

Когато всичко беше готово и поп Грую произнесе своето заклинателно „С нами бог, разумеете язици и покоряйтеся, яко с нами бог“, а Георги Бенковски взе знамето и вече се готвеше да го подаде на байрактаря, неочаквано за всички напред се изстъпи Райна поп Георгиева — с тъмносин сукман и също такава палтенце, украсено с лисичи кожички, и с всичкия пурпур на света върху лицето. Не се помнеше от смущение, но въпреки това произнесе ясно:

— Войводо, както аз сама съм шила знамето, сама искам да го понеса; искам да бъда войник в редовете на войниците!...

Постъписаха се мъжете, слисаха се от тази нечувана дързост жените, едничък Бенковски запази самообладание:

— Да бъде! — отсече усмихнат. — Докарайте кон за байрактарката!

Както му беше обичаят, не се посъветва, не поиска ум от никого. Но и никой не помисли да оспори думата му — в това, че младата уважавана учителка ще носи знамето, мнозина откриха даже някаква особена прелест. Или както го каза в допълнение войводата:

— Свободата е от женски род и жена трябва да носи знамето!

Доведоха кон с нови-новенички, още жълти юзда и седло. Райна поп Георгиева, препасала сабя и револвер, смело приближи до него. Помогнаха ѝ и след миг тя беше на седлото. Бенковски благоговейно целуна лъскавото кадифе на бунтовното знаме и ѝ го подаде. Поруменяла като череша, но горда с отредената ѝ роля, Райна вдигна над глава знамето с разярените лъвовете. Едно стихийно „Да живей!“ поздрави и знамето, и знаменоската. Панагюрци и придошлите от околните села въстаници вече не ликуваха, а направо лудееха от радост. И само един тъгуваше в този момент — Крайчо Самоходов, който плачеше на рамото на Захари Стоянов:

— Право ли е това бе, брате? Да се остави святото и неприкосновено знаме в ръцете на една нищо и никаква жена! Да се кълна аз в бога и народа, че ще пазя тая светиня до последната минута на живота си, а сега да ми се отнеме това право и да вървя със сгънати ръце? За мене няма вече живот; аз съм убит!...

И продължи тихичко да кълне оня час, когато му хрумна да препоръча Райкя Попова на войводата...

Но, повтаряме, той бе един единствен в цяло Панагюрище, който изживяваше мъка и огорчение; всички други сияеха от възторг.

— Да живеят младата байрактарка! — ехтеше от вси страни.

А жените не сварваха да се начудят:

— Гледай, мари! Гледай — нашата даскалица станала байрактарка!

— Уф, пък каква е красна!...

— Ще речеш — цяла княгиня!...

Думата „княгиня“ бързо премина от уста на уста, та се зачуха нови викове:

— Да живеят Райна Княгиня!...

А други, по-щедри, въздигнаха до княжество и войводата:

— Да живеят княз Бенковски и княгиня Райна!...

... И се проточи нечувана от пет века процесия. Важен и горд, начело яздеше поп Грую и сипеше наляво и надясно такива „благословии“ за „вси турци“ и „агарянская власт“, които не е възможно да бъдат написани. След него бяха другите свещеници, предвождани от поп Неделю, поибренеца. След духовенството яздеше Райна поп Георгиева — Райна Княгиня! — като развяваше бунтовното знаме високо над главата си. Ограждаха я десетина левенти на коне с голи ножове в ръце — пазителите на знамето. Следваха певците, членовете на Военния съвет, въстаниците, наредени двама по двама... Единствен Бенковски, с обнажена сабя в ръката, яздеше отстрана; не княз, а Наполеон да беше, нямаше да пристъпва по-тържествено.

Не бързаха, ала и да бързаха, пак тъй бавно щяха да се движат. Защото на всяка крачка ги спираха: ту просълзени юнаци ще поискат да допрат устни до кадифето на народната светиня, ту старци ще й се поклонят, както не са се кланяли и на най-свети мощи, ту моми и невести ще ги затрупат с цветя и здравец, ту ще се наложи да сведат знамето пред олтара на някоя църква... И всичко това съпроводено с празничен звън на камбани, с „Хей, народ поробен...“ и със стотици възгласи, които избликваха направо от сърцата на струпания народ:

— Да живеят България!...

— Да живеят младата байрактарка!...

— Свобода или смърт!...

— Да живеят българските юнаци!...

— Бог да бди над България!...

Така обходиха цяло Панагюрище и стигнаха до равната Койчева ливада, ширнала се току под върха Света Петка. Там около побитото знаме започнаха хората и веселбите — чак до залез слънце...

* * *

Привечер Бенковски вдигна на крак своята Хвърковата чета, с която щеше да бъде „всякъде и никъде“ в IV революционен окръг. Огледа юнаците си и се почуди — сред тях не видя онзи, който преди двадесети четири часа поздравяваше с радостни сълзи първата победа на българското оръжие. Потърси го. И го намери сред ония, които се готвеха да сменят стражите по стрелчанския път.

— Не вярвам на очите си, Радуиле! — рече му направо. — Мигар няма да бъдеш с мене?

— Реших да остана тук, войводо. Мисля си и сам се лаская, че и тук ръката ми няма да е излишна.

Гласът му звучеше бодро, почти ентусиазирано, но някъде отвъд тази бодрост Бенковски долови нотки, които го накараха да наостри уши и да потърси погледа на Неуловимия.

— Кажи, Радуиле — рече, — има ли нещо, което непосредствено да те безпокои? Кажи, кажи, не се опитвай да правиш дипломация!

Въпреки подканата Радуил се опита да усуква:

— Каквото безпокои всички ни — турците, турската сила.

— Аз употребих думата „непосредствено“.

— Непосредствено ме безпокои загубата на Стрелча, войводо. Снощи тук устроиха триумфално посрещане на Орчо, но Орчо в същност не е успял да превземе джамията и щом се появил башибозукът на Кьор Мехмед и Алиш Пехливан, изоставил Стрелча.

— Обаче изтеглил своята чета насам, а стрелчани — към Копривщица — многозначително напомни Бенковски.

— Така е — кимна Неуловимият. — Но Стрелча не биваше да губим, войводо. Стрелча, това е вратата към Панагюрище и връзката на Панагюрище с Копривщица. Ще берем големи ядове от тази загуба, войводо.

— Не гледай така мрачно, Радуиле. Виж каква сила е събрана тук. Само панагюрските юнаци трябва да наброяват около хиляда. А

въстаниците от Баня? От Бъта? От Ерелий, Попинци, Елшица?... Не ги ли видя днес, Радуиле? Само да им викнеш „дръж!“, ще разкъсат с нокти кой да е враг, пък ако ще и сам султанът да го води.

Неуловимият предпочете да не спори.

— Точно тъй! Та нали и аз затова искам да остана?

Сбогуваха се, като си пожелаха да бъдат заедно, в деня на победата.

... А се срещнаха отново, когато Панагюрище гореше пред очите им като една гигантска клада...

XXXIX.

ВЪСТАНИЕТО ДАВА ПЪРВАТА СИ ЖЕРТВА

... Знай, че после отечеството си съм обичал най-много тебе...

Христо Ботев

Общо взето — провървя им: още на половин час път от Пловдив Димко успя да открадне два турски коня. Имаха юзди, а Димко приспособи това-онова за седла, та препускаха цялата нощ. Селата по пътя им пустееха (тях бай Иван Арабаджията и Гого Търнев ги бяха вдигнали и повели към Копривщица) и от тях се чуваше само жален вой на гладни псета, но за всеки случай двамата бегълци предпочитаха да ги заобикалят през полето. Пътят беше мек и добър, конете — охранени, та с две-три почивки до разсъмване бяха оставили зад гърба си поне трите четвърти от разстоянието до Панагюрище. А когато слънцето надникна иззад чуките и чаловете на планината, зърнаха отънелите пушеци от загасващите пожари на Стрелча.

— Минала е под огъня — невесело каза Димко.

— Ще рече — зарадва се Елена, — че нашите са я превзели!...

— Ами ако е в ръцете на гаджалите? — загрижено поклати глава той. — Ще заобиколим и Стрелча, господарке. Не бива да рискуваме.

— Така да бъде, бате Димко. Нали ти си началникът!...

Димко познаваше този край, та като стигнаха до местността Малка усойна, свърнаха наляво и увеличили осторожността за сметка на бързината, продължиха на запад. Избираха все долчинките и позакритите места и така достигнаха до тясната и дълга като улей равнина, която водеше към Панагюрище. И тъкмо си отдъхнаха, че са оставили всички прежеждия зад гърба си, когато пропукаха десетина пушки и куршумите вдигнаха прахоляка пред краката на конете им. Погледнаха през рамо. От височинката, която преди пет минути бяха

отминали, около две дузини ездаци обрамчваха още димящите пушки и с гневни викове и зли закани вече се втурваха зад тях. Димко не загуби присъствие на духа. Измъкна своя верен лефоше и даде няколко изстрела срещу шарената група на преследвачите, докато в същото време подкани спътницата си:

— Да бягаме, господарке!... Смушкай коня!... Така!... Хвани се за гривата и препускай колкото ти стигат силите!...

За нещастие обаче силите на Елена не бяха много. На изтощеното животно под нея — още по-малко. Докато яздеше около нея и я подкрепяше, Димко успя да зареди в барабана на револвера си нови патрони. На два пъти той се обръща и в движение изстреля по няколко куршума по посока на турците, но нито улучи някого, нито ги накара да позабавят преследването. И скоро грозните им резове звучаха вече съвсем близо, а куршумите на пушките и револверите им започнаха да свирят току над главите на двамата бегълци.

— Само да стигнем оная скала отсреща! — извика Димко окуражително. — Само да стигнем!... Там всичкият аскер на султана да дойде, само евалла ще може да ни стори...

Но не стигнаха до мечтаното укритие. Оставаха им не повече от триста крачки от него, когато конят на Димко рухна, смъртно улучен. Изхвърлен през главата му, ездачът изпусна револвера си и се изтъркаля върху меката земя. Отзад долетяха ликуващи възгласи.

— Бате Димко! — изкрещя в ужас Елена. — Бате Димко!...

— Бягай! — викна ѝ той в отговор.

Но тя или не го чу, или не пожела да го чуе. Спря коня си, изхлузи се от седлото и се затича назад.

— Не оставяй коня!...

Този път Елена наистина не го чу, цялото ѝ внимание бе погълнато от групичката конници, която с диви викове приближаваше. Четвърт минута още и щяха да връхлетят, да ги смажат под копитата на конете си. Тя измъкна колта на своя баща и без да се цели изпрати шестте му куршума срещу нападателите. Разнесе се вик и един от тях се повали заедно с коня си. Останалите спряха, засуетиха се около другаря си, възклицания на смут и уплаха замениха досегашните псувни и закани.

Парализирана от мисълта, че е убила човек, Елена отпусна безпомощно ръце. Но не — убит беше конят, а не човекът. Човекът се

изправи мъчително, другарите му го покачиха зад един от другите ездачи и групичката в бърз бяг се отдалечи по посока на Стрелча.

— Да те поживи всевишният, господарке! — възторжено рече Димко, докато се надигаше от земята и прибираще оръжието си. — И все пак жалко, че не го улучи, светът щеше да се отърве от едно зло. Позна ли го? Беше Неджиб ага, бог да го убие.

Едва сега тя си припомни, че сваленият ездач единствен от цялата тайфа башибозуци беше в синя офицерска униформа. И в целия хаос на страшната минута мисълта и се отплесна по съвсем чудати пътища. Спомни си друг един турски офицер и се запита: „Къде ли е сега Меджар Ахмед?“

Димко не й остави много време за спомени и размишления.

— Да бягаме! — прикани я. — Тия кеседжии ще се съвземат и пак ще ни подгонят... Тичай, господарке! Ех, как можа да изпуснеш коня!...

Втурнаха се да тичат, но не им спореше много. Бавеше се Елена, която на всяка крачка се препъваше в дългите поли на роклята си. Димко взе колта из ръцете ѝ (дори успя тичешком да го напълни) и тя вече можеше да си помага при бягането, но въпреки това бързината им не се увеличи кой знае колко. На стотина крачки от скалата отново чуха зад себе си тропот на коне, цвилене, злобен рев и гърмежи. Турците се връщаха! Самата тази мисъл им даде крила... но не им помогна да стигнат убежището. Деляха ги само десетина крачки, когато Димко разбра: при скалата щяха да стигнат едновременно с преследвачите. Решението се наложи от само себе си:

— Бягай, господарке!... — извика повелително, а сам залегна по очи зад един камък и насочи двата револвера, своя лефоше и колта на Лазар Анастасиади, срещу турците, които, разгънати в широка дъга, препускаха в луд кариер към него. И натисна спусъците...

Елена стигна невредима до скалата, но не продължи бягството си, а се обърна и надникна иззад нея. Гледката я зашемети със своето величие. Сам, срещу двадесет души, обкръжен от три страни, Димко бе запазил хладнокръвие и на залповете отговаряше с точни изстрели ту на единия, ту на другия револвер. Някакъв огромен читак, бабаитлъкът на когото го бе подтикнал да се изстъпи доста пред останалите, се улови за гърдите и се преметна през задницата на коня си, за да плъосне на земята и да не помръдне повече. Друг понечи да

му помогне, но втори сполучлив изстрел на българина го свали върху шията на коня и подплашеното животно го отнесе назад. Останалите се помаяха, пък смушкаха конете си и го последваха.

Девојката очакваше, че Димко ще използва благоприятната минута, за да се присъедини към нея, но той остана там, зад съмнителното укритие на високия две педи камък. Елена изтича при него:

— Бате Димко, спасени сме!... Да бягаме!... Ще...

Не завърши. Смути я мъчителният начин, по който Димко се извърна към нея. С внезапно пресъхнала уста тя попита тихо:

— Какво ти е, бате Димко?

— Моята е свършена, господарке. — Виждаше се, че всяка дума му причиняваше жестоко страдание. — Улучиха ме...

Той се попипа по хълбока. Когато отдръпна ръка, шепата му беше пълна с кръв. Сълзи премрежиха очите на девојката.

— Няма да те оставя... Ще ти помогна...

— Никой не може да ми помогне вече — изговори той с усилие. — Послушай ме. Донеси ми оръжието на она там. Хайде, моля ти се, по-скоро!

Елена отиде до убития турчин и като се мъчеше да не гледа изцъклените му очи, в които се отразяваше синьото пролетно небе, взе пушката и револвера му и ги занесе на Димко.

— Така!... Сега прибери си твоя револвер, ала по-напред го напълни! Така... Господарке, бягай с всички сили към Панагюрище. Докато има живот в мене, аз ще задържа гаджалите тук... Вярвам, ще успееш да стигнеш до нашите... Но ако не успееш...

— Кажи, бате Димко. Какво, ако не успея?

— Не се оставяй жива в ръцете им, господарке... — Не си родена ти за участта, която те... А за мене не тъгувай, аз тъй и тъй съм свършен, ами поне ти...

Тя имаше желание да му наговори най-хубавите думи, които съществуват на света, но не можа, сълзите я задавиха.

— Искам да ти кажа още нещо — продължи Димко и тя се наведе към него, защото вече трудно долавяше думите му. — Предай поздрав на баща си. Кажи му... че и в последния си час съм живял с благодарност за добротата му...

— Не говори за това, бате Димко!...

— Да, остава ми още само едно... Елена!...

Тя не повярва на ушите си — никога не бе го чувала да изрича името ѝ.

— Елена!... — продължи той. — Ще ти призная нещо... Откакто загубих майчицата си... аз съм обичал само две неща. Отечеството, Елена, и... тебе...

— Бате Димко!... — изкрещя девойката неистово.

— Така е, Елена... И знай, че умирам щастлив... в бой срещу душманите на отечеството... и за тебе... А сега бягай, Елена!... Бягай и нека бог...

Не произнесе докрай благословията си. Защото Елена се наведе и с целувка, която накара лицето му да засияе, пресече думите му. После се изправи и, разридана, побягна напред. Някъде далеч към Стрелча отново проехтяха, гърмежи и конски тропот...

Неизреченото благопожелание на Димко очевидно я следваше, защото на петдесетина крачки оттатък скалата Елена застигна коня, който беше изпуснала. Животното сякаш се колебаеше кой път да избере, накъде да продължи. Девойката успя да го примами и макар и не без мъка, да се покачи отново на седлото. В същия момент, когато подкара коня, от другата страна на скалата престрелката се поднови — по-упорита и по-ожесточена отпреди. Представяше си картината на неравния бой и от това сълзите като два кристални ручея се стичаха по лицето ѝ.

Не мина много време и един тържествуващ рев на двадесетина мъжки гърла ѝ подсказа, че Димковата съпротива бе свършила. Както препускаше, тя успя да се прекръсти и да прошепне горестно:

— Вечна, вечна ти памет, бате Димко!...

Няколко куршума, които изпищяха над главата ѝ, я върнаха към действителността — турците не се бяха задоволили с първата си жертва и се бяха втурнали и за нейния живот. Като редеше неясни молитви, Елена се улови за шията на коня и го подтикваше да бяга до крайния предел на силите. Постепенно всичко около нея загуби яснота и очертания. Сляха се в едно тракането на подкованите копита, свиренето на куршумите, крясъците на преследвачите, а пътят, дърветата и хълмовете плувнаха в синкава мъгла пред очите ѝ. Колко продължи това бягство от смъртта, тя нито сега, нито по-късно можа да прецени. И когато вече ѝ се струваше, че ще се строполи мъртва от

коня, на стотина крачки пред нея се изправиха цяла редица мъже с пушки в ръце. Турците ли са? Мигар успяха да я изпреварят и да заградят пътя ѝ? Но те нали не бяха в такива униформи, бели и зелени, целите нашарени с гайтани?

— Насам, девойко, насааа-м!... — долетя глас до ушите ѝ и на Елена той се стори по-хубав от най-сладостната музика.

Продължи към редицата мъже, видя ги да се целят някъде зад нея, ушите ѝ гръмнаха от дружния им изстрел. Няколко доброжелателни ръце уловиха поводите на коня ѝ.

В този момент светът се завъртя пред очите на девойката и тя се срина безчувствена от коня...

Свести се от водата, която някой пръскаше по лицето ѝ. Бавно, много бавно откряна очи. Разкривените линии и багри постепенно заеха своите места и на педя над себе си тя видя скъпите черти на Радуил — брадатото му лице, умния и нежен поглед на топлите кафяви очи, мъжествената бръчка, която разделяше гъстите вежди.

Девойката едва доловимо прошепна:

— Сигурно съм умряла и съм вече в рая...

— Ти си жива! Жива си!... — възразиха устните над нея. — Жива си и ние сме заедно!

Жива или в рая — не беше ли все едно, щом Радуил беше до нея?

Елена простря ръце и притегли лицето му към своето...

XL.

ЧЕТВЪРТИ РЕВОЛЮЦИОНЕН ОКРЪГ В ПОЖАРА НА БУНТА

Блян чуден беше прелетял над целия народ. Беше го увил в своите криле, беше разтуптял сърцето му с най-сладките надежди, които могат да пленят един роб, беше възпламенил в гърдите му светлия порив на подвизите и борбите!... О, дни на свято увлечение!...

Константин Величков

*Аз не искам, майко,
на турчин вергия да плащам,
а най-искам, майко,
на Балкана знаме да развея.*

Народна песен

(съчинена и пята в

Перушица в началото на
въстанието)

Вестта за въстанието бързо прелетя над българските земи. Разнасяха я пушеците на пожарищата и ехото на чукарите, тя летеше през равнините със запенените коне на ездачите, преваляше планините с краката на неуморните планинци. Кървавите писма, които я съобщаваха, прекосяваха реки и долини укрити под хастара на калпаците, зашити в ризите на моми и девойки, свити на масур в кухите тояги на божеци... И където достигнеше — град, село или паланка, — робската земя за миг изтръпваше в смут, после лумваше в пламъците на бунта.

Народът на българите се вдигаше на бран за „свобода или смърт!“.

* * *

Първа след Копривщица въстана Клисуреца.

Щом Никола Караджов донесе великата вест, учителите Христо Попов и Христо Труфчев избраха най-сигурните куриери, за да съберат верните на делото люде: децата от школото, отдавна докоснати от родолюбивия огън на своите наставници, припнаха на весели рояци из селото, за да разнесат гръмовната дума:

— Бунт!

Докато Караджов да се премени във въстаническите дрехи, цялото село се бе вече събрало и дебнеше да чуе от устата му заклинателното слово. Но когато Никола Караджов, се яви рамо до рамо с брат си Хараламби и видя искрящите в трескава възбуда очи, не се увлече да държи витийски речи, а отвори уста и запя с цяло гърло:

— „Боят настана, тупат сърца ни...“

Всички подхванаха познатата песен. Възпламенени от нея, клисурци полетяха на бран. И няколко часа по-късно конакът беше вече превзет, оцелелите заптиета, загубили калеври и фесове, безславно бягаха към Карлово, а въстаниците — мъже, жени, деца, старци, цялото село — копаеха окопи и изнасяха дървени топове на Зли дол (същия Зли дол, който по-късно ще бъде обезсмъртен от перото на дядо Вазов) и на отсрещната страна — на пътя към Златица. На двама уважавани юнаци се повериха тези позиции: Минчо Калъча (той беше нещо като клисурски Орчо) държеше Зли дол, стотникът Власаки Йовков преграждаше златишкия път. А над къщата, избрана за главна квартира на въстаниците, се вееше бунтовното знаме, изработено от сестричката на Караджов; в тази къща ден и нощ можеха да се срещнат братя Караджови, дошлият от Пловдив Христо Благоев, Иван Дончов, Христо Цанков, Григор поп Божков, който пристигна два дена по-късно...

А когато въстаниците пръснаха башибозука, който запъпли откъм Рахманларе, и Минчо Калъча с първия си куршум свали

байрактаря им, клисурци, опиянени като от младо вино, се помислиха завинаги венчани за победата.

Какво от туй, че някъде си там, към Карлово, главорезът Тосун бей събирал под зеления си байрак неизброима паплач, за да удари оставеното на собствените си сили китно село? Не е ли по-важно, че днес, че *този час* са ден и час на бленуваната от пет столетия свобода?

* * *

Перущица също скоро разбра, че ще бъде сама в битката на живот и смърт. Даже по-зле — тук се намери партия на „благоразумни“, предимно чорбаджии, които побързаха да преговарят с властта за предаване. Но Перущица имаше население от здрави българи и юначни ръководители. Наистина Васил Соколски не успя да се върне от Панагюрище, ала тук беше Петър Бонев — учителят, съратникът на Левски, участникът в Първата легия. До него се намираха и такива мъже, като вечно смръщеният Спас Гинев, когото вече познаваме, Тодор Велчев, Рашко Куртов, четиримата Тилеви, Никола Колакмана, Калофер Спасов, Натеви... Голямо въодушевление и решимост за непреклонна борба донесе и идването на Кочо Честеменски от Пловдив. С такива мъже ще превие ли Перущица робски врат пред тирана?

Още в първите дни на въстанието перушценци издигнаха табия по Влаевица на юг, за да осигурят защитата си срещу фанатизираните помаци от Тъмраш; сто и двадесет въстаника заеха места тук по мазгалите, начело с Петър Бонев и Кочо. Такава табия, макар и помалка, изградиха и на Лачковото място срещу връх Вълковище, където отбраната водеха Калофер Спасов и Никола Колакмана. Цяла редица окопи преграждаха пътя към близкото турско село Устина, като центърът на защитата беше църквата „Свети Атанас“; тук имаше до двеста войници, командувани от Спас Гинев и Павел Тилев...

Зловещият Ахмед ага. Тъмрашлията надвисна над Перущица заедно с безчислен башибозук, бригадният генерал Решид паша приближаваше от Пловдив с многобройна редовна войска и артилерия, но въстаниците дори не помислиха да поставят на повторно обсъждане своята клетва „свобода или смърт“ — Кочо Честеменски (именно той)

изпразни револвера си във въздуха, опитният нишанджия Иван Атанасов веднага след него с един куршум свали башибозушкия байрактар, който цяло денонощие предизвикателно се перчеше на върха на Мишова могила и сраженията — неравни както навсякъде — пламнаха.

Низамите и оръдията на Решид паша разрушиха и превзеха църквата „Свети Атанас“. Юнаците от „Лачковото укрепление“ на няколко пъти спираха напора на башибозука, но после се принудиха да отстъпят в селото. След епична битка в превърнатото в крепост Цачово кафене падна Петър Бонев. Малко по-късно в пътя към небитието го придружиха Насю Тилев и Никола Колакмана. Не издържаха и защитниците, които се бяха укрепили в Каймакамовата и Натовата къща. И постепенно всички — беззащитни жени и деца и непреклонни юнаци — се събраха в последната „крепост“: долната църква „Свети Архангел“. Обкръжени бяха от все страни, отникъде не идеше лъх на надежда и вест за помощ, но перушници не помислиха за позорно предаване. Всичко, което изпълваше сърцата им в тези величествени и страшни дни, те изразяваха с неспирния си вик:

— Да живей България!...

* * *

Остана сам и Батак. Толкова сам, че до него кърваво писмо изобщо не стигна.

Но Батак въпреки всичко въстана! Вестта за бунта се провря по доловете и лъкатушните пътеки на Родопите и стигна до Доспата. За посветеното във всенародното дело градче тя беше достатъчна — Петър Горанов, който преди седмица бе положил клетва на Оборище, братята Стефан и Ангел Трендафилови, Тодор Нейчев, Иван Божин, Вранко Паунов и с тях още около хиляда юнаци, останали повече или по-малко безименни, не се нуждаеха от повече. И развяха революционното знаме над Батак — най-отдалечения от всички въстанически центрове на IV окръг.

В решителния час Батак се вдигна като един. Въстаниците нападناха и плениха представителите на турската власт, не се поколебаха да „хвърлят ръкавица“ на най-отчаяния главорез от този

родопски край — Ахмед ага Барутинлията, кърагасъ на доспатския помаклък за турците и „един долен и неграмотен скот“ (Макгахан) за останалия свят, — като застреляха две от неговите заптиета, после призоваха цялото население и започнаха да укрепяват уязвимите подстъпи към градеца: Беглишките хармани, Иванова ливада, Царев комин, Свети Георги, Сухо бърдо, Свети Никола...

Батачани бяха дали клетва и нито опасността, нито подстрекателските съвети на „благоразумните“, нито близкото съседство на жадните за кръв башибозуци можеха да ги отвърнат от нея.

В името на същата клетва след няколко дни те щяха и да отидат на всеобща кървава жертва...

* * *

Когато в Панагюрище бяха първите часове на радостта от срещата със свободата, не друг, а Васил Петлешков от Брацигово подписваше с кръв писмата, които щяха да вдигнат на оръжие Четвърти революционен окръг. Куриерите грабеха от ръцете му още мокрите листове и полетяваха във всички посоки; последните четири писма той задържа за себе си — лично щеше да ги отнесе към Татар Пазарджик, Пещера, Батак, Брацигово. И наистина не дочака тържествата, а веднага се приготви за път. Бенковски (двамата ги свързваше искрена и дълбока дружба) го прегърна братски, даде му бърз и силен кон и го изпрати.

Същата нощ Петлешков премина през Пазарджик, но остана само толкова, колкото да предаде едно кърваво писмо на Константин Величков, и продължи нататък. Бързаше, но — нещо наистина невероятно — мълвата за въстанието го изпревари. Нетърпеливи да узнаят истината, трудолюбивите брациговци в този ден (21 април) не излязоха на работа и останаха да чакат своя делегат и апостол; най-припрян от всички, Ангел Арnaudов излезе да го посрещне до местността Клисурата. Някъде към три часа след обед Петлешков пристигна и двамата заедно преминаха през изтръпналото в очакване село, като викаха:

— Бунт!... На оръжие!... Ставайте, братя, ставайте!... Копривщица, Клисуре и Панагюрище вече се бият с тиранина!... На оръжие!...

Около Синджирли бунар гъмжеше от народ. Петлешков едва скочи от коня, изправи се и с глас на древен заклинател прочете кървавото „Възвание“. И докато хората плачеха и се прегръщаха, викаха „На оръжие!“, пушкаха във въздуха и затъмняваха небето с калпаците си, той, както Караджов в Клисуре, запя; на устата му дойде онази Чинтулова песен, която му беше най-любима още от дете:

Стани, стани, юнак балкански...

Младо и старо присъедини гласа си към неговия и след малко Брацигово ехтеше от един хор, равен на който никога нямаше да види и чуе:

*Стани, стани, юнак балкански,
от сън дълбок се събуди,
срещу народа отомански,
ти българите поведи!...*

Първият възторг вървеше ръка за ръка и с първите разумни разпоредби. Куриери тръгнаха с кървавите писма към Пещера и Батак, други верни хора отидоха да се свържат с Перущица, цяла нощ революционният комитет (станал вече „Привременно правителство“) заседава, като определи Петлешков за апостол и ръководител на въстанието и му даде за помощници Арnaudов и Никола Боянов, за военен командир бе прогласен Георги Ангелиев, а за главен артилерист на дървените топове — Георги Шаров. Тъй като се оказа, че учителката Ана Гиздова не е приготвила знамето, то набързо бе довършено с бои от Иван Боянин и още незасъхнало се развя над скъсалото робските вериги село. А на сутринта заприиждаха кербани с въстаници и население от Радилово, Бяга, Козарско, Жребичко,

Аликочево, Ясъ кория — Брациговският революционен район набираще сили за борбата.

Черешовите и брястовите топове бяха изпробвани, окопи и укрития преградиха всички входи към селото, около последните къщи се склучи пръстен от каруци и чували, напълнени с пясък...

И когато се появи първият башибозук, Брацигово бе готово да му устрои — и му устрои! — един наистина горещ прием.

* * *

Навсякъде имаше отнапред избрани ръководители — апостоли, войводи, хилядници и стотници, военни коменданти; нямаше само на Еледжик, а тук бяха струпани въстаниците и цялото население на осем села от поречието на Тополница: Церово, Мухово, Калугерово, Лесичево, Карамусал, Славовица, Съртхарман и Дерехарман. Но народът там сам поправи грешката на неопитното началство и някак естествено избра из своите редове онези, които по качества и дарби заслужаваха да им станат ръководители. Двама бяха те, които, начело на необучените и почти безоръжни еледжикски въстаници, в следващите десет дни щяха да отразяват юрушите на черкези и редовен аскер. Единият бе Теофил Бойков от Калугерово, човек, който от само себе си се налагаше като ръководител, като командир. Него обаче щеше да затъмни другият предводител — Гене Теллийски от Церово; той щеше да прояви такова юначество и непреклонен характер, че самите турци щяха да говорят с уважение за него и да го наричат „Телли паша“...

Още като се струпа тук многохилядното население, всичко тръгна така подредено, сякаш бе имало много пъти изпитвана и преправяна организация. Около лагера се появиха добре изкопани окопи, заредуваха се стражи и съгледници, опитни в стрелбата селяни, най-често преминали през хайдушкото школо, обучаваха в „нишанджийство“ ония, които за първи път хващаха пушка или пищов. Стотиците семейства, които се бяха разположили зад прикритието на окопите, бяха устроили едно учудващо подредено селище. Групирали се по села и махали, те вдигаха колиби от пръти и горска шума, до тях ограждаха кошари за добитъка, появиха се пещи за хляб и вкусни

гозби цвърнаха над огнищата. А от другата страна на селището бе оръжейната работилница на лагера. Пръв майстор тук беше Стоян Иванов от Мухово, който, подобно на чудодейник, можеше да стори всичко — чакмак да оправи, повреден приклад да замени, че и нов пищов да измайстори; Орчо войвода имаше такъв пищов по системата лефоше с надпис върху желязото „уста Стоян Муховченин на 1875 г. № 1“, който Орчо и още мнозина стрелци поставяха по-високо и от европейските револвери. Помагаха му до четиридесет майстори — кой оправя пушка, кой източва пленен турски ятаган, кой превръща коса или сърп в сабя или нож, кой дълбае черешово дърво за топ...

Неведнъж и не дважд нападаха на Еледжик черкези и турски башибозук, но ги срещаше такава юнашка съпротива, че всеки път подвиваха опашки и офейкваха, като помъкваха със себе си ранени и убити, докато сред защитниците нема нито един одраскан.

На 25 април тук пристигна Хвърковатата чета на Бенковски. Тя бе минала през Мечка, при Петрич се бе сразила с напирещ откъм Златица башибозук, празнувала бе свободата в Поибрене, предала бе на огън Смолско, Каменица и Раково и сега идваше на Еледжик да окуражи, да подпомогне. Боже, как я посрещнаха! Какво „Да живеят!“ огласи Средна гора, каква почест се отдаде на Бенковски войвода, какво хоро се изви около бунтовното знаме!

Вечерта на следния ден дойдоха вестоносци от Белово, които, за да стигнат до Бенковски, по дирите му бяха обходили цялата околност. Носеха важно известие: самото Белево и селата околоръст били готови да въстанат, „но нищо не се решавали да предприемат, дордето не видели с очите си външна сила и някой български войвода“. Бенковски не се помая, вдигна четата — та нали тези действия бяха предназначението ѝ! Не искаха да ги пуснат еледжикци, до среднощ спориха и се убеждаваха. Когато най-сетне войводата се наложи и юнаците от четата яхнаха конете, заръмя тих и кротък дъждец. Намериха се мнозина, които се прекръстиха и рекоха с упование:

— По вода ще върви!...

Можеше ли някой да допусне, че този дъжд не ще спре нито утре, нито в други ден, нито още четиридесет дни и че наравно с турците ще причини злини на въстанието и въстаниците?

* * *

Азис паша.

Колкото се разрастваше пожарът на бунта, толкова пропадеше онзи, който в стремежа си да го предотврати, не се бе поколебавал да прибегва до всякакви средства.

На 27 април с нарочен влак от Цариград пристигна Хамид паша, назначен за мютесариф на Пловдив на мястото на Азис; а самият Азис паша получи заповед още със същия влак да замине за столицата. Йоаким Груев, владиката и още неколцина първенци от българите отидоха да го изпратят, но той — с увиснали пепеляви бузи и с изражение, сякаш току-що е дъвкал стипца — изобщо не пожела да ги погледне.

Коя беше причината за изпадането му в немилост? Истината никога не се разбра, но в турската столица дълго се носеше мълва, че размерите и бързите първоначални успехи на въстанието поразили най-висшите кръгове на империята и затова султанът побързал да стовари вината върху пловдивския мютесариф... може би за да не бъде стоварена върху самия него...

Така или иначе в дългата си схватка с „комитите“, Азис паша претърпя пълно поражение.

XLI. И РЕВОЛЮЦИИТЕ СЕ ПРАВЯТ ОТ ЖИВИ ХОРА

*Еленка Йордану ромоня:
— Йордане, първо любовъ
що ще ни бъде постелка,
що ще ни бъде покривка?
— Зелена трева постелка,
зелени листи покривка.*

Народна песен

*Всеки българин сега трябва да остави всичко
настрана, да пожертвува мило и драго, отечество да се
освободи!*

Олимпий Панов

Като се страхуваха, че в Панагюрище ще срещнат московци, турците пет дни не предприеха нищо срещу столицата на въстанието. Тези пет дни въстаниците приеха като дар от небето и не ги пропиляха: копаха окопи, ляха куршуми, приготвяха фишеци и най-важното — с всекидневен талим (в българския език още не съществуваше понятието „военно обучение“, та затова използваха съответната турска дума) превръщаха нехващалите пушка мъже в бойци.

Макар и рядко, до Панагюрище все идеше по някоя вест от другите въстанически центрове и според това дали вестта бе радостна или печална, цялото градче ликуваше или изпадаше в униние. Научиха, че карловският кръволок Тосун бей превърнал китната Клисурса в пепелище и Панагюрище клюмна като повяхнало цвете, пък

на другия ден се разбра как при Петрич Орчовата дружина сразила и обърнала в бягство несметна башибозушка орда, а сам Орчо се отличил повече от всички, като с един куршум свалил от коня предводителя им (след този подвиг към името на Орчо прикачиха почетното прозвище „войвода“ и то му остана чак до смъртта, че и след нея в паметта на признателните поколения), и хората се люшнаха и се виха чак до тъмно; чу се, че Пловдив и Татар Пазарджик не въстанали и че в Доспата помаците разорили Батак и изклали батачани и всички бяха като попарени, но после се върна Орчо войвода и разказа как в Белово не само българи (и българки — имало и жена между тях^[1]), но също далматинци и немци масово постъпвали в Хвърковатата чета и пак възликуваха сърцата...

През тези дни, които по-късно преживелите щяха да наричат „дни на българското царство“, Радуил имаше сравнително малка възможност да се вижда с Елена. Поради заетост. Колкото и да е странно, става дума повече за нейна, отколкото за негова заетост.

Чрез Бобеков Радуил я бе настанил в заможната къща на Филип Щърбанов — онзи бивш векилин, който беше член на комитета и до самия 20 април разиграваше и водеше за носа конака и мюдюрина, — та се надяваше, че всеки път, когато се връща от позицията за почивка, ще бъдат заедно. Но тази сметка излезе, както е думата, правена без кръчмаря. И кръчмарят беше самата Елена: нали във Франция тя бе преминала самарянски курс, та като не пожела да стои със скръстени ръце, предложи да организира някакво подобие на лазарет за бойците, които в бъдеще ще имат нужда от помощ; Павел Бобеков и Военният съвет приеха с радост предложението ѝ, още повече, че в Панагюрище нямаше лице, нещо по медицина, а перущенският доктор Соколски, на когото уж разчитаха, се запиля с четата на Бенковски, пък и той се беше вече проявил като човек, „който не беше твърде мъченик на своята професия“^[2] и пред скалпела или слушалката предпочиташе да вижда в ръката си пушката... Елена се посвети с такава ревност на новото си поприще, че за да я види, Радуил трябваше да се преструва на човек от помагачите ѝ, ала и тогава тя успяваше да му отдели твърде малко време.

Когато обаче в тези тъй редки случаи те оставаха сами, разговорите им бяха пълни с топлота и с прости човешки чувства.

Нищо чудно. — Април 1876-а не беше дело на свръхчовеци, а се сътвори от живи хора, „на които нищо човешко не беше чуждо“.

* * *

— Какво е това на палтенцето ти? Прилича на украшение, изработено от изкусен майстор-златар, пък, кой знае защо, много ми напомня на обикновено размачкано олово.

Мълчание. И после:

— Не ме разпитвай. Спомен ми е от един човек, когото би трябвало да мразя, пък аз го уважавам.

— Да го мразиш? Защо?

— Защото е наш противник.

— Аха, започвам да се досещам. И това олово... Да, да, досещам се.

— Не се подигравай. Ти най-малко имаш право да говориш лошо за него.

— Аз ли? И защо именно аз?

— Защото той е знаел, че Димко те укрива у дома и не е протегнал ръка, за да те залови.

— И ти носиш това украшение като спомен за благородството му към мене?

Тя се престори, че не забелязва иронията.

— Като спомен за благородството въобще. — И натърти заядливо: — Днес то не се среща прекалено често...

Радуил я разбра. Понечи да каже нещо, но размисли и се отказа.

* * *

— Много ме терзае споменът за турчина, когото убих. — (В мъглявите спомени на Елена Неджиб ага, когото тя повали, се смесваше с турчина, убит от Димко, чието оръжие тя прибра.) — Всяка нощ се явява в сънищата ми и ме гледа все с ония изцъклени студени очи...

— Не бива, не си права да се измъчваш.

— Как да не съм права? Мигар е лесно да станеш убийца?

— Ти не си убийца, Елена. Защото тогава си стреляла, е, да, и си улучила като войник в честно сражение. Войникът не е убиец именно защото е войник.

— Искаш да кажеш, че ако тогава... в къщи?...

— Така е. Ако тогава беше улучила Меджар Ахмед, ти щеше да бъдеш убийца. Понеже войната между двата ни народа не беше още обявена и той нито се е готвил да стреля срещу тебе, нито е имал основание да се предпазва. Но с този неизвестен турчин е друго. Били сте войник срещу войник и оръжие срещу оръжие. Такова убийство не е убийство.

— Бих искала да си прав. Ах, как бих искала да си прав!...

* * *

— Не може да не ти е мъчно за Димко. Нека да ти е мъчно, но не го съжалявай!

— Игрословица ли е това?

— Никаква игрословица! За тебе е невъзможно да не скърбиш за него — за прекрасния човек и за юнака, който те е запазил с цената на собствения си живот. Но не бива да го съжаляваш, да окайваш орисията му. Каква по-хубава смърт за мъжа от тази в името на отечеството и на любимата жена?

— Просто ти се чудя, Радуиле. Преди месец не даваше и да се спомене за женитба, вчера говореше за близката ни смърт под знамето на свободата, пък днес как ли не ме предумваш за венчило.

— И много ми се иска да склониш. Дори вече съм подпитал поп Георги Футеков...

— А предишните ти възражения?

— Не се отричам от думите си. Но ти забравяш няколко важни неща. Например това, че ти днес не си дъщеря и наследница на богаташа Лазар Анастасиади, а обикновен войник и въстаник, какъвто съм и аз.

— А нещо за утрешната гибел?

— Че онзи, комуто предстои да умре, заслужава приживе малко човешка радост.

— Хммм... Бих искала в сраженията да се покажеш толкова сръчен с пушката и ножа, колкото си сега с думите.

— Гласът ти не звучи така, като да се готвиш да се хвърлиш на врата ми и да прошепнеш: „Готова съм, мили...“

— Позна.

— И защо, дявол да го вземе?

— Мигар не разбираш? Тук сме за нещо толкова голямо, че е неуместно да поставяме наравно с него своите радости и копнежи.

Той я изглежда продължително.

— Войникът се сражава за отечеството си, но това не му пречи да се храни. И да си избере по-заветно местенце за нощувка...

— Но въстаниците предават на огъня бащината си къща или изоставят жена и деца, за да изпълнят клетва и дълг. Какви ще бъдем в техните очи ние двамата, ако в същото време се заловим да вдигаме сватба? — И след малко: — Какво, разочарован ли си?

— Защо мислиш, че съм разочарован?

— Гледаш ме така...

— Гледам те като човек, който е разбрал защо между милионите жени по света е обикнал именно тебе!...

[1] Автентично. Името на тази юначна българка е Мария Сутич (Йонка), съпруга на далматинеца Иван Сутич, който също се присъединил към четата. ↑

[2] Характеристиката е на Захари Стоянов. ↑

XLII.

„БОЯТ НАСТАНА, ТУПАТ СЪРЦА НИ...”

Всеки се е родил, за да умре, затова нека умрем, но да оставим надежда за живот, да оставим на наследниците си свободата, която с пари се не купува, а само с кръв.

Неизвестен въстаник от Стрелча

Около 170–200 души турци са паднали на панагюрските окопи в числото на които имало и двама-трима мюлезими и юзбашии...

Захари Стоянов

Спокойствието, подарено на въстаниците от уплашените турци, продължи до 26 април. В този ден неуморният Павел Бобеков бе свикал стотниците и някои други по-изкусни във военното дело мъже, за да ги разпита за подготовката на бойците, когато в стаята връхлетя един задъхан вестоносец и извика от вратата:

— Турците!...

Всички наскочаха. Въпросите заваляха един през друг:

— Къде?... Аскер или, башибозук?... Много ли?... Захванали се битка?...

Като си пое дъх, гончията разказа: немало още битка, но многоброен аскер и башибозук идвал откъм Стрелча... При тази вест Бобеков приbledня, отпусна се на мястото си и гузно и горестно призна:

— Измамиха ме!... Аз ги чаках откъм Пазарджик, а те...

— Какво значение има? — заглуши го Радуил. — Откъдето и да идват, нашата задача не е ли все същата?

— Вярно — посъвзе се хилядникът. И се обърна към военния комендант: — Соколов, поеми командата!

Иван Соколов вече по-спокойно и по-подробно разпита вестителя. Турците разпънали шатри в стрелчанския дервент и пратили конни разузнавачи към Панагюрище; разузнавачите обаче явно се страхували от засада, понеже не проявявали голяма охота да приближат българските стражи и гледали да обикалят по-отдалече.

— Това е добре — каза Радуил. — Щом разпъват чадъри и само разузнават, значи, не се готвят да нападат... поне днес. А това ни дава възможност да засилим позициите си, да съсредоточим повече хора...

Думите му съдържаха един умело подсказан съвет. И Соколов не се подвоуми да го послуша: още начаса той разпореде стотниците Стоян Пъков, Кръстю х. Томов и Никола х. Георгиев да вдигнат войскарите си и да ги разположат в Балабановата кория и по Пепелянова могила, като по този начин затворят дефилето към Стрелча. Заповяда да откарат там и две от черешовите топчета, които щяха да бъдат под командата на главния топчия Стоил Финджеков. Малко по-късно той също се отправи нататък, съпроводен от членовете на Привременното правителство Захария Койчев и втория от бившите векили Кръстю Гешанов. С тях тръгна и Радуил. Когато ги изпращаше, Павел Бобеков дръпна Радуил настрана и му каза с уважение и възторг:

— Възхищавам се от тебе! Ти единствен предричаше, че опасността ще дойде откъм Стрелча, а когато думите ти се сбъднаха, даже не отвори уста да се самоизтъкнеш...

— Чудя ти се, Бобеков, че можеш да се занимаваш с това. Да изтъкваме заслугите си ли сме тука, или за да удържим на клетвата си?

— Няма да отворя втори път дума, но да знаеш — евалла ти права за далновидността...

Те си стиснаха здраво ръцете.

Преди да отиде към застрашената позиция, Радуил намери време да отскочи до училището, където Елена подготвяше своя лазарет.

— Начева се — каза й. — Турците дойдоха. Откъм Стрелча.

— И ти?

— Отивам към Балабанова кория. По Стрелчанския път.

Кръвта се оттегли от красивото й лице, но тя не се предаде на сълзливо разнежване.

— Върви! — рече му развълнувано. — Върви и бъди смел. А иначе... пази се, Радуиле... За мене се пази!...

И с внезапен порив се хвърли в прегръдките му.

— Да сте живи и здрави, млади хора — благосклонно произнесе някой до тях. Беше непозната старица с разчепкан тефтик в ръце. — Зер то, българското царство, вие, младите, и вашите деца ще го построите...

Двамата се пуснаха и засрамени побягнаха в различни посоки.

* * *

Както предсказа Радуил, така се и случи — в този ден турците не предприеха нищо повече. През нощта се появи един нов враг — дъждът, — но той беше така тих, топъл и кротък, че още никой не го оцени, никой не се уплаши от него.

На разсъмване дойдоха най-предните съгледници и доложиха: в турския стан се забелязва оживление, невям се готвят да нанесат удар. След кратък съвет с другите началници Соколов размести позициите или по-право — изнесе две нови напред: Бобеков с една чета (в нейните редове беше и Радуил) зае Петлява кория, а друга със Соколов начело се разположи при Чирияшка река. Вече нямаше нужда от съгледници — и с просто око се виждаше, че въпреки позасилилия се дъжд турците се стягат за юруш: отделно сините редици на низама, отделно нестройната и шарена тълпа на башибозука, отделно готовата за набег кавалерия.

— Много са, дявол да ги вземе! — прошепна Павел Бобеков.

— Че са много, много са — съгласи се Радуил. — Но това за нас не стига. Трябва да научим какво точно се крие зад това „много“.

Хилятникът го стрелна с поглед.

— Да не си решил пак да?...

— А, не! — прекъсна го Радуил и избърса вадичките дъжд по четинестата си брада. — Още като дойдох те предупредих: вече ще бъда само войник. Мисълта ми беше, че ще бъде добре да хванем език...

— Прав си — съгласи се Бобеков. — Ще поговоря с хората.

Мина половин час, после още половин — виждаше се, турските началници още се бояха от капан, та не посмяваха да заповядат общ юруш срещу Панагюрище. В края на краищата не посмяха и в целия този ден; ограничиха се в разузнавателни напади на кавалерията, но пехотата и бошибозукът до вечерта не помръднаха от местата си.

Когато в далечината се зададоха първите конни отделения с размахани над главите саби, някой произнесе до Радуил:

— Това е, само една неделя мир и пушките пропукаха.

Радуил се замисли. Да, сметката на непознатия боец беше вярна: беше вторник, 27 април, а това означаваше точно една седмица от избухването на въстанието. Но той нема време да се задълбае в тези размишления — турците приближаваха, а Бобеков с гола сабя в ръка викаше:

— Слушайте всичкиии!... Крийте се зад дърветата и не се страхуваетеее!... Конник в гора не струвааа!... Щом чуете моето повеление, всички гръмнете едновременнооо!... Никой да не избързвааа!...

Оказа се прав. Турците, около стотина ездачи от низама приближиха корията, но не влязоха в нея, а закръжиха наоколо, като даваха изстрели напосоки. Бобеков използва обстановката и изкомандува:

— Слушааай!... Пааа-ли!...

Момците от четата се показаха от укритията си и едновременно изпразниха своите пушки срещу нападателите. Чуха се писъци. Двама ездачи увиснаха на седлата си, конят на третия рухна; цялата стотня се засуети панически, пък обърна гръб и офейка на изток.

— Пленникът, Бобеков, пленникът!... — извика Радуил.

Но Бобеков не се нуждаеше от напомнянето му — той вече бе изпратил четирима души, които бързо-бързо разоръжиха затиснатия от коня ездач и го доведоха при хилядника. Пленникът съвсем нямаше вид на господар — уплашен за живота си (навярно предполагаше, че без много приказки ще му отрежат главата), той пулеше очи и трепереше с цялото си тяло. Павел Бобеков, възпитаник на висшето медицинско училище в Цариград и владеещ отлично турски, поуспокои с няколко думи нещастника, а после — като му обеща живота срещу истината — го разпита. И в резултат пленникът се успокои, а защитниците се угрижиха — не бяха добри сведенията,

които научиха: Хафъз паша водел три хиляди башибозуци от Татар Пазарджик, Адил паша и Селями паша докарали чак от Стамбул редовна войска — до три хиляди пешаци и шест стотици кавалерия, че отделно и няколко планински оръдия.^[1] Общ началник на всички бил Хафъз паша.

— А гарнизона на Филибе? — намеси се Радуил.

— Той замина към Родопите. Срещу комитите на Перушица. Води го Решид паша от Едирне.

Двама души отведоха „роба“ (така наричаха по онова време пленниците) към Панагюрище, а Бобеков попита тихо:

— Как я виждаш тази?

— Справедливо е — отговори по същия начин Радуил. — Неприятно е, но е справедливо. Щом тук е столица, полага ни се да понесем и главния удар...

— Ще предам сведенията от „езика“ във Военния съвет, но ще забраня да се разгласяват сред населението. Ще стане паника.

— Правилно. Заплачат ли жените и децата, ще омекнат сърцата и на ратниците.

— Гледай! Гледай отсреща! — викна възбудено Павел Бобеков. — Иван Соколов посрещна гаджалите като нас и също ги прогони!

— И още двама-трима са увиснали на стремената!...

Малко по-късно турците повториха своя юруш. По същия начин, но с една разлика — навярно разбрали слабата дългобойност на въстаническите кремъклийки, те кръжаха малко по-далече, почти на границата на безопасността; в същото време куршумите на техните модерни пушки биеха силно, далече, сигурно. За да навакса разликата, Соколов с едно „Хайде да те видим, дядо Финджек!“ вкара в боя „артилерията“. Черешовият топ изгърмя и поздравен от бурното „Да живей!“ на въстаниците, кантареният топуз изсвистя над главите на турските ездачи, като подплаши и коне, и хора. Вторият изстрел, насочен от Стоил Финджеков още по-добре, падна сред групичката на кавалеристите, като строши краката на един кон. Но третият... третият беше фатален: дървената цев изхрущя жално и се разцепи на две половини...

По-лошо от това беше, че срещу второто нападение не отговориха повече от двадесетина пушки — навлажнен от неспирация дъжд, барутът отказваше да се възпламени, а това означаваше не само

липса на изстрел, но и дълго чистене на пушката през дулото... В третото нападение гръмнаха само пет-шест.

— Ако изобщо удържим днес и ако този проклет дъжд не благоволи да спре — прецеди през зъби Павел Бобеков, — трябва утре да се организираме така, щото на всеки час от града да ни носят сух барут.

— Мисля, че зная начин да се удържи до утре — каза Радуил.

— Какво имаш предвид?

— Да сплашим агаларите. Видя ли оня мюлезим, дето винаги застава най-отпред и кара коня си да се изправя на задни крака? С тия свои сербезлици той дава смелост и на останалите. — Хилядникът продължаваше да го гледа неразбиращо. — Къде е пушката на пленника, Бобеков?

Донесоха му я. Беше новичка белгийска игленка-карабина. Радуил я изпита с два изстрела и остана доволен от точността ѝ.

— Не рискуваш ли премного, Радуиле?

Той сви рамене:

— Ако исках да не рискувам, сега щях да съм в Цюрих. Швейцария вече двеста години е в неутралитет... — После се замисли. — И все пак ако се случи нещо с мене, Бобеков, кажи на Елена Анастасова... Или остави! Нищо не ѝ казвай. Но и не я оставяй без грижа и закрила.

Махна ръка за сбогом и тръгна напред. При крайните дървета на корията легна върху калната земя и, незабележим като змия, запълзя нататък. Едва стигна до една купчина камъни, зад които бе решил да потърси укритие, и турската кавалерия за четвърти път приближи с весели викове и с изстрели от движение. И както ставаше в последните няколко часа, ездачите пак закръжиха като оси на стотина крачки от корията: крещяха „Бисмиллах“ и предизвикателни ругатни, стреляха по мерналите се между дърветата защитници, а младият им мюлезим все така чупеше коня си — за кураж на своите и за гняв на българите. Но този път кипренето му не продължи дълго. Проехтя самотен изстрел и мюлезимът без да издаде звук, се преметна през задницата на коня. Хората му се струпяха около него, уплашени възгласи „Вай!“ и „Аман!“ замениха досегашните войнствени закани. Защото младият офицер беше пронизан точно там, където се събираха веждите му...

Докато още се окайваха, екна нов изстрел и друг от групата им разпери ръце и се прегъна на две. Останалите не проявиха охота да се сразят с и неизвестния стрелец, а грабнаха двамата си убити и с все сили побягнаха на изток.

До вечерта не предприеха ново нападение.

[1] В литературата се спори за числеността на турската редовна войска срещу Панагюрище, както и за имената на началниците ѝ. Данните тук са по Черновежд, „Кратко описание на Панагюрското въстание“, Средец 1893. [↑](#)

XLIII.

ГЪРДИ СРЕЩУ ГЪРДИ С ВЕКОВНИЯ ВРАГ

Сега вече, след като турците по един или по друг начин са знаели по-добре противника си, къде и кой е, тръгнали смело напред. На 28 те се явили на платото пред Чиряшка река и веднага между двете неприятелски страни се завързала престрелка. Туй е сега първата същинска среща.

Димитър Т. Страшимиров

Сутринта аз се присъединих към някои от старейшините, като пожелах да присъствувам в предстоящия бой с цел да ободря въстаниците в неравната борба.

Райна Княгиня

В Панагюрище Военният съвет заседава до среднощ и взе две важни и правилни решения: проводи бързо писмо на Бенковски да се върне, за да може на главната турска войска да се противопостави главната българска (на това писмо войводата отговори, че имал по-важна работа към Белово) и прие предложението на Соколов да изтеглят позицията по-близо до Панагюрище, като я подсилят и с части от други места. Съображенията им за преместването на позицията бяха две — старата бе вече известна на турците и затова бе станала опасно изложена на огъня им, а от друга страна налагаше се да се скъси разстоянието, през което ще се доставя сухият барут на въстаниците. Като следваха този план, мокрите до кости въстаници през нощта се изтеглиха при Свинарската река и Биеви ниви, горе-долу в една линия с Балабанова кория. Към тях се присъединиха и юнаци от другите позиции.

Още на утрото се разбра колко разумно са постъпили с изтеглянето на позицията. Делчо Цолов, който на развиделяване дойде с момчетата си от Саръяр, съобщи, че видял „седем топа да зейват срещу Пепелянова могила“. И наистина не мина много време и седем крупови оръдия забълваха огън и желязо върху вчерашните укрития на въстаналите българи, но освен че вдигнаха гейзери от кал и вода, нищо друго по-съществено не направиха. Това по-късно разбраха също аскерът и башибозукът, когато се вдигнаха на юруш и бяха засипани с куршуми откъм новите позиции, та скоро-скоро се принудиха да се върнат с подвити опашки при ония, които ги бяха пратили.

Тримата паши дълго се чудиха на невероятното, станало пред очите им — дъждът днес се лееше като из ведро, а отсреща нямаше задавени пушки, нямаше навлажнял барут.

— Да не би все пак да имаме насреща си московци? — загрижено промълви Селями паша.

— Куршумът, пронизал главата на бедния мюлезим, не е от шишане — отбеляза в допълнение Адил. — Дълъг куршум от игленка е.

Като поразмислиха, Хафъз паша, най-старшият, реши да прати елчия. Със собствената си ръка написа писмо, в което с учтиви думи приканваше въстаниците да се предадат, като им обещаваха неясното „всички права според военните закони“. Един час по-късно парламентъорът се върна, а докладът му още повече обърка пашите. Отнесли се с него вежливо, завели го при главния им началник — около тридесет и пет годишен чернобрад мъж, — който сам, без тълмач, прочел писмото, сетне на чист турски език казал отговора си: вдигнали се били за „свобода или смърт“ и не желаели никакви споразумения с вековните угнетители.

— Какви бяха по народност тия хора? — смръщено попитаха пашите.

Елчията не разбрал. Всички говорели турски, всички били в униформа, каквато не бил виждал досега — цялата в ширити, с лъвове и пера на калпаците... Е, имало и тукашни дрипави гяури (пратеникът имаше предвид Радуил, който се бе навъртал около Бобеков), но те били малцина.

Когато се разби и следващият юруш на войската, Хафъз паша проводи втори елчия с ново писмо, но този път по-внимателно избра

пратеника си — сети се за Неджиб ага, който предвождаше тълпа башибозуци от равнината: той, полицаят, щеше да съумее и да гледа, и да види.

Неджиб ага още помнеше твърде ясно неприятните събития в Копривщица, в които едва не остави кожата си, но нему не липсваше смелост, та прие да изпълни заповедта. И под защитата на едно бяло знаме се отправи към Балабанова кория. Както стана и с първия елчия, приеха го внимателно, без обиди и без посегателство върху личността му, независимо че го обезоръжиха. За разлика от предишния обаче Неджиб ага не се измами от униформите — вече ги бе видял върху плещите на Тодор Каблешков и другите копривщенски въстаници.

Хилядникът смая и него с отличното си познаване на турския език, а в общи черти отговорът беше същият, който Хафъз паша веднъж вече бе получил: новото беше само това, че бунтовническият началник с дръзко пренебрежение накъса писмото на пашата, след като го прочете. Като получи отрицателния отговор, Неджиб ага следваше да си тръгне, но той се позабави още малко. Вниманието му привлече физиономията на един селянин, навъртащ се около главния гяурски началник, която му се стори странно позната. Окуражен от учтивото държание на бунтовниците, познатият ни колагасъ се пристраши да го попита:

— Ефенди, ние с вас не се ли познаваме отнякъде?

— И още как! — каза другият на не по-малко правилен турски език. — По-точно виждали сме се, ала не сме имали съмнителното удоволствие да се запознаем.

— Ще ми припомните ли, ефенди?

— Днес е втората ни среща, Неджиб ага. Първата беше пред дюкянчето на Кочо кундурадгията във Филибе...

Следващите думи се изтръгнаха като вик от гърлото на колагасъ:

— Тутулмаз!... Да, вие сте *Тутулмаз*!...

— На вашите услуги, Неджиб ага — иронично се поклони Радуил.

— Трябваше да се очаква... — объркано говореше на себе си агата. — Да, да, трябваше да се очаква...

— И съм длъжен да ви предупредя, Неджиб ага. Много добре зная истинската цел на пратеничеството ви. Ако зависеше от мене, тази минута щеше да бъде последната в живота ви...

— Лесно е да се заплашва безоръжен човек — прошепна Неджиб, като се мъчеше да скрие обзелата го уплаха.

— За съжаление — продължи Неуловимият, — не зависи от мене. А моят началник — той показва към чернобрадия — не позволява да се нарушават военните закони, които вие използвате за разузнаване.

Неджиб ага въздъхна облекчено — така шумно, че всички го чуха.

— И тъй, стигнах до предупреждението си, ага. В Пловдив вие поради глупост ме изпуснахте. Тук аз ви изпускам поради този бял парцал. Третата ни среща обаче ще бъде последна за вас, Неджиб ага. Независимо дали на бойното поле или извън него.

Офицерът облиза устни.

— Приемам предизвикателството ви, Тутулмаз. Но трябва и аз да ви предупредя, че не съм от беззъбите. Не е лошо да го знаете. — Другият вдигна рамене с безразличието на човек, който е убеден, че е по-силен. — Ще ми услужите ли с някакво оръжие?

Неуловимият разкопча кобура на пояса си и му подаде собствения си револвер. Неджиб ага се прицели внимателно в едно младо дръвче на двадесетина крачки разстояние и стреля три пъти. Видя се как куршумите се забиха един под друг на по една педя разлика.

— Сигурно разбрахте какво исках да ви кажа, Тутулмаз — каза със студена усмивка, като връщаше оръжието.

— Разбрах — кимна Неуловимият. — Остава и вие да разберете моя отговор.

От хълбок, без да вдига оръжието до очите си, той стреля толкова бързо към същото дръвче, че трите му гърмежа се сляха в един. Околните гузно отклониха поглед — дръвчето се позаклати, но върху ствола му не се появиха нови пробойни. Надменно-подигравателна усмивка се хлъзна върху мургавото лице на турчина.

— Разбрах, Тутулмаз, разбрах... — присмя се той.

Радуил му подаде ножчето си.

— Щом сте разбрали, можете да си извадите куршумите от стъблото. — Беше сякаш непроницаем за иронията. — Вземете си ги за спомен.

Пообъркан, Неджиб ага се подчини. Отиде до дръвчето и изчовърка първата дупка. Не повярва на очите си — от нея паднаха два куршума! Дружен радостен вик на множество мъжки гърла го проглуши. Смутен още повече, агата задълба с ножчето и в другите дупки. От всяка изпаднаха по две оловни късчета — Тутулмаз бе нанизал куршум върху куршум!

— Приберете ги, Неджиб ага, приберете и шестте. Можете да си направите от тях огърлица...

Разделиха се, без да разменят нито дума повече. Неджиб ага се върна в турския стан и доложи всичко, което беше видял. После обаче промърмори някакво извинение и помоли да бъде освободен от предстоящия юруш. Освободиха го. А от сраженията в следващите дни той се освободи сам...

* * *

Откъм турския лагер гръмнаха зурли и даули и безчислена войска се люшна напред. Виждаше се: пашите бяха решили да свършат със съпротивата на панагюрци. И имаха основание да го вярват — бяха три хиляди срещу сто и шестдесет...^[1] Въпреки неравенството, никой от защитниците не помисли за бягство. А Бобеков беше живото знаме на защитата — яхнал кон, нехаен към вражите куршуми, които се сипеха около него, той летеше от Буеви ниви до Балабанова кория, окуражаваше, ободряваше, увличаше всички с примера, мъжеството и жертвостановката си.

Турците приближиха, като стреляха в движение — веднъж, два, много пъти. Никой не им отговори; защитниците бяха опознали вече оръжията си и знаеха, че само при близко разстояние могат да разчитат на сигурен огън. Като стигнаха обаче на двадесетина крачки, нападателите бяха посрещнати от общ залп на 160 пушки. Няколко десетки турци от редица и башибозука се повалиха, сякаш катурнати от стихийен вятър. Другите се поколебаха; не продължиха юруша, но и не отстъпиха. Онези от българите, които имаха автоматично оръжие, пушка или револвер, продължиха да стрелят, докато другарите им с всички сили бързаха да заредят отново шишанетата, като се надвесваха над тях, за да ги пазят от неспирно леещия се дъжд. Стрелбата

продължи с еднаква упоритост от двете страни. Турците имаха предимството на модерното въоръжение, което не се влияеше от потоците дъжд, българите — на по-сигурните укрития. И все пак везната бавно накланяше в полза на нападателите. Соколов вече се пооглеждаше за хилядника, за да вземе от него разрешение за отстъпление, когато не видя, а сякаш усети със снагата си един всеобщ подем, който като електрически ток премина през цялата позиция. Дружно „Да живеят!“ потвърди усещането му. Той се огледа за причината и скоро я видя: заедно с неколцина старейшини на позицията бе дошла Райна поп Георгиева, пристегната в нова въстаническа униформа и с калпак на главата, и с револвер в ръка участвуваше в битката наравно с другите бойци.

— Да живеят Райна Княгиня! — изтръгна се от много гърла.

И с този вик юнаците се хвърлиха в насрещен напад — кой със сабя, кой с револвер, кой с обикновен нож в ръце. И турците, смутени от този лъвски рев и от безумната смелост на пристъпа, не дочакаха вчепкването гуша за гуша и се оттеглиха. „Бурда москов вар!“^[2] — беше оправданието, с което тичаха покрай началниците си.

До вечерта не последва друг техен юруш.

* * *

Едва като видя, че турците дадоха гръб на битката, Радуил усети някаква парлива болка в рамото. Погледна се — целият му ръкав бе напоен в кръв; трябва да е бил закачен от куршум още в голямата престрелка, но тогава е бил зает със сражението, та не е усетил болката. Тръгна назад към позицията, като междувременно раздираше ръкава си.

— Почакай, остави това на мене! — произнесе познат глас до него.

Извърна се бързо.

— Елена! — извика така, че може би го чува чак в Стрелча.

Беше наистина Елена. А на лицето ѝ — и смут, и радост, и нежност.

— Как се озова тук? — трескаво я заля с въпроси той. — Гибелта си ли търсиш? И защо изобщо си дошла?

— Следвам си дълга, юначе — каза му тя шеговито-сериозно. — И не ми пречи, остави ме да те превържа.

Той се остави на грижите ѝ. Изпитваше такава сладост от докосването на нейните пръсти, че мислено хиляди пъти поблагодари на непознатия турчин за неговия куршум.

— Не ми се сърди — прошепна тя, докато завършваше превръзката. — Именно тук съм истински полезна. Пък и — виж! — не съм сама.

Той проследи погледа ѝ. И разбра — Елена говореше за Райна поп Георгиева, героинята на днешната битка. Засмя се:

— Завиждаш ѝ, а? Комай Райна Княгиня грабна славата, към която ти винаги си се стремила?

— Не ѝ завиждам — отговори му сериозно девойката. — Едва днес проумях нявгашните ти думи, Радуиле. Защото разбрах, че радостта да си полезен е много повече от славата.

— Но учителката хем беше полезна, хем завоюва славата... — продължи да я задява Неуловимият.

— Но тя няма друго, което имам аз.

— Кое например?

Елена се изчерви, когато му каза:

— Това, че си в прегръдките ми, глупчо!...

... Улисани в себе си, те нито видяха, нито почувствуваха, че Павел Бобеков, спрял наблизко, ги наблюдава — едновременно и тъжен, и разнежен. Хилядникът изчака да тръгнат назад и едва тогава приближи до тях.

— Остави! — махна той с ръка, когато забеляза, че Радуил се готви да го срещне с някакъв пресилен поздрав за резултата от днешната битка. — Остави! — повтори. — Ние с тебе най-добре знаем, че постигнахме само отсрочка, не и победа.

Радуил го погледна изпитателно. Барутните вадички, които дъждът свличаше по лицето на Бобеков, говореха за мъжество и за юнашка издържливост, но големите му кафяви очи бяха пълни с грижа.

— Този дяволски дъжд ли те смущава? — попита Неуловимият. — Или липсата на сух барут за пушките?

— Где да беше само това... — въздъхна хилядникът.

Елена схвана, че присъствието ѝ е пречка за разговора между двамата мъже и като се престори, че оправя нещо по дрехите си, изостана няколко крачки зад тях.

— Ние показахме, че умеем да се бием — вече по-свободно, но и по-горестно рече Бобеков, — ала като военачалници се проявихме като кръгли нули. Какво правим ние? Погледна ли се отстрана, оприличавам се на човек, който се бие в тъмна стая — размахва пестници, пък не си дава труд да разбере нито кой е срещу него, нито кой е с него.

— Е, попресилваш — не се съгласи Неуловимият. — Мигар не вярваш онова, което научихме от „езика“?

— От „езика“ ние научихме само нещичко за турската сила срещу нас. А иначе какво знаем ние, братко? Ако ме попиташ, аз не мога и дума да ти отговоря за положението например в Копривщица или даже на Еледжик, дето е на хвърлей място. А в низината? В Родопите? Как е там? Държат ли се по ония места нашите братя или са погазени от турските пълчища? И въстанали ли са изобщо? — Минута-две Бобеков повървя мълчаливо. Когато го поглеждаше крадешком, на Радуил се струваше, че притисната от безпокойството, главата му сякаш е потънала между раменете. — Разбираш ме вече, вярвам — продължи след малко хилядникът. — Кипрехме се и се надувахме, столица се наричахме... Столица, пфу! Каква столица на въстанието сме ние, когато по-надалеч от тези баири не виждаме? И изобщо не знаем разполагаме ли със земя и войници отвъд тях?

Странна усмивка раздвижи брадясалите бузи на Радуил. Щеше да бъде една съвсем неуместна усмивка, ако следващите му думи не я бяха обяснили:

— Комай е излишно да питам защо споделяш тревогата си именно с мене...

Павел Бобеков не се опита нито да отрича, нито да хитрува.

— Знам, че нямам право да изисквам от тебе — каза в отговор. — Колцина са ти равни по извършени дела, колцина са рискували повече от тебе, че да имам смелост да ти река „Дай още!“? При това неведнъж си ми казвал... Всичко туй ми е ясно, Радуиле. Но ясно ми е и друго — ако има някой, който може да ни извади от тъмнината, като ни покаже кой е срещу нас и кой е с нас, това си само ти!...

Беше ред на Радуил да въздъхне. Бобеков основателно изтълкува тази въздишка като безмълвно предаване.

— Искам да знаеш още само едно — добави. — Заклевам ти се, че докато ти отсъствуваш, госпожицата нито за миг не ще остане без грижа и закрила...

Те се обърнаха назад. Елена срещна погледите им, разбра, че са говорили за нея, и им помахва весело.

Никой не ѝ отговори.

[1] Цифрите заимствуваме от Райна Княгиня („Автобиография“, София 1935), която лично е участвувала в битката. ↑

[2] Тук има московци! (тур.). ↑

XLIV.

ОПЛАКВАНЕ ОТ ТЪМНИНАТА И В ТУРСКИЯ СТАН

Чок гезен чок билир (Който много пътува, много знае).

Турска пословица

Дъждът, който вече трето денонощие не спираше, сънно барабанеше по покрива на шатрата. Отнякъде долиташе монотонен ромон на капчук. Натезали от застудяването, мухите лениво кръжаха около висещия над масата газен фенер и жуженето им също носеше дрямка на уморените клепачи.

Хафъз паша изсърба поредното си силно кафе, поразмърда вдървения си гръб и се върна при разгънатата, върху масата карта.

— Да продължим, пашалар — каза с лошо изиграна бодрост.

Адил паша, най-младият от тримата, който дължеше цялата си кариера на своята способност винаги да демонстрира престараване, рипна пъргаво и мигом застана до него. Селями обаче, който като истински османлия малко неща ценеше повече от рахатлъка, се прозина шумно, после едва-едва се довлече до масата, без да се потруди да скрие как трудно открехваше мигли. Хафъз паша посочи с молив на картата някакво възвишение северозападно от Панагюрище и изговори отчетливо, както на времето ги бяха учили да говорят в Сен Сир:

— Ето, пашалар, тук ще бъде...

Не успя да завърши. Навън се разнесе лудешки тропот на кон, последва неясна гълчава пред самата врата на шатрата и когато най-сетне платнището се отмести, в кръга на светлината, хвърляна от фенера, застана един офицер, когото най-малко очакваха да видят тук — колагасъ Меджар Ахмед. Той отдаде чест точно според уставите, но

след това твърде свойски — впрочем съвсем според нрава си — прекрачи напред и приближи към тримата паши, без да дочака покана.

— Вие сте вир-вода, ага — посрещна го Хафъз паша. — Откъде идвате сред пороищата на тази нощ?

— По-скоро ме попитайте накъде отивам, ваше превъзходителство — уморено отговори новодошлият. — Вие сте едва втората точка на обиколката ми, а колко има още — само аллах знае...

Наредиха да внесат мангал с разгорени въглища, за да се произсуши офицерът. Докато се грееше зиморничаво, Меджар Ахмед обясни причината за своето посещение. Във Филибе имали много малко, твърде неясни и понякога доста противоречиви сведения за размера и истинското състояние на бунта в санджака, та офицерът получил нареждане лично да обходи въстаническите центрове и да докладва положението.

— И кой се е загрижил толкова? — ревниво прецеди Хафъз паша. — Няма да повярвам, че е дебелият Азис...

Другите двама изръмжаха и така дадоха израз на солидарността си с него. Агата ги изгледа последователно и с растящо удивление.

— Аллах, аллах! — изпъшка. — Работата била много по-лоша, отколкото... — После между веждите му се вряза строга бръчка. — Вашата осведоменост е, меко казано, с много съмнителна стойност, пашалар — произнесе тежко. — Първо, Азис паша не е вече във Филибе. Отзоваха го преди два дни и сега мютесариф е Хамид паша.

Новината разтърси дори прочутия с невъзмутимостта си Селями.

— Азис паша в немилост? — възкликна той. — И е сменен?

— И на бърза ръка отзован? — присъедини се към него Адил.

Меджар Ахмед не сметна за нужно да повтаря думите си. Вместо това продължи:

— Що се отнася до сведенията, пашалар, те интересуват Абдул Керим паша. — И натърти: — Лично!

— Интересуват сердар-и-екрем? — възкликна Хафъз паша.

— Да, ваше превъзходителство. Сердар-и-екрем Абдул Керим паша е във Филибе, за да се запознае на място с обстановката.^[1]

Тримата паши по различен начин посрещнаха необикновената новина: Хафъз не се отпусна, а се строполи на един стол. Селями извади кърпа и захвана да бърше потта от лицето и врата си, Адил прибра пети и се изпъчи с престараването на новобранец.

— Чудно, че пашата иска сведения именно от нас — замислено промърмори по едно време Хафъз паша. — Ние своевременно доложихме...

— Вярно, доложили сте, ваше превъзходителство. Но, виждате ли, в Стамбул са стигнали не едно, а четири ваши донесения. В две се съобщавало за превземането на Панагюрище, това бунтовно гнездо, в другите две — за поражението на вашата войска и даже... и даже за преждевременната ви гибел. Съгласете се, ваше превъзходителство, това трудно може да се нарече информация. „От такава информация човек остава в пълна тъмнина“ — тъй се оплакваше сердар-и-екрем.

— Ще ви кажа всичко, каквото ви интересува, ага — рече, посъвзел се, пашата. — Дори мога отчасти да ви спестя препускането по калните пътища, защото чрез Татар Пазарджик имам подробни сведения и за хода на сраженията по другите краища на санджака.

— С удоволствие ще ви изслушам — без ентузиазъм каза Меджар Ахмед, — ала, без да искам да ви обиждам, няма да посмея да не проверя лично тези ваши сведения. Само за Еледжик не ми говорете, понеже идвам оттам.

Хафъз паша му разказа каквото знаеше, а той действително знаеше много; не беше за чудене тази негова осведоменост — командирите на аскера и башибозука се чувствуваха задължени да докладват на началника на филибелийския гарнизон, който на това отгоре бе извикан от София именно за да оглави действията срещу бунтовниците в санджака. Меджар Ахмед го слушаше, без да го прекъсва и си вземаше кратки бележки. Съвсем неочаквано разказът бе прекъснат от друг в шатрата — Адил.

— Извинете, паша — обади се той по едно време, — но ми се струва, че за станалото в Перуцица не може да се каже само „След четиридневни сражения, в които се наложило да вкара в действие и артилерия, Решид паша превзел Перуцица“. На сердар-и-екрем трябва да се разкаже по-подробно за перуценските чудесии, защото тогава той ще придобие по-вярна представа за нашите затруднения.

— Приемам забележката ви, паша. Разкажете вие.

— Нека по-добре разкаже Селями. В края на краищата нали именно той изслуша пратеника на Решид паша?

Селями паша заразказва. И разказът му беше такъв, че от него капчици студена пот се появиха по челото на Меджар Ахмед.

... Въстаниците, събрани в църквата „Свети Архангел“, срещнали погледи. Всички знаели, че са обречени, но нито една уста не изговорила дума за предаване. Напротив. По-смръщен от всякога, Спас Гинев, някакъв виден перушенски комита, произнесъл решително: „Аз и моята челяд няма да се дадем в турски ръце!“ Разбрали го. И никой не изпитал ужас пред чудовищната закана в думите му. Кочо, укрил се в Перушица кундурадгия из Филибе, възразил: „Няма да се дадем роби, ала и не бива да загинем мърцина. Излязохме да се сразим с вековния тиранин; нека първо положим колкото може повече от враговете, че тогаз...“

Съгласили се с него. И всички заели отново местата си. Решид паша заповядал юруш. Загърмели круповите оръдия, гранатите събаряли стени, покриви и жезла рухвали върху защитниците, гранати избухнали и в самата църква. Баща загивал пред челядта си, детенце издъхвало в ръцете на майка си, поваляли се старци, недовършили наченат кръст... Според всичко, което пашата знаел за човешките възможности и човешката издръжливост, църквата трябвало да падне, да се предаде. Ала напoтpив — колкото пъти провождад аскера и башибозука, отвътре сякаш изригвал вулкан и многобройните войници за „правата вяра“ скоро се принуждавали да хукват назад. Не стигало ли това, безумните защитници изскачали навън — веднъж пашата зърнал сред тях и две юначни момичета^[2] — и с голи ножове в ръце се сразявали със стократно по-многобройния противник.

И все пак краят неумолимо настъпвал. Когато останали само шепа хора, почти безоръжни, въстаниците нямали какво повече да противопоставят на нападателите освен собствената си героична смърт. И те им я дали. Пръв от всички същият Спас Гинев оставил позицията си при вратата, качил се горе, в женското отделение на църквата, и с поглед запитал жена си Гюргя. А тя, първата хубавица на селото, не се поколебала. Разкъсала ризата си и разкрила гърдта. „Готова съм!“ — рекла с нечовешко спокойствие. И Спас Гинев стрелял. Пронизал нея, сетне пет от шестте си деца (едното, най-голямото, милостиви хора скрили между чувалите с храна), сестрите си Люляна и Николина, племенничката си Ягода. Като извършил чудовищното си дело, на едрото лице на комитата може би за пръв път

от детските му години се появила усмивка. И с тази усмивка той захапал дулото на револвера и дръпнал спусъка...

След него горе се изкачил кундурадгията Кочо. „Съгласна ли си да умреш?“ — попитал младата си жена Теохана. И неговата жена не останала назад от Гюргя. Само че помолила за една милост; посочила невръстното детенце в ръцете си и произнесла: „Нека бъда първа аз, та сетне Райна...“ Два удара, нанесени с нечовешки спокойна ръка. Трети удар за някакво роднинско момиче, дошло с тях от Филибе. Четвъртия Кочо нанесъл, като стискал дръжката на ножа с две ръце; замахът бил толкова силен, че върхът на острието се показал откъм гърба му...

Още мнозина предали себе си и семействата си на смърт. Селями си записал имената на някои си Иван Тилев, Гочо Мишев, Апостол Рупчев... Но скоро престанало да има отделни самоубийци — обзети от обща лудост, перушници захванали масово да се избиват. Мъже изколвали семейства и близки, жени сплитали въжета от косите си и се обесвали, девойки и момчета удряли глави о каменните стени или разбивали черепите си с бронзови свещници... Когато Решид паша застанал на вратата, последният от самоубийците тъкмо стрелял в слепоочието си.

— Пратеникът на пашата рече, — завърши разказа си Селями, — че когато някакъв подмазвач го нарекъл победител на Перушица, Решид, още потресен от видяното, поклатил глава и заявил: „Перушица падна, но никой няма право да се нарече победител на Перушица. Където вече е минала смъртта, там никой смъртен не може да се окичи с името на победител“.

Тежко мълчание изпрати последните думи на пашата. Повече от четвърт час беше необходим на Меджар Ахмед, за да се посъвземе и да каже:

— Ако панагюрци приличат на перушници, няма да е лесна нататъшната ви задача, ваши превъзходителства. — После вдигна вежди: — Впрочем какви са намеренията ви занапред?

— Какви може да са? — отговори Хафъз паша. — Ще продължим юрушите и ще смачкаме комитското гнездо. При това вярвам, че не ще имаме особени затруднения — досегашните ни удари, дъждът и лошото им въоръжение почти сломира съпротивата на българите.

Меджар Ахмед го стрелна с присмехулен поглед:

— Лошото въоръжение? Вярно ли ви чух, ваше превъзходителство?

— Съвсем вярно — намеси се в разговора Адил паша. — Оръжието им е такова, че и преди два века щяха да го нарекат остаряло.

Полицаят извади нещо от джоба си и го пусна на масата. То се отъркаля и спря току пред Хафъз паша. Беше дълъг куршум, изстрелян очевидно от съвсем съвременно оръжие.

— Къде намерихте това, ага?

— Ето къде — рече колагасъ Меджар Ахмед като разкопча дрехата си. Едва сега пашите видяха, че под куртката си полицаят има превързана рана. — На Еледжик срещу правоверните се стреляше с ей такива.

Хафъз паша изкриви лице. Селями отново избърса врата и лицето си.

— Можеш да речеш, че е близък на куршума, който прониза главата на мюлезима — глухо рече Адил, след като го огледа поотблизо.

— И как е положението там, ага? — попита Хафъз. — Какво става на Еледжик?

— Сведенията са, че бунтовниците от свечеряване се изтеглят към Панагюрище, за да подсилят отбраната срещу вас, пашалар. И повтарям — те стрелят с такова оръжие, което не се влияе от дъжда.

— И какво ще ни посъветвате?

— Ден или два за разузнаване и подготовка на решителния юруш не биха могли да се нарекат загубено време, ваше превъзходителство. Тъй мисля аз...

— Разумно е — избърза да се обади Селями.

Хафъз паша очевидно още обмисляше и се колебаеше, когато Адил паша отново изпъчи гърди и отсече решително:

— Каквото и да е вашето решение, аз утре ще нападам, пашалар. За славата на полумесеца и за честта на турското оръжие аз утре ще нападам и ще смажа това гнездо на усойници.

— И защо такова престараване, паша ефенди? — осмели се да попита Меджар Ахмед.

— Защото така ми повелява моята вяра. — Адил извади от джоба си един протрит по ръбовете Коран и прочете: — „Бийте се с тези,

които не вярват в аллаха, нито в последния ден, и не запрещават това, което и аллах, и неговият пророк са запретили, и не изповядват истинската вяра...“^[3]

След кратко мълчание Хафъз паша на свой ред се обади; на всички беше ясно, че мислеше не за повелите на Корана, а за кариерата си, когато каза:

— Така е, ага. Ще се бием!

Наскоро след това Меджар Ахмед заяви, че ще си ходи. Предложиха му да преспи тази нощ при тях, да вечеря, опитен лекар да смени превръзката на раната му — той отказа всичко. Виждаше се: сердар-и-екрем Абдул Керим паша здраво бе подгонил подчинените си...

^[1] Автентично — началникът на главния щаб на турската армия действително спешно се е озовал в Пловдив. По този повод Йоаким Груев пише в спомените си:

„Пристигна и сердар-и-екрем Абдул Керим паша... На връщане в конака му се представихме; той надутو благоволи да каже, че е дошъл да види що става и да накаже немирниците.“

↑

^[2] Автентично. Тези герои се наричат Анка Райкова и Лика Стоянова. ↑

^[3] Автентично: Коранът, сура (глава) „Обявяването на опрощение“. ↑

XLV.

МЪЖЕСТВОТО НА САМООБРЕЧЕНИТЕ

*Жертвувай живота си за отечеството и предпочитай
славната смърт, нежели безчестния живот.*

Неофит Рилски

През начумереното небе едва се прецеждаше мътносивата дрезгавина на утрото, когато Радуил най-сетне откри хилядника. Бяха го препращали от Хаджилукови в училището и от училището в работилницата на дядо Финджек топчията, а той го намери при най-предните постове на позицията — Бобеков бе изкарал нощта при онези, гърдите и пушките на които бяха първата преграда срещу османските пълчища. Неуловимият го намери задрямал в една плитка хралупа — толкова плитка, че даваше подслон само на главата и лявото му рамо, а целият останал труп и крайниците бяха останали навън, под дъжда.

Павел Бобеков се събуди още при първото повикване. Като позна новодошлия, той събра няколко шепи от водата, която на весели струйки се стичаше по корубестото дърво, плисна ги на очите си, избърса се с ръкав и едва тогава рече:

— Хайде, думай!

— Да се поразходим, а? Какво ще кажеш за една сутрешна разходка?

Хилядникът схвана Радуиловата мисъл и двамата се поотдалечиха от другите стражници.

— Лошо, Бобеков — започна без предисловие Неуловимият. — Пригответи се за лошото, защото в думите ми няма да откриеш нито една светлинка...

— Не ме щади, Радуиле. Не сме тук, за да захаросваме словата си. Истината исках от тебе — ти истината ми дай. И не мисли, че ще се

разтреперя от вестите ти за турската сила — моето правило е според пословицата: „Противника си не смятай за овца, а за вълк.“

— Не е само до противника. Лошите вести са и за братята ни по целия Четвърти революционен окръг. Защото...

— Не спирай, доизкажи се!

— Защото Четвърти окръг го няма вече, Бобеков. Целият е в пепелища и кръв.

— Целият?

— Нямам вест само за Копривщица. Но ако Копривщица се държи, и тя ще е островче сред морето от огън и трупове като... като нас...

Лицето на хилядника повяхна, сбърчи се; по-късно Радуил щеше да казва, че е видял Бобеков в един миг да остарява с десет години. Но каквото и да преживяваше, той съумя да каже твърдо:

— И все пак разказвай поред. Аз съм длъжен да зная всичко.

— Това, дете го дочухме за Батак, било истина — започна Неуловимият. — Чорбаджиите, убил ги господ, подлъгали людете, склонили ги на отстъпки и примирения. А насреща им бил един хитър и ловък главорез — Ахмед ага от Барутин. Сипал обещание след обещание Барутинлията и те като шарани се хващали на въдиците му. Изоставили окопите си и се прибрали в селото, сетне предали и оръжието си... За по-нататъшни преговори нямало място: башибозуците на Ахмед ага захванали сеч, каквато нивга и никъде не е чувана. Събличали до голо жертвите си, за да не им повредят дрехите, и тогаз клали мало и голямо, мушкали, обезглавявали, стреляли възрастни и пеленачета. За най-последните Барутинлията и неговите касапи пестели и ятаганите си — сложили дръвник и ги посичали с брадва.

— Зверове! — прецеди ужасен Бобеков.

— Не обиждай зверовете! — поправи го Радуил. — Няма звяр, който да е способен на подобна жестокост.

— Продължавай! — подкани го хилядникът.

Неуловимият му разказа за гибелта и величието на Перущица; разказът му почти не се отличавахе от онова, което бе стигнало до ушите на Селями паша в турския стан отсреща.

— Честит народ сме ние, Радуиле — с тъга и гордост произнесе Бобеков, — щом е родил и отгледал синове като Спас Гинев и Кочо

кундурадгията! Помни ми думата: тези имена българинът няма да забрави догде свят светува!

— Уви, трябва да ти кажа името на още един юнак, който вече се е венчал за безсмъртието.

— Каблешков?

— Не чу ли преди малко? За Копривщица нямам никаква вест.

— Тогава?

— Петлешков, брате. Васил Петлешков.

— Как!? — възкликна поразен Бобеков. — И Брацигово ли е паднало?

— С чест, но е паднало. Сега на свой ред и аз ще си позволя да пророкувам, Бобеков. Обзалагам си главата, че когато един ден потомците ни съдят днешните дни, на Брацигово ще отделят венеца на най-вярната, най-правилната тактика.

Позасегнат — нали беше хилядник на бунтовната столица и председател на военния й съвет, — Павел Бобеков попита с променен глас:

— Изясни се. Не разбрах, какво искаше да кажеш.

— Хайде, хайде, не се цупи и не се обиждай! Ние не се посрамахме и, вярвам, занаяпред също няма да се посрагам. Но за тактиката, виж, отстъпваме на брациговци. Понеже те не са се затворили в селото си да чакат там да се сразят с тиранина, а със смели удари го поразявали в собствените му леговища.

— Добре де, чух. Но ти разправи по-подробно...

— Кой ли не нападнал Брацигово? — заразказва Неуловимият. — Кой ли не се полакомил да го види своя евтина плячка? Но и кой ли не си строшил зъбите в него?

Първи научили какво значи брациговски пердах комшиите, най-нетърпеливите — кричимските чалмалии. Тръгнали те със салтанати, като мислели, че им предстои само да пошетат с ятаганите из Брацигово, а после да товарят талигите, но брациговци хич нямали намерение да ги приемат в селото си, а ги пресрещнали още към Бяга и уж се гърмели от разстояние, пък се изхитрили да изпратят един отряд зад гърба на неканените гости и така ги ударили от две страни, че кричимлии дълго се задавяли, когато си припомняли злополучния си поход за лесна плячка. Същата съдба имали и едновременците им от

Айдиновското поле. Този башибозук брациговци изненадали близо до Аликочово и мнозина изпратили в прехваления от Мохамеда рай.

Взели тогава да се почесват по тила агите и да казват дълбокомислено: „Московска работа ще да е туй!...“ Не можели да си обяснят иначе, дето получавали ритник подир ритник. Да са само тукашни гяури, ще им стиска ли — мислели — да нападат и чисто турски села, както тия дяволски синове сторили с Паничери?

А невероятното продължавало да става пред очите им. Три хиляди башибозук се изнизал през Пещера, а дори не зачекнал с нокът Брацигово. Ахмед ага Тъмрашлията, дошъл след като изравнил със земята Перущица, тук само гледал отдалече китното село и преглъщал лигите си, — за повече не му стискало. Не закъснял и другият от големите главорези — Барутинлията; опитал той плодоносната си тактика на нечестни преговори и коварни обещания, но те в Брацигово нито цъфнали, нито завързали, а самият Ахмед ага едва не оставил кокалите си в първата схватка. Принудили се турците да пратят там целия софийски гарнизон на Хасан паша, но брациговци и не помислили да се огънат пред страшната сила, а дали сражение пред самото село и всички напъни на пашата се сломили в тяхната отбрана. Получил заповед да тръгне нататък и Решид паша с гарнизона на Пловдив...

И чак тогава брациговци благоволили да установят връзка с безчисления враг. Не защото се уплашили, не! Но дошли техни съгледвачи и им донесли, че са съвсем сами — вредом другаде в Родопите въстанието било погазено. Захванали преговори с Хасан паша и се споразумели: въстаниците се задължили да предадат оръжието си, а пашата да прогони башибозука и когато установи ред и сигурност, да изтегли и аскера към Татар Пазарджик.

— Така и станало — завърши Неуловимият. — Брациговци изпълнили приетото задължение, изпълнил своето и Хасан паша.

— А Петлешков? — попита хилядникът. — Нали го спомена като мъченик?

— Ще стигна и до него. Още когато предавали оръжието си, а аскерът заемал селото, при Петлешков се събрали по-първите водачи на бунта. Всички били на един ум, всички давали един съвет: Петлешков да бяга във Влашко. Петлешков обаче отсякъл непреклонно: „Вие искате да избягам от тоя народ, който вкарах в

огъня? Не, братя, аз няма да избягам. Ако ще се мре, аз ще умра заедно с него. И ще умра пръв!“

— Боже! — просълзено извика Бобеков. — Дай ми сили в часа на гибелта да бъда равен на този чутовен юнак!

Минали два дни и пашата, на когото под лустрото от Сен Сир лъснала познатата природа на насилника, се отметнал от думата си и пратил хора да арестуват Петлешков. Доколкото Радуил дочул, това станало, защото татарпазарджишките турци захванали да плетат козни срещу него, да го злепоставят, започнали на подбив Кел Хасан паша да го зоват. Васил Петлешков пак имал възможност да избяга и да се спаси, но за втори път отказал гордо. „Щом е нужно, нека загине един човек, а не цялото село!“ — казвал на другарите си. И когато аскерите дошли да го задържат, глътнал предварително подготвената си отрова и се предал.

След малко го изправили пред пашата. Петлешков не скрил вината си и с открито чело признал, че е бил водач на въстанието. „Цялата вина е моя — заявил храбро. — Сиромашта няма никакъв грях.“ А когато пашата питал за другарите му, отговорил: „Сам съм, други няма!“

— Прав си, Радуиле! — възкликна Павел Бобеков. — Васил Петлешков също ще остане безсмъртен!

— Разгневен — продължи разказа си Неуловимият, — пашата заповядал да поставят героя между два огъня. Топлината обхванала Петлешков, юнашката му снага започнала да се пече жива. Лицето му се изкривило от адската горещина, кожата му се напукала, мазнината цвърнала от пукнатините... „Ще кажеш ли?“ — крещял срещу него сенсирският възпитаник. И тогава полуопечен, разяден отвътре от отровата, Васил събрал сетни сили и отговорил: „Аз умирам, но и вашето царство няма да живее дълго!...“ Заради тези думи го съсекли. А после подкарали и петдесетина въстаници към Пловдив — за мъчения и бесило.^[1]

— Разбирам го този паша — каза след продължителен размисъл Бобеков. — Ревност и накърнено честолубие е било неговото. Почувствувал е той, че Петлешков, брациговци и Брацигово ще бъдат спомняни винаги, докато никой не ще се потруди да отдели в паметта си място за Кел Хасан паша...

Радуил не каза нищо. Какво изобщо би могло да се прибави след тези думи?

Откъм турския лагер долетя неясен шум. Двамата се заслушаха. Беше възбудена гълчава на войска, която се стяга за действия.

— Ще ни нападнат — произнесе след малко Радуил. — Решили са да свършат с нас и ще ни нападнат с всички сили.

— Биха били безумци, ако не го направят — кимна хилядникът. — Няма нужда човек да е кой знае колко опитен военачалник, за да проумее, че на тяхната сила ние противопоставяме само едно отчаяно юначество. А юначеството не стига за надвигане на стократно по-многоброен противник, при това къде-къде по-добре въоръжен.

— Ще рече — решил си да приемеш и днешното сражение?

— Мигар си се съмнявал? — Бобеков спря върху него топлите си очи. — Или си поставял панагюрци по-долу от брациговци или перущенци? Не, брате. Ние дадохме клетва и се самообрекохме, сега ще посрещнем турския напад с мъжеството на самообречените... както са го сторили Петлешков, Кочо, Спас Гинев и другите. — Той помълча малко. — Впрочем дали няма да получим помощ от Еледжик?

— Смятай, че Еледжик вече не съществува като твърдина на въстанието. И то победен повече от дъжда, отколкото от османската сган. Още на втория ден след като заваля, Гене Теллията решил да изпита пушките на въстаниците. При първия опит от сто пушки гръмнали само половината. Вторият бил още по-печален — от всичките им четиристотин пушки имало само четиридесет изстрела...

— А Бенковски?

— Бенковски е при тях, за да ги пази. И се разкъсва от безизходицата на положението. Защото нашите вестоносци му казват, че не дойде ли тук, столицата на въстанието няма да издържи. А там вижда с очите си, че без него и четата въстаниците с негодните пушки и цялото население, струпано на Еледжик, ще станат лесна плячка на безчисления враг, който напират откъм Капуджика. Тежък е жребият на войводата. Не е лесно да решиш кого да спасяваш и кого да пожертвуваш...

(Радуил се оказа прав — пред Бенковски имаше неразрешима задача. След мъчително колебание той реши да подпомогне Панагюрище и се отправи нататък с доста пооредялата си Хвърковата чета. И на дело не спаси нито Еледжик, нито Панагюрище. Защото

след заминаването му турците нападнаха бунтовния връх, лесно сломиха съпротивата на почти безоръжните защитници и се отдадоха на сеч, в която загина и славният Гене Теллийски. А до Панагюрище той изобщо не стигна. Защото преди още четата да приближи, десетдневната столица на свободния български народ беше вече в пламъци...)

— Да, не е лек неговият жребий — потвърди Бобеков. — Трябва да е непосилна тежестта, легнала върху плещите на Бенковски.

— И го е огънала — потвърди Неуловимият. — Да го видиш сега, в него няма да познаеш мъжа-скала, който с духа и примера си вдигна целия окръг на оръжие. Сломлен е, мъчи го съвестта за хилядите жертви, с които застлахме Средна гора, равнината и Родопите.

Някогашните спорове и неразбирателства накараха Павел Бобеков да изрече думи, за които по-късно той щеше да съжалява.

— Какво излиза? Че е имал сили за възхода и славата, не и за...

— Прибързано съдиш — прекъсна го Радуил, — прибързано и несправедливо. Ще призная, и аз като мнозина други в началото виждах в Бенковски само перченето и славолюбието. За щастие Волов достатъчно рано ми отвори очите да прозра истината: Георги Бенковски схвана инстинктивната нужда на народа да има водач, да има кого да следва сяпко. Самият Волов е прекалено деликатен и чувствителен, за да изпълни тази роля. Неспособен за нея е също Каблешков. Не се засягай, но и ти...

— За мене не говори! — махна с ръка хилядникът. — И искаш да кажеш?...

— Казвам го. Въстанието се нуждаеше от едно живо знаме и Бенковски му го даде в свое лице. Издържа донякъде, но и неговите сили не се оказаха безкрайни. Сега ги е изчерпил. Това е цялата истина за него.

От турския стан долетя призивен звук на тръба. Бобеков се заслуша в него, тъжен повеи мина по лицето му.

— Да се връщаме при нашите — каза. — Ще се бием, докогато можем. Стигне ли за една победа мъжеството на самообречените, ще победим. Не стигне ли, поне, няма да се посраим пред потомците си. — И докато крачеха назад, се сети да предупреди: — И не казвай никому зловещите новини, които донесе. Нека не разколебаваме мъжеството, това наше едничко оръжие!...

Когато след малко се върнаха при въстаниците, никой, дори и най-зоркият наблюдател, не съзря униние по лицата им.

[1] Всички сведения за потушаването на въстанието по различните центрове, предадени в тази и предишната глава, са изцяло достоверни. В интерес на романа обаче е направено разместване в историческата хронология — Перущица и Брацигово са паднали след Панагюрище и следователно панагюрци не са могли да знаят (и действително не са знаели) нищо за тяхната съдба в този момент на романа, а и доста по-късно. Разгромът на Еледжик е бил в същия ден, когато е паднало и Панагюрище. ↑

XLVI. ПАНАГЮРИЩЕ ПАДНА, НО НЕ СЕ ПРЕДАДЕ

Дадоха му се около 400 души, които Соколов заведе в Балабановата кория. Сега, на 29-и априлий, се захванал силен бой; турците все повече и повече нападае, а въстаниците не отстъпвае от завзетите си скришни положения в корията, додето се мръкнало, та турците се пооттеглиле. През тоя ден юнашки са се били всичките ратници...

Черновежд

... Панагюрци обезсмъртиха името на своя скромн градец. Тяхното Оборище и градът им трябва да държат първо място в страниците на българската нова история, заедно с пукнатия им на две половини топ. Славно свършиха панагюрци!...

Захари Стоянов

Денят започна с ново писмо на Хафъз паша — трето предложение за предаване. Павел Бобеков не го и прочете, преди да го накъса пред изумените очи на елчията. Сякаш разгневен от това поредно незачитане, пашата вдигна на юруш всичките си шест хиляди души. И пак полетя Бобеков през локви и оврази по позициите, пак гласът му запълни цялото пространство между склоновете на Средна гора и Усойна:

— На оръжие, братя!... Ето я кървавата сватба, за която сме се клели!... Дръжте се!... Да покажем на тирана що значи български юнак!...

Битката се захвана с небивало настървение. Бобеков с юнаците си се задържа в Балабанова кория, но четите по Свинарска река и Бучеви ниви се огънаха и стотниците им използванах еднократко затишие и ги изтеглиха към Кукла, като успяха да запазят среда. Боят продължаваше с упорита ярост, но турците малко по малко вземаха връх — сухият барут на въстаниците бе привършил, пушките не издържаха на честата стрелба. Когато положението стана критично, Орчо войвода с дружина от четиристотин души подкрепи Бобеков, стотниците Манчо Манев (който на времето бе придружавал Бенковски до Самоков) и Ильо Петдесетника с момчетата си притичаха на помощ на въстаниците при Кукла. Три черешови топа се появиа на Маньово бърдо; главен топчия беше отново дядо Финджек. И кантарени топузи пак полетяха срещу гъстите колони на освирепелите нападатели.

Разгневени от досегашните неуспехи, пашите не даваха мира на войските си — както вълна след вълна се хвърлят срещу морския бряг, така един след друг се редуваха турските юруши. Десетки и десетки бяха трупове на застигнатите от български куршум, но хиляди бяха онези, които напирала след тях.

Умножиха се и ранените, които се връщаха в Панагюрище да търсят помощ. Вече лазаретът на Елена се оказа тесен: превърнаха в болници и двете мъжки училища и тук на пострадалите помагала и Елена, и Райна поп Георгиева, и още много жени и девойки на Панагюрище. И колкото се множаха ранените в училищата, толкова редееха позициите на Кукла и в Балабанова кория.

Редееха и ставаше невъзможно да се удържат. Тогава Соколов, Бобеков, стотниците и десетниците започнаха нещо, което трудно се удава и на най-добре обучените армии — да сменят позициите при непосредствен допир с неприятеля.

На Висок...

Лют бой на Каменница...

Останал само на Маньово бърдо, Стоил Финджеков изстреля и последния топуз срещу врага и едва тогава изостави любимия си топ...

На Керемиденото дере...

Невиждана и нечувана битка се поведе на височината Спасовден. Почервеня Спасовден от турска кръв (по-късно те го нарекоха Канлъ табия — Кървавата крепост), но пък дефилето откъм Стрелча се

червенееше от фесовите на нови и нови войски, които идеха да сменят разбитите и прогонените, докато на защитниците не идеше помощ отникъде. Турците напиха с дива стръв, защото през Спасовден виждаха китното Панагюрище, където ги чакаха плячка, кръв, жени; заради същото не отстъпваха и тридесетината защитници, начело с храбрия си стотник Никола х. Георгиев — те знаеха, че са последна преграда пред майките, жените и децата си, пред бащините си огнища, пред скътаното с робски труд и неволи. Колко пъти отблъснаха налитащите откъм Кукла гаджали, никой не може да каже; запомни се само, че на Спасовден и на харманите под него останаха само десетина-петнадесет души, но и те с желязна упоритост отблъснаха два диви напора на безчисления враг. Най-сетне се случи неизбежното: стопиха се защитниците, а последните трима от тях — Димо Ружин, Марин Кацаря и Станчо Маринов — загинаха по местата си, но без да направят крачка назад. И вече нямаше преграда към Панагюрище...

Турците вдигнаха на кол главата на Марин Кацаря; на друг кол до него разнасяха калпака на Павел Бобеков — струваше им се необикновен трофей този калпак щом е бил на главата на хилядника, устоял три денонощия на напора на многохилядния низам и башибозук...

С тези два всеки по своему чудовищни стяга влязоха турците в Панагюрище, което вече на много места гореше от гранатите на круповите оръдия. Влязоха с мисъл за клане и грабеж, но скоро трябваше да се уверят, че панагюрци все още не смятат да склонят глава пред по-силния неприятел. Действително под огъня на напиралите орди мнозина бяха принудени да избягат в близките гори, но онези, които останаха, нито захленчиха, нито коленичиха, нито помолиха за милост, а скъпо и прескъпо продаваха кожата си.

Стотниците Стоян Пъков и Рад Клисаря Тузчийски се загнездиха в дома на Делчо х. Симеонов и там се държаха четири-пет часа, като със сигурни изстрели простряха над двадесет турски трупа по двора и улицата, между които и един миралай, отрупан с еполети, ордени и ширити. Смаяният от юначеството им Хафъз паша на няколко пъти провожда глашатаи да ги приканва да сложат оръжие, като им обещаваха милост и запазване на живота; на това двамата юнаци отговаряха с „Лъжете, кучета!“ и с нови и нови трупове. Удържаха се

така до нощта, когато — изчерпали и последния си барут — успяха да се измъкнат в планината.

— Ако тия комити имаха двадесет души подобни юнаци — каза Хафъз паша за тях, — ние още неделя не можехме влезе в това село...

На друго място в Панагюрище Георги Джолов намери прикритие в ъгъла на един дувар и го напусна едва тогава, когато с върнатата си пушка натрупа камара от десет чалмалии.

В Драгулин махала Костадин Кацаря и Делчо Калинчек повториха същото, но с голи ножове в ръце.

Тодор Хайдутина дочака вечерта в долната махала, като с мечкарското си шишане не позволи на никакъв турчин да приближи Ширковата къща.

В Дудековия дом пък се укрепил Петър Щърбанов, член на Привременното правителство, и се сражава до последна възможност. А когато видя, че ще падне жив в ръцете на врага, захапа дулото на револвера...

По различни краища на Панагюрище се биха и не се предадоха още Павел Сульов, Делчо Цолов, Ильо Петдесетника, стотниците Кръстьо х. Томов и Стоян Тренчев, Рад Кепелиеца, Станко Шопов и още много, много други. А турците сетне се оплакваха, че дори старите баби воювали срещу тях, като използвали единственото оръжие, което имали под ръка — от прозорците хвърляли червен пипер в очите им.

И стана така, че дори в този кървав ден Панагюрище се удържа, не падна. Когато мръкна, екнаха тръбите на аскера — тримата паши, загрижени да не останат съвсем без хора, заповядаха отстъпление...

* * *

Сребристосива виделина очерта хълмовете на изток.

В агонизиращото село се намери петел, който с продран грак извести настъпването на зората.

С две торбички в ръце Радуил обиколи къщата, в която двамата с Елена се бяха отбранявали до падането на нощта. Намери девойката заспала до прозореца, служил ѝ в битката за бойница; надвита от умората, тя спеше, но ръката и не изпушаше тежкия бащин колт.

Радуил я погледа с разнежени очи, после ласкаво прекара ръка по опушените ѝ от барутния дим кестеняви коси. Милувката му я стресна; Елена се събуди изведнъж, без никакъв преход от сън към действителност, както се събуждат дивите животни.

— Турците ли? — беше първата ѝ дума.

— Няма ги — каза той. — Още ги няма. Но трябва да ставаш, Елена.

— Защо?

— Ще бягаме.

— Ще *бягаме*?!? От *тебе* ли чувам това, Радуиле?

— Панагюрище не съществува вече. — Той не намери сили да срещне погледа ѝ. — Гори, а войскарите ни са изтикани в планината. Утре няма да има сражение. Ще има само клане...

Продължително мълчание. И после:

— Приемам. Щом *ти* си решил, че по-нататъшната битка е безсмислена, значи, наистина е така. — Тя пое торбичката, която Радуил ѝ подаде. — Какво има тук?

— Нещо за храна. И някоя и друга дрешка за тебе. В планината ще бъде студено.

Много, много по-късно тя си спомни, че за съдържанието на своята торбичка той изобщо не спомена.

Излязоха и тръгнаха нагоре, към Средна гора. В Панагюрище виеха кучета. Мучаха неиздоени крави. Някъде плачеше жена; беше плач на умряло. В дрезгавината на утрото се виждаха и други групички хора, които също като тях напущаха селото.

Вървяха без да проговорят чак докато слънцето блисна лъчите си върху тях. Обърнаха се — точно навреме, за да видят как войска и башибозук с голи саби и ятагани нахлуваха от три страни в Панагюрище. Скоро пламнаха нови къщи. Неистови писъци раздраха небето.

— Да вървим! — каза Радуил и със сила я накара да откъсне очи от потресаещата гледка.

И продължиха нагоре в планината.

* * *

Онова, изпитаното в този кървав ден от Панагюрище, беше същото, което цяла Западна Тракия вече изпита или я очакваше в следните дни.

„Турците цял ден тичаха из града, грабеха, каквото им попадне, убиваха, когото срещнат... — ще свидетелствува по-късно Райна Княгиня, очевидка на ужасите. — С особена жестокост те се отличаваха в най-добрите домове, гдето се предполагаше богатство. Там вършеха изтезания и неща, които просто не допуска човешкият разум. Проклятията, последните викове на умиращите, ревът на уплашените кучета, трясъкът от тлеещите къщи и най-последно гърмът на пушките и пушекът съставляваха такава страшна картина, за която е трудно да си съставите даже понятие.“

Семейството на Райна също не бе пощадено. Баща ѝ, кроткия и човеколюбив поп Георги Футеков, турците разстреляха пред очите на челядта му. А самата Райна няколко дълги месеца бе подлагана на чудовищни изтезания в затворите на Пловдив, докато се намесиха чужди дипломати и издействуваха освобождаването ѝ. Получи стипендия за учение в братска Русия; там издаде и своята изповед-животопис: „Автобиография Панагюрской Учителницей Райне Георгиевной“.

XLVII. СРЕЩА И РАЗДЯЛА НА ЛИСЕЦ

*Бенковски, — един генерал, но в душата си един прост
и верен войник...*

Димитър Т. Страшимиров

*Дожаля ни... за тогова, който най-напред ни направи
да познаем, че сме българи и че трябва да си имаме свое
царство.*

Въстаници от Мухово
(по З. Стоянов)

Малко след като продължиха нагоре в планината, Елена и Радуил попаднаха на трима познати — Павел Бобеков, Манчо Манев и Орчо войвода. И тримата гледаха съсипването на родния си град. По лицата и на тримата се стичаха сълзи...

Радуил подкани и тях:

— Да вървим!... Вече нищо не може да помогне на Панагюрище. А най-малко сълзите...

— Тебе ти е лесно! — кресна насреща му Манчо Манев. — Нали си ябанджия, пет пари не даваш, че...

За един миг в ръцете на Неуловимия се появи револвер. И черното дуло на този револвер бе насочено точно към челото на Манчо.

— Ако кажеш още една дума, ще ти пръсна мозъка! Ябанджия съм бил! Аз съм българин, байно, и от сърцето ми капе кръв, когато видя не град, а шумка българска трева, поругана от тиранина!

— Хайде, оставете! — Павел Бобеков ги раздели с тялото си. — Не ни стигат турските куршуми, та остана и ние да захванем да се

стреляме помежду си. — После смърти и Манчо. — А ти си претегляй приказките, преди да ги изречеш. Че за такава дума и аз ти пръсвам главата.

Тръгнаха всички нагоре. Но не стигнаха далече — едва изминаха петдесетина крачки, когато Орчо с едно предупредително „Шшшшт!“ и пръст между двата му засукани на кравай мустака ги прикова по местата им. После ги накара да се отбият от пътеката, а сам пропълзя десетина крачки назад и промуши глава между клоните на един рано раззеления шубрак. Погледа така около минута, върна се и им викна припряно:

— Ставайте!... Потеря!...

Повече думи не бяха нужни — всички разбраха целия смисъл на предупреждението му.

Обаче скоро разбраха и друго — че никакви усилия не можеха да ги спасят от преследвачите. Умората и безсънието от последните денонощия тегнеха на краката им, пък и Елена, въпреки цялото си старание, не можеше да следва крачките на яките и опитни планинци. Виковете и взаимните подканяния на преследвачите се чуваха все по-близо и по-близо — потерята явно с всяка минута скъсяваше разстоянието.

Радуил сложи ръка на рамото на Павел Бобеков.

— Услужи ми с твоя винчестер.

— Какво си намислил пак? — сепна се хилядният. „Пак“ се отнасяше за онзи случай с кавалерийския мюлезимин.

— Ще ги спра или поне ще ги задържа повечко време. А вие бързайте напред. — Неуловимият се наведе, за да не чуят останалите следващите му думи: — Пък ако не ви настигна, не оставяй момичето, Бобеков. Грижи се за него до... до самия край...

— А карабината на рамото ти? — намеси се в разговора Орчо.

— Нямам нито един куршум за нея. Влача я, за да не падне отново в турски ръце.

Не беше време за напразни спорове. Павел Бобеков подаде пушката си и подкани другите да побързат. Орчо обаче не помръдна.

— И аз оставам — каза. После смигна на Радуил: — Пък ти няма да съжаляваш. Ще видиш, че пищовът на уста Стоян Муховченина не ще се посрами пред твоя винчестер.

Уговориха се да стрелят един след друг на равни промеждутъци и се укриха от двете страни на пътеката. Не чакаха дълго. Веселата гълчава на преследвачите приближаваше и след още няколко минути ги видяха. Бяха тридесетина стрелчански турци; пълните торби на гърбовете им показваха, че преди да тръгнат в планината, бяха пошетапи за ягма из Панагюрище. Двамата от засадата ги изчакаха да приближат на около петдесет крачки, после до Радуил достигна глумливото предизвикателство на Орчо войвода:

— Гледай, аркадаш, що значи Стоян Муховченин.

Заедно с последните думи Орчо стреля и един от преследвачите разпери ръце и се катурна по гръб. Останалите още се суетяха около падналия си другар, когато Радуил се прицели в един от най-едрите башибозуци, който се държеше като предводител на групичката, и с един куршум го накара да се изтъркаля надолу по стръмното.

— Виждаш ли? — извика на Орчо. — И винчестера си го бива!...

Потераджиите се опомниха, нахвърляха се зад камъни и шубраци и откриха бясна, но съвсем безрезултатна стрелба — те изобщо не бяха видели откъде дойдоха двата изстрела и гърмяха съвсем напосоки.

— Гледай сега онзи, великана със зелената чалма вляво — присмехулно предупреди Орчо. — Сега е негов ред.

Той стреля, ала не улучи. Зелената чалма продължи да се показва ту от едната, ту от другата страна на камъка, зад който бе залегнал турчинът. Радуил го изчака да се подаде и гръмна. Зелената чалма отхвъркна, а собственикът и се захлупи по очи и не мръдна повече.

— Аферим бре, Тутулмаз!^[1] — искрено се възхити Орчо войвода. — Право в кратуната го прониза!

Той надали бе подозирал, че с тази задявка ще стане причина да се прекрати престрелката. Защото щом чу името Тутулмаз, цялата потеря нададе едно жалостиво „Аман!“ и веселите доскоро башибозуци полетяха надолу по пътеката, като очертаха бягството си с изтървани оръжия, изпуснати калеври, паднали от главите чалми и фесове, изоставени торби с наградена плячка.

Двамата от засадата не ги преследваха. Те събраха пушките и патроните на убитите и с бързи крачки се отправиха подир другарите си.

— Дълга ти едно извинение — каза, докато вървяха нагоре, Радуил.

Орчо войвода го изгледа, печалните му очи се разшириха от изумление, после неочаквано прихна в невъздържан смях.

— Боже, боже! — изхихика. — Как само префърцунено го рече, както нито поп, нито даскал може го сглоби: дъл-жа ти ед-но из-ви-нение... — А като се насмя до насита, попита: — За какво ти е думата?

— Думата ми е за една стара лоша дума — като игрословица, но напълно сериозно отговори Неуловимият. — Когато пръв път те видях между нашите, наговорих куп неща против тебе.

— Аха, знам — с предишния кикот каза Орчо. — В Панагюрище. Когато се съкълдисвахме за самоковското издайство.

— Откъде знаеш? — трепна Радуил. — Кой ти го каза?

— Никой не ми го е казал. Чисто и просто тогава аз подслушвах до пенджерчето на баба Стойковица Сапунджийката.

Сега беше ред на Неуловимия да облещи очи от изумление. После двамата се засмяха едновременно и с това приключиха разговора.

Приключиха го, но съвсем наскоро се заговори отново за извинения. Те застигнаха приятелите си, разпределиха с тях оръжието и боеприпасите и почувствуваха се по-сигурни и по-спокойни, петимата продължиха с лека стъпка нагоре, към Лисец. Докато крачеха така, Манчо Манев издебна сгодна минута и подръпна Радуил настрана:

— Искam ти прошка за одева, братко — извини му се благородно. — Несправедлив бях, признавам, ама нали знаеш, не е лесно да видиш в пламъци бащина стряха...

— Все едно че не е било. — Радуил го прегърна през раменете. — Стигат ни ядовете, дето гаджалите ни създадоха, че да...

Не можа да завърши. Ново предупредително „Шшшшт!“ на Орчо (той, изглежда, имаше слух на заек) накара всички да млъкнат и с показалец на спусъците да вторачат поглед в посоката, която той им сочеше с пръст. Не видяха нищо, но също доловиха подозрителни шумове.

— Ще се бием! — каза решително Бобеков. — Сега всички сме с добри пушки. Залегнете, братя! Също и вие, госпожице! Скъпо ще продадем кожата си!...

Залегнаха. Отсреща обаче като че ли също усетиха присъствието им, защото се спотаиха, навярно и те дебнеха отнякъде. Орчо войвода

— пак той! — има щастливата идея да извика през шумаците:

— Кой живеј?

Отговори му едно многогласно „Наполеон!“, което твърде приличаше на въздишка. Изправиха се. И петимата от Панагюрище се намериха очи в очи с Хвърковатата чета. По-скоро — с онова, което бе останало от нея, защото тя сега не броеше дори пълни осем десетици.

Тъжна беше тази среща, тъжна и потискаща. Вместо ликуване, гнет и обреченост витаеха над нея. И най-печален и душевно убит от всички изглеждаше Бенковски; нищо в него не напомняше онзи титаничен и неуморен мъж, който вдигна на бунт Тракия, като запали старо и младо с огъня на сърцето си. Сближиха се. Нито поздрав продумаха, нито ръце протегнаха за братска прегръдка.

— Сърдите ли ми се, приятели? — с невероятна отпадналост произнесе Бенковски, като поред потърсваше и срещаше погледите им.

— Как ще ти се сърдим, войводо! — избърза Манчо Манев. — Дори само това ако беше, дето ни накара да се познаем, че сме българи, пак ще останеш в сърцата ни с благодарност.

Бенковски се извърна. Не го направи достатъчно бързо, та видяха сълзите в очите му и нервното подскачане на адамовата му ябълка.

„Наполеон! — каза си със скръбна ирония Радуил. — Наполеон, но след Ватерло. — После мисълта му отскочи в друга посока: — И каква войска сме само! Десет дни никой от нас не се е сетил да смени паролата...“

Всички тръгнаха подир Бенковски и така вкупом излязоха на височината, която се зове Лисец. Пред тях като на длан лежеше Панагюрище. По-право — огромното пожарище, което доскоро беше столица на късчето свободна българска земя. Дълго, дълго гледа войводата тази страхотна картина, после произнесе задавено:

— Моята цел е постигната вече! В сърцето на тирана аз отворих такава люта рана, която никога няма да заздравее; а на Русия — тя нека заповяда!...^[2]

После се отпусна до един дънер, улови главата си с две ръце и замръзна тъй, същинска жива статуя на отчаянието. Мнозина се опечалиха от тази гледка, но само един се намери да се опита да го окуражи. Беше Джуро, един от далматинците, които при Белово се присъединиха към четата.

— Стани, капитан! — рече му той на своя чудноват български. — Стани да видим какво ще се прави. С мислене работа се не свърша; недей се отчайва дотолкова... Не си ти виноват. Императори и генерали са били и в по-лошо положение. — И завърши дълбокомъдро: — Такива работи тъй стават.

— Оставете ме! — отговори войводата с болезнена въздишка. — Изпразнете по-добре оръжието си отгоре ми, тук да умра! Не съм достоен аз вече да живея... С какви очи ще да погледна света?^[3]

Никой не го закачи повече. И замръкнаха там, на Лисец.

На утрото Бенковски обяви решението си — да ударят през Балкана и да се съединят с търновските въстаници. Нали Стамболов ги бе обсипал с писма, че ще вдигне на бунт безбройна войска, в която само кавалерията ще брой над хиляда? Никой не възрази. Но когато се приготвиха за път, видяха, че за една нощ остатъците от четата са се стопили още наполовина — мнозина не бяха устояли на мисълта, че всичко е свършено, а жените и децата им гинат тук, на час и половина път, в пепелищата на Панагюрище, или ядат корени и трева по околните гори. И още по се отпуснаха раменете на войводата...

Петимата, които избегнаха клането в Панагюрище, се посъветваха помежду си, после приближиха до Бенковски.

— Войводо — рече от името на всички Павел Бобеков, — не се докачай, но ние също искаме да се отделим от четата ти.

— Ще се върнете в Панагюрище ли?

— Не, ще свърнем към Копривщица. Вече цяла неделя нямаме никаква вест оттам. Може би нашите братя се бият и всяка пушка в повече ще им се види като небесна благодат.

Помисли върху думите му Бенковски, пък безпомощно разпери ръце — вече нямаше сили нито да одобри, нито да възрази.

— Да даде господ пак да се срещнем, войводо — нажалено подсмръкна Орчо.

— Дано да даде! — въздъхна Бенковски. — Но аз предчувствувам, братя, че краят ми е близо. Нещо ми казва, че скоро, много скоро ще се преселя на небето и там ще ви дочакам.

Дали наистина предчувствуваше? Действително ли усещаше дъха на смъртта да облива вече лицето му? Притежаваше ли тайнствена дарба да види дървеното мостче в Тетевенския балкан, където щеше да спре с гърдите си куршумите на турската засада?

Никой не му зададе тези въпроси. Войводата се качи на коня. Пръв последва примера му Захари Стоянов (той щеше да го следва до самата му смърт) после другите от четата. „Бог да ви пази!“ — рекоха си едни на други и четата потегли на север.

Бобеков, Радуил, Елена, Орчо войвода и Манчо Манев гледаха подир нея, докато и последният конник се закри в далечината. После всеки тайно обърса очите си и без да си кажат дума, поеха пътя към Копривщица.

[1] Браво бе, Неуловими! (тур.). ↑

[2] Думите на Бенковски — автентични. ↑

[3] Репликите на далматинеца Джуро и Бенковски — автентични.

↑

XLVIII. ДА ИЗМАМИШ ИЗМАМНИКА...

*... Славното чорбаджийско село бе вече заменило
позорно бунтовния калпак с кирливия турски фес.*

Димитър Т. Страшимиров

*Ах, тез чорбаджии,
тези богаташи,
те са най-върлите
душмани наши.*

Бачо Киро

*България ще бъде спасена само тогава, когато
турчинът, чорбаджията и владиката се окачат на една
върба. Друго спасение няма!*

Любен Каравелов

Ако изключим две-три кратки почивки, вървяха целия ден — от разсъмване до залез слънце. Последната почивка направиха на четвърт час път от Копривщица; тя стана по принуда.

— Не мога да разбера що става в Копривщица — чудеше се Манчо Манев, докато крачеха нататък. — Мълчи като умряла — нито бунтовна песен се чува от нея, нито гърмежи...

— Ами ако е преминала под турски нож? — обезпокои се Бобеков. — Ако и тя е изпитала съдбата на Клисура или Петрич?

Едва изказа това страшно предположение и краката на петимата спряха от само себе си: ако турците бяха в Копривщица, те вървяха

право към разтворените челюсти на капана.

— Да свърнем през баирите — предложи Радуил. — По-бавно ще стигнем, но по-сигурно.

Отбиха се от пътя и удариха направо през гористите хълмове. Нямаше нужда да се подканят към тишина и внимание, към готовност да срещнат всякаква изненада — и без това не вдигаха повече шум от една лисица, а пръстите им не слизаха от спусъците на пушките. Трябва да бе наближило времето да видят пред себе си богатата Копривщица, когато Орчо със знаци нареди Елена да остане назад, а мъжете да се разпръснат в полукръг и така да продължат. Послушаха го. С удвоена предпазливост продължиха напред и скоро видяха онова, което бе привлякло вниманието му — един въоръжен мъж лежеше зад крайните шубраци на гората и през тях наблюдаваше селото. Орчо им махна с ръка, четиримата изминаха тичешком последните крачки, стовариха се върху тайнствения наблюдател, завчас го обезоръжиха и вързаха ръцете му на гърба.

— Чакайте бе, кардашлар, комай сторихме грешка! — почеса се по врата Орчо войвода. — Тая муцуна аз я познавам. Ти бе! Не си ли...

— Същият, бай Орчо — изпъшка човекът. — Станю Нончов съм.

— Я го развържете бе! Тоя е от най-верните люде на Каблешков.

— Ако е от Каблешковите люде — усъмни се Манчо, — що ще тука?

— Да го развържем, пък той сам ще ни разкаже.

Така и стана. Като понамести кокалите си, Станю Нончов им разказа. И от разказа му на тях съвсем не стана весело.

... Както навсякъде, също и в Копривщица веднага след избухване на въстанието се появила партия на „благоразумните“, пак както навсякъде, „благоразумните“ произлизали от съсловието на чорбаджиите. Тук обаче чорбаджиите превишавали „благоразумните“ от другите бунтовни центрове по влияние както върху населението (Копривщица от край време имаше име на чорбаджийско село), така и върху събитията. След като се окопитили от вихрушката, последвала първата пушка и завземането на властта, те запретнали ръце да спасяват предишното си богаташко благополучие. А това на дело означавало само едно — да разрушат стореното от въстаниците. Те самите и верните им маши плъзнали сред по-колебливите въстаници, зашушукали им, заплашвали, използвали всякакви средства, но

купили не една съвест. Лошите вести за съдбата на Клисуре и на другите села били като вода в тяхната воденица. И простолудията, свикнало от край време да ги слуша и да им се подчинява, скоро се повлякло по техния ум. На 30 април, когато въстаниците се приготвяли да тръгнат срещу златишкия башибозук, по даден от чорбаджиите знак тълпата се нахвърлила върху тях, изловила водачите на бунта и ги изпозатворила. Една малка случайност помогнала на Станю да не бъде заловен с останалите. Той хванал гората и ето — досега се криел из шумата. Само нощем се прибирал у другари за храна и новини.

— И после? Що стана после? — нетърпеливо попита Бобеков.

— Рекоха ми верни приятели, че пратили писмо на миралай Хасан бей, който идел откъм Златица. Предложили да му предадат бунтовниците, а той да остави селото непокътнато.

— Прави бяха ония — продума Манчо Манев, — които думаха, че за нас чорбаджиите са врагове наравно с турците.

— Бенковски ги наричаше „нерязани турци“ — добави Орчо войвода.

— Кажи ми друго — поде отново Бобеков. — Какво стана с нашите братя?

— Затворени са до един, господин Бобеков. Нашите въстаници, че и всички по-първи от другите, които ни дойдоха на помощ.

— И Волов?

— И Волов, и Георги Икономов. Пък само те ли? Григор поп Божков, Благоев и Труфчев от Клисуре, които дойдоха уж укритие да намерят при нас, младият Търнев от Пловдив, Сава Евстатиев от Стрелча, бай Иван Арабаджията от Царацово, Генчо Динчов от Елешница...

— Господи! — изпъшка Павел Бобеков.

— Че откъде се намериха толкоз зандани бе, кардаш, в тая пуста Копривщица? — осведоми се по-практичният Орчо.

— Зандани ли? Натицаха ги където им попадна — в спицерията, в лудницата при черквата „Свети Никола“, в гробницата, в метоха... И как ги измъчват само! Гладни и жадни ги държат, хулят ги и ги попържат...

Умълчаха се. Беше едно от онези мълчания, от които лъха мразът на отчаянието. Внезапно се обади Елена:

— Какво се оклюмахте, мъже? Мигар ще оставите вашите братя да бъдат принесени като курбан на турчина-тиранин?

— Права е Елена! — скочи на крака Радуил. — Да вървим, другари. Ще нападнем, пък или ще освободим нашите, или първи ще паднем жертва.

Никой не се отзова на повика му. Станю Нончов, който познаваше въоръжената сила на чорбаджиите, недоверчиво поклати глава. Павел Бобеков спря продължителен поглед върху Неуловимия.

— Не мога да те позная — каза му след малко. — Ти, Тутулмаз, ли каза тези думи? Ти, който не си изгубвал ум и пред лицето на смъртта? Ти ли даде сега този съвет? Ами че не виждаш ли...

— Не виждам нищо! — прекъсна го Радуил. — И не ми припомняй непрекъснато Тутулмаз. Още в Панагюрище ти казах, че вече не съм Неуловимият, а обикновен войник на въстанието.

— И затова искаш като слепец да влезеш в клопката на чорбаджиите?

— Слушайте, слушайте! — миролюбиво се намеси Орчо войвода. — Не се карайте! С кавги няма да постигнем нищо...

— А с ръце, скръстени на гърдите ли? — ехидно попита Радуил.

— Оставете всичко на чичо ви Орчо. Той знае как да направи така, че хем вълкът да е сит, хем агнето — цяло. Даваш ли ми началството, господин Бобеков?

— Хайде, карай нататък — рече със събудено любопитство Павел Бобеков.

— От вас искам само едно: да почистите дрехите си, да залепите по една слънчева усмивка на мутрите си и да пеете с цяло гърло „Не щеме ний богатство, не щеме ний пари...“ Другото оставете на мене.

— И все пак не е лошо да знаем...

— Ще измамя измамниците, това е всичко! — рече Орчо.

Той им разказа плана си. Беше дързък и остроумен — тъкмо подходящ за човек като Орчо войвода.

Заедно с последните лъчи на слънцето половин час по-късно малката дружина влизаше със сияещи лица в Копривщица, като гърмеше във въздуха и огласяше околността с волната си песен:

Не щеме ний богатство,

*не щеме ний пари,
сал искаме свобода,
човешки правдини...*

Тълпиях се посърнали от грижи копривщенци наоколо, гледаха и се чудеха, а Орчо, като сучеше мустаци, обясняваше наляво и надясно: Бенковски войвода разбил чалмалиите пред Панагюрище и сега приближавал Копривщица начело на петстотин юнаци. Мълвата изпревари крачките на дружината, прибави и московци към четата на Бенковски, ширна се из тревожна Копривщица, изпокри в миши дупки чорбаджиите, изправи на крак опазилите се от зандана въстаници, които се втурнаха да посрещат победителите от Панагюрище. Позабравеното „Да живеј!“ отново разтрепери високите дувари, шибна като бич стражите пред набързо стъкмените затвори и ги накара да си плюят на петите. Когато нашите петима герои стигнаха до аптеката на доктор Спас, зад тях се нижеше дълга върволица от хора с възвърната надежда, а при аптеката нямаше и жива душа.

За секунди разбиха вратата. И докато Каблешков, Волов, Икономов, Григор поп Божков и другите се хвърляха в прегръдките на своите избавители, двама от освободените — Христо Благоев и Гого Търнев — със секири в ръце вече тичаха да трошат вратите и на лудницата, и на метоха, и на гробницата...

Найден поп Стоянов, който бе от затворниците в лудницата, още с първата си крачка навън предложи:

— А сега, братя, да потърсим сметка от онези, които...

— Ще бъде, ще бъде! — прекъсна го Орчо, героят на днешния ден. — Но по-напред трябва да се подготвим за посрещането на панагюрската чета. Постегнете се, кардашлар, поизчистете се...

А в същото време Радуил, Бобеков и Манчо вече шепнеха истината в ушите на верните си другари. Всички веднага се включиха в играта на своите освободители. А бай Иван Арабаджията с кротък смях в светлите си очи потупа Орчо по рамото и го похвали:

— Ашколсун, юнак! Право са казали старите, че „хитрост хитрост надхитря“...

Знаеха, че могат да разчитат на спасение само ако се измъкнат от селото преди чорбаджиите да са се опомнили. И затова не губиха

време, поразтичаха се и намериха двадесет и осем коня — толкова щеше да бъде дружината на бегълците. В последния момент се оказа, че единият кон бил излишен — поразмислил, Арабаджията реши да остане.

— Две са причините — отговори той на въпросите на Бобеков. — Не съм здрав аз, само ще ви задържам по пътя. Пък и — как да река? — не ми дава сърце да се разделя от ония, които доведох дотук...

— Може би се обричаш на гибел! — възрази му Радуил. — Дойдат ли турците, тук ще настане небивала буря, бай Иване.

— Ще настане и ще престане. Нали знаеш мъдростта: „Върла буря не трае дълго.“

— Комай е прав бай Иван — обади се Орчо войвода. — Турски гняв и турски закон три дни им е силата.^[1]

Не беше време за дълги спорове и пазарлъци. Двадесет и седемте се сбогуваха със стария революционер, яхнаха конете, на висок глас обявиха, че уж отиват да проверят постове, а хванаха друма на север, към Балкана.

Докъде щяха да стигнат тези двадесет и седем нещастници?

Някои — между тях Бобеков и Манчо Манев — ще преминат през мъки и изпитания, но ще оцелеят. Орчо ще бъде заловен в планината, ще се преструва на глухоням, в тъмницата ще се срещне с бай Иван Арабаджията, двамата ще изтърпят нечувани изтезания, ала също ще оцелеят. Никола Караджов, Гого Търнев, Найденов поп Стоянов и още мнозина други ще загинат от турските потери. За да не паднат в турски ръце, Волон и Икономов ще се удавят в мътните води на придошлата Янтра, Каблешков ще се застреля. Григор поп Божков, Христо Труфчев и Хараламби Караджов ще бъдат предадени от един поп и ще намерят смъртта си в сопотското училище...

Но смъртта или избавлението са още далече. Сега те, двадесет и седемте, все още са в Средна гора и имат само една цел — по-далеч от „благоразумните“ копривщенски чорбаджии!...

^[1] Думите на Орчо — автентични. Казани са обаче на друго място — в пловдивската тъмница пред Константин Величков. ↑

XLIX.

СБОГОМ — И ОТНОВО В БОРБАТА

Умиращката е лесна, животът е труден.

Пословица

Яздиха, докъдето пътят позволяваше, после напъдиха конете и удариха пеша през урвите. Губиха се и пак се намираха. Припадаха от умора (Елена) и се свестяха. Свличаха се по сипеите и пак ги изкачваха. Когато дрезгавината на утрото изтика мастиления мрак на нощта, бяха вече в местността Каменидица, току над опожарената Клисуре. И тук Волов, поел началството на дружината, заповяда почивка до вечерта.

Похапнаха, разставиха постове, подремнаха. Когато се събраха отново. Волов повика високо:

— Радуиле!

— Тук съм, апостоле.

— Пригответи се за път.

— Сам?

— Госпожицата — Панайот Волов показва с очи Елена — ще дойде с тебе.

— Къде?

— В Пловдив.

Радуил и Елена възкликнаха едновременно:

— В Пловдив!?!

Всички се скупчиха около тях. И споделиха изумлението на двамата — да пратиш известен на властта въстаник в Пловдив, то беше равносилно да подпишеш смъртната му присъда.

— В Пловдив, приятели — потвърди апостолът. — Ти си длъжен да се върнеш там, Радуиле. Нашето въстание не успя, това е вярно. Но свободата въпреки това ще дойде! Ще мине през труповете ни като по

мост и ще дойде! Ти трябва да останеш тук, да я подготвиш. Пък и онези, които ще я донесат на щикове си, ще имат нужда от тебе.

Дълго мълчание.

— Нямам ли право на предпочитание, на избор?

— Не, Радуиле. С онази клетва, която си дал още на Раковски, патриарха на нашата борба, ти си се обрекъл да бъдеш войник на българската свобода. А войникът няма право на предпочитание и избор.

— Искаш да кажеш...

— Искам да кажа, че от името на Българския революционен централен комитет ти заповядвам да останеш жив, за да продължиш да служиш на свободата.

Странно изражение сви брадясалите бузи на Неуловимия:

— Излиза, че дори не ми се позволява да умра с вас...

— Не мисли, че жребият ти ще бъде по-лек. Лесно е да се умре, Радуиле, хиляди наши братя от Средна гора и Родопите вече го доказаха. Трудното е да се живее, да се воюва за правдата и свободата, да се подпомага изстрадалият народ.

— И Елена?... — Въпросът издаваше, че Радуил няма да се съпротивлява повече.

Блага усмивка, пълна с човещина и разбиране, смекчи строгия поглед на Панайот Волов.

— Вземи я със себе си. Знам, сигурен съм, че никой не може да се погрижи за нея по-добре от тебе. Хайде, братко, пригответи се!

Без да каже дума повече, Радуил стана, взе торбичката си, от която не се делеше никога, и изчезна в близката долчинка. Проследиха го с умислени, угрижени очи.

— Пригответе се и вие, госпожице — каза Волов.

— Аз нямам какво да приготвям — отговори Елена. — Но позволете да ви кажа нещо, което мисля за вас, господине. Да го кажа така, както го мисля, а не напудрено и начервено като лице на продажница.

— Моля, слушам ви...

— Мисля, че това, което заповядвате на Радуил, е нечестно, господине. Да принесете в жертва един човек, който толкова много е направил за... Не, не, има нещо направо чудовищно във вашето решение!

Всички се сгърчиха от тежестта на тези думи. Само Волов запази спокойствие, а предишната добра усмивка отново се разля на умното му лице.

— Бъдете спокойна за Радуил, госпожице. Впрочем и за себе си също, щом ще бъдете с него. В една велика братска страна — той посочи с ръка на север — Радуил е изучил до съвършенство изкуството да бъде полезен и... да се пази от опасностите. На същото това изкуство той дължи прозвището, което му дадоха пловдивските агалари — Неуловимият.

— Може би е лесно да си измие човек ръцете с подобно оправдание — продължи Елена с предишната стръв.

— Вярвайте ми, не постъпвам пилатовски — все така търпеливо отговори Панайот Волов. — Като спазвах указанията на Радуил, аз самият го замествах веднъж в татарпазарджишката поща и — честно слово! — съвсем не беше трудно. — Той се засмя. — Само дето брах лют страх по среднощен час...

— На оръжие! — изрева в този момент Манчо Манев.

Скочиха всички, грабнаха пушките и се обърнаха в посоката, която Манчо им сочеше. От долчинката, където се бе скрил преди малко Радуил, приближаваше един гладко обръснат турски офицер със знаци на колагасъ.

— Никой да не стреля! — бързо заповяда Панайот Волов.

— Меджар Ахмед! — с нечовешки глас изкрещя Елена.

— Радуил! — извикаха неколцина други.

Радуил-Меджар Ахмед бавно приближи към тях, като дозалепяше на бузата си един пластир с форма и цвят на отдавна зараснала дълга рана. Огледа приятелите си и подметна тъжно-шеговито:

— Свалете пушките, момчета. Нали чухте, на мен ми заповядаха да остана жив... — После спря топъл поглед върху Елена. — Ще дойдеш ли с мене?

Зашеметена, олюляваща се, девойката с несигурни крачки приближи до него. Очите ѝ сякаш се готвеха да изхвъркнат из орбитите.

— Радуиле... мигар ти?...

— Остави, мила — ласкаво я прекъсна той. — Ние имаме цял живот пред нас, за да говорим за това. — После се обърна отново към

другарите си: — Сбогом, братя! Нека бог да ви закриля в пътя ви. Дано да закриля и нас, за да се срещнем отново, когато камбаните ще прогласят свободата на окървавеното ни отечество.

— Сбогом, Радуиле! — отговори му в нестроен хор. — Сбогом, млада госпожице!

— И напред в борбата! — добави Волон. — Напред към нови подвизи в името на българския народ!

Неуловимият протегна ръка. Елена сложи в нея своята.

И така ръка в ръка отначало тръгнаха, а после затичаха надолу по склона...^[1]

^[1] Тази книга е измислена... и не е измислена. Романът в нея е плод на авторовото въображение, но всички събития, свързани със славното Априлско въстание, почти точно възсъздават историческите факти.

Измислен и неизмислен е и главният герой, Неуловимият. Защото за този образ авторът е използвал като прототип един действително съществувал — и за съжаление малко познат или забравен — деятел на нашето национално възраждане, само че го е преместил да действа в друго време и в друга обстановка. Става дума за Теофан Райнов (1837–1910), може би най-добрия български разузнавач за всички времена.

Нека съвсем накратко запознаем читателя с неговата биография. Роден в Карлово, син на видния възрожденски учител Райно Попович и съученик и приятел на Левски. Получава завидно високо образование — учи при баща си, при Найден Геров в Пловдив, в Цариград и висше търговско училище във Виена. В столицата на Австрия наследява и доразвива крупната търговска фирма на вуйчо си Христо Гешов, но той не се задоволява да бъде богат търговец. Непримиримо свободолюбив, в 1862 г. воюва под знамето на Гарибалди за освобождението на Неаполитанското кралство и остров Малта. Същата година се свързва с Раковски и от тогава участва непрекъснато в революционните борби. В 1867 или 1868 г. постъпва на работа в турското разузнаване и изпратен от него в Букурещ, играе „двойна игра“ — уж шпионира Българския централен революционен комитет, а на практика съобщава на БРЦК всичко, до което се е добрало турското разузнаване (поддържал е връзки с Раковски, Каравелов, Левски и Ив. Касабов). Стига дотам, че крупни суми,

дадени от турското разузнаване за подкупване на български революционери, той предава на БРЦК за организиране революционните маси, за издаване революционни вестници („Дунавска зора“ на Д. Войников) и за закупуване на оръжие (този факт, както читателят вече знае, е използван в книгата). Като пратеник на БРЦК пътува в Европа и установява връзки с някои от най-видните революционери на епохата — Херцен, Бакунин, Мацини, Нечаев, Кошут. Провален, той е принуден да търси спасение в Швейцария, но после се връща отново в Цариград и продължава „двойната игра“. Такъв е първообразът на човека, прототип на „Човекът без сянка“.

По-горе се каза, че „авторът го е преместил да действа в друго време и друга обстановка“. Това също трябва да се приеме условно. В същност Теофан Райнов наистина си е издействувал длъжността началник на железницата в Пловдив; от едно писмо на Левски до Каравелов от 30. X. 1872 личи, че това е станало със съгласие или даже по съвет на Левски. Никола Славчев, най-добрият и като че ли засега единствен обстоен биограф на Т. Райнов, установява („Теофан Райнов като революционер и възрожденец“, София 1940), че е заемал тази длъжност до 1877 година — следователно е бил в Пловдив по време на Априлското въстание (а Елена Георгиева го нарича „Активен участник в Априлското въстание“) и преди и след него е използвал положението си, за да укрива революционни дейци — не е случайно, че Баронхиршовата железница е давала убежище на хора като Захари Стоянов, Икономов, Волов и др.

Няколко думи за по-нататъшната съдба на Теофан Райнов.

Заподозрян от турците, през 1877 г. той избягва през Триест в Букурещ и участва в Освободителната война в службата на генерал княз Черкаски. След Освобождението заема различни административни длъжности, главно в родния си град и Пловдив. (Освен споменатата книга на Н. Славчев, за Теофан Райнов виж още статиите: Ангел Танев — „Теофан Райнов — революционер и възрожденец“, в. „Отечествен глас“, бр. 6971/14. IV. 1967; Иван Шабанов — „Един живот — борба, един идеал — свобода“, в. „Раб. дело“, бр. 140/20. V. 1970; Елена Георгиева — „Един живот за Отечеството (личен приятел на Левски; под маската на шпионин; активен участник в Априлското въстание)“, в. „Карловска трибуна“, бр. 38/18. IX. 1970.)

Теофан Райнов е една от светлите личности на българските борби за национално освобождение, името на когото заслужава да се съхрани в признателната памет на българина! ↑

ПРИЛОЖЕНИЕ I.

РЕЧНИК НА НЕПОЗНАТИТЕ ТУРСКИ ДУМИ

Ааза (аза) — член на съвет, на управа.

Ага — господин; турски административен чиновник.

Алай — полк.

Аман! — Смили се, боже! (възклицание).

Амуджа — чичо; иронично название за турчин.

Аршин — мярка за дължина, равна на 63,75 см.

Аскер — войска; войник.

Аслан — лъв.

Атеш — огън; същото е и заповед за стрелба.

Ачък — явно, открито, очевидно.

Баджа — огнище.

Башибозук — нередовна войска.

Беглик — данък върху овце и кози; **бегликчия** — лице, откупило събирането на този данък.

Бисмиллах — „в името на бога“

Бошлаф — празни, безсъдържателни приказки.

Вай! — Ах! (възкл.). Изразява ужас, душевна потресеност.

Валия — областен управител; управител на вилает.

Везир — министър; **велик везир** — министър-председател.

Векил(ин) — пълномощник, представител; лице, определено да представлява населението пред властта.

Вилает — голяма административна област, разделена на санджаци.

Висока порта — правителството в султанска Турция.

Гаваз(ин) — пазач на сграда; пазач на легация или консулство.

Гаджалин — презрително прозвище за турчин.

Гяур(ин) — немохамеданин, неверник.

Давия — съдебно дело.

Дамла — апоплектичен или сърдечен удар.
Джепане — боеприпаси.
Диван — държавен съвет в султанска Турция.
Евалла — поклон, хвала.
Елчия — парламентър, дипломатически пратеник.
Ефенди — почтително обръщение: господин.
Зандан — тъмница, затвор.
Заптие — стражар.
Имам(ин) — мохамедански свещеник.
Кааза (каза) — околия.
Кадия — верски и граждански съдия.
Каймакам(ин) — околийски началник, управител на околия.
Карагьозчия — който разиграва кукли; фокусник, актьор.
Кауш — килия в затвор.
Колагасъ — чин във войската и полицията между капитан и майор.
Конак — учреждение; правителствено здание; място за нощуване и почивка.
Кърагасъ — околийски полицейски началник.
Кърсердар(ин) — началник на селска и полска стража.
Къшла — кошара за зимуване на овце; казарма.
Кюрк — кожух, шуба; **кюркчия** — кожухар.
Кятиб(ин) — писар.
Мазгал — бойница.
Махмузи — шпори.
Меджидия — монета, сечена от султан Абдул Меджид.
Мезлиш, меджлис — съвет, събрание.
Мекере — подлец, подлизурко, мазник.
Метан — нисък поклон при молитва или в знак на почит.
Миралай — полковник.
Мумджия — свещар.
Мюдюр(ин) — управител на неголям град.
Мюезин, муезин — низш духовен чин; викач от минаре за молива.
Мюжде — вест, новина; награда за най-напред съобщил добра новина.
Мюлезим(ин) — лейтенант.

Мютесариф — управител на санджак.

Низам — редовна войска; войник от редовна войска.

Ока — мярка за тежина, равна на 1225 или 1282 грама.

Онбашия — десетник, началник на десет войника; полицейски началник в малък град.

Падишах — титла на султана.

Пандур(ин) — християнски стражар на турска служба.

Паша — генерал; висш турски военен или административен началник.

Пексимет — сухар.

Полис — единична килия в карцер (термин от епохата).

Пусия — засада.

Раван — умерен конски ход.

Рая — немохамеданското население на султанска Турция; преносно — безправен, робски народ.

Салтанат — великолепия, разкош.

Санджак — окръг, вилает.

Санджак-и шериф — свещеното знаме, за което мюсюлманското поверие твърди, че е останало още от Мохамед.

Сандък-емини — касиер.

Селямлък — мъжкото отделение в турска къща, в странноприемница.

Спицерия — аптека.

Табия — укрепена позиция, крепост.

Табор — баталион, войсково поделение от няколко роти.

Тезкере — паспорт; документ, обикновено за самоличност.

Теке — мохамедански манастир.

Темане — поздрав с допиране на ръката до устата, челото и гърдите.

Терзия — шивач; **френктерзия** — шивач, който шие по европейски.

Тефтик — разчепкани ленени парцали, които се употребяват като марля.

Тюрбе — гробница на големец.

Учкур — връв или ремък за стягане на гащи или потури.

Филджан — чашка за кафе.

Френкгяур — християнин от Запада.

Хаирсъз(ин) — зъл човек, проклетник.

Хамам — баня.

Ханъма — женена туркиня.

Хапус — затвор.

Харем — жените на един мъж, където има многоженство;

харемлък — женското отделение на мюсюлманска къща.

Чаршия — търговска улица или площад; пазар.

Чауш(ин) — старши стражар.

Челеби — господин (така турците се обръщали към по-заможните българи).

Челик — стомана.

Читак — хулно, презрително название за турчин.

Шишане — стара къса и тежка пушка с широка цев.

Юзбашия — стотник, началник на сто души, капитан.

Юруш — атака, пристъп.

Ябанджия — чужденец, другоземец.

Ясъкчия, ясакчия — телохранител.

Яшмак — кърпа, с която мохамеданките си покриват лицето.

ПРИЛОЖЕНИЕ II.

ПРЕИМЕНУВАНИ СЕЛИЩА

Аврадалан — Копривщица.
Айдиново — Исперихово, Пазарджишки окръг.
Аликочев — Капитан Димитриево, Пазарджишки окръг.
Балдъово (Балдево) — Росен, Пазарджишки окръг.
Дедево — Дядово, Пловдивски окръг.
Дерехарман — Долно вършило, Пазарджишки окръг.
Дермендере — Първенец, Пловдивски окръг.
Дълги герен — Беловица, Пловдивски окръг.
Едирне — Одрин.
Елешница — селото днес не съществува.
Ерелий — Смилец, Пазарджишки окръг.
Ески Заара — Стара Загора.
Карамусал — Виноградец, Пазарджишки окръг.
Коланларе — Чавдар, Софийски окръг.
Крастово — Красново, Пловдивски окръг.
Лесково — Лясково, Пловдивски окръг.
Мечка — Оборище, Пазарджишки окръг.
Орхание — Ботевград.
Рахманларе — Розино, Пловдивски окръг.
Русчук — Русе.
Синджирлий — Веригово, Пловдивски окръг.
Стамбул — Истанбул, Цариград.
Станимака — Асеновград.
Старо Ново село — Старосел, Пловдивски окръг.
Съртхарман — Горно вършило, Пазарджишки окръг.
Татар Пазарджик — Пазарджик.
Търново Сеймен — Марица.
Филибе — Пловдив.
Филипопол — Пловдив.
Чамкория — Боровец (местност).

Чанакчиево — Розово, Пазарджишки окръг.

Яврово — Яворово, Пловдивски окръг.

Ясъкория — Равногор, Пазарджишки окръг.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.